

Univerzitet u Novom Pazaru

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 3, Broj 6

Novi Pazar, decembar 2015. godine

Reč urednika

Poštovani čitaoci,

čast nam je i zadovoljstvo da Vam predstavimo šesti broj časopisa "Pravne teme". U trećoj godini našeg postojanja nastavili smo sa objavljivanjem radova koji tretiraju aktuelne teme iz oblasti prava i kriminalističko-bezbednosnih nauka. Koristimo priliku da Vas obavestimo da je zaključno sa ovim brojem za časopis „Pravne teme“ pisalo 80 različitih autora iz Srbije, Crne Gore, Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Mađarske i Norveške. Do sada je ukupno objavljen 91 rad, 4 prikaza knjiga i 3 prikaza međunarodnih naučno-stručnih konferencija. Najnoviji broj časopisa sadrži 19 članaka i prikaz međunarodne naučno-stručne konferencije „Savremene tendencije u obrazovanju budućih pravnika“, koja je u periodu od 30. do 31. oktobra tekuće godine, u organizaciji Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, održana na Kopaoniku. S tim u vezi u ovom broju je objavljen jedan deo radova koji su prezentovani na pomenutoj konferenciji, zbog čega u ovom broju dominiraju teme koji se tiču mogućnosti osavremenjavanja i unapređivanja studijskih programa pravnih fakulteta kako bi budući pravnici mogli što adekvatnije da odgovore zahtevima pravničke profesije i tržišta rada uopšte. Nadamo se da će šesti broj časopisa „Pravne teme“, kao i prethodna izdanja biti rado čitan, i da ćemo i u narednim brojevima nastaviti sa davanjem prostora novim autorima, kako iz zemlje tako i iz okruženja. Na kraju želimo da se zahvalimo svim autorima koji su u prethodnom periodu slali svoje radove za objavljivanje u našem časopisu i ujedno pozivamo sve zainteresovane da svoje radove šalju na adresu redakcije našeg časopisa, kako bi i u narednom periodu nastavili sa ostvarenjem vizije našeg časopisa, a to je da on postane jedan od vodećih naučnih časopisa u regionu.

S poštovanjem,
Novi Pazar, 29.12.2015. godine

Aleksandar R. Ivanović

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

- Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
- Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor
- Redakcija: **Aleksandar R. Ivanović**, *glavni i odgovorni urednik*
Eldar Šaljić, *zamenik glavnog i odgovornog urednika*
Samra Dečković, *sekretar redakcije*
- Uređivački odbor: **Velimir Rakočević**, *Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore*
Mile Matijević, *Fakultet pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka*
Nevzet Veladžić, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Suad Hamzabegović, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Lars Petter Soltvedt, *Univerzitetski koledž Buskerud*
Habi Nikolett, *Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju*
Nótári Tamás, *Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte*
Antalóczy Péter, *Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte*
Predrag Ilić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Aleksandar R. Ivanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Aleksandar B. Ivanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dragan Mitrović, *Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici*
Miodrag Jović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Vasko Stemevski, *Međunarodni slavjanski univerzitet „Gavrilo Romanovič Deržavin“ Sv. Nikole i Bitola*
Dragana Randelović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Eldar Šaljić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ljiljana Dapčević Marković, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dragan Arlov, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Muamer Nicević, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Šemsudin Plojović, *Univerzitet u Novom Pazaru*

- Izdavački savet: **Amela Lukač-Zoranić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Sefer Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Nebojša Teofilović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Zlate Dimovski, *Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“*
Petar Vejić, *Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci*
Hana Korać, *Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku*
Suad Bećirović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Hajdú József, *Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet*
Drinóczi Tímea, *Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet*
Enver Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ergin Hakić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Rejhan Kurtović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ferid Bulić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Dženis Šaćirović, *Tehnički urednik*
Maida Bećirović-Alić, *Prevod na engleski*
Sead Hasanović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Lektor: **Jelena Lekić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Korice: **Elvis Nokić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
- Tiraž: 300 primeraka
- Štampa: **MEGRAF**, Beograd
- ISSN: 2334-8100
- Adresa redakcije: *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 315 346
E-mail: d.prava@uninp.edu.rs

Sadržaj / Contents**NAUČNI ČLANCI / SCIENTIFIC ARTICLES**

OBRAZOVANJE PRAVNIKA U REPUBLICI SRBIJI - TRENUTNO STANJE I PERSPEKTIVE.....	8
<i>Prof. dr Suad Bećirović</i>	
UTICAJ STRESA NA POSTIGNUĆA STUDENATA.....	25
<i>Prof. dr Velimir Rakočević</i>	
AKTUELNA PROBLEMATIKA U PROGRAMIRANJU I IZVOĐENJU NASTAVE ZA EDUKACIJU I OSPOBLJAVANJE BUDUĆIH DIPLOMIRANIH PRAVNIKA U PROCESU OSAVREMENJAVANJA UNIVERZITETA.....	38
<i>Doc. dr Senad Džinić</i>	
OBRAZOVANJE PRAVNIKA ZA POTREBE KRIVIČNOG PRAVOSUĐA.....	48
<i>Prof. dr Miodrag Jović</i>	
PRAVNA RETORIKA U STUDIJSKOM PROGRAMU OBRAZOVANJA PRAVNIKA.....	64
<i>Doc. dr Marinko Kresoja</i>	
POGLED NA POTREBU I ISKUSTVA UVOĐENJA RETORIKE (VEŠTINE GOVORNIŠTVA) U OBRAZOVANJE PRAVNIKA.....	84
<i>Prof. dr Nebojša Teofilović</i>	
<i>Doc. dr Tomislav Radović</i>	
KORPORATIVNO KRIVIČNO PRAVO - NOVA OBLAST KAZNENOG PRAVA I NAUČNE DISCIPLINE.....	91
<i>Akademik prof. dr Miodrag N. Simović</i>	
<i>Prof. dr Dragan Jovašević</i>	
<i>Doc. dr Vladimir M. Simović</i>	
MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO - NOVA NASTAVNA I NAUČNA GRANA KAZNENONG PRAVA	103
<i>Prof. dr Dragan Jovašević</i>	
<i>Dr Mile Rakić</i>	
KRIVIČNOPRAVNO OBRAZOVANJE POLICIJSKIH SLUŽBENIKA-TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKT.....	124
<i>Mr Mladen Vuković</i>	
<i>Mr Goran Guska</i>	
AUTORSKO DELO U TOKU RADNOG PROCESA.....	134
<i>Prof. dr Sefer Međedović</i>	
PRAVNA NORMA I NJEN ZNAČAJ	142
<i>Doc. dr Rejhan Kurtović</i>	

PREKRŠAJNA ODGOVORNOST	155
<i>Prof. dr Miodrag Jović</i>	
PODNESCI U GRAĐANSKOM POSTUPKU (SADRŽINA I VEŠTINA SASTAVLJANJA).....	169
<i>Doc. dr Dragana Ranđelović</i>	
ŽALBA NA PRVOSTEPENU PRESUDU U KRIVIČNOM POSTUPKU (POJAM, ELEMENTI I VEŠTINA PISANJA).....	180
<i>Doc. dr Aleksandar R. Ivanović</i>	
RADNO PRAVNI STATUS CARINSKIH SLUŽBENIKA.....	195
<i>Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković</i>	
PRAVO STRANACA NA BRAK.....	211
<i>Doc. dr Ferid Bulić</i>	
SITEMIT FISKAL I KOSOVES KONFORM KĚKRESAVE BASHKOHORE TATIMORE, TEKNIKAVE DHE METODAVE TE TATIMIT	218
<i>Prof. Ass. Dr Gani Asllani</i>	
PRAVNA ZAŠTITA PORESKIIH OBAVEZNIKA U OKVIRU EVROPSKE KONVENCIJE O LJUDSKIM PRAVIMA	227
<i>Doc. dr Sejdefa Džafče</i>	
REKONSTRUKCIJA KRIVIČNOG DOGAĐAJA U KRIVIČNOM PROCESNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE.....	239
<i>Anđelka Radosavljević-Milinković</i>	
PRIKAZI / REVIEWS	
PRIKAZ MEĐUNARODNE NAUČNO-STRUČNE KONFERENCIJE „SAVREMENE TENDENCIJE U OBRAZOVANJU BUDUĆIH PRAVNIKA“	260
<i>MSc Dženis Šaćirović</i>	

378.147::34

OBRAZOVANJE PRAVNIKA U REPUBLICI SRBIJI - TRENUTNO STANJE I PERSPEKTIVE

Prof. dr Suad Bećirović*

Studije iz oblasti pravnih nauka su veoma atraktivne u Srbiji, zato gotovo svaki univerzitet u Srbiji nudi studije iz oblasti prava. Ukupno 5.830 akreditovanih studijskih mjesta na osnovnim akademskim studijama iz oblasti prava se nudi na 29 različitih studijskih programa na trinaest od ukupnog osamnaest univerziteta u Republici Srbiji. Ova atraktivnost proistekla je na osnovu analize potreba na tržištu rada, gdje postoji, prije svega, u javnom sektoru potreba za diplomirane pravnike. Sve veći broj diplomiranih pravnika vodi i do drugog izazova, tj. izazov zaposlenja svih. Zato smo u ovom radu analizirali kako se može povećati mogućnosti zaposlenja (employability) pravnika u Srbiji. Pored toga, urađena analiza studijskih programa prava po pitanju adekvatnosti osposobljavanja budućih pravnika za buduće radne zadatke u praksi.

Da bi se odgovorilo na ova pitanja, u prvom koraku urađen je prikaz trenutne ponude studijskih mjesta iz oblasti prava u Republici Srbiji i izvršena je analiza potencijalne potražnje od strane srednjoškolaca. U drugom koraku izvršena je analiza potrebnih kompetencija za diplomirane pravnike. Nakon ovih uvodnih analiza obavljena je detaljna analiza studijskih programa osnovnih akademskih studija iz oblasti prava u Republici Srbiji, kao i poređenje sa studijskim programima iz Sjedinjenih američkih država, Velike Britanije i Njemačke.

Ključne riječi: obrazovanje, reforma, pravo, diplomirani pravnik, osnovne akademske studije, advokat, sudija, notar, akreditacija, meke vještine, ključne kompetencije.

UVOD

Studije iz oblasti pravnih nauka su veoma atraktivne u Srbiji. Gotovo svaki univerzitet u Srbiji nudi studije iz oblasti prava. Povećanje broja radnih mjesta u javnom sektoru u prethodnoj dekadi, uz atraktivne uslove rada, omogućilo je zaposlenje za diplomirane pravnike, što je uticalo na povećani upis na osnovne studije iz oblasti prava. Međutim, zadnjih godina broj radnih mjesta u javnom sektoru je u stalnom padu, pa se zato postavlja pitanje koje mogućnosti zaposlenja

* Redovni profesor Departmana za ekonomske nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, s.becirovic@uninp.edu.rs.

postoje za pravnike, osim klasičnih radnih mjesta poput sudije, tužioca, advokat i sl. Kako se može povećati mogućnosti zaposlenja (*employability*) pravnika u Srbiji? Dodatno pitanje koje se postavlja jeste: Da li trenutne studije iz oblasti prava adekvatno osposobljavaju buduće diplomirane pravnike za predstojeće radne zadatke?

Primarni cilj ovog rada jeste prikaz trenutnog stanja osnovnih akademskih studija koje nude akademsko zvanje diplomiranog pravnika. Drugi cilj rada je davanje prijedloga za povećanje kompetencija pravnika radi povećanja mogućnosti zaposlenja pravnika i bolje pripreme budućih diplomiranih pravnika za njihove radne zadatke. Na osnovu ovih ciljeva postavljene su sljedeće hipoteze:

- univerziteti u Republici Srbiji nude veliki broj studijskih mjesta za studije iz oblasti prava;
- studijski programi iz oblasti prava su prilično konzervativni - standardizovani;
- studijski programi iz oblasti prava pridaju manju pažnju mekim vještinama (*soft skills*) i
- studijski programi iz oblasti prava pridaju manje pažnje međunarodnim pravnim predmetima.

Za provjeru ovih hipoteza u prvom koraku želimo prikazati trenutne ponude studijskih mjesta iz oblasti prava u Republici Srbiji i izvršiti analizu potencijalne potražnje od strane srednjoškolaca. U drugom koraku će se izvršiti analiza potrebnih kompetencija za diplomirane pravnike. Nakon uvodnih analiza će uslijediti detaljna analiza studijskih programa osnovnih akademskih studija iz oblasti prava u Republici Srbiji, kao i poređenje sa studijskim programima iz Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Njemačke.

TREKUTNO STANJE U REPUBLICI SRBIJI

Za predstojeću analizu, želimo u prvom koraku analizirati kako izgleda ponuda studijskih programa koji obrazuju diplomirane pravnike u Republici Srbiji. Prema "Vodiču kroz akreditovane studijske programe na visokoškolskim ustanovama u Republici Srbiji" izdatom od strane Komisije za akreditaciju i provjeru kvaliteta (KAPK), postoji ukupno 48.278 akreditovanih studijskih mjesta na osnovnim akademskim studijama (OAS).¹ Tabela 1 pokazuje da studijski programi iz oblasti društveno-humanističkog polja dominiraju sa 55,6% od ukupnog broja akreditovanih studijskih mjesta. Na drugom mjestu možemo pronaći tehničko-tehnološko polje sa udjelom od 33,4%, dok su ostala polja, što se tiče broja potencijalnih studenata, manje značajna.

¹ Stanje oktobar 2015. godine.

Tabela 1. Struktura akreditovanih studijskih mjesta prema naučnom polju

Naučno polje	Broj akreditovanih studijskih mjesta na OAS	% udio u ukupnom broju
Društveno-humanističko polje	26.860	55,6%
Tehničko-tehnološko polje	16.147	33,4%
Prirodno-matematičko polje	3.851	8,0%
Umjetnost	1.175	2,4%
Medicina	245	0,5%
UKUPNO	48.278	100,0%

Studijski programi iz oblasti prava nude ukupno 5.830 studijskih mjesta na osnovnim akademskim studijama. U poređenju sa ukupnim brojem ponuđenih studijskih mjesta to je udio od 12,1%, odnosno otprilike svako osmo studijsko mjesto koje se nudi na osnovnim akademskim studijama. Kada se uzme odnos između broja studijskih mjesta na polju prava i broja studijskih mjesta iz društveno-humanističkog naučnog polja, da se primijetiti da otprilike svako peto studijsko mjesto iz DH polja pripada jednoj grani iz pravne discipline.

Tabela 2. Udio studijskih programa iz oblasti prava prema broju ukupno akreditovanih studijskih mjesta

Studijski programi iz oblasti	Broj akreditovanih studijskih mjesta na OAS	% udio u ukupnom broju studijskih mjesta	% udio u studijskim mjestima iz oblasti DH polja
Prava	5.830	12,1%	21,7%

Ponuda velikog broja studijskih mjesta na studijskim programima iz oblasti prava ukazuje na činjenicu da univerziteti u Srbiji očekuju veliku potražnju za akademskim nazivom "diplomirani pravnik" i da su studije iz oblasti prava vrlo popularne u Srbiji. Ukupna ponuda od 5.830 akreditovanih studijskih mjesta na osnovnim akademskim studijama iz oblasti prava se nudi na 29 različitih studijskih programa na trinaest od ukupno osamnaest univerziteta u Republici Srbiji. Više od 80% ponuđenih studijskih mjesta se koncentrišu na državne univerzitete iz Beograda, Novog Sada, Niša, Kragujevca kao i privatne Univerzitete "Privredna akademija" i "Megatrend". Daleko najveći broj studijskih mjesta se nudi na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu sa 1.500 studijskih mjesta, odnosno 27,4% ukupne ponude.

Tabela 3. Ponuda studijskih programa iz oblasti prava prema univerzitetima u Srbiji

Univerzitet	Broj akreditovanih studijskih mjesta	Broj studijskih programa
Univerzitet u Beogradu	1.500	1
Univerzitet u Novom Sadu	880	2
Univerzitet Privredna akademija	810	7
Univerzitet u Nišu	600	1
Univerzitet Megatrend	560	3
Univerzitet u Kragujevcu	440	1
Univerzitet Union - Nikola Tesla	270	4
Univerzitet Union	230	4
Univerzitet u Prištini sa sjedištem u Kosovskoj Mitrovici	200	2
Državni Univerzitet u Novom Pazaru	100	1
Univerzitet Singidunum	100	1
Univerzitet Edukons	80	1
Univerzitet u Novom Pazaru	60	1
UKUPNO	5.830	29

Nakon analize ponude studijskih mjesta na osnovnim akademskim studijama, želimo analizirati potencijalnu potražnju za studijskim mjestima, tj. broj srednjoškolaca koji završavaju četvorogodišnje srednje škole u Srbiji. Na osnovu tabele 4 da se primijetiti da se broj učenika, koji su završili četvorogodišnje u Srbiji u periodu od školske 2008/09. do 2012/13, kretao u rasponu od oko 55.000 do 56.000 učenika. Uporedivši broj učenika školske 2008/09. i 2009/10. može se primijetiti blagi porast za 0,8%, dok se u školskoj godini 2010/11. brojka smanjila otprilike na isti broj kao i u školskoj 2008/09. Značajan porast se desio u 2011/12. godini, gdje se pojavio rast za 3,1% u poređenju sa prethodnom školskom godinom. Broj srednjoškolaca u narednoj školskoj godini 2012/13. bio je otprilike na istom nivou kao i u prethodnoj godini.

Tabela 4. Broj učenika koji su završili četvorogodišnju srednju školu u Srbiji od školske 2008/09. do 2012/13.

Školska godina	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13
Broj učenika koji su završili četvorogodišnju srednju školu	54.760	55.172	54.820	56.539	56.615
Odnos između broja učenika i ukupnog broja akreditovanih mjesta na OAS	1,13	1,14	1,14	1,17	1,17

Izvor podataka: Republički Zavod za Statistiku

Uzimajući ove brojke u obzir, da se vidjeti da je odnos između broja učenika sa završenim četvorogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem u Srbiji i broja akreditovanih mjesta na osnovnim akademskim studijama između 1,13 do 1,17 učenika. Kada uzmemo još u obzir da postoji konkurencija sa visokih škola kao i tendencija da sve veći broj srednjoškolaca iz Srbije nastavlja svoje studije u

inostranstvu, može se vidjeti da postoji velika konkurencija za buduće studente na tržištu visokog obrazovanja u Srbiji. Za univerzitete se postavlja pitanje: Kako privući što veći broj studenata? Prije svega ovo pitanje je bitno za univerzitete koji nude pravno obrazovanje, jer kako se dalo primijetiti, svako 8. studijsko mjesto je iz oblasti prava. U današnjem svijetu globalizacije univerziteti moraju razmisliti kako mogu zainteresovati i strane studente, vodeći računa o tome da se ponudi obrazovanje vrhunskog kvaliteta, tj. pruže adekvatne vještine budućim pravnicima. Još jedan bitan faktor koji se ne smije zanemariti jeste povećanje mogućnosti zapošljavanja budućih pravnika. S obzirom na broj akreditovanih studijskih mjesta iz oblasti prava, svake godine nekoliko hiljada pravnika tražit će posao. Na ovu činjenicu ukazuje tabela broj 5, koja pokazuje da se broj diplomiranih pravnika u periodu od 2010. do 2013. godine povećao za čak 53%! Postavlja se pitanje: Kako će tržište rada biti u stanju da apsorbuje tako veliki broj pravnika? Da li je potrebno obaviti određene modifikacije kod obrazovanja pravnika?

Zato ćemo u narednom odjeljku analizirati potrebne kompetencije za obavljanje posla diplomiranog pravnika i kako studijski programi u Srbiji i u svijetu odgovaraju na ovaj izazov.

Tabela 5. Broj diplomiranih pravnika od 2010. do 2013. godine

Godina	2010.	2011.	2012.	2013.
Diplomirani pravnici (1. stepen)	269	128	283	565
Diplomirani pravnici (2. stepen)	1.706	2.465	2.279	2.474
Diplomirani pravnik unutrašnjih poslova	7	0	373	0
Ukupni broj	1.982	2.593	2.935	3.039

Izvor podataka: Republički Zavod za Statistiku

POTREBNE KOMPETENCIJE PRAVNIKA

Osnovna motivacija za upis akademskih studija je sticanje stručnog znanja koje će budućem svršeniku omogućiti zaposlenje. Tako da cilj obrazovnog sistema mora biti ponuda vještina koje će dovesti do visokog nivoa zapošljavanja diplomiranih studenata. Potrebne kompetencije se danas različito definišu i grupišu. Stručno znanje se u današnjoj literaturi klasifikuje kao "tvrde vještine" (*hard skills*), odnosno tehničke kompetencije koje posjeduje pojedinac. Ove vještine treba razvijati kod studenata tokom predavanja i praktičnih vježbi radi sticanja sposobnosti za obavljanje određene vrste zadataka ili aktivnosti, pa su time usko povezane sa glavnom aktivnošću jedne profesije. Konkretno tvrde vještine (stručno znanje) pravnika obuhvataju sljedeće aktivnosti:

- Davanje pravnih savjeta;
- Zastupanje i odbrana pravnih i fizičkih lica pred sudovima i drugim državnim organima, privrednim društvima i drugim pravnim licima;
- Proučavanje relevantnih zakona za određeni predmet;

- Prikupljanje podataka značajnih za određen slučaj;
- Sastavljanje tužbi, žalbi, molbi;
- Sastavljanje ugovora, testamenata, izjava i drugih isprava;
- Sastavljanje pravilnika, pravnih akata, statuta i zapisnika;
- Tumačenje zakona;
- Saslušavanje svjedoka i stranaka i
- Donošenje etičkih i zakonom legalnih i pravilnih odluka.
(https://poslovi.infostud.com/info/opisi-zanimanja/files/zanimanje_65/Diplomirani_pravnik.pdf)

Klasični sistem transfera znanja na univerzitetima se vrši od nastavnika ka studentu, što često obuhvata predavanja bez aktivnog učešća studenata. Jedan od razloga za takvu situaciju jeste što se predavanja organizuju u velikim amfiteatrima sa nekoliko stotina studenata, gdje je učešće studenata tokom predavanja ograničeno. Za bolji transfer znanja neophodno je da se predavanja održavaju pred manjim grupama do 60 studenata, tako da bi studenti mogli aktivno učestvovati tokom predavanja i vježbi. Ne treba cilj predavanja da bude slušati monolog nastavnika; za uspješan transfer znanja neophodno je imati i dijalog, gdje će se podsticati kritično razmišljanje studenata. Naravno da treba učiniti sadržaj predavanja što je moguće zanimljivim, tako da se npr. ne predaje samo suhoparni tekst, nego se daju praktični primjeri i studije slučajeva, gdje studenti moraju primijeniti zakon i predložiti pravna rješenja.

U savremenom obrazovanju pravnika se kao novi oblik rada uvode pravne klinike. Termin "pravna klinika" vodi svoj korijen od prijedloga njemačkog profesora prava Frommholda, početkom 20. vijeka. U svojem radu, profesor Frommhold je istakao značaj obrade praktičnih primjera da bi mogli predložiti pravna rješenja. Razlog korišćenja termina "klinika" jeste taj što je profesor Frommhold pratio analogiju sa edukacijom lekara na medicinskim fakultetima, gdje se ne predaje samo teorija, nego mladi lekari uče direktno na pacijentima. Pored toga, u klinikama se nudila i besplatna medicinska pomoć. Tako da cilj pravnih klinika treba biti spajanje studenata prava sa potraživačima pravnih usluga. Na taj način će se studenti sresti sa praksom već tokom studija, a ne tek prilikom obavljanja pripravničkog staža. Naravno da je u takvom slučaju potrebno određeno predznanje studenata, tako da je profesor Frommhold predložio organizaciju pravne klinike pri završetku studija. (Frommhold, 1900:448-449)

Kliničko pravno obrazovanje ima dvije glavne svrhe: (<http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>)

1. Podučavanje studenata praktičnim vještinama i profesionalnoj odgovornosti, dajući im mogućnost da primjenjuju pravo u stvarnim životnim situacijama, te da na taj način postanu svjesni sopstvene odgovornosti pred klijentima, sudom i svojom profesijom. Rad u pravnoj klinici studenti obavljaju pod mentorstvom profesora, asistenata i advokata.
2. Drugi glavni zadatak pravnih klinika jeste da obezbijedi besplatnu pravnu pomoć za one društvene grupe koje se nalaze u riziku od socijalne

isključenosti, kao što su siromašni, izbjeglice, žrtve porodičnog nasilja itd. Takva misija trebalo bi da formira visoke moralne standarde za sve koji se bave pravom, s ciljem da se prihvati ideja da ljudi bez moći i novca zaslužuju jednak pravni tretman u društvu.

O potrebnom stručnom znanju, odnosno tvrdim vještinama pravnika, kao i o pravnim klinikama se puno piše i govori tokom poslednjih 15 godina u Srbiji. Zato u ovoj rad ukazuje na relevantne studije i knjige koje se bave ovim pitanjem.

Diplomirani pravnici primjećuju da su pored stručnog znanja, u sve većoj mjeri potrebne i druge vještine. U ovome radu želimo staviti poseban akcenat na novi razvoj, kojem se u Srbiji, kao i u okruženju, nedovoljno pridaje pažnja, a to su tzv. "meke vještine" (*soft skills*). Za razliku od tvrdih vještina, meke vještine su međuljudske vještine, one obuhvataju skup vještina koje se odnose na interakciju sa ljudima. U ove vještine spadaju komunikacione vještine, znanje stranih jezika, liderstvo, fleksibilnost, samopouzdanje itd. (Bhatnagar, 2012:2-4; Rao, 2010:6-7) Meke vještine nisu zamjena za stručno znanje, one predstavljaju način na koji treba kompetentno prikazati stečeno znanje. Sinonim za meke vještine predstavlja pojam "ključne vještine" koji se koristi u literaturi, jer ove vještine treba da predstavljaju "ključ" za upoznavanje stručnog znanja koje je sklonu brzim promjenama.

(http://www.cfmueler-campus.de/content/campus/campusfreischuss/beitrag_schoen)

Ključne vještine postale su danas toliko važne da je i čak Evropska komisija definisala osam ključnih kompetencija, koje pojedinci moraju posjedovati za svoj lični razvoj, socijalnu integraciju, aktivnu ulogu kao građanina i mogućnost zaposlenja. Ovih osam ključnih kompetencija su: (Evropska komisija, 2007:3)

1. komunikacija na maternjem jeziku;
2. komunikacija na stranom jeziku;
3. matematička pismenost i osnovne kompetencije u prirodnim i tehničkim naukama;
4. informatička pismenost;
5. kompetencija za učenje;
6. socijalne i građanske kompetencije;
7. samoinicijativa i preduzetnička vještina i
8. kulturološka svijest i ekspresija.

Kada analiziramo ovu listu sa aspekta obrazovanja pravnika, mogu se sagledati već određene vještine koje moderni pravnik mora imati. Za razumijevanje pravnih akata, pravnik mora dobro poznavati maternji jezik, jer pored mogućnosti proučavanja, pravnik mora sastaviti tužbe, žalbe, ugovore, itd. Također, današnji globalizovani svijet, sa sve većom komunikacijom sa inostranstvom na političkom, ekonomskom i kulturnom nivou, ostavlja posljedice i na pravni promet. Ugovori se moraju sastavljati na stranome jeziku, pravni akti inostranih zemalja treba razumjeti i proučavati, standardi Evropske Unije prevoditi i razumjeti, itd. Nepoznavanje stranog jezika, u današnje vrijeme prije svega engleskog jezika, predstavlja veliki nedostatak mladog pravnika.

Kod obrazovanja pravnika ne smije se ni potcijeniti osnovna matematička pismenost. Često pravnici ignorišu matematičke kompetencije izgovorom da ovakve vještine nisu potrebne za njihovu struku. Međutim, primjer poreskog prava i rad kao poreskog savjetnika ukazuje na bitnost razumijevanja i primjenu (mada osnovnih) matematičkih funkcija, ali prije svega i razumijevanja osnova ekonomskog poslovanja radi tačnog utvrđivanja poreza u određenoj situaciji. U međunarodnim poslovnim transakcijama, utvrđivanje poreske obaveze, korišćenje poreskih olakšica i izbjegavanje dvostrukog oporezivanja su naročito bitna pitanja. U današnje vrijeme gdje je svaki pojedinac okružen informaciono-komunikacionim tehnologijama, ne treba posebno isticati koliko je bitno znanje o korišćenju računara, softvera za obradu teksta i interneta.

Politički sistem se značajno promijenio u Srbiji zadnjih 25 godina, tako da se i pravni okvir znatno promijenio. Usklađivanje zakona prema standardima Evropske Unije donosi svakodnevne promjene. Zbog ovih promjena, pravnici moraju biti spremni da svoje stručno znanje svakodnevno adaptiraju na promijenjene okolnosti. Potraga za pravnim rješenjima zahtijeva i određenu kreativnost i inovativnost, tako da treba obratiti pažnju da pravnici uče o tehnikama učenja i kreativnog razmišljanja, kao što su npr. "brainstorming", "mind-mapping" i sl.

Kod socijalnih kompetencija treba posebno istaći psihološku spremnost za posao. Novi sudija mora biti u stanju da bude otporan na pritisak jedne strane u parnici. Isto važi i za javnog tužioca i za druge aktere, tj. da li mogu podnijeti psihološki pritisak u svom poslu. Također, sudija mora poznavati tehnike kako najbolje saslušati svjedoke i stranke, kako da razlikuje istinite od neistinitih informacija, kako da pomiri sukobljene strane, itd. Retoričke vještine su posebno bitne za sve pravnike. Advokat mora biti u stanju obrazložiti svoje argumente tokom suđenja. Mora biti u stanju i da adekvatno prezentira komplikovane / specijalizovane slučajeve u sudnici. Mora imati umijeće u pregovaranju i znati da primijeni svoja teorijska znanja na specifične životne situacije. Mora ubijediti sudiju i drugu stranu da je u pravu. Advokat mora i razumjeti poziciju svojeg klijenta, i da pravnim jezikom protumači šta je njegov klijent tražio od njega.

Ovaj dio posla je povezan i za drugom kompetencijom: preduzetničkom. Advokati su i preduzetnici. Oni se moraju boriti za svakog klijenta - moraju biti orijentisani prema korisniku usluga, tj. budućim klijentima. Sve veći broj advokata vodi i do veće konkurencije. Zbog toga je, pored stručnog znanja, neophodan i ovaj proces upravljanja odnosa sa klijentom. U prvom razgovoru za klijentom advokat ne treba puno prezentirati svoje stručno znanje, koje klijent u većini slučajeva svakako ne bi ni razumio, nego treba steći povjerenje klijenta. Zato advokati moraju pratiti trendove na tržištu i baviti se marketingom svojih usluga.

Ovdje posebno treba istaknuti i jednu kompetenciju, bolje rečeno dužnost, koja se često zanemaruje: čvrsto poštovanje etičkih načela. Iako postoji borba za ubjeđivanje, borba za klijente, različiti pritisci, pravnici - nezavisno da li se radi o sudijama, tužiocima, advokatima ili administrativnim radnicima, ne smiju nanijeti nepravdu drugom, tj. raditi nešto na štetu druge osobe, samo da bi zadovoljili lične

interese. Ovaj dosta širok spektar ne smije se ni zanemariti kod obrazovanja pravnika.

Sve veći zahtjev uključivanja dodatnih kompetencija vodi do toga da se formalno-pravno zahtjevi za pravnike povećavaju. Na primjer, njemački Zakon o sudijama ukazuje na potrebu sticanja ključnih vještina (mekih vještina) da bi se steklo pravo postati sudija. U članu 5, stavu 3. ovog zakona se kaže: "Sadržaj studija treba uzeti u obzir sudsku, administrativnu i savjetodavnu pravnu praksu, uključujući i zato potrebne ključne vještine, kao što su upravljanje pregovorima, komunikacione vještine, javni nastup, arbitraža, posredovanje, ispitivanje i sposobnost komuniciranja."

U literaturi se ističe da pravnik mora imati sljedeće ključne vještine: (Brinktrine & Schneider, 2008:14)

- sposobnost komuniciranja;
- sposobnost držanja govora i prezentiranja pred publikom;
- sposobnost organizacije skupova i vođenja istih;
- efektivno i efikasno upravljanje vremenom;
- sposobnost delegiranja zadataka;
- sposobnost donošenja (ispravnih) odluka;
- sposobnost motivacije pojedinaca;
- sposobnost upravljanje ljudima;
- umjetnost pregovaranja i rješavanja konflikata i
- sposobnost otkrivanja nečeg novog i izvršiti promjene.

Naravno da su ove sposobnosti zavisne od konkretnog zanimanja pravnika. Različite vještine su potrebne za advokate, sudije, tužioca, pravnog savjetnika itd. Također, stepen usavršavanja pravnika zavisi od eksternih pritisaka. Zaposleni pravници u državnoj upravi trebaju manje brinuti o ovim kompetencijama, jer imaju sigurne klijente za svoje usluge. Ali, može se generalno kazati da sve veća konkurencija na tržištu rada zahtijeva da pravnici unaprijede svoje kompetencije da bi pronašli želenu zaposlenje. I za univerzitete je bitno da uoče da, pored stručnog znanja, postoje određene kompetencije koje pravnik mora znati. Zato bi univerziteti trebali da prilagode svoje studijske programe prema tržišnim potrebama i eventualno ponude dodatno obrazovanje u okviru univerziteta.

ANALIZA STUDIJSKIH PROGRAMA IZ OBLASTI PRAVA U REPUBLICI SRBIJI

U prethodnom dijelu definisali smo određene kompetencije koje bi moderni pravnik morao posjedovati. U ovom dijelu želimo analizirati karakteristike planova i programa za studijske programe koji obrazuju diplomirane pravnike da bi vidjeli kako trenutno izgleda pravničko obrazovanje u Srbiji. U prvom koraku želimo samo analizirati i uporediti nazive studijskih programa, koji obrazuju diplomirane pravnike. Možemo uočiti da apsolutna većina ponuđenih studijskih programa nosi naziv "Pravo" ili "Opšte pravo". Kod analize naziva studijskog programa mogu se uočiti i određene specifičnosti:

- ponuda smjera ili modula "Unutrašnjih poslova" ili "Bezbijednost";
- ponuda studijskih programa sa posebnim akcentom na privredno pravo;
- ponuda studijskih programa sa posebnim akcentom na državnu upravu;
- zajednički studijski program sa Univerzitetom iz inostranstva;
- ponuda studija na daljinu i
- ponuda studijskog programa obima od 180 ESPB.

Na osnovu ove analize se da primijetiti da se kod dizajna studijskih programa za obrazovanje diplomiranih pravnika nude moduli sa posebnim akcentom na "pravo unutrašnjih poslova", odnosno "bezbijednost", kao i posebni smjerovi koji usmjeravaju diplomiranog pravnika na privredno pravo ili na državnu upravu. Pozitivno je da postoje ovakvi programi, prije svega na privatnim univerzitetima, gdje studenti mogu steći posebno stručno znanje iz određene pravne oblasti, čime se mogu razlikovati budući pravnici na tržištu rada.

Jedan poseban program, za koji smatramo da će biti interesantan u budućnosti, jeste zajednička organizacija studijskog programa sa univerzitetom iz inostranstva. Trenutno u Srbiji postoji jedan program koji se realizuje sa univerzitetom iz Bosne i Hercegovine. Sve veći stepen globalizacije će zahtijevati i veću kooperaciju između univerziteta da bi se zajedno koristili resursi i da bi studenti stekli dodatna znanja i vještine. Međutim, za razliku od drugih naučnih polja, kod prava treba uzeti u obzir da svaka zemlja, iako možda ima slično uređen pravni sistem kao što je kod velikog broja bivših jugoslovenskih republika, ima svoje specifične zakone, tako da student treba da usvoji konkretno znanje. Zato kod zajedničke organizacije studijskih programa sa inostranim univerzitetima treba praviti adekvatnu kombinaciju predmeta.

Ostale uočene specifičnosti kod studijskih programa iz oblasti prava u Srbiji su studije na daljinu i ponuda studijskog programa obima od 180 ESPB.

U drugom dijelu smo želeli analizirati posebnosti kod predmeta na studijskim programima iz oblasti prava, tj. koji predmeti se pored predmeta za sticanje stručnog znanja nude kod ovih studijskih programa. Zbog velikog broja različitih studijskih programa, mi smo našu analizu ograničili na sljedeće studijske programe:

- studijski program "Pravo" Univerziteta u Novom Pazaru;
- studijski program "Prava" Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu;
- studijski program "Opšte Pravo" Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu;
- studijski program "Prava" Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu;
- studijski program "Privredno pravo" Univerziteta "Privredna akademija" i
- studijski program "Državna uprava i administracija" Univerziteta "Megatrend".

Ovdje se radi o tri studijska programa državnih i tri programa privatnih univerziteta. Kod državni univerziteta su izabrani državni univerziteti iz Beograda, Novog Sada i Niša, jer ova tri studijska programa nude oko jednu trećinu ponuđenih studijskih mjesta iz oblasti prava u Srbiji, a i nude "klasične" studije iz

ove oblasti. Kod privatnih univerziteta smo izabrali "nestandardne" studijske programe iz oblasti prava, gdje se u Novom Pazaru nudi pravo u dva modula: opšti smjer i pravo unutrašnjih poslova; kod Univerziteta "Privredna akademija" smjer privrednog prava i kod Univerziteta "Megatrend" studijski program "Državna uprava i administracija" sa modulima: pravo, bezbjednosti i javna uprava.

Tabela 6 pokazuje predmete koje smo uočili kao "posebne" kod pomenutih studijskih programa. U prvom koraku smo analizirali koji "akademsko-opšteobrazovni" predmeti se nude na ovim studijskim programima. Naime, prema uputstvu za primjenu standarda 5 akreditacije studijskih programa na osnovnim akademskim studijama, u strukturi studijskog programa moraju biti zastupljene sljedeće grupe predmeta u odnosu na ukupan broj ESPB bodova, i to:

- akademsko-opšteobrazovne - oko 15 %,
- teorijsko-metodološke - oko 20 %,
- naučno, odnosno umetničko-stručne - oko 35 % i
- stručno-aplikativne - oko 30 %. (KAPK, 2013:205)

Analizirajući koji opšteobrazovni predmeti se nude na spomenutim studijskim programima, može se vidjeti da je predmet "Sociologija" na svim studijskim programima zastupljen. Isto važi i za predmet "Osnovi ekonomije". Sa aspekta, ključnih kompetencija se kod svih programa, osim u Novom Sadu, nudi jedan ili više stranih jezika; a informatički predmet je svugdje zastupljen osim u Nišu. Pozitivno se da ocijeniti to što se vodi računa o stranom jeziku i informatičkoj pismenosti pravnika na ovim studijskim programima. Također se vodi računa da je predmet "Etika" zastupljen, pa se svi studijski programi, osim Novog Sada i Niša, slažu sa našim zahtjevom o podučavanju pravnika moralnim principima. Retorika, jedna od ključnih vještina pravnika, nudi se kao predmet samo na Pravnom fakultetu u Beogradu, kao i na Univerzitetu "Megatrend", što sigurno nije zadovoljavajuće. Kao dodatne opšteobrazovne predmete koji nude ključne vještine budućim pravnicima, uočili smo predmete poput Menadžmenta (PF Niš, Megatrend), psihologije (Novi Pazar, Beograd) i posebnost predmeta Interkulturalno razumijevanje u Novom Pazaru. Ovi predmeti nude, prema našem mišljenju, bitne kompetencije za buduće diplomirane pravnike shodno našoj analizi u prethodnom dijelu, pa je ponuda ovih predmeta na spomenutim studijskim programima za pohvalu.

U prethodnom dijelu smo posebno istakli transfer znanja i pitanje u kojoj mjeri se vodi računa o primjeni teorije u praksi. Naša analiza je pokazala da se pravno-kliničko obrazovanje nudi u Novom Pazaru, Beogradu i Nišu. Na Pravnom fakultetu u Beogradu čak postoje i dodatni predmeti Pisanje pravnih akata i Studije slučaja i simulacija suđenja, koji su često inkorporirani u jedan predmet. Ovo pokazuje poseban značaj pravno-kliničnom obrazovanju na ovom fakultetu. S druge strane, Pravni fakultet u Nišu daje poseban aspekt na metode rješavanja sporova i praksu medijacije, pa na taj način želi svojim studentima dati dodatna praktična znanja.

U zadnjem dijelu naše analize bavili smo se ponudom predmeta iz oblasti međunarodnog prava. S obzirom da smo mišljenja da u današnjem globalizovanom svijetu treba imati što veći obim znanja iz oblasti međunarodnog prava, analizirali

smo koliko se nude predmeti iz ove oblasti na spomenutim studijskim programima. Svi posmatrani studijski programi nude predmet Pravo Evropske Unije, što nije iznenađujuće obzirom da je Srbija dobila status kandidata za članstvo u EU. U Novom Sadu se još dodatno nudi predmet Finansijsko pravo EU. Kod drugih predmeta iz oblasti međunarodnog prava, univerziteti su se koncentrisali na međunarodne ekonomske transakcije. Predmet Međunarodno trgovinsko pravo se nudi u Beogradu, Novom Sadu i Nišu. Drugi predmeti se odnose na privredno pravo, radno i poresko pravo. Predmet Međunarodno porodično pravo se nudi na pravnom fakultetu u Nišu.

Tabela 6. Ponuda predmeta opšteg znanja i ključnih kompetencija na odabranim studijskim programima prava u Republici Srbiji

	UNINP	Privredna akademija	Megatrend	Pravo Beograd	Opšte Pravo Novi Sad	Pravo Niš
Sociologija	X	X	X	X	X	X
Osnovi ekonomije	X	X	X	X	X	X
Strani jezik	X	X	X	X		X
Informatika	X	X	X	X	X	
Etika	X	X	X	X		
Retorika			X	X		
Menadžment			X			X
Psihologija	X			X		
Interkulturalno razumijevanje	X					
Pravna klinika	X			X		X
Pisanje pravnih akata				X		
Studije slučaja i simulacija suđenja				X		
Metodi rješavanja sporova						X
Pravo i praksa medijacije						X
Javno-privatno partnerstvo			X			X
Upravljanje projektima			X			
Elektronska uprava			X			
Ekonomska politika			X	X		X
Alternativno zbrinjavanje djece						X
Poslovne i bankarske finansije						X

Tabela 7. Ponuda predmeta iz oblasti međunarodnog prava na odabranim studijskim programima prava u Republici Srbiji

	UNINP	Privredna akademija	Megatrend	Pravo Beograd	Opšte Pravo Nov Sad	Pravo Niš
Pravo Evropske Unije	X	X	X	X	X	X
Finansijsko pravo EU					X	
Međunarodno trgovinsko pravo				X	X	X
Pravo spoljne trgovine						X
Pravo međunarodnih poreskih ugovora				X		
Međunarodno privredno pravo		X			X	
Međunarodno radno pravo				X		
Međunarodno porodično pravo						X

ANALIZA MEĐUNARODNIH STUDIJSKIH PROGRAMA IZ OBLASTI PRAVA

U ovom radu ne želimo se samo ograničiti na analizu studijskih programa u Srbiji. Također, želimo uraditi jednu kratku analizu međunarodnih planova i programa prema strukturi, naravno ne i prema sadržaju, jer se pravni sistemi razlikuju od domaćeg. Gledajući rang listu "QS World University Rankings by Subject 2015 - Law" izabrali smo sljedeće univerzitete:

- univerzitet "Harvard", koji je rangiran na prvom mjestu.
- univerzitet "Kembridž", koji je rangiran na drugom mjestu.
- univerzitet "Hajdelberg", koji je rangiran na 36. mjestu, ali se radi o predstavniku kontinentalne Evrope i jednom od najprestižnijih pravnih fakulteta iste.

Analizirajući karakteristike planova i programa gore spomenutih univerziteta, da se primijetiti da ovi fakulteti posebnu pažnju posvećuju praktičnom obrazovanju svojih studenata. Pravne klinike su standard, kao i studijska praksa u institucijama od značaja za studije prava. Generalno se da primijetiti da se na zapadnim univerzitetima promovira praktično obrazovanje. Pored pravno-kliničkog obrazovanja, koji pripremaju za praksu, rad u sudovima, advokatskim kancelarijama, državnim, privatnim i drugim institucijama. Praktični rad koji traje određeni period (često tri do šest mjeseci) omogućava studentima da se upoznaju sa praktičnim problemima uz mentorstvo zaposlenika te institucije. Pored stručnog znanja postoji i sve veći broj kurseva unutar studijskih programa koje nude znanja iz oblasti ključnih vještina. Ovo obuhvata kurseve iz retorike, komunikacije, medijacije i formulacije pravnih akata.

Posebnost kod ovih studijskih programa jeste međunarodna orijentacija ovih programa. Ovo ne obuhvata samo ponude prema međunarodnom pravu, nego i izučavanje stranih zakona na studijskom programu, npr. izučavanje japanskog

poreskog zakona na Harvardu. Poresko pravo zauzima bitnu poziciju, jer je u spomenutim zemljama poreski sistem dosta složen. Zato se pravnici često usavršavaju u tom pravcu. Jedan drugi posebni predmet, koji se može pronaći na spomenutim studijskim programima jeste predmet Teorija odlučivanja. Ovaj predmet bi vjerovatno trebao da daje upute kako da se riješi određena parnica riješi na "najoptimalniji" način, da bi se zadovoljile sve uključene stranke. Na kraju, postoji i predmet Preduzetništvo za pravnike. Kao što smo već malo prije istakli, preduzetnički pristup je bitan za advokate, jer se ovdje radi o samostalnoj djelatnosti, tj. sa ekonomskog aspekta neophodan je pristup upravljanju firme da bi se dugoročno ostalo na tržištu.

ZAKLJUČAK

Naša analiza je pokazala da postoji velika ponuda studijskih mjesta iz oblasti prava u Republici Srbiji, čime je potvrđena prva postavljena hipoteza. Na osnovu velike ponude studijskih mjesta pokazalo se da je broj diplomiranih pravnika u naglom rastu. Zato se postavlja pitanje o razlikovanju diplomiranih pravnika shodno stečenim tvrdim i mekim vještinama. Ovaj rad je pokazao da postoji sličan osnovni kostur studijskog programa kod svih analiziranih studijskih programa. Većina posmatranih univerziteta ima sličan stav o opšteobrazovnim predmetima, koje bi trebali dati osnovne ključne kompetencije studentima. Pozitivno se da ocijeniti da se vodi računa o stranom jeziku i informatičkoj pismenosti pravnika na posmatranim studijskim programima. Također, nude se i nestandardni pravni predmeti na pojedinim univerzitetima, poput Psihologije, Interkulturalnog razumijevanja, Menadžmenta što je za pohvalu, jer širi horizont znanja studenata i priprema ih za praktične životne situacije. Pozitivno se da ocijeniti trend ponude interdisciplinarnih studijskih programa, prije svega na privatnim univerzitetima, što daje šire, nestandardno obrazovanje budućem pravniku, ali uz sadržavanje ključnih predmeta za obrazovanje pravnika. S druge strane, analiza je pokazala da se retorične vještine nude samo na relativno malom broju fakulteta, što nas iznenađuje jer su retorične vještine posebno bitne za sve pravnike. Također, se ne nude predmeti poput Preduzetništva, Marketinga, jer bi pravnike trebalo pripremiti i za preduzetnički posao, prije svega, ukoliko se odluče za posao advokata. Tako se da zaključiti da su generalno studijski programi prilično konzervativni, jer se ponuda zasniva na klasičnim stručnim predmetima i nacionalnom zakonodavstvu, što potvrđuje i drugu hipotezu.

Iznenadjuće za našu analizu je da je koncept pravno-kliničkog obrazovanja usvojen samo od strane određenog broja univerziteta i nije opšte prihvaćen standard. Prema našem mišljenju ovaj koncept treba nuditi na svim pravnim studijskim programima, da bi studenti stekli praktična znanja, poput sastavljanja pravnih dokumenata i da putem simulacija znaju kako da se pripreme za suđenja. Ugledajući se na rad zapadnih univerziteta, neophodno je da se u Srbiji poboljša saradnja između univerziteta i budućih poslodavaca (državne i privatne institucije)

da bi studenti mogli obaviti stručnu praksu kod njih uz mentorstvo, pa time stekli i dodatna praktična znanja.

Na osnovu rečenog, treća hipoteza "Studijski programi iz oblasti prava pridaju manju pažnju mekim vještinama (*soft skills*)" se ne može niti potvrditi niti odbaciti. Postoji pozitivan trend povećanje ponude predmeta koji nude ključne kompetencije za pravnika na studijskim programima u Srbiji. Međutim, postoji još dosta prostora za poboljšanja, prije svega sa aspekta poboljšanja zaposlenosti budućih pravnika, retoričnog i kreativnog obrazovanja pravnika.

Sa aspekta međunarodnih pravnih predmeta postoji predmet pravo Evropske Unije na svim posmatranim programima, kao opšti uvod u ovu disciplinu. Ostali međunarodni predmeti koncentrišu se na ekonomsku razmjenu, što nije iznenađujuće. Analiza je pokazala da je ponuda na državnim univerzitetima u ovoj oblasti zadovoljavajuća, dok to nije slučaj sa privatnim univerzitetima, što, po našem mišljenju, nije zadovoljavajuće. Međutim, ukupno se može zaključiti da postoji relativno mali broj predmeta (od ukupnog broja) iz oblasti međunarodnog prava, i nijedan analizirani studijski program nema u svojoj ponudi predmet koji nudi analizu prava jedne inostrane zemlje. Poznavanje stranog i međunarodnog prava sigurno će povećati zaposlenost budućih diplomiranih pravnika. Zato predlažemo povećanje broja međunarodno-pravnih predmeta, prije svega iz oblasti prava Evropske Unije na pravnim studijskim programima. Ovaj zahtjev se može uspješno realizirati putem zajedničkih studijskih programa sa inostranim univerzitetima; ako ne na osnovnim, onda bi bilo moguće na master akademskim studijama.

Na kraju se može zaključiti da se potrebne vještine mijenjaju vremenom i nije moguće sve potrebne vještine naučiti tokom akademskih studija, ali ovdje visokoškolske ustanove mogu ponuditi programe za obrazovanje tokom čitavog života da bi praktičarima omogućili sticanje novih znanja i vještina, pa time i upotpunili svoju ponudu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bhatnagar, N. & Bhatnagar, M. 2012. *Effective Communication and Soft Skills*, Delhi: Pearson India
2. Brinktrine, R., Schneider, H. 2008. *Juristische Schlüsselqualifikationen*, Springer: Heidelberg
3. *Deutsches Richtergesetz (DRiG)*, preuzeto sa sajta: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/drig/gesamt.pdf>
4. Frommhold, G. 1900. Juristische Kliniken, *Deutsche Juristen-Zeitung*. Jg. 5, 1900, str. 448-449, Digitale Bibliothek des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte

5. KAPK. 2013. *Akreditacija i spoljašnja provera kvaliteta u visokom obrazovanju*, Treće dopunjeno i izmenjeno izdanje, Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
6. KAPK. 2015. *Vodič kroz akreditovane studijske programe na visokoškolskim ustanovama u Republici Srbiji*, 2. oktobar 2015., preuzeto sa sajta: <http://www.kapk.org/images/stories/Vodic%2002.10.2015.pdf>
7. *Klinika za Građansko pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu*, preuzeto sa sajta: http://www.prafak.ni.ac.rs/files/nast_mat/Prakticno_obrazovanje_pravnika.pdf
8. *QS World University Rankings by Subject 2015 - Law*, preuzeto sa sajta: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2015/law-legal-studies#sorting=rank+region=+country=+faculty=+stars=false+search=>
9. Rao, M. S. 2010. *Soft Skills - Enhancing Employability*, New Delhi: I. K. International Publishing House
10. Republički Zavod za Statistiku, *Statistički godišnjaci od 2012. do 2015. godine*; preuzeto sa sajta: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>
11. *Schlüsselkompetenzen für lebenslanges Lernen - Ein europäischer Referenzrahmen*. 2007. Luxemburg: Europäische Kommission.
12. <http://ba.law.cam.ac.uk/>
13. <http://hls.harvard.edu/dept/academics/degree-programs/>
14. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2012/pdf/G20121105.pdf>
15. <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2013/pdf/G20131094.pdf>
16. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/38/03/as20042014.pdf>
17. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/74/48/as20052015.pdf>
18. http://www.cfmueeller-campus.de/content/campus/campusfreischuss/beitrag_schoen
19. <http://www.ius.bg.ac.rs/studije/novi%20nastavni%20program%20osnovnih%20studija%20od%202011-12.htm>
20. <http://www.jura.uni-heidelberg.de/studium/studiengaenge.html>
21. <http://www.pf.uns.ac.rs/studije/opsti/oas-plan-2013>
22. <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/studije/Studijski-program-osnovnih-akademskih-studija-prava-iz-2013.pdf>
23. https://poslovi.infostud.com/info/opisi-zanimanja/files/zanimanje_65/Diplomirani_pravnik.pdf

EDUCATION OF JURISTS IN THE REPUBLIC OF SERBIA - CURRENT STATE AND PERSPECTIVES

Phd Suad Becirovic

Abstract

Studies in the field of legal sciences are very attractive in Serbia, therefore almost every university in Serbia offers studies in the field of law. A total of 5,830 accredited study places at the undergraduate level in the field of law is offered at 29 different study programs at thirteen of the total eighteen universities in the Republic of Serbia. This attractiveness originates from the needs of the labour market, where especially in the public sector there is a need for legal specialists. A growing number of law graduates leads to the second challenge, that is. the challenge of employment. This is the reason why this paper wants to analyse how it is possible to increase employability of law graduates in Serbia. In addition, study programs of law were analysed regarding the adequacy of training for future practical tasks.

To answer these questions, in the first step the current supply of study places in the field of law in the Republic of Serbia and an analysis of the potential demand of high school graduates was presented. In the second step, an analysis of the competencies required for legal specialists was done. After this preliminary analysis, a detailed analysis of the study programs of undergraduate studies in law in the Republic of Serbia, as well as a comparison with study programs in the United States, Great Britain and Germany was carried out.

Keywords: education, reform, law, law graduate, bachelor, lawyer, judge, public notary, accreditation, soft skills, key competencies

159.944.4.072-057.875

UTICAJ STRESA NA POSTIGNUĆA STUDENATA

Prof. dr Velimir Rakočević*

Apstrakt:

Ovaj rad obuhvata prikaz fenomena stresa praćenjem jedne generacije studenata prilikom polaganja ispita na osnovnim i specijalističkim studijama, sa akcentom na uticaj stresa na uspješnost i efikasnost studiranja. Cilj rada je upoznavanje sa stresnom reakcijom studenata na usmenim ispitima i utvrđivanje uzročne veze između stresa i akademskih postignuća. Istraživanje je sprovedeno u vidu prospektivne studije kojom su obuhvaćeni studenti koji su upisali studije studijske 2010/2011. godine i praćeni do kraja osnovnih i specijalističkih studija studijske 2013/2014. godine. U istraživanju su korišćeni metod opservacije, eksploratorni intervju i statistički metod.

Rezultati istraživanja pokazuju da 31,35% studenata na I godini studija ispoljavaju neki od oblika stresa. Utvrđeno je da je 14,24% studenata na II godini studija bilo izloženo nekom od oblika stresa. Na III godini studija prosječno je 11,49% studenata pokazivalo neki od oblika stresa. Na specijalističkim studijama ubjedljivo je najmanje studenata koji su pokazali neki od oblika stresa i iznosi samo 1,26%. To nedvosmisleno govori u prilog teze da se ulaganjem dodatnih napora na savladavanju ispitne materije i posvećenošću može savladati stres od ispita i da viši nivo stresa opada shodno napredovanju studenata na studijama koji vremenom postaju otporniji na stres i zbog toga je od velike važnosti da uspješno savladaju prve prepreke. Takođe je utvrđeno da veći nivo stresa negativno utiče na prolaznost studenata na ispitu. Studenti koji su smatrali da na njih stres djeluje visoko ili više u procentu od 56-63% nijesu redovno upisali sljedeću godinu studija, dok u grupi studenata koji su smatrali da na njih ispit djeluje vrlo malo stresno ili nimalo stresno samo 28-29% nije redovno upisalo sljedeću godinu studija.

Zaključak je da visok nivo stresa negativno utiče na postignuća studenata što je ova studija ubjedljivo dokazala.

Ključne riječi: student, stres, ispit, uspjeh.

* Vanredni profesor Pravnog fakulteta u Podgorici, Univerziteta Crne Gore, e-mail: veljorakocevic@yahoo.com.

Uvod

U literaturi se stres vezuje za događaj u spoljašnjoj sredini, odnosno za reakciju na događaj.¹ Stres je odnos između osobe i okoline u okviru koga osoba procjenjuje da neki segment okoline uključuje prijetnju, gubitak ili izazov za njene snage, pri čemu se javljaju karakteristične promjene psihofiziološke ravnoteže².

Vrijeme polaganja ispita predstavlja najstresniji period u toku studiranja. Smatra se da ne postoji student koji u danima učenja i pripremanja ispita a naročito polaganja ispita bude potpuno imun na stres. Stres djeluje kako na psihofizičko zdravlje studenata tako i na proces učenja i pamćenja. Dokazano je da niži nivo stresa može biti od koristi kao činilac koji podstiče studenta da se maksimalno aktivira na prevladavanju stresne situacije u toku polaganja ispita. S druge strane, visok nivo stresa može kod studenta da ugrozi proces studiranja na način što će ga usporiti ili stopirati predstavljajući veliki problem koji se može prevazići putem stručne pomoći. Ukoliko se ispit održava usmenim putem nivo stresa kod studenata zavisi i od pristupa profesora i zanimljivosti predmeta. Isuviše autoritarni profesori mogu generisati strah i paniku kod studenata i pogoršati im stresno stanje. Fleksibilni profesori imaju sposobnost da opuste studente tokom ispita uklanjajući kod njih strah i vraćajući im emocionalnu stabilnost.

U okviru stresa kao odnosa između osobe i sredine koji prevazilazi potencijale te osobe, stres od ispita obuhvata stres koji se javlja na relaciji student – ispitna situacija. Sama ispitna situacija i priprema za ispit ne dovodi do stresa već ona zavisi od kognitivne procjene studenta, odnosno njegovih sposobnosti. Ispitna situacija prožeta je ispitnom aksioznošću koja sadrži strah čijeg uzroka osoba nije svjesna. Negativne posledice stresa zavise od njegovog intenziteta.

Cilj rada

Cilj rada je upoznavanje sa stresnim reakcijama studenata, odnosno prikaz stresnih reakcija studenata prilikom polaganja ispita i utvrđivanje uzročne veze između većeg nivoa stresa i loših rezultata na ispitima u kontekstu uticaja stresa na uspješnost i efikasnost studiranja.

Metodi i uzorak

U radu su korišćeni metod opservacije, eksploratorni intervju i statistički metod. Metod opservacije korišćen je za posmatranje i evidentiranje stresnih stanja kod studenata prilikom usmenog polaganja ispita. Eksploratornim intervjuom su dobijeni podaci od studenata o percepciji i emocionalnim aspektima stresa, odnosno sve subjektivne informacije na ovu temu vezane za pojavu stresa prilikom polaganja ispita. Statistički metod korišćen je za brojčani iskaz prikupljenih podataka. Svi studenti su ispite polagali usmenim putem budući da je pored znanja ocjenjivana i vještina govornog izražavanja. Prednosti usmenog ispitivanja jesu u

tome što se može neuporedivo bolje u odnosu na pismeni ispit sagledati razumijevanje kompletne ispitne materije od strane studenata kao i reagovati na odgovore studenata i tako primjerenije ispitati stvarno njihovo znanje.

Istraživanje je izvršeno na uzorku od 150 studenata I godine osnovnih studija na predmetu Kriminologija, zatim 95 studenata II godine osnovnih studija na predmetu Krivično pravo, 44 studenta III godine osnovnih studije na predmetu Kriminalistika i 30 studenata na specijalističkim studijama na predmetu Specijalne istražne metode. Generacija studenata koja je studije upisala 2010. godine praćena je kroz tri godine osnovnih studija i jednu godinu specijalističkih studija.

Rezultati

Na prvoj godini studija prilikom polaganja ispita iz predmeta Kriminologija, od 150 studenata od kojih su 90 bili muškarci i 60 žene, kod velikog broja studenata su registrovane određene stresne reakcije koje navodimo u nastavku rada. Pojačano znojenje zapaženo je kod 28 (18,6%) studenata od kojih su 18 (20%) muškarci i 10 (16,6%) žene. Ubrzano disanje primijećeno je kod 30 (20%) studenata i to 19 (21,1%) muškaraca i 11(18,3%) žena. Pojačanu mišićnu napetost pokazalo je 28 (18,6%) studenata od kojih su 17 (18,8%) muškarci i 11(18,3%) žene. Probleme sa koncentracijom pokazalo je 38 (25,3%) studenata i to 22 (24,4%) muškaraca i 16 (26,6%) žena. Umor i iscrpljenost primijećena je kod 54 (36%) studenta od kojih su 32 (35,5%) muškarci i 22 (36,6%) žene. Nedostatak samopouzdanja pokazalo je 80 (53,3%) studenata i to 45 (50%) muškaraca i 35 (58,3%) žena. Napeto, uznemireno i nervozno djelovalo je 86 (57,3%) studenata od kojih je 58 (64,4%) muškaraca i 28 (46,6%) žena. Tremor je bio prisutan kod 42 (28%) studenata od kojih su 28 (31,1%) muškarci i 14 (23,3%) žene. Problemi sa pamćenjem uočeni su kod 74 (49,3%) studenata od kojih su 43 muškarci (47,7%) i 31 (51,6%) žene. Izgovaranje nejasnih rečenica bilo je prisutno kod 9 (6%) studenata, od kojih 7 (7,7%) muškarci i 2 (3,3%) žene. Zabrinut izraz lica imalo je 96 (64%) studenata i to 64 (71,7%) muškaraca i 32 (53,3%) žena. Stalan odbrambeni stav pokazalo je 40 (26,6%) studenata i to 22 (24,4%) muškaraca i 18 (30%) žena. Nedostatak motivacije ispoljilo je 7 (4,6%) studenata i to 6 (6,6%) muškaraca i 1(1,6%) žena. **Ukupno posmatrano 31,35% studenata pokazalo je neki od oblika stresa (Tabela 1).**

Tabela 1. Stresne reakcije studenata I godine na predmetu Kriminologija

Vrsta stresa	Studenti muškarci	Studentkinje žene	unupno
Pojačano znojenje	18 (20%)	10 (16,6%)	28 (18,6%)
Ubrzano disanje	19 (21,1%)	11(18,3%)	30 (20%)
Pojačana mišićna napetost	17 (18,8%)	11 (18,3%)	28 (18,6%)
Problemi sa koncentracijom	22 (24,4%)	16 (26,6%)	38 (25,3%)
Umor i iscrpljenost	32 (35,5%)	22 (36,6%)	54 (36%)
Nedostatak samopouzdanja	45(50%)	35 (58,3%)	80 (53.3%)
Napetost,uznemirenost, nervoza	58 (64,4%)	28 (46,6%)	86 (57,3%)
Premor	28 (31,1%)	14 (23,3%)	42 (28%)
Problemi sa pamćenjem	43 (47,7%)	31 (51,6%)	74 (49,3%)
Izgovaraje nejasnih rečenica	7 (7,7%)	2 (3,3%)	9 (6%)
Zabrinut izraz lica	64 (71,7%)	32 (53,3%)	96 (64%)
Stalan odbrambeni stav	22 (24,4%)	18 (30%)	40 (26,6%)
Nedostatak motivacije	6 (6,6%)	1 (1,6%)	7 (4,6%)

Sa svim studentima obavljen je intervju na okolnosti njihove percepcije sopstvenog stresa. Ispit na mene djeluje visoko stresno odgovorilo je ukupno 30 (20%) studenata i to 18 (20%) muškaraca i 12 (20%) žena. Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno odgovorilo je 39 (26%) studenata i to 28 (31,1%) muškaraca i 11 (18,3%) žena. Ispit na mene djeluje umjereno stresno odgovorilo je 42 (28%) studenata od kojih 24 (26,5%) muškarca i 18(30%) žena. Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno odgovorilo je 27 (18%) studenata i to 15 (16,6%) studenata i 12 (20%) studentkinja. Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno odgovorilo je 12(8%) studenata od kojih 5 (9%) muškaraca i 7 (11,6%) žena (**Tabela 1.1.**).

Tabela 1.1. Rezultati intervjuja sa studentima I godine

Odgovori studenata	Muškarci	Žene	Ukupno
Ispit na mene djeluje visoko stresno	18 (20%)	12 (20%)	30 (20%)
Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno	28 (31,1%)	11 (18,3%)	39 (26%)
Ispit na mene djeluje umjereno stresno	24 (26,65)	18 (30%)	42 (28%)
Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno	15 (16,6%)	12 (20%)	27 (18%)
Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno	5 (9%)	7 (11,6%)	12 (8%)
Ukupno	90	60	150

Na drugoj godini studija prilikom polaganja ispita iz predmeta Krivično pravo 95 studenata od kojih su 55 bili muškarci i 40 žene su takođe pokazivali određene stresne reakcije. Pojačano znojenje zapaženo je kod 19(20%) studenata od kojih su 11 (20%) bili muškarci i 8 (20%) žene. Ubrzano disanje primijećeno je kod 18 (18,9%) studenata od kojih su 11 (20%) bili muškarci i 7(10%) žene. Pojačanu mišićnu napetost pokazalo je 17(17,8%) studenata od kojih su 10 (18,1%) bili muškarci i 7(10%) žene. Probleme sa koncentracijom pokazalo je 16 (16,8%) studenata od kojih su 9 (16,3%) bili muškarci i 7(10%) žene. Umor i iscrpljenost primijećena je kod 22(23,1%) studenta od kojih su 12(21,8%) bili muškarci i 10 (25%) žene. Manjak samopouzdanja pokazalo je 18(18,9%)

studenata od kojih su 9 (16,3%) bili muškarci i 9(22,5%) žene. Napeto, uznemireno i nervozno djelovalo je 19(20%) studenata od kojih je 10 (18,1%) muškaraca i 9 (22,5%) žena. Tremor je bio prisutan kod 12 (12,6%) studenata od kojih 8 (14,5%) muškaraca i 4 (10%) žene. Probleme sa pamćenjem pokazalo je 10 (10,5%) studenata i to 7(12,7%) muškaraca i 3(7,5%) žene. Izgovaranje nejasnih rečenica bilo je prisutno kod 3 (3,1%) studenta i to 2 (3,6%) muškarca i 1 (2,5%) žene. Zabrinut izraz lica imalo je 16 (16,8%) studenata i to 9(16,35) muškaraca i 7 (10%) žena. Stalan odbrambeni stav pokazalo je 9 (9,4%) studenata i to 6(10,9%) muškaraca i 3 (7,5%) žene. Nedostatak motivacije pokazalo je 7 (7,3%) studenata i to 5 (9%) muškaraca i 2 (5%) žene. **Ukupno posmatrano 14,24% studenata je bilo izloženo nekom od oblika stresa (Tabela 2).**

Tabela 2. Stresne reakcije studenata II godine na predmetu Krivično pravo

Vrsta stresa	Studenti muškarci	Studentkinje žene	unupno
Pojačano znojenje	11 (20%)	8 (20%)	19 (20%)
Ubrzano disanje	11 (20%)	7 (10%)	18 (18,9%)
Pojačana mišićna napetost	10 (18,1%)	7 (10%)	17 (17,8%)
Problemi sa koncentracijom	9 (16,3%)	7 (10%)	16 (16,8%)
Umor i iscrpljenost	12 (21,8%)	10 (25%)	22 (23,1%)
Nedostatak samopouzdanja	9 (16,3%)	9 (22,5%)	18 (18,9%)
Napetost,uznemirenost, nervosa	10 (18,1%)	9 (22,5%)	19 (20%)
Tremor	8 (14,5%)	4 (10%)	12 (12,6%)
Problemi sa pamćenjem	7 (12,7%)	3 (7,5%)	10 (10,5%)
Izgovaranje nejasnih rečenica	2 (3,6%)	1 (2,5%)	3 (3,1%)
Zabrinut izraz lica	9 (16,3%)	7 (10%)	16 (16,8%)
Stalan odbrambeni stav	6 (10,9%)	3 (7,5%)	9 (9,4%)
Nedostatak motivacije	5 (9%)	2 (5%)	7 (7,3%)

Sa svim studentima obavljen je intervju na okolnosti njihove percepcije sopstvenog stresa. Ispit na mene djeluje visoko stresno odgovorilo je ukupno 17 (17,8%) studenata i to 11 (20%) muškaraca i 6 (15%) žena. Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno odgovorilo je 18 (18,9%) studenata i to 9 (16,3%) muškaraca i 9 (22,5%) žena. Ispit na mene djeluje umjereno stresno odgovorilo je 19 (20%) studenata od kojih 11 (20%) muškarca i 8 (20%) žena. Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno odgovorilo je 15 (15,7%) studenata i to 8 (14,5%) studenata i 7 (17,5%) studentkinja. Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno odgovorilo je 26 (27,3%) studenata od kojih 16 (29%) muškaraca i 10 (25%) žena (**Tabela 2.1.**).

Tabela 2.1. Rezultati intervju sa studentima II godine

Odgovori studenata	Muškarci	Žene	Ukupno
Ispit na mene djeluje visoko stresno	11 (20%)	6 (15%)	17 (17,8)
Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno	9 (16,3%)	9 (22,5%)	18 (18,9%)
Ispit na mene djeluje umjereno stresno	11 (20%)	8 (20%)	19 (20%)
Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno	8 (14,5%)	7 (17,5%)	15 (15,7%)
Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno	16 (29%)	10 (25%)	26 (27,3%)
Ukupno	55	40	95

Na trećoj godini studija prilikom polaganja ispita iz predmeta Kriminalistika od ukupno 44 studenta od kojih su 25 bili muškarci i 19 žene, studenti su pokazivali jedan broj stresnih reakcija. Pojačano znojenje zapaženo je kod 4 (9%) studenata od kojih su 3 (12%) bili muškarci i 1 (5,22%) žene. Ubrzano disanje primijećeno je kod 3 (6,8%) studenta od kojih su 2 (8%) bili muškarci i 1(5,2%) žene. Pojačanu mišićnu napetost pokazalo je 4 (9%) studenata od kojih su 3 (12%) bili muškarci i 1(5,2%) žene. Probleme sa koncentracijom pokazalo je 4 (9%) studenata od kojih su 2 (8%) bili muškarci i 2 (10,5%) žene. Umor i iscrpljenost primijećena je kod 14 (31,8) studenta od kojih su 6 (24%) bili muškarci i 8 (42%) žene. Manjak samopouzdanja pokazalo je 9 (20,4%) studenata od kojih su 5 (20%) bili muškarci i 4 (21%) žene. Napeto, uznemireno i nervozno djelovalo je 7 (15,9%) studenata od kojih su 4 (16%) muškarci i 3(15,7%) žene. Tremor je bio prisutan kod ukupno 2 (4,5%) studenta i to 2 (8%) lica muškog pola. Povremene probleme sa pamćenjem pokazao je ukupno 1 (2,2%) student i to 1 lice (4%) muškog pola. Izgovaranje nejasnih rečenica nije bilo prisutno kod studenata. Zabrinut izraz lica imalo je ukupno 14 (31,8%) studenata od kojih 8 (32%) muškaraca i 6(31,5%) žena. Stalan odbrambeni stav pokazalo je 4 (9%) studenta od kojih 3 (12%) muškarca i 1 (5,2%) žena. Nedostatak motivacije nije primijećen kod studenata (**Tabela 3**).

Tabela 3. Stresne reakcije studenata III godine na predmetu Kriminalistika

Vrsta stresa	Studenti muškarci	Studentkinje žene	ukupno
Pojačano znojenje	3 (12%)	1 (5,2%)	4 (9%)
Ubrzano disanje	2 (8%)	1 (5,2%)	3 (6,8%)
Pojačana mišićna napetost	3 (12%)	1 (5,2%)	4 (9%)
Problemi sa koncentracijom	2 (8%)	2 (10,5%)	4 (9%)
Umor i iscrpljenost	6 (24%)	8 (42%)	14 (31,8%)
Nedostatak samopouzdanja	5 (20%)	4 (21%)	9 (20,4%)
Napetost,uznemirenost, nervosa	4 (16%)	3 (15,7%)	7 (15,9%)
Tremor	2 (8%)	/	2 (4,5%)
Problemi sa pamćenjem	1 (4%)	/	1 (2,2%)
Izgovaranje nejasnih rečenica	/	/	/
Zabrinut izraz lica	8 (32%)	6 (31,5%)	14 (31,8%)
Stalan odbrambeni stav	3 (12%)	1 (5,2%)	4 (9%)
Nedostatak motivacije	/	/	/

Sa svim studentima obavljen je intervju na okolnosti njihove percepcije vlastitog stresa. Ispit na mene djeluje visoko stresno odgovorilo je ukupno 6 (13,6%) studenata i to 5 (20%) muškaraca i 1(5,2%) žena. Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno odgovorila su 4 (9%) studenta od kojih 2 (8%) muškarca i 2 (10,5%) žene. Ispit na mene djeluje umjereno stresno odgovorilo je 11(25%) studenata od kojih 6 (24%) muškaraca i 5 (26,3%) žena. Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno dogovorilo je 9 (20,4%) studenata od kojih 5 (20%) muškaraca i 4 (21%) žene. Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno odgovorilo je

14(31,8%) studenata od kojih po 7 (28%) muškaraca i 7 (36,8%) žena. **U odnosu na ukupan broj studenata III godine studija njih 11,49% je manifestovalo neki od oblika stresa (Tabela 3.1.).**

Tabela 3.1. Rezultati intervjuja sa studentima III godine

Odgovori studenata	Muškarci	Žene	Ukupno
Ispit na mene djeluje visoko stresno	5 (20%)	1 (5,2%)	6 (13,6%)
Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno	2 (8%)	2 (10,5%)	4 (9%)
Ispit na mene djeluje umjereno stresno	6 (24%)	5 (26,3%)	11 (25%)
Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno	5 (20%)	4 (21%)	9 (20,4%)
Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno	7 (28%)	7 (36,8%)	14 (31,8%)
Ukupno	25	19	44

Na specijalističkim studijama prilikom polaganja ispita iz predmeta Specijalne istražne metode od ukupno 30 studenata od kojih 18 muškaraca i 12 žena su pokazivali znatno manje stresne reakcije. Pojačano znojenje nije zapaženo kod studenata oba pola. Ubrzano disanje nije primijećeno kod studenata oba pola. Pojačana mišićna napetost nije primijećena kod studenata. Problemi sa koncentracijom nijesu registrovani. Umor i iscrpljenost primijećena je kod 2 (6,6%) studenta od kojih je 1 (5,5%) bili muškarac i 1 (8,3%) žena. Manjak samopouzdanja nijesu pokazali studenti oba pola. Napeto, uznemireno i nervozno djelovao je ukupno 1(3,3%) student i to 1 (5,5%) student muškog pola. Tremor nije bio prisutan kod studenta. Povremene probleme sa pamćenjem pokazao je 1(3,3%) student i to 1 (5,5%) student muškog pola. Izgovaranje nejasnih rečenica nije bilo prisutno kod studenata. Zabrinut izraz lica imao je ukupno 1(3,3%) student i to 1(8,3%) studentkinja. Stalan odbrambeni stav nijesu pokazivali studenti. Nedostatak motivacije nije primijećen kod studenata. **Na specijalističkim studijama ubjedljivo je najmanje studenata koji su pokazali neki od oblika stresa i iznosi samo 1,26% (Tabela 4).**

Tabela 4. Stresne reakcije studenata specijalističkih studija na predmetu Specijalne istražne metode

Vrsta stresa	Studenti muškarci	Studentkinje žene	unupno
Pojačano znojenje	/	/	/
Ubrzano disanje	/	/	/
Pojačana mišićna napetost	/	/	/
Problemi sa koncentracijom	/	/	/
Umor i iscrpljenost	1 (5,5%)	1 (8,3%)	2 (6,6%)
Nedostatak samopouzdanja	/	/	/
Napetost,uznemirenost, nervoza	1 (5,5%)	/	1 (3,3%)
Tremor	/	/	/
Problemi sa pamćenjem	1 (5,5%)	/	1 (3,3%)
Izgovaranje nejasnih rečenica	/	/	/
Zabrinut izraz lica	/	1 (8,3%)	1 (3,3%)
Stalan odbrambeni stav	/	/	/
Nedostatak motivacije	/	/	/

Intervju je obavljen sa svim studentima specijalističkih studija u vezi njihove percepcije stresa. Ispit na mene djeluje visoko stresno odgovorilo je ukupno 2(6,6%) studenta od kojih 1 (5,5%) muškarac i 1 (8,3%) žena. Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno odgovorilo je ukupno 2 (6,6%) studenta od kojih 1 (5,5%) muškarac i 1 (8,3%) žena. Ispit na mene djeluje umjereno stresno odgovorilo je ukupno 5(16,6%) studenata od kojih 2 (11,1%) muškarca i 3 (25%) žene. Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno odgovorilo je ukupno 7(23,3%) studenata od kojih 4 (22,2%) muškarca i 3(33,3%) žene. Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno odgovorilo je ukupno 14 (46,6%) studenata od kojih 10 (55,5%) muškaraca i 4 (33,3%) žene (**Tabela 4.1.**).

Tabela 4.1. Rezultati intervjuja sa studentima specijalističkih studija

Odgovori studenata	Muškarci	Žene	Ukupno
Ispit na mene djeluje visoko stresno	1 (5,5%)	1 (8,3%)	2 (6,6%)
Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno	1 (5,5%)	1 (8,3%)	2 (6,6%)
Ispit na mene djeluje umjereno stresno	2 (11,1%)	3 (25%)	5 (16,6%)
Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno	4 (22,2%)	3 (25%)	7 (23,3%)
Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno	10 (55,5%)	4 (33,3%)	14 (46,6%)
Ukupno	18	12	30

Jedan od ciljeva rada bio je utvrđivanje postignuća studenata u odnosu na nivo stresa. Iz grupe studenata koji su se izjasnili da na njih ispit djeluje visoko stresno drugu godinu studija nije upisalo njih 12(40%), treću godinu nije upisalo 11 (64,7%), dok četvrtu godinu nije upisalo 4(64,7%), ili prosječno **56,46%** studenata oba pola. Iz grupe studenata koji su se izjasnili da ispit na njih djeluje više stresno nego što nije stresno njih 25 (64%) nije upisalo drugu godinu studija, 14 (77,7%) nije upisalo treću godinu studija, dok 2 (50%) nije upisalo četvrtu godinu studija, ili prosječno **63,9%** studenata oba pola. Iz grupe studenata koji su se izjasnili da ispit na njih djeluje umjereno stresno njih 9 (21,4%) nije upisalo drugu godinu studija, 8 (42,1%) nije upisalo treću godinu studija, dok 6 (54,4%) nije upisalo četvrtu godinu studija ili prosječno **39,3%** studenata oba pola. Iz grupe studenata koji su se izjasnili da ispit na njih djeluje vrlo malo stresno njih 6(22,2%) nije upisalo drugu godinu studija, 6 (40%) nije upisalo treću godinu studija i 2 (22,2%) nije upisalo četvrtu godinu studija ili prosječno **28,13%** studenata oba pola. Iz grupe studenata koji su se izjasnili da ispit na njih ne djeluje nimalo stresno 3 (25%) nije upisalo drugu godinu studija, 6 (40%) nije upisalo treću godinu studija i 2(22,2%) nije upisalo četvrtu godinu studija ili prosječno **29%** studenata oba pola (**Tabela 5**).

5. Tabelarni prikaz broja studenata koji nijesu redovno upisali sljedeću godinu studija shodno vlastitoj percepciji stresa

Ispit na mene djeluje visoko stresno	I-II: 12 (40%)	II-III: 11 (64,7)	III-IV:4 (64,7)
Ispit na mene djeluje više stresno nego što nije stresno	I-II:25(64%)	II-III: 14 (77,7%)	III-IV:2 (50%)
Ispit na mene djeluje umjereno stresno	I-II:9 (21,4%)	II-III:8 (42,1%)	III-IV:6(54,5%)
Ispit na mene djeluje vrlo malo stresno	I-II:6 (22,2%)	II-III:6 (40%)	III-IV: 2 (22,2%)
Ispit na mene ne djeluje nimalo stresno	I-II: 3 (25%)	II-III: 12 (46,1%)	III-IV: / / /

Diskusija

Djelujući na studente najintenzivnije prilikom polaganja ispita stres izaziva brojne reakcije u zavisnosti od njegovog intenziteta. Ako su stresni uzroci manjeg intenziteta oni ne mogu dovesti do trajnijih poremećaja i ne mogu narušiti ravnotežu organizma. S druge strane, ukoliko je student izložen dugotrajnom negativnom stresu kod njega se konstantno javlja umor, nedostatak koncentracije, problemi sa pamćenjem i tsl. U tim slučajevima se radi o težim uzrocima stresa koji mogu ugroziti intelektualni i emocionalni razvoj studenta.

Stresna reakcija nastaje kao rezultat realne i/ili primjerene i nerealne i / ili neprimjerene: percepcije draži, procjene značenja i značaja za organizam, procjene mogućnosti suprotstavljanja, neutralisanja, ublažavanja ili izbjegavanja dejstva stresora, procjene mogućnosti korišćenja socijalne podrške i pomoći, emocionalne reakcije i fizioloških promjena³. Strah od ispita, odnosno ispitna anksioznost određuje se kao složeni multidimenzionalni konstrukt koji uključuje kognitivne, afektivne, fiziološke i ponašajne reakcije na evaluativne situacije. Smatra se posebnim oblikom opše anksioznosti koja se javlja u ispitnim situacijama. Obilježavaju je stres i nelagodnost izražena u ispitnoj situaciji, uz izraženu percepciju bespomoćnosti. Dvije su glavne komponente ispitne anksioznosti: briga i emocionalnost. Emocionalnost se odnosi na fiziološke reakcije, dok briga označava kognitivnu preokupaciju mogućim posljedicama neuspjeha. Pregled istraživanja upućuje na povezanost ovih činilaca, kao i na jasniju povezanost komponente brige i akademskog uspjeha, kako kod srednjoškolaca, tako i kod studenata.

U ovom radu nastojali smo pratiti simptome kojni se javljaju kod studenata koji su pod velikim pritiskom uzrokovanim izlaskom na ispit. Dejstvo stresa prikazano je kroz stadijume od prvog djelovanja uzroka na koje ličnost nije prilagođena, preko faze otpora u kojoj se organizam prilagođava na nove uslove i stadijuma iscrpljenja u kome student nije u mogućnosti da shodno svojim potencijalima savlada stres i bude uspješan na studijama. Tokom usmenog ispita kod ove grupe studenata vidljive su bile fizičke, emocionalne, kognitivne i bihejvioralne reakcije na stres.

Adaptacija na dejstvo stresora na studente zavisi od adaptacionih kapaciteta počevši od genetskih, preko psihosocijalnih faktora do karakteristika dejstva stresora koji se razlikuju prema jačini, trajanju i repetitiji. Odgovori studenata na dejstvo stresora bili su različiti u zavisnosti od unutrašnjih i spoljašnjih faktora. Stresne reakcije bile su adaptivne ili maladaptivne. Značajan broj studenata je

pojačao prilagodljivost organizma na stres i prilikom svakog sljedećeg ispita je pokazivao stabilniju otpornost organizma na stres. Oni su se uspješno borili sa problemom i emocijama da bi na kraju izašli kao pobjednici postigavši izvanredan uspjeh u studiranju. Jedan broj studenata je pokazao maladaptivnu reakciju na stres koja se intenzivirala prilikom polaganja ispita i nije dozvoljavala studentu da pravilno izloži naučeno.

Od brojnih stresnih reakcija zapaženih kod studenata na I godini osnovnih studija na prvom mjestu je zabrinut izraz lica koji se uočava kod 64% ispitanika oba pola. Na drugom mjestu je napetost, uznemirenost i nervoza registrovani kod 57,3% ispitanika oba pola. Zatim slijedi nedostatak samopouzdanja ispoljen od strane 53,3% ispitanika. Problemi sa pamćenjem zapaženi su kod 49,3% ispitanika, umor i iscrpljenost kod 36% ispitanika, tremor kod 28% ispitanika, stalan odbrambeni stav kod 26,3% ispitanika, problemi sa koncentracijom 25,3% ispitanika, ubrzano disanje kod 20% ispitanika, pojačano znojenje kod 18,6% ispitanika, pojačana mišićna napetost kod 18,6% ispitanika, izgovaranje nejasnih rečenica kod 6 % ispitanika i nedostatak motivacije kod 4,6% ispitanika.

Kada se radi o stresnim reakcijama zapaženim kod studenata na II godini osnovnih studija na prvom mjestu je umor i iscrpljenost kod 23,1% ispitanika oba pola. Na drugom mjestu su napetost, uznemirenost i nervoza registrovani kod 20% ispitanika oba pola, kao i pojačano znojenje registrovano kod 20% ispitanika oba pola. Zatim slijedi ubrzano disanje ispoljeno od strane 18,9% ispitanika kao i nedostatak samopouzdanja registrovan kod 18,9% ispitanika. Pojačana mišićna napetost registrovana je kod 17,8% ispitanika, problemi sa koncentracijom kod 16,8% ispitanika, zabrinut izraz lica kod 16,8% ispitanika, tremor kod 12,6% ispitanika, problemi sa pamćenjem kod 10,5% ispitanika, stalan odbrambeni stav kod 9,4% ispitanika i izgovaranje nejasnih rečenica kod 3,1% ispitanika.

Kada se radi o stresnim reakcijama zapaženim kod studenata na III godini osnovnih studija na prvom mjestu su umor i iscrpljenost iskazani kod 31,8% ispitanika oba pola kao i zabrinut izraz lica kod 31,8% ispitanika. Na drugom mjestu je nedostatak samopouzdanja registrovan kod 20,4% ispitanika oba pola. Zatim slijedi pojačano znojenje kod 9% ispitanika, napetost, uznemirenost i nervoza kod 9% ispitanika oba pola, pojačana mišićna napetost kod 9% ispitanika, problemi sa koncentracijom takođe 9% ispitanika kao i stalan odbrambeni stav kod 9% ispitanika. Ubrzano disanje registrovano je kod 6,8% ispitanika, tremor kod 4,5% ispitanika i problemi sa pamćenjem kod 2,2% ispitanika. U ovoj grupi studenata nije registrovano izgovaranje nejasnih rečenica i nedostatak motivacije.

U grupi studenata specijalističkih studija zapaženo je znatno manje stresnih reakcija. Na prvom mjestu je umor i iscrpljenost koji su registrovani kod 6,6% ispitanika oba pola. Od ostalih stresnih reakcija zapaženi su napetost, uznemirenost i nervoza kod 3,3% ispitanika, problemi sa pamćenje 3,3% ispitanika i zabrinut izraz lica kod takođe 3,3% ispitanika. Nijesu registrovani slučajevi pojačanog znojenja, ubrzanog disanja, pojačane mišićne napetosti, problema sa

koncentracijom, nedostatka samopouzdanja, tremora, izgovaranja nejasnih rečenica, stalnog odbrambenog stava i nedostatka motivacije.

U odnosu na percepciju stresa od strane studenata I godine studija najviše ispitanika se izjasnilo da ispiti na njih djeluju umjereno stresno, odnosno 28% ispitanika. Na drugom mjestu je grupa studenata koja smatra da ispit na njih djeluje više stresno nego što nije stresno i to 26% ispitanika. Na trećem mjestu je grupa studenata koji smatraju da ispit na njih djeluje visoko stresno i to 20% ispitanika. Na četvrtom mjestu je 18% studenata koji smatraju da ispit na njih djeluje vrlo malo stresno, dok je najmanje ispitanika, odnosno 8% koji smatraju da ispit na njih ne djeluje nimalo stresno.

Studenti druge godine osnovnih studija bitno različito percipiraju vlastiti stres u odnosu na studente I godine. U tom kontekstu 27,3% ispitanika se izjasnilo da ispit na njih ne djeluje nimalo stresno, 20% da ispit na njih djeluje umjereno stresno, 18,9% da ispit na njih djeluje više stresno nego što nije stresno, 17,8% da ispit na njih djeluje visoko stresno i 15, 7% da ispit na njih djeluje vrlo malo stresno.

Najviše studenata III godine studija, odnosno njih 31,8% se izjasnilo da ispit na njih ne djeluje nimalo stresno, zatim 25% da ispit na njih djeluje umjereno stresno, 20,4% da ispit na njih djeluje vrlo malo stresno, 13,6% da ispit na njih djeluje visoko stresno i 9% da ispit na njih djeluje više stresno nego što nije stresno.

Najviše studenata specijalističkih studija 46,6% se izjasnilo da ispit na njih ne djeluje nimalo stresno, zatim njih 23,3% smatra da ispit na njih djeluje vrlo malo stresno, 16,6% da ispit na njih djeluje umjereno stresno, 6,6% da ispit na njih djeluje više stresno nego što nije stresno i 6,6% da ispit na njih djeluje visoko stresno.

Neuspjeh studenata u odnosu na nivo stresa kreće se od 56,4% neupisanih u sljedeću godinu studija iz grupe studenata na koju stres djeluje visoko stresno do 29% iz grupe studenata na koju ispit ne djeluje nimalo stresno.

Zaključak

Studenti prava na studijskom programu Bezbjednost i kriminalistika se vrlo često na ispitu nalaze pod uticajem stresa koji dovodi do posledica u odnosu na uspjeh u studiranju i profesionalnu kompetentnost. Pravni fakultet treba da ih osposobi da ovladaju specijalističkim znanjima i vještinama u vrlo kompleksnoj oblasti otkrivanja, rasvjetljavanja i dokazivanja kriminaliteta i drugih bezbjednosnih izazova. Oni moraju ovladati strategijama ličnog suočavanja sa stresom i prevazilaženja stresa ne samo na ispitu već i prilikom profesionalnog obavljanja službenih aktivnosti u oblasti sprječavanja i suzbijanja zločina.

U ovom istraživanju je vrlo jasno dokazano da intenzitet stresa opada sa prelaskom na sljedeću godinu studija, odnosno da studenti vremenom postaju sve više imuni na veće količine stresa. Takođe je dokazano da studenti koji su

percipirali veći nivo stresa su imali znatno manja postignuća na ispitima, odnosno u manjem procentu su postizali uspjeh u studiranju.

LITERATURA

1. Aldwin, C.M. (1994). Stress, coping, and development. New York: Guilford Press.
2. Dykeman, B.F. (1994). The effects of motivational orientation, self-efficacy and feedback condition On test anxiety. *Journal of Instructional Psychology*, 21, 114-120. *Learning and Individual Differences*, 10, 51-69.
3. Hong, E. (1998). Differential stability of individual differences in state and trait test anxiety.
4. Kaličanin P. (2001): Opšti osvrt na stres. U: Kaličanin P. Stožinić S. Paleev N. R.
5. Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer
6. Slijepčević D.: *Stres: Zdravlje i bolest*. I.P. "Obeležja, Medicina, Beograd, str.15-52.

IMPACT OF STRESS ON STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE

PhD Velimir Rakocevic

Summary

This paper gives an overview of the phenomena of stress on the basis of monitoring a generation of students during examinations at the basic and specialist studies, with emphasis on the impact of stress on their effectiveness and efficiency. The aim of the paper is to demonstrate stress responses of students taking oral exams and to establish causal links between stress and academic achievement. The survey was conducted as a prospective study, including students who began their studies in academic year 2010/2011 and they were followed to the end of basic and specialist studies in the academic year 2013/2014. The method of observation, exploratory interview and statistical methods were used in the study.

The survey results show that 31.35% of students in the first year of studies show some form of stress. It was found that 14.24% of students in the second year of studies were exposed to some form of stress. On the third year of studies averaged 11.49% of the students showed some form of stress. At specialist studies there was by far the least number of students who demonstrated some form of stress, only 1.26% of them. This clearly speaks in favor of the thesis that by studying harder and by commitment one can overcome the exams related stress and that a level of stress decreases with the progress the students make during the studies, who eventually become resistant to stress. Therefore it is of great importance to successfully overcome the first obstacles. It was also found that higher level of

stress negatively affects the student results at exams. Namely, 56-63% of students suffering from high level of stress were not enrolled in the next academic year in time, while only 28-29% of students who felt very little stress or no stress at all during exams were not enrolled in the next academic year in time.

The conclusion is that high levels of stress negatively affects the achievement of students and it was convincingly demonstrated by this study.

Key word: student, stress, exam, success.

378.147::340.116(497.11)

378.096:340(497.11)

347.962(497.11)

**AKTUELNA PROBLEMATIKA U PROGRAMIRANJU I IZVOĐENJU
NASTAVE ZA EDUKACIJU I OSPOSOBLJAVANJE BUDUĆIH DIPLOMIRANIH
PRAVNIKA U PROCESU OSAVREMENJAVANJA UNIVERZITETA**

Doc. dr Senad Džinić*

Apstrakt:

Autor rada kritičkim pristupom analizira problematiku i perspektive naučno obrazovnog sistema sa posebnim osvrtom na pravne fakultete, kao i kadrovsku politiku u pravosuđu i na univerzitetima u Republici Srbiji. S tim u vezi autor ističe probleme koji se javljaju u kreiranju i realizaciji studijskih programa pravnih fakulteta, insistirajući na aplikativnim veštinama, većim brojem časova praktične nastave i obaveznom saradnjom pravnih fakulteta sa sudovima, tužilaštvom, privrednim društvima i sličnim institucijama. U drugom delu rada autor se bavi problematikom kadrovske politike u pravosudnom sistemu Republike Srbije. U skladu sa navedenim autor daje predloge za rešavanje brojnih problema na koje je ukazao u radu.

Ključne reči: edukacija, nastava, kompetencije, diplomirani pravnik, pravosuđe.

UVOD

Naslovljena tematika koja obuhvata ceo niz otvorenih i gorućih pitanja, retko je bila predmet širih i temeljitijih naučnih rasprava, analiza ili opsežnijeg naučno istraživačkog rada. Isto tako ova tematika izuzetno je interesantna i za širu pravničku populaciju, čiji bi doprinos sa iskustvenog stanovišta u rešavanju otvorenih pitanja u ovoj oblasti imao značajne efekte.

U dobro poznatim uslovima tranzicije koji već duži vremenski period potresaju i naše društveno biće i u kojima se svakodnevno donose kapitalni zakonski projekti, država se, barem se stiče takav utisak, pozivajući se na univerzitetsku autonomiju, na neki način distancirala od problematike univerziteta u ovoj oblasti i pored činjenice da je osnivač većeg broja univerziteta u RS.

* Docent za užu naučnu oblast krivično pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: dzinicmilena@yahoo.com.

Nije sporna činjenica da naša država u uslovima evropeizacije, usvajanjem brojnih evropskih standarda i približavanjem pravnom sistemu Evropske unije, nužno i istovremeno mora da obezbedi i potpunu autonomiju univerziteta. Isto tako nesporno je pitanje autonomije univerziteta i njegove nezamenjive uloge u naučno obrazovnoj misiji. Međutim sa druge strane postavlja se i pitanje, pogotovo sa stanovišta demokratske pravne države, da li postoji obaveza i spremnost naše države da svojim instrumentima, merama i aktivnostima delujući u širem društvenom interesu doprinosi osavremenjavanju univerziteta u skladu sa usvojenim evropskim standardima, neovisno o toga da li su u pitanju državni ili privatni univerziteti. Smatramo da se takva uloga države *eo ipso* podrazumeva, tako da se opravdano i sa optimizmom može očekivati, i ako ne kao presudna, već kao nužna, transparentna i plodotvorna podrška i pomoć univerzitetu u opštem društvenom interesu.

U procesu osavremenjavanja naučno obrazovne akademske univerzitetske nastave, osnovna aktivnost države trebalo bi da se ogleda u saradnji sa univerzitetima, da bude planska, kooperativna i normativno projektovana. To znači da planirana normativna regulativa države (zakonska i druga) u uslovima evropeizacije našeg pravnog sistema i potpune realizacije ciljeva Bolonjske deklaracije, mora ići u susret osavremenjavanju univerziteta kao glavnog nosioca naučne i stručne misli i jednog od važnih protagonista sveukupnog društvenog razvoja.

Osavremenjavanje programa akademske naučno obrazovne nastave na univerzitetu mora da se usmeri ka podizanju edukacije i osposobljavanje studenata na daleko viši nivo, koji obezbeđuje stvaranje sposobnih i kvalitetnih kadrova u svim sferama visokog naučnog obrazovanja. Takva orijentacija interes je i zadatak ne samo univerziteta koji u tome mora imati vodeću ulogu i sa najvećim doprinosom, već i države, kao i celokupne društvene zajednice. Upravo naš najveći kapital i njegovo najveće i najplodnije izvorište, zahvaljujući procesu osavremenjavanja naučno obrazovne nastave, trebalo bi da postanu naši visoko stručni kadrovi.

U okviru procesa verifikacije osavremenjavanja naučno obrazovne nastave univerziteta, država bi u saradnji pre svega sa univerzitetima, kao i drugim društvenim subjektima, trebala da iskaže svoj krucijalni interes za uspešno i dugoročno rešavanje strateških ciljeva, pre svega u sferi usmeravanja i razvoja kadrovske politike. To su na prvom mestu pitanja u pogledu savremenog obrazovanja i obezbeđivanja deficitarnih kadrova različitih profila, ali i pitanja vezana za hiperprodukciju određenih kadrovskih profila koje tržište rada nije u stanju da apsorbuje. Ovaj proces hiperprodukcije kadrova očigledno nekontrolisano traje već duže vreme i uočava se kod pojedinih akademskih zvanja (dipl.pravnici, dipl. ecc, dipl.sociolozi, dipl. vaspitači i brojna druga), tako da i predstavlja jedan od najtežih problema koji opterećuje državu i društvenu zajednicu u celini.

Poznata je i činjenica da su državne i javne institucije, jedinice teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave (administracija) određene prekomernim brojem zaposlenih visoko stručnih kadrova i da vlada RS planski sprovodi rasterećenje javnog sektora otpuštanjem prekomerno zaposlenih, što u još oštrijoj meri usložava pitanje opšte kadrovske problematike u Republici Srbiji.

Prisutan je i fenomen prezasićenosti Beograda i drugih gradskih centara pojedinim kadrovskim profilima s jedne strane, i dok se sa sdruge strane u ostalim naseljenim mestima i rurarnim područjima oseća potreba za takvim kadrovskim profilima. Ublažavanju ovog procesa značajno su doprineli pojedini privatni univerziteti, a značajnu ulogu u tome ima Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, osnivanjem isturenih visokoškolskih jedinica na područjima na kojima je iskazana deficitarnost određenih kadrovskih profila. Ovakvom strategijom pojedinih univerziteta smanjen je priliv studenata na univerzitete u velikim gradskim centrima čime je donekle obezbeđena ravnopravnost u visokoškolskom obrazovanju studentima sa područja koje karakteriše deficitarnost u pogledu pojedinih akademskih zvanja. Time su smanjeni troškovi školovanja studenata, a istovremeno je i zaustavljen proces odlivanja i nagomilavanja kadrova u velikim gradskim centrima.

Najosetljivije i najbolnije državno, ekonomsko, političko i opšte društveno životno pitanje odnosi se na odliv iz zemlje visoko obrazovanih kadrova među kojim je i ogroman broj onih koji pripadaju tzv. deficitarnim strukama. Taj proces odigrava se u dužem vremenskom periodu, a država i njene institucije iskazuju nespornost i nesposobnost da tu problematiku na adekvatan razreše ili barem ublaže. Sasvim je razumljivo da se taj dugotrajni proces odigrava u periodu tranzicije i u vremenima osiromašenja društvene zajednice. Usled odliva mladih stručno obrazovanih kadrova širom sveta država trpi ogromnu štetu školujući *de facto* visoko stručne kadrove i za potrebe inostranstvo. Samo jedan primer može se pokazati motivisanost naših visokostručnih kadrova za odlazak iz zemlje radi zapošljavanja u nekim visoko razvijenim zapadnim zemljama. Tako lekar u Norveškoj ostvaruje mesečnu zaradu od preko 7000 evra a u našoj zemlji ta zarada ne iznosi ni 1000 evra. Sve to govori u prilog veoma složene i otvorene problematike u sferi kadrovske politike u kojoj država ima odlučujuću reč naravno u saradnji sa svim ključnim nosiocima privrednog i društvenog razvoja, kao i sa univerzitetima kao rasadnicima stručnih kadrova.

U kontekstu napred izložene problematike može se jasno zaključiti, da bez jednog zajednički osmišljenog konceptualnog pristupa države i njenih institucija, univerziteta i svih ostalih privrednih i vanprivrednih subjekata, nije moguće ostvariti osavremenjavanje sistema obrazovanja kao temelja racionalne kadrovske politike i opšteg društvenog razvoja.

Stoga se zadaci svih sudionika u verifikaciji savremenih programa naučno obrazovne nastave i edukaciji studenata u skladu sa savremenim zapadno evropskim standardima ne mogu se svoditi na jedan kampanjski posao. Ti zadaci su od prvorazrednog značaja i predstavljaju dugoročni proces sistemskog karaktera

koji će kroz adekvatne projekte i njihovu realizaciju predstavljati prioritetnu društvenu akciju.

POBLEMATIKA U OBRAZOVANJU BUDUĆIH PRAVNIKA U REPUBLICI SRBIJI

Ne retko spora i troma zakonodavna regulativa u pojedinim ključnim oblastima (primer više godišnje problematike u vezi sa usvajanjem reformisaniog Zakonika u krivičnom postupku koji je najzad donet u septembru 2011 godine sa dugotrajnim odlaganjem njegove primene koja je konačno otpočela 1.10.2014 god.), s jedne strane, zatim ubrzana zakonodavna regulativa s druge strane, kao i česte izmene i dopune zakonskih projekata, s treće strane, uzročno posledično se odražavaju i na sporu transformaciju i osavremenjavanje univerzitetske naučne nastave.

Pored toga na sporo usaglašavanje našeg pravnog sistema sa pravnim sistemom evropske unije u smislu člana 72. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju negativno se odražava i normativni sistem Evropske unije (koji se nalazi u jednom kontinuiranom procesu promena i dogradnje). Takvo stanje značajno utiče i na sporiju transformaciju našeg obrazovnog sistema sa obrazovnim sistemom evropske unije

Nije daleko od istine učestala konstatacija da mladi diplomirani pravnici kao i drugi visoko obrazovani kadrovi, nakon završenih osnovnih akademskih studija iskazuju slabost i nesnalaženje u praktičnoj primeni stečenih teorijskih znanja. Takvo stanje očigledno je rezultat manjkavosti i nedostataka u koncipiranju programa osnovnih akademskih studija u kojima se najveća pažnja posvećuje teoriji, a retka ili gotovo nikakva pažnja praksi i praktičnim iskustvima iz životne stvarnosti. Time se studenti pasiviziraju i svode na puke slušaoce teorijskih predavanja, a malo približavaju stvarnom životu i praktičnoj stvarnosti. Sve to predstavlja rezultantu jednog konzervativnog i tradicionalno dogmatskog pristupa u koncipiranju programa osnovne akademske nastave. Nužno je da se taj zastareli konceptijski pristup ubrzano menja uz prilagođavanje savremenim trendovima. Živa reč predavača ma koliko bila ubedljiva, nadahnuta i teoretski bogato osmišljena *in rerum natura* nije dovoljna, niti je toliko uverljiva, da student oseti praktično-iskustvenu vrednost teorijskog modela, instituta ili ustanove kao predmeta nastave.

Nastava u predmetima iz oblasti pravnih nauka treba biti tako osmišljena, koncipirana i prilagođena da studente uvode u aktuelni-realni svet životne stvarnosti, dakle uz kontinuirano povezivanje teorije i prakse. Za jedan takav pristup nužna je i neophodna teorisko-iskustvena osposobljenost predavača koji će uz puno interesovanje studenata jasno i stvaralački protumačiti odredbe određenih pravnih normi, instituta ili ustanova i predočiti njihov značaj u praksi odnosno u realnom životnoj stvarnosti. U tim nastojanjima predavač će svoje teorisko predavanje potkrepiti konkretnim primerima iz prakse, prvenstveno iz sudske prakse, uz neposrednu prezentaciju i objašnjavanje sadržine najvažnijih pravnih i

drugih akata u oblasti koja je predmet izučavanja (kao na pr. ugovora iz obligacionog i stvarnog prava, različite vrste testamenata, tužbi u građanskom sudskom postupku, optužnica, optužnih predloga i privatnih tužbi u krivičnom sudskom postupku, optužnih akata u prekršajnom postupku, žalbi u sadržini žalbi u raznim vrstama postupaka, odluka koje se donose u redovnim i posebnim postupcima, ugovora i drugih pravnih akata iz oblasti radnih odnosa, odluka koje se donose u upravnom postupku i upravnom sporu, zapisnika o glavnom pretresu pred krivičnim i na pretresu pred prekršajnim sudom, zapisnika o glavnoj raspravi pred građanskim sudom, zapisnika pred nadležnim organima u upravnom postupku, zapisnika o uviđaju i rekonstrukciji, zapisnika o većanju i glasanju, kao i sve druge zapisnike koji se sačinjavaju pred nadležnim organima postupka, molbe za povraćaj u pređašnje stanje u pojedinim postupcima, redovnih i vanrednih pravnih lekova u građanskim, krivičnim, prekršajnim i drugim postupcima, ustavnoj žalbi, aplikaciji Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu i druga pravna akta koja su predmet teorijskog izučavanja.)

I ono što je najvažnije! Nastava i vežbe u programima osnovnih akademskih studija pravnih fakulteta moraju biti tako osmišljene i koncipirane da praktičan rad i aktivnosti studenata dođu do punog izražaja, da imaju prioritetni značaj, tako da svaki student ima obavezu da samostalno, a po potrebi u saradnji sa nastavnikom ili asistentom u kontinuitetu nastave i vežbi sastavi i prezentira nacрте svih pravnih akata koji su izučavani kao predmet teorijske nastave. Naravno da će u tako koncipiranoj nastavi i vežbama najveći teret i odgovornost snositi predavači i asistenti čime će se obezbediti puna aktivnost studenata i njihovo stručno osposobljavanje za uspešnost u obavljanu svoje pravničke profesije. Ovakvim konceptom nastave studenti se od pasivnih subjekata i posmatrača, *nollens vollens*, od samog početka nastave uključuju u nastavni proces kao aktivni subjekti što podrazumeva i njihov pojačanu odgovornost za individualni van nastavni rad.

Konsultativnoj nastavi neophodno je posvetiti odgovarajuću pažnju. Studentima se mora omogućiti da u toku izvođenja nastave imaju određeno vreme radi konsultacije sa nastavnikom u pogledu pojedinih otvorenih i nejasnih pitanja, nacрта pravnih akata, izrade kolokvijalnog, seminarskog i diplomakog rada, kako bi na taj način otklonili određene dileme i nejasnoće i pravilno shvatili materiju koja je predmet izučavanja. Time se obezbeđuje aktivna komunikacija na relaciji student nastavnik i realizacija procesa međusobnog uvažavanja i poverenja kao osnove povećavanja interesovanja studenata za predmet nastave. Ovakva metodologija istovremeno omogućava da se studenti još u toku nastave opredele za onu pravnu oblast koja je za njih najprivlačnija.

U pravcu sticanja praktičnih saznanja u pojedinim oblastima pravnog života, uz redovnu nastavu studentima se mora omogućiti da prisustvuju suđenjima u krivičnoj, građanskoj i prekršajnoj materiji i da se neposredno upoznaju sa problematikom u oblasti pravosuđa, javnog tužilaštva, javnog pravobranilaštva, zaštitnika građana, organa unutrašnjih poslova, zatvorskih i pritvorskih ustanova, organa starateljstva, organa lokalne samouprave, javnih ustanova, privrednih i

vanprivrednih organizacija i udruženja, advokature, javnih beležnika, carine, uprave javnih prihoda i drugih.

U zavisnosti od zainteresovanosti i opredeljenja za određenu granu pravnih nauka studentima se još u toku nastave mora omogućiti da provedu određeno vreme u određenim državnim organima i institucijama, organima lokalne samouprave, privrednim i vanprivrednim kolektivima ili drugim organima i organizacijama radi bližeg upoznavanja pravne regulative (zakona, drugih propisa i akata) i sticanja praktičnih iskustava u primeni prava u tim oblastima. Ovakav način praktičnog osposobljavanja studenata mora biti ostvaren uz puno razumevanje i kooperativnost navedenih državnih organa i drugih organizacija, koja ne retko izostaje. U tom pravcu bi trebalo da se uspostavi odgovarajuća pravna regulativa ili da se preduzmu druge mere i aktivnosti radi uspostavljanja obaveze svih navedenih subjekata na pomenute oblike saradnje koji su u interesu osavremenjavanja u obučavanju budućih diplomiranih pravnika i ostvarivanja adekvatne kadrovske politike na nivou celokupne društvene zajednice.

U toku izvođenja nastave i vežbi neophodno je podsticati maksimalnu aktivnost i angažovanje studenata. U tom pravcu nastavnik i asistent moraju obezbediti potpunu komunikaciju sa studentima sa ciljem njihovog hrabrijeg i smelijeg uključivanja u proces nastave i vežbi, otklanjajući sve moguće razloge i motive koji ometaju i sputavaju studente na tom putu. Pri tome posebno treba insistirati na individualnom radu studenata, na proučavanju stručne literature i sudske prakse po preporukama nastavnika i asistenta, polazeći od toga da individualno obrazovanje studenata predstavlja najsavršeniji i najneposredniji izvor obogaćivanja saznanja i uspešnog stručnog napredovanja. U tom kontekstu svi studenti imaju obavezu da u dogovoru sa nastavnikom i asistentom tokom trajanja semestra pripreme kraća izlaganja iz dela materije koja je apsolvirana na predavanjima. Time se kod studenata razvija i unapređuje smisao za uspešnu i pravilnu usmenu i pismenu komunikaciju, budući da je govorništvo (oratorika), paradigme pravničke struke, koja predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki za uspešno obavljanje pravničke profesije.

Na časovima nastave i vežbi uz adekvatne pripreme češće treba primenjivati metode improvizovanih suđenja u predmetima krivične, građanske i prekršajne materije, kao i improvizovanih postupaka u predmetima vanparnične, izvršne, nasledne i drugih materija. I ovakvim načinom podstiče se i razvija govorništvo i ono što je najvažnije, kod studenata se time razvija i sposobnost za logičko razmišljanje i povezivanje teorije i prakse.

Dosadašnja praksa izrade kolokvijalnih i seminarskih radova uglavnom se svodila na puklo prepisivanje zadate teme iz udbenika koji je osnova za pripremanje ispita. Ovakvu praksu treba izbegavati uz insistiranje da studenti pri izradi kolokvijalnih i seminarskih radova koriste širu literaturu uz ispravnu primenu pravila o citiranju. Na taj način studenti se pripremaju i osposobljavaju za izradu i odbranu budućeg završnog diplomskog rada. Odbrana kolokvijalnih i seminarskih

radova predstavlja takođe važnu kariku u razvijanju govorništva i logičkog razmišljanja.

Testiranje studenata kao metod provere dostignutih saznanja predstavlja veoma važan i neizostavan metodološki put ka bržem napredovanju i osposobljavanju studenata u konkretnoj pravnoj oblasti. Testovi moraju biti solidno pripremljeni, sa preciznim, jasnim i neposredno postavljenim pitanjima u vezi sa kojima je moguć jednostavan odgovor. Ta pitanja moraju da se odnose na krucijalne i centralne odrednice iz konkretne pravne oblasti. Ovakav metodološki pristup od izuzetnog je značaja pošto studentima omogućava lakše savladavanje gradiva, a time i jednostavniji put za polaganje ispita. Na ovaj način omogućava se kontinuirano praćenje aktivnosti i dostignutih saznanja svakog studenta ponaosob.

Napred izložna zapažanja i sugestije predstavljaju samo neke od ključnih pretpostavki za uspešno i savremeno programiranje akademske nastave osnovnih studija pravnih nauka u skladu sa standardima zemalja zapadne evrope. Naravno da pored navedenih mera, aktivnosti i instrumenata postoje i druge mere, i instrumenti koje nameće sama životna stvarnost, a koje mogu biti inkomponirane u projekciju osavremenjavanja nastave. Fundamentalni cilj je povezivanje teorije i prakse kao procesa koji je po svojoj suštini univerzalni zakon društvenog bića i komunikacije, tako da se taj zakon mora apsolutno poštivati. Teorija i praksa kao znanje i iskustvo, predstavljaju dve međusobno povezane i uslovljene kategorije bez kojih je naučno obrazovni proces nezamisliv.

Navedeni metodološki pristupi kao i brojni drugi nisu nam nepoznati, ali na žalost u našoj praksi, retko se ili delimično primenjuju ili se uopšte ne primenjuju. Na tom planu isključivu odgovornost leži na univerzitetu i pravnim fakultetima. Za istinski i stvarni napredak u ovoj oblasti imperativ je u doslednoj primeni i realizaciji svih napred navedenih ali i drugih poznatih metoda. Bez takvog iskoraka nema napretka ni osavremenjavanja pravnih fakulteta niti pravilne edukacije i osposobljavanja budućih diplomiranih pravnika za uspešno obavljanje svoje profesije.

Naravno, nužno je napomenuti, da je slično ili donekle slično stanje i u drugim oblastima univerzitetskih naučno obrazovnih aktivnosti, ali ta problematika nije predmet našeg interesovanja.

Za ovako veliki poduhvat osavremenjavanja programa osnovnih akademskih studija na pravnim fakultetima nužna je i krucijalno još jedna pretpostavka, a to su visoko stručno osposobljeni kadrovi. Savremena i reformisana nastava podrazumeva savremene i reformisane nastavnike jer bi, upravo na njima trebao da leži ceo teret ovog velikog poduhvata. Naučna osposobljenost, kreativnost i praktična iskustva nastavnog osoblja, može se konstatovati, predstavljaju *conditio sine qua non* savremene reforme univerziteta. Dakle, za ovaj istorijski i sudbonosni poduhvat potrebno je obezbediti visoko stručno i iskusno nastavno osoblje i u tom pogledu uz primenu strogih kriterijuma pri izboru nastavnika, puna odgovornost leži na univerzitetu i pravnim fakultetima.

PROBLEMI U VEZI SA KADROVSKOM POLITIKOM U PRAVOSUĐU REPUBLIKE SRBIJE

Ovom prilikom nužno je ukazati i na neke apsurdne situacije koje su povezane sa kadrovskom politikom iz naše stvarnosti. Te apsurdne situacije odnose se na naše pravosuđe i naš pravosudni sistem. Svi smo upoznati da je reforma našeg pravosudnog sistema doživela puni debakl. Intervencijom Ustavnog suda RS obavljani reizbor sudija de facto je stavljen van snage, tako da ponovni reizbor sudija od strane Visokog saveta sudstva, do danas nije nastavljen i sproveden. Nije sporno da je odlukama Visokog saveta sudstva, u toku reizbora učinjena nepravda prema velikom broju sudija, koji su i pored iskazanog kvaliteta i efikasnosti u radu razrešeni sudijske dužnosti. U pogledu ove kategorije nosioca pravosudne funkcije može se reći, da je uz intervenciju Ustavnog suda RS, pravda zadovoljena, jer su te sudije opravdano vraćene na sudijsku dužnost. Međutim navedena intervencija Ustavnog suda RS, pokazala se i nepravednom u delu u kome je vraćen na sudijsku dužnost veliki broj sudija koje su bile sasvim opravdano razrešene sudijske dužnosti zbog neispunjavanja norme i lošeg kvaliteta odluka, što je ukazivalo na njihovu nestručnost i nesposobnost za uspešno obavljanje sudijske funkcije. Time je proces reizbora nosioca pravosudne funkcije doživio fijasko, a naše pravosuđe i u današnje vreme opterećuje visok nivo neažurnosti i neefikasnosti.

Sledeći apsurd je u tome što se u naše pravosuđe za nosioce sudiske i javno tužilačke funkcije pretežno biraju i imenuju mladi i neiskusni kadrovi sa tek položenim pravosudnim ispitom ili završenom pravosudnom akademijom. Nije isključeno da među njima ima super talenata, no i ako ih ima, oni su retki izuzeci. U pitanju su mladi ljudi koji nemaju gotovo nikakvog životnog i radnog iskustva pa se opravdano postavljaju pitanja šta, kada i koliko može da se od njih očekuje. Upravo je to jedan od ključnih razloga neažurnosti i neefikasnosti našeg pravosuđa. U mnogim zapadnim zemljama na navedene funkcije može biti birano samo lice koje nije mlađe od 40 godina, koje ima adekvatan ispit i radno iskustvo od 10- 15 godina. To su dakle ona lica koja su postigla punu životnu i profesionalnu zrelost i ogromno radno iskustvo.

Izborom ovako mladog i neiskusnog kadra na veoma složene i zahtevne sudijske i javno tužilačke funkcije vrši se samoubistvo države, koja pretenduje da bude pravna i demokratska. To međutim nikako ne znači da mladi i visokostručnim kadrovima netreba ukazivati poverenje u svim oblastima, pa i u pravosuđu. Međutim mora se uvek imati u vidu da je sudijski posao izuzetno složen stvaralački posao koji pored velike stručnosti, posebne nadarenosti i talenta neumitno zahteva i visok nivo životnog i radnog iskustva. Ići sudiji znači ići po pravdu, a kakvu će pravdu doživeti građanin ako ide pred sudiju koji je u struci početnik i koji nema dovoljno životnog i radnog iskustva. Država dakle mora voditi ozbiljnog računa pri postavljanju kriterijuma za izbor nosilaca sudiske i javno tužilačke funkcije. U tom kontekstu nužna su i neopodorna nova zakonska rešenja

koja će imajući u vidu kompleksnu problematiku pravosuđa na objektivan način precizirati uslove i kriterije za izbor nosilaca sudijske i javno tužilačke funkcije. Stiče se utisak da organi vlasti ovakvim izborima mladih i neiskusnih kadrova na sudijske i javno tužilačke funkcije jednostavno nastoje da reše problem nezaposlenosti u eri hipertrofije pravnika, ali i u korist svojih partijskih kadrova. Nasuprot ovakvom stanju u pravosuđu treba obezbediti dominaciju znanja, stručnosti i talentovanosti uz bogato radno i životno iskustvo. Samo na takav način može se podići kvalitet i ugled pravosuđa i udovoljiti ustavnom načelu „Prava na pravično suđenje“.

Zaključna razmatranja

Ovim radom, uz jedan kritički pristup analizirana je u kratkim crtama problematika i perspektiva našeg naučno obrazovnog sistema sa posebnim osvrtom na kadrovsku politiku u pravosuđu i na univerzitetu. Intencije ovoga rada ne preteđuju da definiše i prezentira neka konačna rešenja o pomenutim pitanjima koja su predmet naše rasprave, već isključivo ima karakter nekih razmišljanja i sugestija sa ciljem davanja skromnog doprinosa i podrške pre svega savremenoj reformi univerziteta, kao jednom od fundamentalnih zadataka našeg celokupnog društvenog razvoja.

Kritički pristup u odnosu na ogromnu problematiku koja u dugačkom periodu opterećuje i naše pravosuđe, posebno u sferi kadrovske politike i ovom prilikom bio je isto tako nužan i neophodan, pošto su kvalitet i uspešna funkcionalnost pravosuđa na najneposredniji način vezani i ovisni od nivoa stručne osposobljenosti diplomiranih pravnika u pogledu koje najveću odgovornost upravo snose univerziteti i naravno njihovi pravni fakulteti. Od nivoa uspešnosti reforme osavremenjavanja univerziteta i pravnih fakulteta kao rasadnika kadrova pravničke profesije, po prirodi stvari ovisiće i uspešnost u reformisanju našeg potonulog pravosuđa, prvenstveno u sferi kadrovske politike, kao i uspešnost u rešavanju mnogih drugih veoma ozbiljnih pravosudnih problema. Stoga navedeni kritički pristup i u ovom delu predstavlja jedan dobronameran i skroman doprinos uspešnom reformisanju našeg pravosuđa u skladu sa savremenim evropskim standardima.

**CURRENT PROBLEMS IN PROGRAMMING AND REALIZATION OF TEACHING
FOR EDUCATION AND TRAINING OF FUTURE LAW GRADUATES IN
MODERNIZING OF UNIVERSITY**

PhD Senad Dzinic

Abstract

Author of the paper analyzes the critical access issues and perspectives of science education system with special emphasis on the Faculty of Law, as well as the personnel policy in the judiciary and in the universities in the Republic of Serbia. In this connection, the author points out problems that arise in the design and implementation of curricula of law schools, insisting on application skills, a larger number of hours of practical training and mandatory cooperation between law schools with the courts, prosecution, companies and similar institutions. In the second part, the author deals with the issue of personnel policy in the judicial system of the Republic of Serbia. Accordingly the author gives suggestions for solving numerous problems which were pointed out in the paper.

Key words: education, teaching, competence, lawyer, justice.

378.147::343

378.096:340

OBRAZOVANJE PRAVNIKA ZA POTREBE KRIVIČNOG PRAVOSUĐA

Prof. dr Miodrag Jović*

Apstrakt:

Autor se u radu bavi jednim segmentom savremenog obrazovanja budućih pravnika, a to je obrazovanje pravnika za potrebe krivičnog pravosuđa.

U realizaciji tog cilja autor najpre iznosi neka svoja zapažanja koja se odnose na određene pojave u procesu studiranja na pravnim fakultetima, a zatim daje i određene predloge koji se, pre svega, tiču nastavnih predmeta, mada je ubedjen da su određeni predlozi već oživotvoreni u nastavnim planovima i programima nekih, ali ne svih, pravnih fakulteta u našoj zemlji. Autor smatra da oni koji su to propustili imaju priliku da to urade sada, čime bi ne samo upotpunili svoje nastavne planove i programe, već bi svakako poboljšali i osavremenili način studiranja na svojim fakultetima.

Ključne reči: obrazovanje, nastavni plan, studijski program, visokoškolska ustanova, pravni fakultet, krivično-pravne discipline, krivično pravo, krivično pravosuđe.

Uvod

U savremenom društvu više nije sporno da je obrazovanje od najranije mladosti do kraja čovekovog bitisanja postalo prioritetna delatnost i vrlo važan proces preraspodele društvene moći i uticaja na preraspodelu svetskih naučnih, tehnoloških, ekonomskih i političkih mogućnosti.

Prvenstveni cilj obrazovanja sastoji se u osposobljavanju pojedinaca - ljudi da razumeju, prihvate i profesionalno ostvaruju duboke promene prema potrebama permanentnog prestruktuiranja privrede i društva i njihove trajne modernizacije. Reč je, dakle o novom čoveku (homo novus), novim stručnjacima i građanima i modernoj civilizaciji koju stvara naučno - tehnološka revolucija.

Razvijene zemlje, posebno zemlje Zapada, se već nalaze u procesu revolucije i to „revolucije inteligencije,, i, na neki način, tihe „revolucije profesija,, . U tom pravcu, većina pomenutih zemalja su na savremen način već rekonstruisale, reformisale i kadrovski opremile svoje obrazovne institucije i spremno krenule u

* Redovni profesor za užu naučnu oblast krivično pravo na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: m.jovic@uninp.edu.rs.

susret novoj, modernoj civilizaciji žestokoj međunarodnoj konkurenciji. Drugim rečima, samo one zemlje koje su u XXI vek ušle sa reformisanim, visokoefikasnim i racionalnim obrazovnim sistemom mogu biti konkurentne na međunarodnom (naravno i domaćem) tržištu znanja, veština i sposobnosti.

S ' tim u vezi postoji mišljenje da se prestiž u svetu ne postiže u fabrici, ni na njivi, ni u laboratoriji, ni u vojsci - konkretna sposobnost jedne zemlje ostvaruje se u školskoj učionici.

Moderan, odnosno na vreme reformisan obrazovni sistem predstavlja generator i suštinu razvoja modernog industrijskog društva. U tom smislu kao primer treba pomenuti da su posle II svetskog rata najsnažniji industrijski razvoj imale upravo Japan i Koreja zato što su na vreme sprovele reformu svojih obrazovnih sistema. Danas ove zemlje predstavljaju tehnološke velesile sa vrlo dobro „ programiranom inteligencijom „ , vrhunskim profesionalcima kao što su superiorni inženjeri, ekonomisti, pravni i dr. koji su oslobođeni tradicionalizma i konzervatizma.

Kao integralni deo obrazovanja uopšte, danas je vrlo važno i pitanje obrazovanja budućih pravnika. Još je Rajt Mils, poznati američki sociolog, sredinom XX veka isticao da pravnici SAD ne samo da nisu čuvari zakona u korist svih, već sve više postaju „ sluge „ velikih korporacija. Zbog toga su oni, kaže Mils, neprestano zauzeti pružanjem saveta finansijerima kako da u okviru zakona izvedu ono što žele. Isto tako, pravnici upozoravaju na rizike kojim se finansijeri izlažu i iznalaze najbolje pravne mogućnosti kako da se oni adekvatno zaštite. U tom pravcu sastavljaju ugovor, redukuju poreze, nastupaju kao savetnici u poslovnim transakcijama ali i kao veza između banaka i trgovinskih i industrijskih preduzeća. Međutim, za vodećeg i vrhunskog pravnika traži se i njegova stručnost u sređivanju i manipulisanju sporova izvan sudskih organa. Ali tu nije kraj. Jer, kao što elite ekonomske moći traže vrhunske pravne, tako i elite vojne i političke moći traže odgovarajuće vrhunske pravne stručnjake. Naravno, takva situacija vrhunskim pravnici, pored sticanja visokog društvenog ugleda, doprinosi i ostvarenju prilično velikih zarada ali i dobijanju primamnjivih nagrada i sl.

Visokoobrazovni kadrovi intelektualnog profila služe društvu kao celini, a pravni stručnjaci posebno doprinose uspostavljanju društvenog poretka koji vodi harmoniji. Drugim rečima, pravni stručnjaci uveliko doprinose blagostanju društva, uspostavljanju pravde, reda i mira.

Zato njihove zasluge uživaju prilično veliki ugled na lestvici društvenih vrednosti.

Vreme koje dolazi, mada smo mišljenja da je ono već došlo, od obrazovanja kadrova svih profesija traži mnogo više nego ikad ranije. Svaki dalji razvoj društva determinisan je znanjem, kreativnim ljudskim potencijalima - jednim razvojnim resursima koji nemaju ograničenja. Ulaganja u kadrove su zato alfa i omega ekonomskog i uopšte društvenog razvoja i ujedno su najrentabilnija društvena investicija. U tom smislu „ ljudski kapital„ , bolje reći, „ kapital u ljudima„ , tj. u njihovom znanju, umenju i kreativnosti, je svuda u svetu već dobio na prioritetu.

Na kraju, shodno ciljevima obrazovanja kadrova uopšte, u veku koji teče, neophodno je imati u vidu i obrazovanje kadrova pravničke struke, odnosno prisutne i buduće tendencije u obrazovanju pomenutog profila kadrova, te u tom smislu preduzeti određene mere koje se prvenstveno odnose na izmene i dopune nastavnih planova i studijskih programa na pravnim fakultetima u našoj zemlji.

1. Neka zapažanja koja se tiču studiranja na pravnom fakultetu

U ovom delu rada (zbog ograničenog prostora) biće izložena samo neka zapažanja, dakle ne sva, koja se tiču pravnih studija. Ta zapažanja se uglavnom odnose na strukturu srednjoškolaca koji upisuju studije prava, sadržaj - kvalitet nastave i stručnu, a pre svega, udžbeničku literaturu.

1.1. Struktura srednjoškolaca koji upisuju studije prava

Prijavljivanje i upis na bilo koji fakultet, pa i na pravni, pretpostavlja da je kandidat (budući „bručoš,“) završio srednju školu u četvorogodišnjem trajanju i stekao opšte srednjoškolsko obrazovanje. To je u redu, međutim, postavlja se pitanje: da li svaki svršeni srednjoškolac može upisati bilo koji fakultet, u našem slučaju pravni fakultet. Naravno da ne može, tačnije rečeno, da ne bi trebalo da može. Po logici stvari, pravni fakultet bi trebali da upisuju svršeni učenici srednjih škola tzv. društvenog smera (npr. gimnazija, ekonomska i sl.). Međutim, tu nije i ne može biti kraj. Da bi svršeni učenik srednje škole društvenog smera mogao da konkuriše i bude primljen na studije pravnog fakulteta potrebno je, prema našem mišljenju, da je u srednjoj školi koju je završio imao (kao poseban) nastavni predmet latinski jezik. Koliko je nama poznato latinski jezik se kao poseban nastavni predmet izučava samo u gimnaziji, i možda sporadično još u nekim srednjim školama koje školuju, pre svega, kadrove medicinske struke. U praksi smo sretali slučajeve da su i neke srednje tehnološke škole - hemijskog smera (primer Leskovca) imale latinski jezik kao samostalni nastavni predmet.

Inače, poznavanje latinskog jezika ovom prilikom pominjemo ne bez razloga. Naime, poznato je da se na pravnom fakultetu proučavaju nastavni predmeti gde je neophodno solidno poznavanje latinskog jezika kao što je to npr. Rimsko pravo ali i drugi predmeti iz korpusa građanskopravnih predmeta. Nije pravni fakultet jedini fakultet za čije je studiranje potrebno prethodno znanje latinskog jezika. Identična je situacija i kada su u pitanju medicinski i stomatološki fakultet.

S' obzirom da se na konkurs za studije na pravnom fakultetu javljaju i srednjoškolci u čijim školama se ne izučava latinski jezik, to su onda oni bili u obavezi da naknadno dostave potvrdu, odnosno uverenje da su savladali latinski jezik, tako što su pohađali časove latinskog jezika, najčešće u nekoj od gimnazija čija je komisija i verifikovala njihovo poznavanje latinskog jezika izdavanjem potvrde, odnosno uverenja. Tek nakon toga su ti studenti mogli da polažu Rimsko pravo, a onda i ispite iz ostalih nastavnih predmeta. Ako je takva praksa

nastavljena, onda je to dobro ali donekle, jer se uvek može postaviti i pitanje kvaliteta tako naučenog latinskog jezika. Međutim, tu nije kraj. Naime, kada su u pitanju pravni fakulteti u privatnom aranžmanu ovakva praksa nije uvedena (bar koliko je nama poznato), što je za posledicu imalo to da su važni nastavni predmeti vrlo teško shvatani od strane upravo onih studenata koji su slabo ili nikako poznavali latinski jezik. U pitanju su, pre svih, bili nastavni predmeti i grupe građanskopravnih predmeta. Smatramo da napred pomenuta praksa „ naknadnog izučavanja „ latinskog jezika (za studente koji ovaj predmet nisu prethodno izučavali u srednjoj školi), bude uveden i kod onih pravnih fakulteta kod kojih to do sada nije bio slučaj, dok kod onih kod kojih ova praksa postoji istu treba produžiti i, u zavisnosti od potrebe, poboljšati odnosno inovirati.

1.2. Nastava i njen kvalitet

U skladu sa Bolonjskim sistemom obrazovanja i transformacijom koju je doživeo naš obrazovni sistem, na našim fakultetima, pa naravno i na pravnom, nastavni predmeti su tako koncipirani da se nastava i vežbe izvode samo u jednom semestru. Time je, što je i logično, kod nekih nastavnih predmeta došlo do smanjenja fonda časova. Odmah da kažemo da je ovakva koncepcija možda vredela kod manje obimnih nastavnih predmeta. Međutim, kada su u pitanju neki obimniji nastavni predmeti kao što je to, na primer Krivično pravo (ali i neki drugi predmeti iz korpusa građanskopravnih nastavnih predmeta), onda je situacija sasvim drugačija. Uzeli smo kao primer nastavni predmet Krivično pravo koji ima svoj Opšti i Posebni deo. Ovi delovi Krivičnog prava su oduvek predstavljali dva posebna nastavna predmeta (Krivično pravo- Opšti deo i Krivično pravo- Posebni deo). Na onim pravnim fakultetima gde je nastavljeno sa takvom praksom do većih poremećaja nije došlo, osim što je kod nastavnog predmeta Krivično pravo - Opšti deo fond časova možda smanjen, jer se ovaj predmet oduvek dvosemestralno izučavalo, dok je nastavni predmet Krivično pravo- Posebni deo zadnjih decenija (i to kod nekih pravnih fakulteta) izučavan u jednom semestru. Međutim, takva situacija nije bila sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka, barem kada je u pitanju Pravni fakultet u Beogradu. Naime, tih godina se i nastavni predmet Krivično pravo- Posebni deo proučavao na Pravnom fakultetu u Beogradu ali i na Višoj školi unutrašnjih poslova u Zemunu u dva semestra. Danas je situacija (u ovom smislu) posebno loša na onim pravnim fakultetima (a takvih je bilo) kod kojih se Krivično pravo opšti i posebni deo izučavaju kao jedan nastavni predmet, i to zamislite samo u jednom semestru sa užasno malim fondom časova. To je svakako najlošije rešenje ne samo za predmetnog nastavnika, već i za studente koji slušaju, nazovimo, predavanja i „ spremaju,„ ispit iz ovog, očigledno nakaradno koncipiranog, nastavnog predmeta. Dakle, ovakvo rešenje (koje nije usamljeno) je prevazišlo, u negativnom smislu, i neka već vrlo diskutabilna Bolonjska rešenja, koja ne moraju obavezno i uvek biti dobra i za naše uslove obrazovanja. S ' toga predlažemo da se na pravnim fakultetima (gde to nije učinjeno) što pre preispitaju

rešenja za svaki nastavni predmet ponaosob, te ukoliko se ukaže potreba neka od njih zameniti boljim rešenjima, ili ova sadašnja modifikovati i prilagoditi našim uslovima obrazovanja.

Sledeće pitanje koje je vrlo važno za obrazovanje kadrova pravne struke, jeste pitanje kvaliteta držanja - izvođenja nastave (predavanja, vežbe, konsultacije). Kada su u pitanju predavanja, ona moraju biti držana što je moguće sadržajnije, sa posebnim i detaljnim osvrtom na teže, složenije i komplikovanije pravne institute. U tom smislu predmetni nastavnici trebaju da vrše obaveznu pripremu predavanja po metodskim jedinicama, a ne da predavanja izgledaju kao nekakva uopštena izlaganja, odnosno izlaganja „ za sve prilike „ koja više liče na govore „ umornih političara „ . Naime, do pojave „ sumornih i umornih „ predavanja dolazi, jer su neki nastavnici zaista umorni od čestih, permanentnih putovanja i angažovanja na drugim visokoškolskim ustanovama u zemlji i inostranstvu ali i od prihvatanja drugih brojnih obaveza za čije ispunjenje realno nemaju vremena. U takvim situacijama ceh plaćaju studenti, jer slušaju slaba, nesistematična i nesadržajna predavanja, što svakako nije korektno prema njima. U tom smislu stav da nastavnici budu angažovani samo na svom - matičnom fakultetu smatramo ispravnim. Naravno, ovde se izuzimaju angažovanja u naučno - istraživačkim ustanovama, gostujuća predavanja, stručna savetovanja, naučni skupovi i sl.

Kada su predavanja u pitanju smatramo da bi bilo dobro, naravno ako je to moguće, da predavač - predmetni nastavnik svoja predavanja ilustruje primerima iz prakse. Naime, stiče se utisak da bi tada studenti ne samo pažljivije pratili predavanja, već bi bolje i lakše shvatili ono o čemu im predmetni nastavnik predaje.

Proces nastave na fakultetu svakako prati i izvođenje vežbi čiji je fond časova srazmerno manji, u odnosu na fond časova koji je određen za održavanje predavanja. Vežbe najčešće izvode asistenti, mada ima i takvih slučajeva da to čine i predmetni nastavnici. U praksi nekih pravnih fakulteta ima pojava da je jedan asistent određen da drži - izvodi časove vežbe na više nastavnih predmeta. To svakako nije preporučljivo, ali nije ni katastrofalno loše. Strašnija je, prema našem mišljenju, jedna druga pojava, a to je da se jednom istom asistentu iz jedne u drugu školsku godinu menjaju nastavni predmeti na kojima asistiraju odnosno izvode vežbe, što je nepojmljivo i apsolutno nedopustivo. Naime, asistentima moraju da budu tačno određeni nastavni predmeti na kojima će izvoditi vežbe i pomagati predmetnim nastavnicima u održavanju procesa nastave. Dakle, primera radi, jedan isti asistent ne može jedne školske godine biti određen da izvodi vežbe na nastavnim predmetima Krivično pravo, Međunarodno krivično pravo i Kriminologija, da bi naredne školske godine bio određen da izvodi vežbe na nastavnim predmetima Uvod u građansko i stvarno pravo, Nasledno pravo, Porođično pravo, Obligaciono pravo, a neke opet naredne školske godine na Upravnom ili Ustavnom pravu, odnosno Rimskom pravu i sl. Ovakvo „šetanje „ asistenata je pedagoški apsolutno nedozvoljeno, a s' druge strane, je i kontra produktivno.

Smatramo da je, pored ispunjenja određenih predhodnih uslova, prilikom određivanja asistenata na pojedinim nastavnim predmetima uputno pitati i samog asistenta u smislu prema kojim to nastavnim predmetima ima posebni afinitet, a zatim, ukoliko je to moguće (a moguće je), upoznati se i sa mišljenjem predmetnog nastavnika kome će taj asistent, nakon što bude određen, pomagati u radu. Isto tako, između predmetnog nastavnika i asistenata treba da vladaju harmonični odnosi. Takve odnose podupiru, pre svega, korektna raspodela radnih obaveza i međusobno poštovanje i uvažavanje. Harmonični odnosi su vrlo važan uslov da bi proces nastave bio ostavren na što višem nivou. Uostalom takvi (harmonični) odnosi treba da vladaju u kolektivu uopšte, odnosno kako na fakultetu, tako i na Univerzitetu u celini.

Inače, solidna fakultetska nastava se ne može odvijati bez prakse koja se zasniva na naučnom radu nastavnika i univerzitetskih ustanova. Naime, svaka naučna obrada pozitivnog prava mora poći od propisa i sudske prakse koja najbolje pokazuje koji se problemi javljaju u primeni prava i kako iste treba rešavati. Dakle, logično proizilazi da je svaka nastava, koja se zasniva na naučnom radu, nužno povezana sa praktičnom primenom pozitivnog prava, tj. sa praksom.

Međutim, izuzetno je teško podučavati primenu prava one kojima nije omogućeno da se u tome lično oprobaju. To znači da nastava na fakultetu mora da obuhvati i praktičnu obuku. U tom smislu neki pravni fakulteti uobičajavaju da organizuju posete studenata pravosudnim i penitensijarnim ustanovama u kojima se praktično upoznaju sa određenom problematikom.

1.3. Stručna - udžbenička literatura

Kada je u pitanju stručna literatura koja služi studentima za pripremu ispita, našu pažnju je posebno privukao sadržaj, odnosno kvalitet udžbeničke literature. Ono što se može odmah zapaziti, jeste da u ovoj oblasti vlada primetno šarenilo u svakom pogledu i velika hiperprodukcija udžbenika kod određenog broja fakulteta, pa naravno i kod nekih pravnih fakulteta. Naprosto, stiče se utisak da udžbeničku literaturu može pisati ko hoće, kako hoće i kad hoće. Dakle, udžbeničku i drugu stručnu literaturu za pripremanje ispita studentima pišu oni koji to mogu i znaju kako se to radi, ali i oni koji to ne mogu, jer ne znaju ili nedovoljno znaju kako se to korektno radi.

Vrlo su upadljivi pojedinačni slučajevi pisanja udžbenika u vrlo kratkom - prekratkome roku, uz vrlo lošu ili nikakvu sistematiku, sa brojnim materijalnim greškama, nepotrebnim ponavljanjima koja su često puta i kontradiktorna, a da ne govorimo o gramatičkim i tehničkim greškama. Određeni autori koriste mnoštvo stranih izvora, što je naravno poželjno i dobro, ali to čine na način koji nije primeran tako ozbiljnom poslu. Naime, verovatno da dokažu kako su koristili široku literaturu (posebno stranu) čime indirektno daju do znanja da dosta solidno poznaju nekoliko stranih jezika, što je za svaku pohvalu i divljenje, naravno, ukoliko je ta činjenica tačna, ti autori „ presnimavaju „ (zahvaljujući savremenoj

elektronskoj tehnici) određene delove iz stranih izvora (sa ili bez korektnog prevoda) i prenose u tekst budućeg udžbenika, najčešće bez valjane sistematike. I tako redom nebrojano puta. Na kraju, kada sve to nekako i „ sklope „ , onda veći deo, a vrlo često i kompletan udžbenik, izgleda kao loša kompilacija autorovih želja. Uz sve to treba dodati i prenatrpanost fus nota „ korišćenih„ stranih izvora u čiju se autentičnost možda može i posumnjati.

Međutim, da se pogrešno ne shvati da je korišćenje stranih izvora nepotrebno, pa i nepoželjno. To sigurno ne, već sasvim suprotno, smatramo da su ti izvori vrlo korisini, potrebni i poželjni, ali smo protiv toga da njihovi delovi budu ubacivani u tekst udžbenika bez ikakvog reda i sistematizacije, tako da štrče i nemaju vezu sa prethodnim i naknadnim delom teksta. A ono što je posle tako („ iz vedra neba „) ubačenog dela vrlo loše, takvi autori ne daju ni svoje mišljenje (jer ga verovatno i nemaju), niti pak opšteprihvaćeno mišljenje domaće (ili strane) pravne teorije. Studentima ne preostaje ništa drugo, nego da posle trećeg ili četvrtog čitanja, iz razloga apsolutnog nerazumevanja „ šta je autor hteo da kaže „ , udžbenik, odnosno stručnu publikaciju odlože i traže druge mogućnosti za pripremu ispita. Na ovaj problem upravo ukazuju studenti - korisnici takvih stručnih publikacija.

Sledeće zapažanje tiče se onih predmetnih nastavnika koji duži niz godina drže predavanja iz određenog nastavnog predmeta, a nikako da stignu da napišu udžbenik ili skriptu. To možda i nije najlošije u ovom slučaju. Lošije od toga je što ti nastavnici za pripremu ispita daju studentima literaturu od nekoliko autora, mahom starije generacije (najverovatnije onu literaturu koja je bila aktuelna kada su i oni sami studirali), pa studenti utroše silno vreme da pronađu literaturu tih vremešnih autora, naravno, ukoliko uopšte uspeju da je pronađu.

Isto tako, kada je u pitanju i sam obim literature, danas su u opticaju nekoliko vrsta udžbenika od kojih su dve vrste posebno interesantne. Naime, jedni su udžbenici vrlo malog obima, a opravdanje za to njihovi autori nalaze u činjenici da su upravo takvi udžbenici u skladu sa Bolonjskim sistemom obrazovanja koji je promovisao jednosemestralni način držanja nastave, bez obzira na obimnost nastavnog predmeta. Pa saglasno tome i udžbenici trebaju biti takvi tj. malog obima, jer navodno samo onda mogu omogućiti studentima pripremu ispita, s' obzirom da obimni udžbenici zahtevaju mnogo više vremena. Međutim, u praksi postoje drastično loši primeri pisanja ovakvih udžbenika, posebno kada su u pitanju udžbenici iz težih i obimnijih nastavnih predmeta, jer su se takvi udžbenici praktično sveli na naslove i podnaslove i puka nabranja uzeta iz zakonskih tekstova. Lako se može zaključiti da se ovde radi o tzv. zakonskim pravima, kao što je to npr. Krivično pravo. Ovakvi udžbenici nisu dobri ni za neke početne kurseve, a kamo li za studije na Pravnom fakultetu. Očigledno je da su neki autori bukvalno shvatili Bolonjski sistem obrazovanja, kao i to da im nastavni predmet nije više dvosemestralan već jednosemestralan, pa mogu pisati kakve god žele udžbenike. Na stranu sada to da li su za neke nastavne predmete bolonjska rešenja adekvatna ili ne. To je posebno pitanje, o kome treba posebno i raspravljati.

Drugu vrstu udžbenika čine udžbenici, suprotno prethodnoj, koji su vrlo obimni, reklo bi se, preobimni. Iskreno rečeno, ni ova vrsta udžbenika nije u potpunosti pogodna za studije, posebno za osnovne studije, ali je daleko pogodnije i prihvatljivija od prethodne vrste udžbenika. Ova vrsta udžbenika je vrlo pogodna za viši stepen obrazovanja od osnovnog, ali i u ovom slučaju ima rešenja, naravno, uz male modifikacije prilikom štampanja. Naime, autor obimnog udžbenika treba da bude korektan u dva pravca. Prvi, da u takvom svom udžbeniku posebno obeleži delove koji će se koristiti za pripremanje ispita na osnovnim studijama, a čitanje ostalih, širih delova prepusti individualnoj volji studenata. Ili da u toku predavanja na osnovnim studijama studentima jasno predoči koji su delovi obavezni za pripremu ispita, a koji to nisu i da se toga striktno pridržava na ispitu (drugi pravac).

Dakle, obimni udžbenici nisu neki veliki problem, mada je rešenje, prema našem mišljenju, u pisanju udžbenika srednjeg obima. Ipak, pravo i trajno rešenje je u pisanju sadržajnijih, sistematičnih, jasnih, stilski doteranih, gramatički ispravnih i tehnički dobro odrađenih udžbenika. Bez toga svaki udžbenik je, manjeviše, loš odnosno nije upodobljen za korišćenje.

2. Obrazovanje pravnika za krivično pravosuđe

Uloga organa pravosuđa u jednom društvu - državi je od bitnog značaja, pa je u tom smislu njihovo pravilno funkcionisanje od velike važnosti. Naime, uspeh u funkcionisanju pravosuđa zavisi od mnogobrojnih i raznovrsnih faktora kao što su društveno - ekonomski i politički odnosi, pozitivno pravo odnosno zakonodavstvo, kulturne i druge prilike u državi i sl. Međutim, nesumljiv uticaj na vršenje pravosuđa svakako ima obrazovanje pravosudnog kadra, koje kao duhovna vrednost predstavlja bitan segment kulture svake društvene zajednice u celini. Drugim rečima, od obrazovanja pravosudnog kadra zavisi i uspeh u obavljanju (vršenju) ove profesije, jer bi u suprotnom obavezno došlo do zaostajanja i ozbiljnih nepravilnosti u radu i uopšte u funkcionisanju pravosuđa.

U savremenom svetu, kod nas i u inostranstvu, u potpunosti je jasno i, naravno, prihvaćeno da pravosudni kadar mora imati stručno pravno obrazovanje. Ali, isto tako, uvidelo se da se zahtevi pravosudnog poziva danas manje nego ikad ranije iscrpljuju u stručnom pravnom znanju i da uporedo sa pravnim obrazovanjem pravosudni kadar uopšte, pa naravno i kadar za krivično pravosuđe, treba da raspolaže i drugim (vrlo raznovrsnim) znanjima koja ne spadaju u oblast krivičnog prava, a često ni u oblast prava uopšte.

Dakle, za razliku od nekog ranijeg vremena, danas se uopšte ne postavlja pitanje da li pravnik treba da poseduje samo pravno znanje ili ne, već se postavlja pitanje koja znanja (pravna i nepravna) i u kom odnosu pravnički, tj. pravosudni kadar treba da stekne da bi njegovo obrazovanje odgovaralo zahtevima pravosudne profesije. Naravno, uz ovo pitanje logički se nameće još jedno - koji su putevi, odnosno načini za sticanje takvog obrazovanja ?

Razlozi koji zahtevaju pa, prema tome, i opravdavaju potpuniju i drugačiju spremu pravničkog kadra, posebno onog za krivično pravosuđe, u odnosu na nekadašnje tradicionalno obrazovanje ovog kadra, jesu pre svega promene koje su nastupile poslednjih decenija XX i u prvoj deceniji XXI veka u svetu, Evropi, a u našoj zemlji posebno. Naime, brz naučni i tehnološko - tehnički razvoj, koji je neosporno koristan za ljudsku civilizaciju, ima svoju „ Ahilovu petu „ , s' obzirom na to da takva vredna dostignuća pojedinci i grupe koriste suprotno njihovoj nameni. Odnosno, koriste ih za vršenje krivičnih dela, pa su se tako desile i bitne promene u strukturi, dinamici, obimu i pojavnim oblicima kriminaliteta (povećano vršenje vrlo složenih krivičnih dela; pojava i širenje visokotehnološkog kriminaliteta ; razvoj i jačanje organizovanog kriminaliteta i na našim prostorima sa svim njegovim pojavnim oblicima. Isto tako, zbog poznatih događaja na prostoru bivše Jugoslavije došlo je do izvršenja brojnih teških međunarodnih krivičnih dela – zločina ali i posledica koje su proizvedene i koje će još dugo opterećivati ljude na ovim prostorima ; vršenje krivičnih dela protiv životne sredine, tzv. dela ekološkog kriminaliteta na koja se ni danas ne poklapa adekvatna pažnja ni društva, ni organa gonjenja , niti pak pravosuđa, što naravno nije dobro i td.).

S' obzirom da kriminalitet nema granice i da je to društvena bolest koja se širi kao epidemija gripa, onda je sasvim razumljivo da u njegovom sprečavanju i kontroli treba da učestvuju svi, dakle, međunarodna zajednica u celini. Jedno od osnovnih sredstava u tom poslu, jeste bar donekle ujednačavanje zakonodavnih rešenja, kao i prihvatanje i ratifikovanja međunarodnih akata

(konvencija, rezolucija i sl.) od strane svih. Naše zakonodavstvo, posebno krivično (materijalno, procesno i izvršno) je poslednjih decenija doživelo transformaciju i dobrim delom je usklađeno, pre svega, sa zakonodavstvom Evropske unije, što je i razumljivo jer je naša zemlja kandidat za prijem u ovu organizaciju. U tom smislu krupne izmene propisa, koje ponekad u osnovu menjaju rešenja do tada važećeg zakonodavstva, zahtevaju da pravosudni kadar raspolaže znatno većim brojem pravnih (krivičnopravnih) informacija i da u kratkom roku obnavlja i dopunjuje svoja pravna znanja, za razliku od prošlih vremena u kojima je nepromenljivost bila osnovno merilo vrednosti pravosudnog sistema.

Postoje naravno i drugi razlozi zbog kojih je kadru za rad u krivično pravosuđe (ali i ostalim pravnicima) potrebna opšta, stručna, etička i politička kultura i zdrav smisao za društvenu stvarnost, ali i mnogobrojna i razovrsna tzv. dopunska znanja, pored odličnog poznavanja pravnih odnosno krivičnopravnih disciplina.

U pravosuđu uopšte, pa samim tim i u krivičnom pravosuđu, uslov za dobro suđenje je pravilno utvrđivanje činjenica u konkretnoj krivičnoj stvari. Od uspeha postignutog u tom poslu zavisi uspeh krivičnog postupka i vrednost odluka koje se u njemu donose. Utvrđivanje činjenica, koje u krivičnom postupku ide ispred primene prava, postoje sve složenije sa razvojem tehnike i tehnologije, a samim tim i tehnike, tj. načina izvršenja krivičnih dela, što, s' druge strane, nema nikakve veze sa materijalnim i procesnim krivičnim pravom. Dakle, stručna pravna sprema

kadra za krivično pravosuđe u obavljanju ovog posla očigledno nije dovoljna. Isto tako, i sama ocena značaja utvrđenih činjenica je van oblasti prava, jer krivični sudija značaj pomenutih činjenica ceni na osnovu slobodnog uverenja i u tome više nema nikakvog oslonca u zakonu, tj. za obavljanje tog posla ne pomaže mu ni najbolje poznavanje propisa. Kao argument za ovu tvrdnju jeste činjenica da je danas sve veća prisutnost složenih veštačenja u krivičnom postupku koja zahtevaju poznavanje raznovrsnih nepravni disciplina, naročito sudske medicine, psihijatrije odnosno psihopatologije, genetike, informatike i druge i to ne da bi krivični sudija zamenio veštaka, već da bi mogao znati šta od njega može očekivati, kao i da bi bio u stanju da pravilno shvati i kontroliše njegovo mišljenje. Naravno, suviše mesta bi bilo potrebno da se nabroje ostali mnogobrojni slučajevi u kojima primena krivičnog zakonodavstva (materijalnog i procesnog) zahteva znanja koja nisu pravna, već kriminološka, sudsko - medicinska, psihološka, psihijatrijska, kriminalistička informatička, medicinska - genetička i dr.

Isto tako, prenošenje težišta u borbi protiv kriminaliteta sa represije na prevenciju i prevaspitavanje (resocijalizaciju) učinilaca krivičnih dela, zahteva od pravosudnog kadra, od sudije posebno, dobro poznavanje etiologije kriminaliteta i svestrano poznavanje ličnosti okrivljenog (delinkventa) i njegove sredine. Naime, krivični sudija nije više pravni tehničar, tj. primenjivač prava (pred kojim je samo jedna jedina mogućnost i to ona koju zakon predviđa), već naprotiv, savremeno pravo na sudiju prenosi sve veća ovlašćenja a pravni propis postaje samo okvir u kome se on slobodno kreće, tako da su pred njim mnoge mogućnosti a on treba da pronade najbolju i da se za nju opredeli. Odluka u postupku zavisi od njegove ocene i zbog toga današnji sudija mora imati osobine i znanja koja u ranijem periodu nisu bila neophodna. I ne samo pri izboru krivične sankcije i pri odmeravanju kazne, već i inače, krivični sudija danas dobija određene funkcije i u postupku izvršenja krivičnih sankcija, što svakako nalaže vrlo dobro poznavanje penologije (i to ne samo penologije u užem smislu - pravo o izvršenju krivičnih sankcija ili izvršno krivično pravo, već i penologije u širem smislu). Uz dobro poznavanje kriminologije i penologije, krivični sudija treba dobro da poznaje i viktimologiju ali i socijalnu patologiju, sudsku forenziku, informatičku tehnologiju i verovatno još mnogo toga što će novo vreme doneti.

Iako se stručno obrazovanje pravnik ni blizu još ne završava dobijanjem fakultetske diplome, nema nikakve sumnje da najšire obrazovanje treba da obezbede upravo pravni fakulteti u toku redovnog školovanja, jer je redovno školovanje i predviđeno za sticanje najpotpunijih znanja potrebnih za obavljanje pravničke profesije, a u tom kontekstu i pravosudne profesije. Propuštanje da se u toku studija na pravnom fakultetu obavi glavni deo posla vezan za stručno obrazovanje pravnik, dovelo bi kasnije do velikih teškoća i išlo na štetu obavljanja redovnog zanimanja (u ovom slučaju pravosudnog). Naime, zaista je malo vremena da bi se u praksi naučilo i ono što se posle redovnog školovanja mora naučiti, a još manje da bi se propušteno nadoknadilo.

Pravni fakulteti u našoj zemlji su do skora davali prevashodno opšte, a ne posebno pravno obrazovanje. Izvesna usmeravanja koja su postajala kod nekih pravnih fakulteta bila su suviše blaga. To je bilo razumljivo, jer pravni fakulteti u ranijem periodu nisu školovali kadar samo za pravosuđe, već i za druge društvene službe, pa su zato njihovi nastavni planovi bili sastavljeni od raznovrsnih nastavnih predmeta, od kojih su samo neki bili namenjeni obrazovanju pravnik za pravosuđe, a drugi pravnicima koji će raditi u drugim državnim organima, odnosno društvenim službama. Dakle, studenti se za vreme školovanja nisu delili, usmeravali prema budućem zanimanju, već su svi studirali discipline obuhvaćene jedinstvenim nastavnim planom. U takvoj situaciji se nije moglo obezbediti da student za koga se u toku školovanja i ne zna da li će raditi u pravosuđu, dobije sva znanja neophodna za vršenje pravosuđa. S' druge strane, nemogućnost da se nastavni planovi (programi) dalje šire, i potreba da između grupa disciplina različite vrste bude očuvana neophodna srazmera, nisu omogućavali uvođenje nikakvih novih disciplina, pa ni krivičnih. Naime, nastavni planovi su morali ostati takvi da ih student prosečnih sposobnosti može savladati u roku određenom za redovno školovanje na osnovnim studijama. Pored navedenog, problem je i u tome što naučnih disciplina potrebnih pravnicima ima mnogo (njihov broj bi se u svakom slučaju i dalje povećavao), a nastavni planovi su, kao što je već rečeno, došli do tačke preko koje se ne bi mogli više širiti. Iz tih razloga uvođenje svake nove discipline, predstavljalo bi obavezno izostajanje, ili barem sažimanje, nekih disciplina koje su već u nastavnom planu, što bi bilo skoro nemoguće, jer su nastavni planovi vrlo malo sadržavali onoga što bi se moglo tretirati kao suvišno ili nekorisno.

Pitanje uvođenja određenog broja novih nastavnih predmeta u planove pravnih fakulteta, koji će i pored toga ostati realni s' obzirom na mogućnost da ih student prosečnih sposobnosti savlada a, sa druge strane, da se ne nanese šteta potrebama obrazovanja pravničkog kadra druge vrste, moglo bi se eventualno rešiti napuštanjem nastave opšteg tipa (opšteg smera, odnosno kako se sada kaže studijskog programa) i strogim usmeravanjem studija, tj. specijalizacijom koja predpostavlja svođenje studija na užu oblast koja bi se dublje, detaljnije odnosno potpunije izučavala. U tom smislu uvođenje specijalizacije u redovno (tj. osnovno) pravničko školovanje, stvaranjem pravosudnog smera na pravnim fakultetima, dalo bi mogućnost da se nastavni plan toga smera oslobodi jednog broja nastavnih predmeta koji pravosudnom kadru nisu preko potrebni, tako da se dobije dovoljno prostora za uvođenje svih onih naučnih disciplina koje su neophodne za obrazovanje pravosudnog kadra .¹

Dakle, u ranijem periodu je bilo pokušaja uvođenja određenih specijalizacija na našim pravnim fakultetima i to specijalizacija u vidu blagog usmeravanja za određene struke, ali su takve specijalizacije bile potpuno neprihvaćene od struka

¹ Naravno, specijalizacija nastave u toku osnovnih studija koja predstavlja jedan od načina da se dođe do više početnih znanja potrebnih za vršenje pravosuđa, ne može rešiti sve probleme obrazovanja (školovanja) pravosudnog kadra, ali ih svakako svodi na mnogo manju meru.

kojima je tako obrazovan kadar bio namenjen. Isto tako, u jednom vremenskom periodu je na pravnim fakultetima u bivšoj SFRJ došlo do značajnijih usmeravanja, ali je to rešenje bilo brzo napušteno, ne zbog toga što se pokazalo da ideja u osnovi nije bila dobra, već zbog toga što je realizacija te ideje nailazila na određene teškoće za čije otklanjanje nije bilo preduzeto skoro ništa ili je preduzeto vrlo malo.

Međutim, nasuprot dobrim stranama, ovako usmereno obrazovanje pravničkog kadra imalo je svoje neuralgične tačke, bolje reći, teškoće. Prva i najznačajnija je u tome što se je tada (a i danas je slična situacija) školovalo mnogo više pravničkog kadra, nego što je prema broju slobodnih radnih mesta bilo potrebno. Dakle, školovanje pravničkog kadra nije bilo u skladu sa potrebama društva, niti se upis na pravnim fakultetima ograničavao tim potrebama. To je za posledicu imalo da se na nekim smerovima upisivalo više studenata nego što je za odnosnu oblast bilo potrebno, a na drugim manje. Neravnomerna raspodela studenata po smerovima daje suviše pravnika jedne specijalnosti, a vrlo malo druge specijalnosti. Iz navedenog ali i iz drugih razloga, službe u kojima se zapošljavaju pravnici nisu prihvatile da u konkursima za popunu pojedinih radnih mesta bude postavljen uslov da je kandidat diplomirao na određenom smeru pravnog fakulteta. To nisu htele da prihvate, kako one službe koje bi ostale bez pravnika, tako i one za koje je pravniku bila potrebna specijalnost, jer ih je bilo više nego dovoljno. Tako, npr. za pravosudni smer se je uvek opredeljivao daleko veći broj studenata. Sve to proizvelo je pravu pometnju u zapošljavanju diplomiranih pravnika, pa su tako pravnici školovani za privredu, upravu ili politiku zapošljavani u pravosuđe, i obrnuto, oni koji su školovani za pravosuđe zapošljavani su u drugim službama i organima javne uprave. U tom vremenu naše pravosuđe, posebno krivično, dobijalo je kadar skoro bez ikakve spremne iz oblasti disciplina (tj. nastavnih predmeta) potrebnih za vršenje pravosudnih poslova, tj. pravosudne funkcije. Tako su, primera radi, krivične sudije postajali diplomirani pravnici koji u toku osnovnih studija na pravnom fakultetu nisu izučavali materiju ni krivično - procesnog prava, ni posebnog dela krivično - materijalnog prava, ni kriminologiju, ni kriminalistiku, što svakako nije bilo moguće brzo nadoknaditi u toku pripravnčkog staža, posebno ako staž nije bio obavljen u sudu ili javnom tužilaštvu, već mnogo kasnije dugim radom u praksi, ali nikada u potpunosti i do kraja. Dakle, rezultati takvog usmeravanja, odnosno spesijalizacije na pravnim fakultetima su bili poražavajući, a samo usmeravanje apsurdno.

Druga neuralgična tačka (teškoća) se ogledala u tome što ni sami studenti nisu rado prihvatili usmeravanje, odnosno specijalizaciju na osnovnim studijama, jer je upravo ta specijalizacija stvarala dodatne teškoće prilikom zapošljavanja. Zbog toga su upravo i hteli, želeli diplomu pravnog fakulteta šireg dijapazona sa kojom se mogu brže i bolje zaposliti na širem području društvenih poslova - službi. Sa druge strane, diplomirani pravnik - specijalista za pravosuđe mora da sačeka da se uprazni radno mesto u organima pravosuđa da bi se zaposlio, a ne bilo koje radno mesto pravnika, pa su samim tim mogućnosti njegovog zaposlenja daleko manje. Prema tome, proizilazi da usmerenje, odnosno specijalizacija od koje će biti

koristi može biti uvedena samo onda ako svaki student unapred zna na kojim poslovima će se nakon uspešno završenih osnovnih studija zaposliti.

Isto tako, eventualno neka, još uža, specijalizacija odnosno usmerenje na studijama pravnog fakulteta, u ranijem periodu, nije dolazila u obzir.² Ono što je karakteristično za taj raniji period, jeste da je vladalo nezadovoljstvo što nastava na fakultetu (tj. na osnovnim studijama) ne pruža više praktičnih znanja koja bi omogućavala da diplomirani pravnik odmah bude sposoban da obavlja pojedine pravosudne funkcije. Naime, tvrdilo se je da je „zanatski karakter „ pravnog obrazovanja na fakultetu potpuno zapostavljen, naročito se je isticao kao nedostatak što se studentima na fakultetu nije omogućavalo ovladavanje tzv. pravno - tehničkim poslovima (npr. tehnikom izrade presude optužnih akata i dr.). Po ovom pitanju bila su i određena preterivanja.

Jedno od tih preterivanja svakako je ono koje je tvrdilo da nastavu na fakultetu treba zadržati samo i isključivo na teorijskim izlaganjima pravne nauke. Međutim, obrazovanje pravnika uopšte, posebno obrazovanje pravnika za poslove pravosuđa, ako se vrši na osnovama tzv. „ čiste, „ nauke očigledno trpi, tako da je ovo shvatanje odavno napušteno, što smatramo ispravnim. Naime, kvalitetna fakultetska nastava se ne može odvojiti od prakse. Pa tako, svaka naučna obrada pozitivnog prava mora početi od propisa i sudske prakse koja najbolje pokazuje koji se problemi javljaju u primeni prava i kako se oni mogu prevazići. međutim, s' druge strane, primeni prava je vrlo teško podučavati studente kojima se praktično ne omogućava da se u tome oprobaju. Dakle, nastava na pravnom fakultetu, ipak, mora da obuhvati i praktičnu obuku.

Za razliku od ranijeg perioda kada se o praksi studenata samo pričalo, danas većina pravnih fakulteta u ovom smislu saraduje sa sudovima, tako da studenti prisustvuju u radu pravosudnih organa (npr. prisustvuju suđenjima i sl.). Pored ovoga, na nekim našim pravnim fakultetima su oformljene i tzv. pravne klinike³, kao što su to, na primer, pravni fakulteti u Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu, ali i u okruženju (npr. pravni fakulteti u Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Osijeku, Skoplju, Podgorici, Sarajevu, Banja Luci).⁴ Realizacija kliničkog pravničkog

² Naime, najuža moguća specijalizacija, odvajanjem krivičnih od građanskih nastavnih disciplina (koja je u vršenju službe moguća), i još dalje, odvajanjem disciplina potrebnih krivičnom pravosuđu od disciplina potrebnih organima unutrašnjih poslova, organima za izvršenje krivičnih sankcija i dr., u toku osnovnih studija na pravnom fakultetu nikako nije dolazila u obzir, iako svima njima nisu bila potrebna ista znanja. Stroga specijalizacija, takođe, nije bila izvršena ni u toku vršenja npr. sudijske funkcije, odnosno nije došlo do potpunog odvajanja krivičnog od građanskog sudije. Zbog navedenog stalo se na stanovištu da studije ne mogu pripremati kadar samo za krivično pravosuđe, već za pravosuđe uopšte.

³ Termin „ pravna klinika, „ prvi put je upotrebljen u nemačkoj pravnoj terminologiji na početku XX veka, i u vezi je sa idejom da se i na Pravnim fakultetima formiraju klinike na kojima bi se studenti, radeći sa „ živim „ klijentima na lakšim slučajevima, pod nadzorom profesora i / ili advokata, učili praktičnim znanjima i veštinama (vid. Matejić Mile, Pravne klinike - praktikum, Banja Luka, 2014, str.15).

⁴ Od šezdesetih godina XX veka kliničko pravničko obrazovanje postalo je standardni deo nastavnih programa na američkim pravnim visokoškolskim ustanovama, dok se ovaj oblik pravničkog

obrazovanja na našim pravnim fakultetima (na kojima Pravna klinika ima status naučno - nastavne jedinice, a Kliničko pravničko obrazovanje predstavlja poseban izborni predmet) se najčešće odvija kroz dva ciklusa: Opšta obuka u pravničkim veštinama i Obuka kroz rad sa stvarnim klijentima. Treba posebno istaći da primena praktičnog kliničkog obrazovanja ne prestavlja (niti bi trebalo da predstavlja) nekakvu kopiju modela pripravničkog staža koji je postojao a i danas postoji u mnogim državama, pa i u našoj državi, i koji se kao takav široko primenjuje u različitim granama prava - prilikom stupanja u različite pravničke profesije.⁵

Međutim, mora se imati u vidu da u tajne profesionalne veštine i u profesionalnu tehniku student prava u toku redovnog školovanja nikada ne može potpuno ući. Do sticanja tih znanja dolazi tek kada se započne sa obavljanjem službe. Naime, student se u toku školovanja na pravnom fakultetu , na neki način, samo uvodi u pravo, odnosno pravnu nauku, pa iz tih razloga ne može u potpunosti da ovlada profesionalnom veštinom (npr. ne može da ovlada analizom sudskih odluka koja zaista predstavlja vrhunsku pravnu analizu). Zbog toga su problemi primene prava u toku redovnog školovanja za studente u dobroj meri u sferi apstrakcije. Osim toga težište nastave mora biti na objašnjavanju cilja, razvoja, socijalne i političke strane pojedinih krivičnopravnih ustanova. Bez toga nema dobre primene prava, ni dobrog praktičara, sve i kad bi procesnu tehniku savladao besprekorno. Prema tome, moglo bi se donekle zaključiti da dobrog pravnika danas ne čini samo dobro poznavanje propisa, koji se brzo menjaju i koji u vreme zapošljavanja, najčešće, već pripadaju istoriji, već sposobnosti da se u svakom propisu snađe, preciznije rečeno, da ga pravilno protumači, shvati i primeni.

Sve što je do sada rečeno odnosilo se je na obrazovanje pravničkog, a u tom kontekstu i pravosudnog kadra za vreme studija na pravnom fakultetu. Međutim, proces obrazovanja pravničkog, odnosno pravosudnog kadra ne bi trebalo, a i ne može se zaustaviti završetkom pravnog fakulteta. Dalja nadogradnja u obrazovanju ovog kadra treba da se produži u novim formama i sa novim sadržinama. Naime, to dalje obrazovanje treba da pruži ono što pravni fakultet iz objektivnih razloga to nije mogao da učini, i da se na taj način upotpuni stručna sprema pravničkog - pravosudnog kadra. U tom smislu, u dosadašnjem periodu, posebno važno mesto zauzimalo je organizovanje pripravničkog staža i priprema za polaganje pravosudnog ispita. Ovde treba istaći da i danas značajno mesto u obrazovanju pravosudnog kadra treba da ima upravo pripravnički staž (odnosno vežba) u sudu ili tužilaštvu. U praksi se, i u nekim slučajevima, ta pripravnička vežba skoro ugasila ili se izvodi bez dovoljno dobre organizacije, a u nekim slučajevima se čak izvodi bez plana i programa, što je apsolutno nedopustivo. Pripravnička vežba (tj. staž) je u neraskidivoj vezi sa pripremom za polaganje pravosudnog ispita, jer bez kvalitetno obavljenog pripravničkog staža polaganje pravosudnog ispita je vrlo

obrazovanja u Rusiji, Centralnoj i Istočnoj Evropi počeo upražnjavati poslednjih desetak godina. Kod nekih država pravne klinike se tek sada osnivaju (npr. u Italiji).

⁵ Matijević, M., Pravne klinike - praktikum, Banja Luka, 2014., str.17.

otežano i ostaje u domenu teorije, što svakako nije dovoljno. Dakle, i dalje treba ostati na ovom kursu, s' tim što treba još bolje i kvalitetnije organizovati pripravnički staž, zatim polaganje pravosudnog ispita postaviti na boljim osnovama, otvarati centre za pružanje dopunskih znanja potrebnih pravosudnom kadru u kojima bi najnovija znanja prenosio najstručniji pravosudni kadar, organizovati kvalitetne stručne kurseve čiji su programi savremeni i dobro postavljeni i koji će polaznicima dati ono što im je zaista potrebno.

Zaključna razmatranja

Na kraju, umesto zaključka, treba konstatovati da se u obrazovanju pravničkog (pa prema tome i pravosudnog) kadra moraju preduzeti odgovarajuće mere u dve faze. U prvoj fazi (faza studija na fakultetu) prevashodno treba aktuelizovati i osavremeniti nastavne programe u smislu otvaranja novih, specijalizovanih studijskih programa, što podrazumeva uvođenje novih i ukidanje ili integrisanje nekih starijih nastavnih predmeta. U drugoj fazi (faza nakon završenih studija na fakultetu) treba produžiti sa određenim dosadašnjim formama post fakultetskog (osnovnog) obrazovanja i usavršavanja pravničkog, tj. pravosudnog kadra, tako što će se, pre svega, bolje i kvalitetnije organizovati obavljanje pripravničkog staža i izvršiti vrlo dobra priprema polaganja pravosudnog ispita, uz otvaranje specijalnih centara za naknadno obrazovanje pravničkog kadra, a samim tim i pravosudnog kadra.

EDUCATION OF LAWYERS FOR THE PURPOSES OF CRIMINAL JUSTICE**PhD Miodrag Jovic****Abstract:**

The author deals with one segment of contemporary education of future lawyers, which is education pravnika for the purposes of criminal justice. In realization of this goal, the author first presents some observations related to certain phenomena in the process of studying at the faculties of law, and gives certain suggestions which are primarily related subjects, although he is convinced that certain proposals already into existence in teaching plans and programs of some, but not all law schools in the country. The author believes that those who have failed to have the opportunity to do it now, which would not only complement their curricula, but would certainly improve and modernize the way of studying at their universities.

Key words: education, nstavni plan, study program, higher education institution, faculty of law, criminal discipline, criminal law, criminal justice.

378.147::34

808.5:34

PRAVNA RETORIKA U STUDIJSKOM PROGRAMU OBRAZOVANJA PRAVNIKA

Doc. dr Marinko Kresoja*

Apstrakt

Pravo je samo po sebi vezano za jezik i govor, te se tako podrazumeva da su pravnici i najbolji govornici. Pravna retorika jeste jedna od najzahtevnijih ali najodgovornijih vrsta besedništva. Govor pravnika je u funkciji plemenitog cilja. Pravnici u suštini svojim govorima imaju za cilj pravdu i pravičnost, te se zbog toga ovoj vrsti retorike posvećuje izuzetno velika pažnja još iz daleke čovekove prošlosti. Pravnik – govornik ispred sebe mora da ima jasan cilj, a to je da dokaže ono što tvrdi. Dakle, za pravnike kada govore, kod onih kojima se obraćaju, ne smeju ostavljati nikakvu sumnju, niti prostor za pretpostavljanje njihovih zaključaka. Od pravnika, kao dobrih govornika, se očekuje da povežu normativno pravne sadržaje i realnost u kojoj se oni ostvaruju. Tumačenje pomenutih sadržaja jeste uslov njihove praktične realizacije. Pravnu retoriku ne treba da posmatramo samo kao način izražavanja pravnog sadržaja govora, već i kao način tumačenja prava i pravičnosti. Važnost koju u pravu imaju argumentacija i tumačenja prava, razvija se tako i na područje pravne retorike, čime joj se vraća značaj i mesto koje joj pripada, posebno u sistemu obrazovanja pravnika. Predmet ovog rada jeste retorika i njena struktura sa posebnim osvrtom na pravno govorništvo. Opredeljenje za ovu temu ima više razloga. Prevedashodno pravno govorništvo u užem smislu (sudsko govorništvo) najstariji je poznati oblik govorništva uopšte, te kao takvo je i najzaslužnije za razvoj retorike, zatim je najpogodnije za razumevanje njene suštine i smisla. Pravno govorništvo u sebi sadrži u dobroj meri sva ostala govorništva, posebno političko; nije usmerena samo jednom vremenu, jednoj strani čovekovog života, već podjednako i višestranu usmerava pažnju na prošlost, sadašnjost i budućnost. Dalje, pravno govorništvo više od bilo kojeg drugog govorništva korenspondira sa univerzumom čovekovog bitisanja, pa je kao takvo funkcionalno, pa svakako i neophodnije od njih. U pitanju je govorništvo iz kojeg i pomoću kojeg je moguće apsolvirati sva ostala govorništva, odnosno identifikovati sve ono što je za besedu kao takvu važno u aktuelnom trenutku i datim okolnostima.

Ključne reči: *retorika, besedništvo, govorništvo, pravo, govor, govornik.*

* OTP banka Srbija a.d. Novi Sad, e-mail: marinko.kresoja@otpbanka.rs.

UVOD

Veoma često smo u situaciji da čujemo dobre govore ali i sa druge strane ocene da neki govor nije bio adekvatan sredini, vremenu, odnosno uslovima i datoj situaciji. Što znači da za govor i govorništvo, kao i za govornika imamo različite ocene onih koji slušaju konkretni govor. Različiti su pojmovi koje upotrebljavamo a vezani su za retoriku, kao što su: oratorstvo, govorništvo, besedništvo, beseda, govor itd. Samim pojavljivanjem čoveka kao živog bića pojavljuje se i govor, te za besedništvo-govorništvo možemo reći da je staro koliko i sam čovek. Čovek je sposoban da misli i da se izražava, odnosno da iskaže svoje razmišljanje u čemu je njegova prednost u odnosu na druga živa bića. Moć govora čoveku daje tu prednost da može na taj način da opšti sa okruženjem, da se sporazumeva, da vodi dijalog ali i da se dogovara. Govor čoveka može biti spontan, bez posebno utvrđenih teorijskih principa, bez utvrđene tehnike govora, međutim govor čoveka uvek ima praktični cilj. Iz daleke prošlosti ne datira samo govorništvo, nego i prvi pokušaji ritmičkog oblikovanja izraza, što ima za cilj da se onaj sa kim se komunicira pridobije za nešto ili da se odvrati od nečega. Govorništvo, odnosno besedništvo u samom početku nije odvajano od raznih drugih oblika usmenog stvaralaštva, pa se pod besedništvom, odnosno govorništvom podrazumevalo: nazdravljanje-zdravice, proricanje, zaklinjanje, basne, poslovice, razne pripovetke, recitacije itd. Za dobrog govornika ćemo često čuti ocenu da je elokventan i posebno nadaren za lep govor, što je u praksi veoma prisutna ocena za advokate, sudije, tužioce ali i narodne poslanike, novinare, glumce i druge. Govorna komunikacija napreduje u skladu s razvojem civilizacije i naučno tehničkih dostignuća. Govorništvo kao praksa prestaje da biva neka vrsta privilegije i mogućnosti samo nekih pojedinaca, već govor postaje pretpostavka za javno delovanje mnogih ljudi. Pravnici u javnom životu, bivaju u različitim situacijama da govore, odnosno da ispoljavaju svoje umeće i veštine u govorništvu, imajući u vidu struku kojom se bave, odnosno zanimanje. Autor rada pravi osvrt na definisanje pojma retorike, govorništva-besedništva, vrste govora s posebnim osvrtom na pravno govorništvo. Podelu govora na sudsko, političko i svečano još je Aristotel objasnio u svojoj Retorici. Kriterijumi za takvu podelu su uzeti po principu: da li se o nečemu odlučuje, raspravlja ili sudi, dakle o proteklim događajima ili o nečemu što se već desilo; da li se govori o budućnosti, odnosno o nečemu što treba da se dogodi; o trenutnoj situaciji i predmetima, ili pak, o onome što se trenutno događa tu i sada. Sudsko govorništvo kao jedno od najstarijih govorništava je usmereno ka onome što se desilo i ima za cilj dokazivanje zakonitog i nezakonitog. Političko govorništvo je okrenuto ka budućnosti, jer podstiče na korisno, odvraća od štetnog, što znači da nije previše zainteresovano za pravdu i nepravdu. Svečane besede ili govori su okrenuti ka sadašnjosti a imaju za cilj da hvale ono što je dobro, lepo i moralno, pri tome kao kriterijum se ne uzima to da li je čovek učinio nešto korisno ili štetno, nego da li je zanemarujući svoj lični interes, učinio nešto uzvišeno u datim

okolnostima i u svom okruženju. Kada govorimo o pravnoj retorici, treba istaći da su Antički teoretičari, uglavnom saglasni po pitanju dispozicije pravnog govora, koju čine: uvod, izlaganje-obrazloženje predmeta, dokazivanje, pobijanje određenih činjenica i završetak. Retoriku treba posmatrati kao sistem obrazovanja i vaspitanja mladih. Pravna retorika zato i treba da nađe mesto u savremenom sistemu obrazovanja i vaspitanja mladih-budućih pravnika. Autor u radu polazi od pojmovnog određenja retorike i njenog odnosa prema govorništvu, odnosno besedništvu, s posebnim osvrtom na pravnu retoriku kao specifično govorništvo i strukturu ove naučne oblasti koja treba da zauzme značajno mesto u obrazovnom sistemu pravnika.

Pravnici kao humanisti su po svom opredeljenju i profesiji okrenuti ka istini, pravdi, utvrđivanju materijalne istine i dokazivanju što je karakteristika retorike kao nauke i veštine. Pravna retorika buduće pravnike uči kako da na stručan i lep način iskažu svoje misli i kako da nastupe pred auditorijumom.

POJAM RETORIKE I BESEDNIŠTVA-GOVORNIŠTVA

Retorika, sam naziv potiče iz grčkog jezika (rehtor, retor, ritor), gde retor znači učitelj govorništva, odnosno govornika praktičara. Rimljani su preuzeli i dalje razvijali grčko besedništvo, delimično su preuzeli i termin, te pojam „retor“ označavaju učitelja govorništva, teoretičara, a za govornika upotrebljavaju domaći latinski naziv „orator“. Prvo vreme čovekovog razvitka, dok još nije postojala reč-govor, ljudi su se sporazumevali mimikom, gestovima, pokretima, znacima. Dakle, fizički pokret je najstariji način iskazivanja misli.

Kasnija faza ljudskog razvoja, podrazumeva to da su ljudi svoja osećanja pojmove izražavali rečima, te da iskažu misli kroz rečenice. Ta moć govora se stalno razvijala i ljudi su u međusobnim komunikacijama nastojali da se što lepše izraze kako bi svog sagovornika u nešto ubedili ili da pridobiju njegovu naklonost. Kasnija faza razvoja čovečanstva dostiže viši stepen, gde čovek uspeva svoje glasove obeležiti određenim znacima, od kada se beleži nastanak pismenog iskazivanja misli i osećanja.

Ovde je važno napomenuti da postoje dva načina na koje ljudi iskazuju svoje misli i osećanja i to su: usmeni i pismeni

Razlika između pismenog i usmenog izražavanja misli je u tome što se kod pismenog izražavanja sklopljena i formirana misao stavlja u obliku slova na papir, dok kod usmenog se misli izražavaju kroz glasni organ. Pismeno iskazivanje misli, osećanja ima taj nedostatak što ih stvaralac posredno predaje javnosti, dok ih usmeni stvaralac-govornik predaje neposredno.

Predajući javnosti svoje misli pismenim putem njihov stvaralac, mora da vodi računa kako one ne bi bile pogrešno protumačene, odnosno onako kako on to ne bi želeo. Usmeno iskazivanje misli nema ovu opasnost. Izražavajući svoje misli govorom, govornik ima sve načine i mogućnosti da otkloni svaku vrstu drugačijeg tumačenja od onoga koje on želi da iskaže. Dakle, govornik se služi pokretima (gest,

mimika), kako bi svoju misao pojačao i potkrepio činjenicama. Sa druge strane treba imati u vidu i to da su pismeno izražene misli trajnije u odnosu na usmeno izražavanje koje to ne karakteriše. Pismeno izražavanje misli ima i tu prednost nad usmenim, što tvorcu pismena daje dovoljno vremena da osmisli svoje stvaralaštvo, da izvrši bolji izbor i misli i reči i da svom izlaganju prida što bolju i kvalitetniju stilsku formu.

Suština napred navedenog je ukazivanje na značaj lepote iskazivanja misli koja je ujedno i jedan znak poštovanja sopstvene misli. Šopenhauer je rekao: „Ko se nebrižljivo izražava, ne ceni dovoljno svoje misli“ (Nušić Đ.B., 2011; 20). Dakle, lepo izražavanje je merilo vrednosti misli koju joj njen stvaralac pridaje prilikom usmenog ili pismenog izražavanja.

Nauka koja nas uči da lepo pismeno izražavamo svoje misli zove se stilistika, a nauka koja nas uči da lepo usmeno izražavamo svoje misli zove se retorika (Ibid).

Retorika je nauka o lepom govorništvu, odnosno besedništvu. To bi moglo najkraće da se kaže za retoriku i da se odredi njen pojam. Dakle, nesumnjivo je da je retorika nauka, veština i umetnost. Od nastanka retorike do današnjih dana, zavisno od vremena i datih okolnosti, ovoj naučnoj disciplini se pristupalo na različite načine. Retorika je određivana kao nauka, potom kao nauka i umetnost i kao umetnost i veština. Čak je bilo i negativnih određenja retorike, kao lukave veštine koja ima za cilj obmanjivanje-prevaru. Dominantna su bila uglavnom dva shvatanja retorike: da li je ona pretežno logička ili estetička disciplina? Sve te dileme nisu još uvek otklonjene imajući u vidu da se prožimaju obadva shvatanja i to: klasično i moderno shvatanje retorike.

Tako Aristotel za retoriku kaže: „Neka retorika bude sposobnost teorijskog iznalaženja uverljivog u svakom datom slučaju“ (Aristotel, 1989; 6). Aristotel je pravio razliku između retorike i besedništva, ukazujući na to da je retorika teorijska disciplina a besedništvo praktična. Tako je Aristotel tvrdio da se retorika bavi pronalaženjem najboljih sredstava za ubeđivanje, odnosno da je njen osnovni zadatak ne u uveravanju, nego u sposobnosti teorijskog iznalaženja uverljivog u svakom slučaju. Besedništvo-govorništvu je sama veština uveravanja, dok retorika ima zadatak da iznalazi najpogodnija sredstva za uveravanje slušalaca i daje savete na koji način se to može postići.

Ciceron je takođe podrazumevao razliku između besedništva – govornišva i retorike, te o retorici govori kao o nauci, dok pod besedništvom-govorništvom podrazumeva govorničku praksu, odnosno praktično besedništvo-govorništvu. Ciceron ističe: „Ne nastaje elokvencija iz retorike, nego retorika iz elokvencije“ (Avramović S., 2009; 23).

Autor najpoznatijeg rimskog udžbenika retorike; Marko Fabije Kvintilijan „Obrazovanje govornika“, još je precizniji u jednom od svojih brojnih pokušaja da definiše retoriku, on nedvosmisleno ukazuje da je retorika „Nauka o dobrom govoru“ (Ibid).

Jovan Sterija Popović, komediograf, profesor prava, ali i pisac prve retorike u modernoj Srbiji, smatra da je retorika nauka koja pravila krasnorečja izlaže i

opključuje sposobnost predstavljenija i misli izražavati pravilno, jasno i saobrazno s celju (Ibid). Pre njega Dositej Obradović je smatrao da je retorika nauka lepo govoriti, srce množenstva ljudi dobijati i celi narod na sve što je dobro, pohvalno i opštepolezno sklanjati i dovoditi.

Ako pogledamo po nazivu knjige koju je napisao Branislav Nušić „Retorika“, ona ima i podnaslov koji glasi „Nauka o besedništvu“, dolazimo do jasnijeg stava da postoji razlika između retorike i besedništva-govorništva.

Na kraju i stari Grci su razlikovali pojam besedništvo-govorništvo, koji se pojavio ranije od pojma retorike koji je nastao kasnije.

Retorika, dakle, predstavlja nauku o besedništvu-govorništvu, teorijski uobličena pravila i principe koji će pomoći da se održi uspešna beseda-govor, dok je samo besedništvo-govorništvo praktična oblast u kojoj se ta pravila primenjuju.

Aristotel je na primer napisao najpoznatiji antički udžbenik „Retorika“, dok se nije nešto posebno isticao u svojim govorničkim nastupima. Dok se Demosten, šampion grčkog i svetskog besedništva u praktičnom smislu, nije ujedno bavio i teorijom. Tako da razlika između retorike i besedništva-govorništva očigledno postoji. Retorika je teorijska naučna disciplina dok je besedništvo-govorništvo praksa. Ovi pojmovi se mešaju zato što su retorika i besedništvo-govorništvo veoma bliski. Retorika usmerava besedništvo-govorništvo, tako što utvrđuje osnovna načela i pravila koja besednik-govornik primenjuje u praksi prilikom sastavljanja i iskazivanja besede-govora. Davno je rečeno da praksa bez teorije ne može da egzistira, odnosno da je teorija bez prakse beskorisna. Dakle, teorija i praksa ne mogu jedno bez drugoga.

Različita poimanja retorike, kao i uzroci bipolarnosti pozitivnog i negativnog određenja su u prirodi ove naučne discipline, ali i u njenim teoretičarima i praktičarima. Prenaglašavanje jednih i umanjivanje drugih činjenica dovodi do toga da se retorika proglašava za „nauku nad naukama“ i da joj se poriče svaki naučni domet.

Tako retorika pored učeničkog i učenog besedništva-govorništva, počinje i da se čita, jer kao naučna veština i delatnost govorom-rečju, ona se transformiše, i iz usmenog govora-besede prelazi u pismenu, odnosno retorizovanu literaturu. Posmatrano iz aspekta pravne retorike nas treba da zanima svakako živa reč ali i pismena koja se sastavlja (optužnice, žalbe, presude, prigovori, zapisnici, ugovori, službene beleške, izveštaji itd.). Pravnici svojom besedom-govorom kod drugih ljudi nešto može da postigne na tri načina i to su: 1) da ih primora; 2) da ih nagovori i 3) da ih ubedi. Prvi način podrazumeva upotrebu različitih sredstava i metoda prinude. Kod druga dva metoda, odnosno kod nagovaranja i ubeđivanja, u principu se koristi samo jedno sredstvo a to je govor. Što bi Kvintilijan rekao: „Govor mora proizvesti trostruki efekat: on mora osvajati, ubeđivati i pokretati osećanja“ (Radonjić R., 29). Pravicima je to dobro poznato da se prinuda suštinski razlikuje od nagovaranja i uveravanja, odnosno ubeđivanja. Dakle, sve ono što se postigne prinudom traje, obično, onoliko koliko i sama prinuda. Nagovaranje i ubeđivanje govorom su metode koje podrazumevaju slobodnu volju onih koji ubeđuju ili

nagovaraju ali i onih koji se nagovaraju ili ubeđuju. Retorika kao nauka i veština usmerava govornika na korisnost ubeđivanja i nagovaranja u odnosu na prinudu, gde je nagovor i ubeđivanje u etičkom smislu nesumnjivo superiorniji od prinude.

Retorika, dakle besedu-govor čini najprihvatljivijim, najefikasnijim ali i najmoćnijim sredstvom za ostvarivanje čovekovog uticaja na druge ljude. Ono što je važno ovde imati u vidu a to je da ono što se svesno prihvati kao rezultat slobodno formiranog uverenja, ima duži vek trajanja i ima svakako mnogo veći uticaj nego nešto što je silom-prinudom nametnuto. Naravno, sve je to tako, ukoliko nije u pitanju zloupotreba govora.

Mnogo je u praksi verbalnih oblika izražavanja koje ne možemo tretirati kao govor-besedu u smislu retoričnosti. U takve oblike verbalnog izražavanja spadaju sva neobavezna ćaskanja, ciljna i neobavezna meditiranja o svemu po malo, javna pogovaranja i ogovaranja. Činjenica da neki od ovih oblika verbalnog izražavanja mogu imati formu dužeg izlaganja-monologa, kao i to da oni mogu biti elokventni, ne znači da ih možemo klasifikovati u govor, odnosno besedu.

Pravna retorika nas uči da se besedom-govorom može smatrati samo onaj oblik izražavanja misli, osećanja i poruka koje je zasnovano na nekim pravilima i principima, i ima jasan cilj a to je težnja ka istini, pravdi i pravičnosti.

Retorika je nauka koja teorijski i praktično ulepšava i oblikuje govor, tako da usmerava govornika da dobrim govorom pouči, pruži užitak auditorijumu ili sagovorniku, služeći se istinom, argumentima, stalno težeći pravdi i pravičnosti. Tako je pozitivna retorika spoj nauke, umetnosti i veštine.

Retorika je nauka zato što:

- uči pravilnom i lepom izražavanju misli i emocija;
- iznosi istinu, težeći novim saznanjima i otkrićima;
- utvrđuje pravila i principe učenog govorništva;
- se oslanja na logiku kao nespornu nauku i primenjuje logičko zaključivanje;
- pravilno i jasno razvija misli koje su uslov uspeha, dok pojam, sud i zaključak su sami po sebi elementi logičkog mišljenja;
- kao i svaka nauka uvažava zakonitosti, red i uslovljenost;
- govor-besedu posmatra kao misaoni i psihoemocionalni proces u kome se rečima mogu izraziti i najsloženije misli i emocije, čime se oslanja na psihologiju, koja govor-besedu tumači uvažavajući zakone čovečije duše;
- kao i svaka nauka raspolaže sistemom znanja;
- oslanja se na lingvistiku, sintaksu, gramatiku i druge pomoćne nauke i
- kao i stilistika pronalazi nove mogućnosti govornog-besedničkog izražavanja pridržavajući se principa kvalitetnog, jasnog i dobrog govorništva, odnosno besedništva.

Istorijski posmatrano za retoriku možemo konstatovati da je ona **umetnost**, jer joj se to retko kada u njenom razvoju poricalo. To se najčešće odnosi na umetnost govora, kao značajne stvaralačke delatnosti. Retorika je lepim govorom koji proizilazi iz utvrđenih pravila i principa, imala za zadatak da zadivi slušaoce,

prišti uživanje sagovornicima, odnosno slušaocima, pobudi prijatne emocije kod prisutnih i preko srca i duše pridobije poruke auditorijuma. Lepo nanizane misli su uvek ostavljale estetički utisak, tu je i jezičko-stilski doterani izraz, slikovito izražavanje, kojim se kod slušaoca, odnosno sagovornika pobuđuje mašta i tako ih čini misaono aktivnijim.

Retorika je nesumnjivo i **veština** govora. Vešt govornik je onaj koji ima posebne odlike, koje se sastoje u svesnoj zamisli, znanju, tehničkoj spremnosti, stručnosti i preciznosti pa i dovitljivosti, gde posebno do izražaja dolazi i dobro poznavanje pravila i principa govorništva-besedništva. U govorništvu, odnosno besedništvu su veštine podređene proizvodnji nečeg lepog i dopadljivog, što se ostvaruje i nemim govornim organima, odnosno pokretima, kao što su: stav, držanje, mimika, gestovi i sl.

PREDMET PROUČAVANJA RETORIKE

Predmet proučavanja retorike kao nauke je usmeno izražavanje govornika-besednika. Kao i svaka druga nauka retorika ima jasno određen predmet proučavanja i ona proučava opšte uslove govora-besede, odnosno izlaganja, oslanjajući se na logičko razmišljanje i izražavanje te tako utvrđuje principe i pravila govorničke-besedničke tehnike. Predmet retorike je podjednako i srazmerno teorija i praksa besedništva-govorništva.

Retorika kao nauka i umetnost, proučava i akustičnu stranu govora-besede. Pisani govor-beseda, može da posluži analitičkom sagledavanju misaonih tokova, ali tek u govoru kao zvuku, na osnovu muzičkih, intonacijskih i ekspresivnih vrednosti, iz sklada značenja i tona, možemo zaključiti njegovu emocionalnu stranu. Za pisani govor možemo reći da ne postoji, kao što ne postoji ni pesma bez zvuka, jer je to govor bez emocija.

Predmet retorike je da u govoru kao zvuku ugradi govornikove-besednikove misli pretvorene u reči, međutim ona u govor ugrađuje i emocije govornika koje on iskazuje brojnim pokretima-znacima kao što su: intenzitet, glasnost, tempo, ne verbalni oblici komunikacije (mimika, gestovi, pogledi i tsl.).

Retorika uči govornika-besednika da svojim govorom-besedom izražava svoje misli, stavove, ubeđenja, osećanja, želje, zahteve, tako da on to sve čini kako bi uticao na formiranje mišljenja, buđenje emocija i ukupno ponašanje sagovornika ili prisutnih kojima se obraća. Govornik-besednik sve napred navedeno čini celim svojim bićem. Tako je predmet proučavanja retorike, u suštini, glasna retorika, a ne samo ono što na papiru piše, kao tekst govora. Praktično predmet proučavanja retorike je sve ono što je sadržaj govora-besede, odnosno sam govor-beseda i sve ono što ih prati u datim okolnostima. Emocionalna strana govora-besede inspirisana je sadržajem istog, jer ona iz njega proizilazi, sa govorom čini ukupni sklad a ton kojim se govori je odraz te harmonije.

Na kraju predmet proučavanja retorike je i sve drugo što je u funkciji realizacije jedne besede-govora, kao što su: stav govornika-besednika, pokreti kao

nemi govorni organi govornika, ponašanje sagovornika, ambijentalni uslovi u kojima se govori, tehnička pomagala prilikom realizacije govora, savladavanje treme pred nastup posebno kada je u pitanju širi auditorijum gde govornik izlaže.

Retorika je bliska stilistici, polazeći od uzajamnog odnosa između govornog i pisanog izražavanja, u aktuelnom vremenu se s pravom smatra da je stilistika u suštini moderna-savremena retorika. Kao stilistika i retorika se bavi, pronalaženjem novih mogućnosti izražavanja, što joj daje karakter prilagodljivosti aktuelnim uslovima i vremenu savremenih naučnih i tehničko-tehnoloških dostignuća.

CILJ PROUČAVANJA RETORIKE

Cilj, odnosno svrha retorike kao nauke jeste da, pozivajući se na pravila i principe govorne-besedničke tehnike, pouči kako treba pravilno i lepo usmeno izražavati misli i emocije. Trojaka je svrha govorništva-besedništva i to je: 1) da pouči; 2) da pruži zadovoljstvo i užitek i 3) da uveri, odnosno ubedi kao rečitost, budeći kod sagovornika emocije.

Navedeni ciljevi su ostvarljivi pod uslovom da govornik-besednik poseduje znanje, da je stručan i kompetentan, obrazovan, ako iznosi samo istinu i ako, kroz primenu tehnike i principa, ulaže celog sebe, posebno svoje umne i emotivne sposobnosti i na kraju ako iskreno veruje u ono što govori-besedi.

Cilj dobrog govora-besede je dakle, istina i dokazi-argumentacija svega onog što se iznosi u konkretnom govoru, jer „Istina boli ali i leči“, dok, „Laž ubija i uništava a ne može da izleči“. Govornik treba da u iskazivanju svojih misli dokazuje istinu, koju će slušaoci, odnosno prisutni sagovornici da razumeju i ne samo da razumeju nego da je i osećaju. Istinom se slušaoci mogu pridobiti u govoru-besedi koje govornik iskazuje.

Cilj proučavanja retorike je da govornika-besednika uči kako da se obraća, razumu, osećanjima i mašti sagovornika-slušalaca, služeći se logikom, znanjem, ubedljivošću i argumentima.

Reč i komunikacija su osnovna sredstva pravnika. Zato je cilj retorike da razvija veštine komunikacije i kulturu pravničkog izražavanja, što je posebno karakteristično za cilj proučavanja pravne retorike. Pravna retorika je važan elemenat pravničke profesije, te je kroz učenje retorike studente neophodno upoznati s teorijskim postavkama retorike kao nauke. Dalje, putem praktičnih vežbi je potrebno kod pravnika razvijati veštinu, prezentaciju pravne argumentacije, izlaganja, nastupa, dijaloga i da znaju da ubede i nagovore, odnosno uvere sagovornike u istinitost svog izlaganja.

Cilj pravne retorike je u tome da nauči pravnike kako da u svojim nastupima, sopstvene misli izražavaju na plemenit, vešt, jasan i argumentovan način. Dakle, cilj retorike kao nauke je da uči plemenitosti, umetnosti i veštini, gde joj je glavni cilj da pouči govornika-besednika da iznosi istinu.

Cilj retorike je dakle, da govornika i njegove sagovornike, odnosno slušaoce učini srećnim i zadovoljnim.

METODE PROUČAVANJA RETORIKE

Retorika kao nauka se oslanja na pomoćne nauke od kojih preuzima metode i tako ih prisvajajući iste čini sopstvenim metodama. Nauke na koje se retorika oslanja u svom proučavanju su: lingvistika, etika, psihologija, logika, gramatika, stilistika, estetika i metode retorike su nesporno metode ovih nauka. Prilikom utvrđivanja retoričkih vrednosti najčešće se primenjuju metode analize, odnosno analitično sintetički metod, međutim koristi se i komparativna metoda, kao i metoda logičkog zaključivanja, ali i analogija i drugi postupci.

Istorijski metod, strukturalistički metod, kao i metod aktivnog učesnika i posmatrača se takođe mogu uspešno primenjivati u skladu sa svrhom proučavanja.

Veoma je važno istaći da je retorika plemenita nauka, umetnost i veština, čiji je glavni cilj da iznosi istinu. Retorika polazi od toga da se prikladnim usmenim govorom, odnosno besedom, može značajno uticati na misao, osećanje, volju i aktivno delovanje drugih ljudi. Retorika utiče rečju, a ne korupcijom i prinudnim metodama (ucene, ubistva, rat, prevara, laž itd.).

Retorika koja ne služi istini je govor koji obmanjuje i on je unapred osuđen na propast kao tzv. "lukava veština". Vrhunski kriterijum pozitivne retorike kao nauke je istina i zato je retorika humana nauka.

Retorika se uči i vežba do savršenstva i u kontinuitetu. Zato metode retorike su usmerene ka stvaranju kolektiva koji stalno uče.

Uspešna komunikacija nije nešto što se „tek desi“. Ona predstavlja rezultat kompleksnog skupa veština koje se razvijaju, usavršavaju, vežbaju, podstiču i prilagođavaju datim okolnostima.

Retorika je nauka koja nas uči kako postati dobar govornik i pri tome se fokusira na deset ključnih oblasti u kojima se razvijaju tehnike neophodne za efikasan govornički nastup i slušanje. Te oblasti su:

- zamišljanje;
- aktivno slušanje;
- pamćenje;
- uspostavljanje odnosa sa publikom;
- govor tela;
- mogućnosti glasa;
- pribranost-koncentracija;
- improvizovanje;
- interpretiranje i
- kritika.

Metode koje razvijaju ove veštine treba prilagoditi u radu sa studentima, kroz pravne klinike, praktične vežbe, uvođenjem takmičenja u besedništvu. Veoma

je važno u proučavanju retorike aktivno učešće studenata, budućih pravnika kroz studije slučaja (case study).

Metoda stalnog sprovođenja analize, kako studenti savlađuju pojedine veštine i koliko su napredovali u određenom periodu učenja, je veoma značajna u proučavanju retorike sa drugim pravnim predmetima na pravnim fakultetima

Svaka od navedenih deset poglavlja usmerenih ka ključnim oblastima sačinjena je iz pet delova i to su:

- uvod, gde se daju osnovne informacije, anegdote i sugestije, kao i pregled tehnika i veština koje su u vezi sa tom oblašću (krivično pravo, građansko pravo, porodično pravo, kriminalistika itd);
- proba, koja na osnovu posmatranja ili provere omogućava procenu jakih i slabih strana onih koji uče u određenoj oblasti;
- razvojne veštine, koje obuhvataju taktičke situacije-igre namenjene parovima i timovima, aktivnosti u prostorijama (učionice, pravne klinike...) i vežbe za parove i manje grupe, čiji je cilj jačanje i razvijanje specifičnih veština i tehnika (optužba, odbrana, rasprava, obavljanje informativnih razgovora, rešavanje postavljenih taktičkih situacija itd);
- dodaci programu sastavljenih od igara, aktivnosti i praktičnih vežbi i
- lista za brzu procenu uspešnosti profesora i studenata.

Istraživanje, analiza, razvoj i procena veštine usmene komunikacije su deo retorike ali i nastavnih programa iz drugih predmeta, kao što su: krivično pravo, krivično procesno pravo, građansko pravo, kriminalistika, autorsko pravo, obligaciono pravo itd. Sa druge strane posmatrano, iz svih predmeta studenti se ocenjuju na osnovu usmenog odgovora a kvalitetu tih odgovora retorika može samo da doprinese u pozitivnom smislu.

PРАВNA RETORIKA I PРАВNO GOVORNIŠTVO

Pravno govorništvo kao i govorništvo-besedništvo uopšte, prethodi nastanku države i prava, pravde i pravičnosti. Pravnog govorništva je moralo biti još u prvim organizovanim ljudskim zajednicama, gde su se pojedini članovi u tim zajednicama takmičili za svoje mesto i ulogu, prvo ubeđivanjem ko je u pravu za određene tvrdnje ili stavove. Posmatrano iz pravnog stanovišta, nezamislivo je da, osim lične snage, hrabrosti i dovitljivosti, i govor nije bio taj koji je mogao da presudi ko će biti u pravu. Nastankom države, pravno govorništvo, kao i političko, sudsko i prigodno, postupno se razvija i usavršava sve do današnjih dana, što treba i dalje da nastavi sa razvojem i oblikovanjem u nešto što je prilagođeno aktuelnom vremenu i konkretnim okolnostima i situacijama.

Aristotel je u svojoj knjizi Retorika istakao da postoje tri vrste govora, koji odgovaraju trima vrstama slušalaca. Tako Aristotel tvrdi: „Svaki se govor sastoji iz tri elementa: lica koje govori, predmeta o kojem govori i lica kojem se obraća pod kojim podrazumijevam slušaoca na koga se odnosi krajnji cilj, ili predmet govora“ (Aristotel, 1989; 14). Tako Aristotel ukazuje na to da slušalac može biti, ili običan

posmatrač, ili sudija, s tim što sudija odlučuje ili o prošlim ili o budućim događajima. Tako on smatra da se članom narodne skupštine smatra onaj ko odlučuje o nekim budućim događajima, sudijom onaj ko odlučuje o proteklim događajima, dok se običnim posmatračem smatra onaj ko prosuđuje o talentu govornika.

„Dosljedno tome, ima nužno i tri vrste govorništva: političko (savjetodavno), sudsko i epideiktičko“ (Ibid).

Tako Aristotel za sudsko govorništvo kaže: „U sudskom govorništvu susrećemo optužbu i odbranu, jer od dvije stranke u sudskom sporu jedna nužno optužuje, a druga se brani“ (Ibid).

Imajući u vidu da je sudsko govorništvo-besedništvo jedno od najstarijih, odmah uz političko govorništvo, možemo zaključiti da je ono preteča pravnom govorništvu koje možemo posmatrati iz više aspekata.

Pravna retorika je posebna naučna disciplina u okviru opšte retorike o pravnom govorništvu, koja proučava teorijski oblikovana pravila i principe koji imaju za cilj uspešnost pravnika u govornom izražavanju, dok je pravno govorništvo praktična oblast gde se ta pravila primenjuju.

Pravo je društvena tvorevina, gde zakoni i pravni sistemi nisu stvar prirode, već ljudsko delo. Dakle, pravo čine institucionalni faktori kao što su naredbe i pravila a njih stvaraju ljudi koji misle, govore i deluju.

Glavnu funkciju prava kao sredstva društvene kontrole ne bi trebalo gledati i procenjivati kroz privatne parnice ili krivične progone, koji čine vitalni ali i dalje pomoćni mehanizam koji se primenjuje u slučaju grešaka u sistemu. Pravna retorika nas uči tome da funkciju prava treba sagledavati u raznovrsnim metodama koje pravo koristi da bi kontrolisalo, usmeravalo i planiralo život ne samo u sudu nego i van suda.

Kvintilijan je u svojoj knjizi „Obrazovanje govornika“, naglasio da je govorniku potrebno poznavanje građanskog prava: „Govorniku je također potrebno znanje građanskog prava, a isto tako narodnih običaja i vjerskih obreda države u čijem javnom životu on treba da učestvuje“ (Kvintilijan, 1967; 504). Kako je moguće da pravnik daje pravne savete ukoliko ne poznaje osnovne elemente na kojima se prevashodno zasniva društvo. Dakle, svako pravo se zasniva na pisanim zakonima i običajima. Kvintilijan u svojoj knjizi navodi i sledeće: „Zato ne bih želio da moj govornik ne uzmogne pružiti usluge ako se slučajno pojavi na preliminarnom procesu ili da ne zna pripremiti i iznijeti dokazni materijal“ (Ibid, 505).

Pravničko govorništvo se uglavnom odnosi na tumačenje ili na razlikovanje zakonitog od nezakonitog, pravičnog od nepravičnog. Razlikovanje značenja svake reči ili je zajedničko svim pravicima ili je svojstveno samo govorniku. Pravičnost je poznata svakom čoveku a ne samo pravniku. Zato pravni govornici treba da budu pošten i razumni, odnosno takvi koji se neće uznemiravati ukoliko im se neki sagovornik verbalno suprotstavi, pošto rade na onom što im je zajedničko, gde je

svakom dozvoljeno da ima svoje mišljenje a krajnji cilj im je materijalna istina, pravda i pravičnost.

Pravno govorništvo možemo posmatrati kao govorništvo pravnika: Javnih tužilaca, sudija (krivičara, parničara), advokata, policijskih službenika, kriminalista, pravnih savetnika, notara itd. Dakle, svih onih ljudi pravne struke. Adekvatno tome možemo govoriti o sudskom, tužilačkom, notarskom, kriminalističkom, bezbednosnom govorništvu-besedništvu.

Pravna retorika je veština koja pravnike uči i kako da prepoznaju sve one koji krše zakon i pravila koristeći lažnu-obmanjujuću besedu. Činjenica je da su prevaranti elokventni i da svojim obmanjujućim govorom mogu da dovedu u zabludu sve one koji slepo veruju u njihovu priču. Sa druge strane retorika je nauka i veština koja nas uči kako da pravilno i argumentovano govorimo ali i da razumemo kako nastupaju oni koji vrše kriminalne delikte na štetu drugih manje više naivnih lica u javnom i privatnom životu.

Obrada lica mesta kriminalnog događaja se sastoji u gledanju, dok veliki deo čini i slušanje. Slušati-znati kako slušati je veoma važna stvar. Znati slušati ne samo šta ljudi govore, nego je važno i kako oni govore. Kakva im je boja glasa, da li odgovara izrazu lica ili položaju tela i kakve pokrete pravi prilikom govora. Veoma je važno znati i moći čitati sa usana šta govore lica koja daju izjave. Sve to nije dovoljno za utvrđivanje činjeničnog stanja, ali može značajno da doprinese spoznavanju da li neko govori istinu ili je izbegava veštom manipulacijom.

Dobri pravnici-kriminalisti pribavljaju i čuvaju informacije, zualački primenjuju tehničko znanje i uvek ostaju otvoreni, objektivni i logički. Oni takođe, treba da budu vešti i sa kulturološkog stanovišta, dalje, treba da su vešti u komunikaciji sa svim polnim, etničkim, generacijskim, socijalnim i političkim grupacijama.

Retorika kriminalistima pomaže da na kvalitetan način prime ogroman broj informacija. Oni se susreću sa ljudima svih slojeva života (radnici, menadžeri, stručnjaci, političari, muškarci, žene, maloletnici, stariji ljudi itd.) i svakom od njih treba prilagoditi svoj pristup, govor, obraćanje, razgovor i sl.

Kriminalisti, stiču znanje i veštine u istražnim tehnikama kao što su intervjuisanje, ispitivanje, kroz učenje retorike. Objektivnost je od esencijalnog značaja za krivične istrage i kriminalističke delatnosti, što se sve proučava na pravnim fakultetima.

Istraga zahteva emotivnu stabilnost, jer ovlašćena službena lica koja imaju previše izražen odbrambeni stav ili su previše osetljivi mogu da postanu žrtve stresa. Retorika nas uči i tim veštinama kako dobrim, tačnim i pravičnim pristupom izbeći stresne i neugodne situacije.

Kriminalista, odnosno pravnik, mora da bude spreman da apsorbuje vređanje i da pokaže u isto vreme ljubaznost, humanost i razumevanje. Moraju ostati nepristrasni i ne smeju se mešati u tuđe delovanje, jer će problem onih sa kojima kontaktiraju, umanjiti njihovu objektivnost.

Dobar pravnik mora da nauči kako će prepoznati laž i poluistinu, te da se uveri u to ko govori istinu, ko ima važne informacije koje vode ka dokazima a ko se ponaša sumnjivo.

Retorika za buduće pravnike treba da predstavlja nastavu koja obuhvata sadržaje van tradicionalnih uloga kriminalista, tužioca, advokata, sudija, dakle, kao vid delatnosti društvenih uloga i povezivanja sa lokalnom zajednicom i ukupnim ambijentalnim uslovima (community policing).

Učenjem retorike pravnici razvijaju širok, raznovrstan, interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup. Zato što se u aktuelnom vremenu, između ostalog, traži poznavanje etničkih i kulturnih vrednosti, kao i običaja u određenoj sredini, uloge religija i faktora nasleđa itd.

Kriminalistiku, krivično pravo, krivično procesno pravo, građansko pravo i druge pravne nauke, nije moguće zamisliti kao „čiste“ nauke bez retorike, logike, psihologije, ovakve ili onakve filozofske koncepcije.

Retorika uči i kako treba znati slušati druge kada govore. Važno je šta se govori-emituje i način na koji se to radi, ali i karakteristike publike, kojoj se poruke upućuju. Nevešto vođena komunikacija, koja ne vodi računa o kulturnim različitostima i značenju simbola i rituala, može značajno pokvariti konkretnu situaciju.

Ljudi se ne rađaju talentovani za dobrog govornika ili pravnika, već se to mora učiti putem procesa primarne i sekundarne socijalizacije, koje su u suštini komunikacije.

Opisujući sudsko govorništvo Aristotel kaže: „ovdje je nužno voditi računa o trima stvarima: prvo, kakva je narav i koliki je broj motiva koji ljude navode da nepravedno postupaju, i treće, kakvog su karaktera i naravi osobe prema kojima se nepravedno postupaju“ (Aristotel, 1989; 47). Govoreći o sudskom govorništvu on dalje ukazuje na prirodu i broj onih premisa iz kojih treba da se izvode silogizmi u odnosu na optužbu i odbranu. Definišući pri tome nepravedno izvršena dela kao protiv zakonitost, odnosno protivpravno ponašanje, te za to predviđa odgovornost, ukazujući na motive i namere izvršilaca kriminalnih delikata.

Ako analiziramo protekli period, odnosno nastanak i razvoj retorike dolazimo do podataka da je sudsko govorništvo-besedništvo, po svom nastanku jako staro jer je nastalo uspostavljanjem državne organizacije. Predmet rasprave, kod sudskog besedništva-govorništva je utvrđivanje istine a do utvrđivanja iste se ne dolazi baš na jednostavan način. Da bi se došlo do istine i utvrđenog činjeničnog stanja potrebno je obezbediti mnoštvo dokaza uz preduzimanje različitih metoda i postupaka. Svaki pravnik govornik prevashodno treba da bude dobro obavešten, dalje on mora da raspolaze valjanom argumentacijom kako bi dao svoje zaključke, međutim on mora da poseduje i osobinu „govorljivosti“, kojom će pridobiti sagovornike. Na primer sudski govornik, bez obzira da li se radi o Javnom tužiocu ili braniocu optuženog, treba da sarađuju sa sudom u nameri i želji da se dođe do prave istine, pa čak i kada su činjenice protiv nekog branjenika, advokat ne treba da okrivljuje sudije nego da čuva dostojanstvo suda i time štiti pravdu i pravičnost.

Najbolji advokati su, od nastanka sudstva, ujedno i najbolji govornici-besednici, jer oni poseduju istraživački duh, znanje, međutim ono što ih posebno krase jeste govornički talenat i da činjenice izlažu po redosledu, da ih povezuju i suprotstavljaju. Advokati otkrivaju smisao činjenica-dokaza i tako prodiru u njihovo pravo značenje.

Sudski govornici treba da poseduju visok stepen virtuoznosti, gde uverljivim govorom, posebno na kraju, pre izricanja presude, nastoje da proces preusmere u svoju korist. Epilog ovakvog govorništva je uobičajeno usmeren ka izazivanju emocija, zato u tom delu govora-besede, dolazi do pozivanja na humanost, pravdu i pravičnost, zakonitost, na ljubav prema čoveku itd. Pravnici, u ovom slučaju tužioc i branjenici se pozivaju na etiku, jer je etičnost njihova vrlina. Učenjem pravne retorike budući pravnici na pravnim fakultetima će spoznati šta znači etičnost i da u svom budućem pozivu nikada ne prekrše etičke norme.

Ovde valja pomenuti istaknute predstavnike sudskog, odnosno pravničkog besedništva-govorništva kao što su: Enriko Feri, Sokrat, Gorgija, Ciceron, Kvintilijan i dr. Od naših savremenih sudskih govornika treba pomenuti: Fila Filota, Borislav Ignjatović, Veljko Guberina, Toma Fila i drugi koji su učestvovali u najvećim i najtežim procesima u proteklom vremenu.

POJAM, ELEMENTI, STRUKTURA, PRIPREMA I IZLAGANJE GOVORA-BESEDE

Kao što je već napred opisano, govor-beseda je jedno od najstarijih čovekovih svojstava i sredstava za ostvarivanje komunikacije sa drugim ljudima.

Govorom-besedom se može smatrati samo ono izražavanje misli, osećanja i poruka, zasnovanih na pravilima i principima retorike kao nauke i prakse. Govor, odnosno beseda mora da ima jasnu svrhu. Mnogo je različitih verbalnih oblika izražavanja koje ne možemo prihvatiti za govor-besedu. Takvi oblici su, na primer, razna neobavezna, besciljna, ne sistematizovana meditiranja o svemu i svačemu, ugodna ćaskanja, razmena SMS poruka, ogovaranja i sl. U praksi se dešava da neki od navedenih oblika verbalnog ili pisanog izražavanja imaju formu dužeg monologa, govornici su elokventni, te protkani elementima nadahnute dramatike, međutim to sve ne mora da znači govor-besedu.

Metoda izražavanja je veoma bitna odlika govora, jer govor spada u najsloženije i najintenzivnije jezičke izraze. Govor-beseda, imaju za cilj da nagovore, uvere, uzbude i ponesu. Retorički posmatrano govor je podjednako usmeren razumu slušalaca i njihovim čulima.

Za razliku od ostalih upotreba jezika, govorom se postiže sklad forme i sadržine, smisla i značenja. Govor se od ostalih verbalnih izražavanja, razlikuje u svrsishodnosti, ali i posebnom tonu, ritmici, harmoniji i emocijama.

Smisao govora u mnogome zavisi od intonacije. U intonacione elemente govora, koji pomažu postizanju veće efektivnosti, po pitanju lepote izražavanja i jačine emocija, spadaju: melodika-visina glasa; dinamika-jačina glasa; ritmika-ritmički signali; mertika i pauza.

Kvalitet besede zavisi od njene arhitektonike, odnosno od toga da li je strukturno skladna i harmonična. Govor treba da predstavlja jasno i precizno uspostavljen odnos elemenata unutar njega samog i da ima karakter jedne homogene konzistentne celine, koja nema ništa suvišno ali da tu ništa i ne nedostaje.

Govor, treba da je funkcionalan, tako da svaki njegov deo logički proizilazi iz onog prethodnog, a i da upućuje na vezu sa sledećim. Ukoliko govor nije takav, on bi predstavljao samo slab mehanički spoj nepovezanih reči, bez osmišljenosti i jasnog cilja.

Strukturna priprema govora podrazumeva strogo poštovanje sledećih principa: 1) jedinstva; 2) progresije i 3) ravnomernosti.

Princip jedinstva, znači da celokupan sadržaj govora mora najbliže biti vezan za njegov predmet.

Princip progresije, znači da delovi govora treba da budu tako nanizani da svaki njegov sledeći-novi deo-sadržaj, označava blizinu ostvarenja osnovnog cilja govora-besede.

Princip ravnomernosti, znači to da svaka jedinica u strukturi govora ima u njemu toliko mesta koliko njena važnost to zahteva.

Pravna retorika u obrazovanju pravnika, ističe da govor uvek ima za cilj da onima kojima je namenjen, prenese neku poruku. Kako će ta poruka izgledati to sve zavisi od toga šta se konkretnim govorom, odnosno besedom želi postići.

Govorna komunikacija će funkcionisati onako kako je govornik osposobljen da se obrati auditorijumu, na način pogodan da: a) zaokupi njegovu pažnju; b) usmeri njegovu interesovanje; c) stvori kod njega želju i

d) motiviše ga na akciju (Radonjić R., 2006; 35).

Mnogi s razlogom dele mišljenje Dejla Karnegija, „da postoje samo dva načina govora: *uspešan*, što će reći-samopouzdan, siguran, energičan... i *neuspešan*, što znači-nesiguran, zbunjen, plašljiv, konfuzan“ (Ibid).

Dakle, govor se mora pripremati, jer nema samoukih, odnosno prirodno nadarenih dobrih govornika, kojima nije potrebno učenje i vežba. Istovremeno je važno istaći da nema ni uspešnih govora koji nastaju spontano, odnosno sami od sebe, prosto, jednostavno i lako. Veoma je važno govornikovo iskustvo, talenat, nadahnuće i želja da govori, jer su to sve pretpostavke za uspešan i kvalitetan govor. Međutim, sve navedeno nije dovoljno, zato što je kvalitetan govor bez temeljne pripreme, jednostavno retkost. Svaki govor je dobar onoliko, koliko je pažljivo pripremljen, tako priprema govora ne sme izostati ni u situacijama kada se „nema vremena“.

Priprema govora je složen proces, koji se odvija kroz više faza, koje su međusobno logički povezane i u mnogim pogledima jedna drugu uslovljavaju. Dominantna je ipak, priprema govora koja se odvija u pet faza (Ibid, 37). Radi se o sledećim fazama, koje su navedene po redosledu, kojim se uobičajeno izvode, a to su: 1) određivanje predmeta i cilja govora; 2) postavljanje rezolucije govora; 3) definisanje pojmova; 4) izbor pokazatelja i 5) izbor stila kojim će se govoriti.

Govoriti, odnosno besediti, nikako ne znači „pričati napamet“, odnosno izlagati pripremljeni govor bez ikakvog koncepta. Koncept je veoma važna pretpostavka za dobro držanje govora-besede.

Koncept govorniku služi da ne odluta od teme i da izlaže na sistematizovan i povezan način. Uobičajeno je da se govor sastoji iz tri dela, prilikom izlaganja a to su: 1) uvodni deo govora, gde se vrši prilaz temi; 2) središnji deo, koji je namenjen izlaganju osnovne teme, njenoj izradi i argumentaciji i 3) zaključni deo govora u kojem se sumiraju rezultati razrade i argumentacije, te se šalje jasna poruka auditorijumu.

KARAKTERISTIKE USPEŠNOG I KVALITETNOG GOVORA

Nisu svi govori istovetni, po formi i sadržini ali oni nisu jednaki ni po pitanju kvaliteta. Okićen-ulepšan, dopadljiv, uzbudljiv govor ne mora uvek da bude ni kvalitetan. Kvalitet govora-besede se zasniva na logičkom zaključivanju, zanimljivoj temi i argumentaciji-dokazima, ali isto tako govor treba da bude lep, dopadljiv i uzbudljiv. Dobar i uspešan govor karakteriše sledeće: osmišljenost; svrsishodnost; prikladnost; izražajnost; optimalna glasnost; zasnovanost na strogo poštovanju književnih i govornih normi potpuno usklađen sa ABC trojstvom.

Osmišljenost govora, podrazumeva to da dobar govor ne može biti, ako nije jasno i precizno osmišljen.

Svrsishodnost govora, znači da svaka verbalna komunikacija, neovisno od vrste, obima i sadržaja, ima neki cilj, odnosno svrhu.

Prikladnost govora, je jedna od važnih karakteristika kvalitetnog i uspešnog govora. Neprikladan govor će dati potpuno suprotan rezultat od željenog, može dovesti do neželjenih pa i konfliktnih situacija.

Pravilnost, znači da dobar i uspešan govor može biti samo onaj koji je izložen logički valjano i pravilnim jezikom, koji auditorijum razume i prihvata.

Izražajnost, znači da govornik treba da pridobije pažnju auditorijuma. On u tome može uspeti, ukoliko njegovo izlaganje bude tako uzvišeno, jasno i zanimljivo da se može slušati i razumeti bez većih napora. Najmudriji govor, koji auditorijum ne sluša, ili ne razume, neće imati mnogo smisla.

Glasnost, kao karakteristika kvalitetnog govora, podrazumeva da govornik ima glasovne sposobnosti. Nije nevažno kakvim glasom se iskazuje sadržaj neke misli.

ABC trojstvo, znači „Est modus in rebus“ – sve stvari imaju svoju meru. Dakle, meru dobrog i uspešnog govora izražava ABC trojstvo. Bolje rečeno, govor može biti kvalitetan ako se, između ostalog, odlikuje:

- Tačnošću (Accuracy);
- Kratkoćom (Brevity) i
- Jasnošću (Clarity)

Govornik uvek treba da ima na umu sledeće: da oni kojima se obraća žele da budu tačno obavешteni o predmetnoj temi, da je njegov zadatak da ih uveri u važnost i istinitost onoga što im govori.

Dužina govora uvek mora biti dobro odmerena, odnosno prilagođena temi i slušaocima. Dakle, treba reći sve što je u datoj situaciji potrebno a ne zamoriti publiku i ne biti dosadan.

Govor je jasan onoliko koliko govornika slušaoci razumeju. Jasnoću govora ne opredeljuje složena tema, već sposobnost govornika da i najdublje misli približi slušaocima-auditorijumu te da ih učini dostupnim njegovoj perceptivnoj moći.

ZAKLJUČNA ANALIZA, PREDLOZI I PREPORUKE

Savremeno doba u kojem živimo, u središtu naše društvene stvarnosti, poseduje jedan ogromni paradoks. Sa jedne strane nikada nismo bili dostupniji jedni drugima, dok sa druge strane u nama nikada nije bilo više strahovanja od sve veće društvene izolovanosti. Veoma često se pitamo kako je moguće da u društvu ovakve razvijenosti tehnologije interpersonalnog komuniciranja, da skoro ne postoje ljudi ili kutak na zemaljskoj kugli koji se trenutno ne mogu dosegnuti, većina ljudi ima osećaj sve veće društvene izolacije? Da li su ove savremene tehnologije, kako se to često misli, najveći krivci za ovu vrstu osećaja ili se iza toga nalazi neki dublji društveni proces? Da tehnologija ne dobije moć kojom će nas odvojiti od naše prirode pritom nam nudeći surogate društvenog života, studente moramo vratiti udžbenicima, dijalogu, okruglim stolovima, razgovorima i komunikacijama licem u lice. Sve je to moguće učenjem retorike kao tehnike i nauke o lepom govorništvu-besedništvu.

Uvođenjem pravne retorike u obrazovni sistem pravnika, pojavljuju se mnoge dileme i otvorena pitanja, po osnovu usaglašavanja studija s Bolonjskom deklaracijom. Sa druge strane je činjenica da su pozitivni trendovi veoma jaki i nesporni. To možemo posmatrati u smislu podsticanja pravnih fakulteta da preispitaju i učine savremenim sopstvene nastavne sadržaje, odnosno da se izrade novi kurikulumi za fakultet ili silabusi za nastavne predmete. Dalje, uvođenjem pravne retorike u studijski program pravnog fakulteta, pedagoško-didaktičke metode rada se osavremenjavaju, što neminovno unapređuje tehničko-tehnološke uslove rada.

Pozitivni trendovi su prisutni, gledano i iz aspekta podsticaja odnosa pravne retorike sa drugim stručnim predmetima, saradnje nastavnika koji vode različite predmete i implementacija retorike u svaki stručni predmet, kroz praktične vežbe i situacione oblike nastave.

Pravna retorika podstiče mobilnost studenata i nastavnog kadra da svi i stalno uče. Organizovanje tematskih debata, rasprava, rešavanje taktičkih situacija, sudskih rasprava u improvizovanim sudnicama deljenjem različitih uloga, realizacijom programa kroz organizovanje pravne klinike, retorika podstiče takmičenje i rivalitet u smislu dokazivanja ko će biti bolji. Organizovanje

takmičenja u besedništvu je prava prilika da se studenti stimulišu za bolji i kvalitetniji rad i aktivno studiranje. Sve to stvara prostor za svestraniju saradnju sa drugim fakultetima, lokalnom zajednicom, čime se jača autoritet fakulteta kao obrazovne ustanove u okruženju. Tako se podstiče saradnja nadležnih državnih organa (policija, tužilaštvo, sudovi i dr.) i pravnog fakulteta u konkretnoj sredini.

Uvođenjem pravne retorike u studijske programe obrazovanja pravnika u savremeno doba ne treba da predstavlja nostalgiju ili neku vrstu stalnog podsećanja na blistavost i značaj drevne veštine, već prevashodno prepoznavanje potrebe savremenog doba i aktivnog učešća u novim dostignućima, menjajući sebe i inicirajući menjanje i onih oko sebe. Govorni i jezički šabloni u postindustrijskom i informatičkom vremenu moraju da nas zabrinu. Upravo područje govorništva-besedništva je postalo najvažniji prostor savremenog uzdizanja i propadanja. To područje je zanemelo, umesto razgovora sve više je prisutan autistički način govora koji dolazi od „nikoga“, obraća se „nikome“ u formi „negovora“. Imamo govor bez dijaloga i bez susreta, koji postaje opsesija i narcističko ogledanje. U takvoj paradigmi nastupaju govorne kodifikacije nove sajber kulture.

Rad je i napisan da inicira uvođenje pravne retorike u nastavne sadržaje pravnih fakulteta, ne kao alternativni-izborni predmet nego kao obavezan. Ostaje nam da se nadamo da će se zainteresovati i svi oni koji misle da od njih nikada ne mogu postati dobri govornici, da će se roditi veća znatiželja kod onih koji su svesni svojih mogućnosti i kvaliteta, ali nemaju dovoljno smelosti da besede pred auditorijumom. Na kraju se podsetimo poruke starih Latina „kovanjem se postaje kovač“, što bi posebno trebalo da pokrene sve one koji nemaju dovoljno samopouzdanja i hrabrosti, a za sve one koji smatraju da imaju dosta govorničkog talenta i veštine u besedništvu, potrebno je podsećanje na staru-poznatu kinesku izreku „dragom kamenu je potrebna ruka veštog majstora“.

Retorika je plemenita nauka, umetnost i veština, čiji je glavni cilj da iznosi istinu. Prikladnim govorom se može uvek uticati na misao, osećanje, volju i aktivnosti drugih ljudi u našem okruženju. Menjajmo sebe da bi se menjali i drugi oko nas.

LITERATURA:

1. Aristotel, (1989), Retorika-sa starohelenskog preveo studiju i komentare sačinio Marko Višić, ITP „Naprijed“, Zagreb
2. Avramović S., (2009), Rhetorike techne-veština besedništva i javni nastupi-drugo izdanje, Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu, Javno preduzeće „Službeni glasnik“, Beograd
3. Hart H., (2013), Pojam prava, s predgovorom Leslija Grina preveli Dušan Vranjanac i Goran Dajović, Pravni fakultet u Beogradu, JP Službeni glasnik, Beograd
4. Ketj M., (2004), Kako postati dobar govornik-prvo izdanje, s engleskog prevela Biljana Dojčinović-Nešić, Kreativni centar, Beograd

5. Kvintilijan M. F., (1967), *Obrazovanje govornika, odabrane strane, sa latinskog preveo, predgovor i komentare napisao Petar Pejčinović, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo*
6. Majić M., (2015), *Veština pisanja prvostepene krivične presude, priručnik za krivične studije i pripremu praktičnog dela pravosudnog ispita, JP Službeni glasnik, Beograd*
7. Matijević M., (2014), *Pravne klinike-praktikum-, Univerzitet za poslovne studije fakultet pravnih nauka, Banja Luka*
8. Milić A. D., (2011), *Srpski politički govor modernog doba, drugo dopunjeno izdanje, JP Službeni glasnik, Beograd*
9. Nušić Đ. B., (2011), *Retorika nauka o besedništvu-knjiga 4, JP Službeni glasnik, Beograd*
10. Petrović D., (2013), *Društvenost u doba interneta, Akademska knjiga, Novi Sad*
11. Radonjić R., (2006), *Pravna retorika, Novinsko izdavačko i grafičko akcionarsko društvo Pobjeda, Podgorica*
12. Radulović I., Maričić G., (2013), *Andokid, besednik koji je jednom pogrešio, NNK internacional, Beograd Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad*
13. Vučić K., (2003), *Znamenite besede sveta-izbor, Zvonik, Beograd*
14. Životić R., Stanojević D., (2013), *Retorika i politika, Jasen, Beograd*

LEGAL RHETORIC IN THE EDUCATION STUDY PROGRAMME OF LAWYERS**Phd Marinko Kresoja****Abstract**

The right is inherently related to language and speech, and thus implies that the lawyers and the best speakers. Legal rhetoric is one of the most challenging but the most responsible kind of rhetoric. The speech of lawyers is in operation for a noble cause. Lawyers in essence his speeches aimed at justice and fairness, and therefore this kind of rhetoric is paid exceptionally high attention back to the man's distant past. Lawyer - the speaker in front of you must have a clear goal and that is to prove what it claims. So, for lawyers when they speak, with those who listening him, must not leave any doubt or room for assuming their conclusions. From lawyers, as well as a good speaker, is expected to link the normative legal content and the reality in which they can express themselves. Interpretation of the said content is a condition of their practical realization. Legal rhetoric should not only as a way of expressing the legal content of speech, but also as a way of interpreting the law and justice. The importance of that right they have arguments and interpretations of law, develops and in the area of legal rhetoric, which goes back into the character and its rightful place, especially in the education system of lawyers. The subject of this paper is rhetoric and its structure, with special emphasis on legal rhetoric. Committing to this topic there are several reasons. Legally speaking primarily in the narrow sense (judicial rhetoric) is the oldest known form of rhetoric in general, and as such is the most responsible for the development of rhetoric, then it is most appropriate for the understanding of its essence and meaning. Legally speaking contains a great extent all the other rhetoric, especially political; is not directed only one time, one side of human life, but equally multifaceted focuses on the past, present and future. Furthermore, legally speaking more than any other rhetoric corresponds with the universe of human existence, and as such it is functional, but certainly more necessary one. This is speaking from which and with which it is possible to graduate all other rhetoric, and identify what has to speech as such important in the current situation and the circumstances.

Keywords: rhetoric, oratory, rhetoric, law, speech, speaker.

378.147::34

808.5:34

POGLED NA POTREBU I ISKUSTVA UVOĐENJA RETORIKE (VEŠTINE GOVORNIŠTVA) U OBRAZOVANJE PRAVNIKA

Prof. dr Nebojša Teofilović*

Doc. dr Tomislav Radović*

Apstrakt:

Retorika predstavlja teorijski naziv za skup pravila, a veština govorništva – besedništvo, praksu u kojoj se ta pravila manje ili više uspešno primenjuju. U istorijskom smislu govorništvo, to jest besedništvo, prethodi retorici jer se prvo gradila i izgradila govornička praksa, a tek onda pravila o istoj. Od sredine devedesetih godina prošlog veka u nas se, prvo na Pravnom fakultetu u Beogradu, pokreću takmičenja studenata u govorništvu, a nedugo zatim se retorika kao nastavni predmet pojavljuje u studijskim programima ovog i drugih fakulteta. Praksa pokazuje da za dobro obrazovanog pravnika, teorijsko znanje predstavlja samo dobru osnovu, koja ne garantuje i uspeh u obavljanju praktične pravne veštine. Drugim rečima, uspešan stručnjak iz bilo koje pravne oblasti, mora posedovati pored pravog i određeno retoričko znanje i veštinu, upravo zato da bi svoje stavove mogao da izrazi na jasan i ubedljiv način. Ovaj tekst je pokušaj da se još jednom ukaže na potrebu daljeg razvijanja ove nastavno-naučne discipline u radu pre svega pravnih, ali i drugih fakulteta društveno-humanističkog usmerenja u nas.

Ključne reči: *retorika, veština, govorništvo, pravo, praksa.*

UVOD

Kada kažemo, izgovorimo: reč, rečitost, govor, beseda, retorika, besedništvo, elokvencija, oratorstvo, krasnorečje, leporečje itd., sa pravom se zapitamo: Koliko još pojmova pokušava da opiše jednu od najčudesnijih ljudskih osobina i delatnosti, onu po kojoj se čovek razlikuje od drugih vrsta? Božanski dar da mogu međusobno da se sporazumevaju pomoću reči ili, kako bi se danas modernije reklo – da verbalno komuniciraju, od vjkada je jedan broj ljudi shvatao kao poklon sa neba i njime se koristio u izvornom obliku, dok su drugi vodili računa o tome kako da

* Redovni profesor za užu naučnu oblast kriminalističko-bezbednosne nauke na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru.

* Docent na Fakultetu za menadžment u Zaječaru, Univerzitet "Džon Nezbit" iz Beograda.

upotrebljavaju tu dragocenu sposobnost i moć. Vremenom ljudi su počeli i da se uče govorništvu.

Učiti se govorništvu iz knjiga, spisa ili brošura u prvom trenutku podseća na učenje plivanja na suvom. No, to je samo, možda prva reakcija nekoga ko pokušava dublje da pronikne u jedno ovakvo pitanje. Najzad, dobri učitelji plivanja svojim učenicima i budućim plivačima zaista daju par časova van vode. Ono pravo, međutim, dolazi tek kada se čovek nađe u vodi. Slično je i sa veštinom govorništva, to jest, retorikom. Teorija je kao i mnogo puta pre, a i ubuduće, samo osnova, a pravo umeće stiže se i dolazi tek kroz praksu, koje u životu svakoga, ko se na bilo koji način bavi pravom, ima svakodnevno.

Na akademskim institucijama, a pogotovo pravnim fakultetima, kako smo već istakli, devedesetih godina prošloga veka, pojavila potreba da se studentima prava, dakle budućim, sudijama, tužiocima, advokatima itd., kroz nastavno-naučni proces približi retorika, kao potrebna i veoma značajna veština čijim savladavanjem će njihova stečena znanja dobiti još jedan bitan kvalitet.

No, pre nego, što u ovom trenutku, skoro dve i po decenije posle tih početaka izrazimo svoj sud o postignutom i dostignutom u ovoj oblasti, moramo, kako smo to napred već istakli, da pomenemo i neke teoretske činjenice o samoj retorici.

RETORIKA – NAUKA O LEPOM IZRAŽAVANJU MISLI

Danas je svakako potrebno da oni kojima je pravo struka, ali i mnogi drugi, nauče da na pravi način iskažu svoje misli. To je imanentno demokratskom sistemu u kome živimo. S druge strane to ne znači da svaki pravnik ili svaki čovek treba da bude orator koji može pri svakom obraćanju da ustalasa mase. Ali, u demokratiji svako ima pravo glasa, pravo da misli, da ima svoju volju i da istu iskaže, da svojim mislima i svojom voljom učestvuje u donošenju odluka, sporazumevajući se sa drugim članovima društva. Da bi tako nešto bilo ostvarivo obaveza je svakog pravnika i drugih koji to nisu, da bar u određenoj meri poznaje teoretske postavke retorike pa će, u tom slučaju, mogućnost da se nadje u situaciji ili u nedoumici šta je želeo da kaže, da eventualno nešto predloži i uopšte šta misli o nekom problemu, biti svedena na minimum.

Retoriku kao posebnu nauku prvi počinje da izdvaja još Aristotel kroz svoje filozofske postavke o prirodnim i duhovnim pojavama. To ne treba da čudi, jer mnoge nauke svoje prapočetke nalaze u Aristotelovoj filozofiji. Na kraju krajeva i prvi pisani izvor, knjiga odnosno udžbenik o veštini govorništva, delo je ovog grčkog mislioca (kod nas objavljena tek 1987. godine).

Sledeća etapa u razvoju ove nauke odvija se kroz govorničke škole u Atini i kasnije u Rimu. Ove škole negovale su veštinu lepog usmenog izražavanja misli. Učenje se u ovim školama u glavnome sastojalo iz stvaranja misli, teme (inventio), razrade misli (dispositio) i učenja njenog izražavanja (elocutio).¹ Prateći rad ovih škola pojavljuje se i literatura o govorništvu, pa o ovoj nauci, pored Aristotela, pišu

¹ Nušić B., Retorika, Geca Kon, Beograd, 1934, str. 15.

i Koraks, Tizijas, Antifon i drugi. U velikom epu Ilijadi, retorika se javlja kao cilj kome čovek treba da stremi: "Govornik dobar da bude i tvorac junačkih dela".² Za Demostena retorika je bila put ka čestitosti radi nje same, a njegov moralni lik ocrtavao se kroz njegove besede.³

U Rimu o retorici i besedništvu najviše pisanih izvora ostavio je jedan od najboljih besednika Ciceron. Za Cicerona nije postojala slađa melodija od dobro usklađenog govora, lepša pesma od umetnički oblikovane rečenice i ništa zabavnije od govornika koji se hvataju u koštac sa stvarnim slučajevima. Ono što je zajedničko i Grcima i Rimljanima je to da su retoriku smatrali i umetnošću i veštinom.

Pomenute škole u kojima se izučavala retorika, naročito sofistička škola, retoriku nisu posmatrale kao nauku, već kao običnu veštinu, pozivajući se na postavku: "Pesnici se moraju roditi a oratorom (govornikom) se može i postati".⁴

Nadalje, kroz razvoj retorike, sve do savremenog doba, proteže se ova večna dilema. Dakle, da li je retorika zaista, posebna nauka ili samo jedna vrsta veštine dostupna svakome i koju svako može uz vežbu manje ili više uspešno savladati?

Mi ćemo stati na stanovište da je retorika nauka koja nas uči pravilima i zakonima veštine govorništva, čijim se savladavanjem kroz vežbu može postići pravi uspeh, a govornički dar podići na nivo blizak umetnosti. Pored retorike, na razvoj govorničkog dara utiču pravila više pomoćnih nauka, kao što su: gramatika, sintaksa, stilistika, logika, psihologija, estetika i etika.

Obavezni smo da posvetimo pažnju i izvesnim terminološkim razlikama. Postoje dve reči koje odgovaraju pojmu koji sa sobom izražava grčka reč retorika u našem svakodnevnom govoru. Jedna reč je "govorništo", a druga "besedništvo", ali ni jedna od njih ne odgovara u potpunom obimu pojmu retorike.⁵ Retorika se prema govorništvu iskazuje kao forma, spoljni oblik u kojoj se govorništvo pojavljuje, dok je besedništvo na izvestan način, kao beseda (svečani govor), bliže pojmu retorike.

Retorika se u naučnom smislu, prema vrstama pojava koje proučava može podeliti na tri dela i to na: besedništvo, besedu i besednika.⁶ U prvom delu besedništvo se proučava kao jedna od pojava ljudskog duha, ukazuje se na značaj iste u društvu, odnos besedništva prema drugim naukama i slično. U drugom delu, beseda se sagledava kroz prizmu onoga što je potrebno da se ona ostvari i izgradi. Tu su izložene sve odlike besede, način sastavljanja, tehnika i elementi koji je čine i tako dalje. U trećem delu retorika se bavi besednikom njegovim spoljašnjim (spoljašnjost govornika, artikulacija, dikcija, modulacija) i unutrašnjim (etička vrednost, ubeđenje, znanje, moć vladanja sobom) karakteristikama i uslovima koji

² Ilijada IX, 443, preuzeto iz: Aristotel, Retorika, Zagreb, 1989.

³ Žebeljev S.A., Demosten, „Rad“, Beograd, 1954. str. 32.

⁴ Ilijada IX, 443, preuzeto iz: Aristotel, Retorika, Zagreb, 1989.

⁵ Op. , cit. str. 18.

⁶ Ivanji I., Razgovori o veštini govorništva, Izdavačko preduzeće Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1953, str.11.

trebaju da postoje kod dotičnog za uspeh njegove besede. Ova podela se u nekoj svojoj savremnoj formi može iskazati i kao podela na: retoričku teoriju, retoričku pedagogiju i retoričku praksu.

Danas je retorika pre svega, naučna disciplina koja proučava govor koji je javan i namenjen javnosti. Deli se na: razgovore (retorička vrsta u kojoj učestvuje više govornika), kratke monologe (zaokružene nedijaloške celine), govore (duže monologe) i posebne govorne vrste (najave, prenosi, reportaže i slično).

IZUČAVANJE RETORIKE KAO POSEBNOG NASTAVNOG PREDMETA

Kao poseban predmet u studijskim programima pravnih fakulteta retorika se dugo nije izučavala. I pored toga, literatura o nauci o besedništvu se mogla pronaći, počev od čuvene i ovde citirane „Retorike“, našeg poznatog pisca, komediografa i pravnika Branislava Nušića, koja je izašla iz štampe tridesetih godina prošloga veka i doživela bezbroj reprint izdanja, pa do bogate strane literature. Interesantno je napomenuti da je pomenuta Nušićeva knjiga napisana kao udžbenik za pitomce tadašnje Vojne akademije. Kasnije se, naročito početkom devedestih godina, pojavljuju i izdanja drugih domaćih autora sa ovom tematikom. Što se strane literature o retorici tiče, ističe se veliki broj različitih knjiga i udžbenika o nauci o besedništvu u Nemačkoj. Strana literatura u objašnjenju nauke o besedništvu polazi sa vrlo ozbiljne naučno-istorijske tačke i namenjena je upravo ljudima kojima će govorništvo biti sastavni deo profesije predavačima, političarima, pravnicima i slično.

U zapadnoevropskim i američkim školama i fakultetima retorika se izučava kao izborni ili obavezan predmet. Postoje mišljenja da je praksa njenog izučavanja u izvesnoj meri povezana sa potrebama potrošačkog društva neoliberalnog kapitalizma. Takodje, u savremenom društvu po ocenama mnogih analitičara i istraživača dominira novinarska retorika, koja podrazumeva izlaganje bez čvrstih ili uopšte bez dokaza i valjane argumentacije. Takva novinarska destruktivna retorika prisutna je i u političkoj komunikaciji. Kakva razlika u odnosu na Aristotelove stavove prema kojima je jedan ako ne i najvažniji cilj retorike sprečavanje prevare i nepravde. Može se zaključiti da u takvom okruženju izučavati retoriku, ali i organizovati njeno izučavanje na studijskim kursevima nije nimalo lako i jednostavno.

U našoj praksi, sa oživljavanjem retorike pre svega kao veštine govorništva, počelo se na Pravnom fakultetu u Beogradu, gde je posle mnogo godina pauze 1993. godine organizovano takmičenje studenata u besedništvu. Ove godine održano je XXI takmičenje u besedništvu studenata ovog Fakulteta, a takmičare je ocenjivao stručni žiri sastavljen od Rektora Univerziteta umetnosti u Beogradu, redovni profesori fakulteta dramskih umetnosti, profesori retorike i istaknuti književnici.

Danas, pored takmičenja koje se tradicionalno održava, retorika ima status izbornog predmeta na Pravnom fakultetu u Beogradu.. Studenti se kroz nastavu

upoznaju sa osnovnim pravilima i elementima govorništva kao što su: opšti uslovi govora, njegovo trajanje, prilagodjavanje govora profilu publike i tome slično.

Nama se čini opravdanim da se nastava vezana za izučavanje retorike na pravnim fakultetima fokusira na tri važna segmenta. Pri tome, odmah da budemo jasni, svaki od tih segmenata podjednako je važan.

Prvi segment jeste političko besedništvo - koje se odnosi na pitanja za koja je zainteresovan širok krug ljudi, to jest pitanja od kojih u nekim slučajevima zavisi sudbina naroda i države. Argument u prilog ovakvog pristupa leži i u tome što je ova vrsta retorike kompatibilna sa demokratskim društvom gde je potrebno artikulirati političku volju većeg broja ljudi i podstaći ih na akciju i politički angažman. Političko besedništvo zastupljeno je na predizbornim skupovima, u parlamentarnim debatama, političkim skupovima i mitinzima, televizijskim i radio programima.

Drugi segment izučavanja retorike bio bi posvećen propagandi. Propaganda predstavlja plansko širenje doktrina, učenja, planskog i sistematskog uticanja na stavove, svest i ponašanje ljudi. U ovom segmentu studentima bi se predstavile dve veoma važne odlike propagande, kao što su ponavljanje i jednostavnost poruke koja se upućuje slušaocima. Pored toga što propaganda predstavlja oblik retorike u kome je sve dopušteno i u kome se etičke vrednosti svode na najmanju moguću meru, korist njenog izučavanja za buduće pravnike nije zanemarljiva.

Treći segment nastave posvećen retorici jeste i najvažniji za buduće pravnike. To je sudsko besedništvo kao najraniji oblik retorike koji je bio predmet proučavanja i podučavanja kroz istoriju ljudskog društva. Ova vrsta besedništva treba bar u nastavnom procesu, da bude lišena klišeja u kome se svodi na izlaganje branioca pred sudom. Učesnici sudskog procesa su i sudije i tužioci, tako da se umnogome neopravdano akcenat stavlja na retorička uputstva braniocima.

Sudsko besedništvo od posebnog je značaja za sve studente prava koji svoju budućnost vide u advokatskoj profesiji. Advokatura svakako predstavlja jednu od najcenjenijih profesija, ali istovremno i profesiju koju prate brojne kontroverze. Takvi stavovi datiraju još od starih vremena. Naime, drevni Grci nisu imali mnogo poštovanja za advokate i smatrali su da pravničko znanje zamagljuje istinu. Nasuprot njima, Rimljani su advokate smatrali i cenili veoma visoko kao predstavnike najuglednije profesije. Srednji vek je advokate deklarirao kao loše hrišćane. I Vilijam Šekspir je bio poznat po netrpeljivosti prema advokatskoj profesiji ne libeći se da izgovori javno da sve advokate treba pobiti. U moderno doba, stanje je manje-više isto. Tako je, primera radi, ruski književnik Anton Pavlovič Čehov smatrao je da su samo lekari gori od advokata, odnosno da je jedina razlika između jednih i drugih u tome što vas advokati opljačkaju, a lekari pored toga i ubiju. Vidimo, da po svojoj prilici advokatska profesija i pored svojih prednosti, od strane pojedinih istaknutih mislilaca, tokom vremena, nije smatrana kao jedna od cenjenijih i poštovanijih delatnosti.

Bez obzira na to kako studenti prava vide svoje buduće karijere po završetku studija, čini se neophodnim da svako ko se opredelio za pravničku struku, pored

stručnih znanaja, treba i mora da poseduje bar osnovna znanja iz retorike. Takođe, iako ne treba zahevat i da svaki student prava pojedinačno bude vrstan govornik, treba kroz nastavne programe razvijati njihove urodjenje sklonosti ka lepom govoru. Iskazivanje pravničkog znanja svakako je efektivnije u situacijama kada pravni poslenici na jezgrovit, jasan i upečatljiv način izlažu svoje stavove i argumentaciju o različitim pitanjima i problemima. Kada je retorika u pitanju treba stalno razvijati takmičarski duh kod studenata. Dakle, ko će bolje, jasnije i lepše izložiti to što zastupa i hoće da kaže slušaocima.

Za sada u praksi naših fakulteta, retorika je izborni, a ne možemo se oteti utisku da ima i te kako dovoljno razloga da dobije status obaveznog predmeta u studijskim programima. Svakako se to ne može i neće desiti preko noći, jer i takav potez, zahteva, baš kao i dobra beseda, odgovarajuću pripremu i ozbiljan pristup zasnovan na potrebama prakse.

ZAKLJUČAK

Retorika jeste teorijski naziv za skup pravila o lepom govoru. Veština govorništva – besedništvo, predstavlja praksu u kojoj se prethodna pravila manje ili više uspešno primenjuju. U istorijskom smislu govorništvo, to jest besedništvo, prethodi retorici jer se prvo gradila i izgradila govornička praksa, a tek onda pravila o istoj.

Od sredine devedesetih godina prošlog veka, u fazi raspada bivšeg socijalističkog sistema, na pravnim fakultetima u nas počelo se sa takmičenjima studenata u besedništvu. Nedugo potom, retorika se kao nastavni predmet pojavljuje u studijskim programima fakulteta.

Praksa pokazuje da za dobro obrazovanog pravika, teorijsko znanje predstavlja samo polaznu osnovu, koja ne garantuje i uspeh u obavljanju praktične pravne veštine. Drugim rečima, uspešan stručnjak iz bilo koje pravne oblasti, mora posedovati, pored pravnog, i određeno retoričko znanje i veštinu, upravo zato da bi svoje stavove mogao da izrazi na jasan i ubedljiv način. Ovaj tekst je pokušaj da se još jednom ukaže na potrebu daljeg razvijanja ove nastavno-naučne discipline u radu, pre svega pravnih, ali i drugih fakulteta društveno-humanističkog usmerenja u nas.

Kao što se naše pravo, posle raskida sa socijalističkom revolucionarnom svešću vratilo tekovinama pravne civilizacije kao što je škola prirodnog prava, tako je realna potreba da u okviru našeg obrazovnog sistema retoriku postavimo na mesto koje joj po njenom značaju pripada.

I na kraju, prisetimo se reči jednog od doajena naše pravne nauke, profesora Perovića: “Ako nam individualno i zajedničko htenje nalaže da se nadjemo na putu prava, onda je za nas pravike izbor već učinjen, pomoću prava ka pravdi kao najvećoj vrlini”⁷, a mi dodajemo: Uz retoriku, veštinu govorništva kao način da tu vrlinu i rečima izrazimo i približimo drugima.

⁷ Saramandić Z., Besede, NIGP ABC Glas, Beograd, 1993, str. 33

LITERATURA

1. Aristotel, Retorika, Zagreb, 1989.
2. Ivanji I., Razgovori o veštini govorništva, Izdavačko preduzeće Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1953.
3. Nušić B., Retorika, Geca Kon, Beograd, 1934.
4. Žebeljev S.A., Demosten, Rad, Beograd, 1954.
5. Saramandić Z., Besede, NIGP ABC Glas, Beograd, 1993.

VIEW AT THE NEED AND EXPERIENCE OF INTRODUCTION OF RHETORIC (SKILL OF ORATORY) IN THE EDUCATION OF LAWYERS

**PhD Nebojša Teofilovic
PhD Tomislav Radovic**

Abstract:

Rhetoric is a theoretical term for a set of rules and skills of oratory - oratory, the practice in which these rules are more or less successfully applied. Historically speaking, this is oratory, rhetoric, because preceded the first built and built oratory practice, and then the same rules. Since the mid-nineties in the US, first at the Faculty of Law in Belgrade, run competitions of students in speaking, and shortly after the rhetoric as a subject appears in the study programs of other faculties. Practice shows that the well-educated lawyers, theoretical knowledge is only a good basis, which does not guarantee success in carrying out practical legal skills. In other words, a successful expert in any field of law, must have a real addition to the specific knowledge and rhetorical skill, precisely to their views could be expressed in a clear and convincing way. This article is an attempt to once again draw attention to the need for further development of the teaching-scientific discipline in the work of primarily legal, but also from other faculties socio-humanistic orientation in the US.

Keywords: rhetoric skills, oratory, law practice.

343.222:347.19

**KORPORATIVNO KRIVIČNO PRAVO - NOVA OBLAST KAZNENOG PRAVA I
NAUČNE DISCIPLINE****Akademik prof. dr Miodrag N. Simović*****Prof. dr Dragan Jovašević*****Doc. dr Vladimir M. Simović***

Apstrakt:

Donošenjem posebnog Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela u Republici Srbiji, 2008. godine, praktično je postavljen temelj novoj grani pozitivnog prava, ali i nove nastavne i naučne discipline. Time je konačno stasalo shvatanje o pravnom licu kao posebnoj vrsti subjekata krivičnih djela - izvršilaca i saučesnika, te o pravilima o krivičnoj odgovornosti i kažnjavanju ovih lica. U radu se analiziraju osnovni pojmovi - pojam, predmet, naziv, funkcija i izvori ove nove grane krivičnog prava.

Ključne riječi: pravno lice, krivično djelo, zakon, odgovornost, sankcija, sud.

UVOD

Iako je od najstarijih vremena, shodno principu "societas delinquere non potest", pravno lice bilo van krivičnog prava, ipak tendencije posljednjih decenija 20. vijeka i u ovu oblast nose kvalitativne izmjene. Pod uticajem niza relevantnih međunarodnih dokumenata univerzalnog i regionalnog karaktera, pojedina krivična zakonodavstva sedamdesetih godina prošlog vijeka prihvataju krivičnu odgovornost i kažnjivost pravnih lica, doduše ograničenog obima i specifičnog karaktera. Tu tendenciju su slijedila i sva krivična zakonodavstva država koje nastale raspadom SFRJ. Posljednja od njih to je učinila Republika Srbija 2008. godine, donoseći poseban Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična djela¹.

* Sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka i član Evropske akademije nauka i umjetnosti.

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

* Tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i docent Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci.

¹ "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 97/08.

Ovim zakonom uređuju se uslovi odgovornosti pravnih lica za krivična djela, krivične sankcije koje se mogu izreći pravnim licima i pravila postupka u kojem se odlučuje o odgovornosti pravnih lica, izricanju krivičnih sankcija, donošenju odluke o rehabilitaciji, prestanku mjere bezbjednosti ili pravne posljedice osude i izvršenju sudskih odluka. Time je konstituisana nova grana kaznenog prava – korporativno krivično pravo (privredno krivično pravo). Tako je otpočena nova stranica u razvoju krivičnog prava Republike Srbije, odnosno učinjen je krupan zaokret u uspostavljanju i funkcionisanju moderne pravne države i vladavine prava.

POJAM KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

Korporativno krivično pravo je samo dio, segment klasičnog krivičnog prava. Stoga se ono može posmatrati u dvojakom smislu: 1) kao grana pozitivnog prava i 2) kao grana pravne nauke. Shvaćeno na prvi način korporativno krivično pravo je sistem zakonskih propisa (*ius publicum*) kojima se određuju pojam, elementi odgovornosti, sistem krivičnih sankcija i postupak za njihovo izricanje i izvršenje pravnim licima kao učinocima krivičnih djela i sistem krivičnih djela koja mogu izvršiti ova lica u cilju suzbijanja djela kojima se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrijednosti ili je to skup pravnih normi koje određuju sadržaje i obim ovlašćenja države na kažnjavanje pravnih lica pri čemu temeljna pretpostavka za primjenu tih normi predstavlja određeno ponašanje koje je propisano kao krivično djelo.² U ovom značenju se korporativno krivično pravo izjednačuje sa krivičnim zakonodavstvom.

Drugim riječima, korporativno krivično pravo je samo dio pravnog poretka koji propisuje koja se ljudska ponašanja određuju kao krivična djela i kakva je pravno organizovana reakcija prema pravnim licima kao učinocima takvih djela.³ Korporativno krivično pravo se takođe može odrediti kao sistem propisa kojima se u jednoj državi određuje koja se ponašanja smatraju kao krivična djela i koje kazne i druge krivične sankcije i pod kojim uslovima mogu biti primijenjene prema pravnim licima kao njihovim učinocima⁴, odnosno kao sistem zakonskih propisa kojima se zaštićuju osnovne vrijednosti društvene zajednice na način kojim se ponašanja koja ih povređuju ili ugrožavaju određuju kao krivična djela i kojim se za njihove učinioce propisuju krivičnopravne sankcije.⁵

² Novoselec, 1.

³ Marjanović, 2.

⁴ Horvatić, 12. U pravnoj teoriji postoje i druga pojmovna definisanja krivičnog prava, pa se krivično pravo određuje i na sljedeći način: kao sistem pravnih pravila kojima se u određenoj državi zaštićuju određene vrijednosti (dobra ili interesi) od ponašanja kojima se te vrijednosti povređuju ili ugrožavaju time što se proglašavaju za krivična djela i propisuju krivične sankcije koje se primjenjuju prema njihovim učinocima (Zlatarić, 1997, 3); kao sistem zakonskih pravnih pravila koja propisuju pretpostavke kažnjivosti i primjene sankcija koje se mogu izreći učinocima krivičnih djela (Novoselec, 1 i 2).

⁵ Grozdanić, Škorić, 2.

Korporativno krivično pravo, kao grana pravne nauke, predstavlja sistematizovani skup znanja o osnovnim pojmovima i institutima koji su propisani pozitivnim krivičnim zakonodavstvom kada se pravna lica javljaju kao učinioci krivičnih djela ili je to nauka koja proučava pozitivno korporativno krivično pravo sa ciljem da sistematski izloži i protumači ove pravne propise i otkrije njihov smisao i socijalnu namjenu.

Materijalna (socijalna) karakteristika korporativnog krivičnog prava sastoji se u njegovoj socijalnoj funkciji, a to je zaštita najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti određene države.⁶ Ta zaštita se ostvaruje propisivanjem, izricanjem i izvršenjem sankcija koje imaju prinudni karakter, a koje se primjenjuju prema pravnim licima kao učiniocima krivičnih djela kojima se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrijednosti. Krivično pravo, dakle, proglašava određena ljudska ponašanja kao krivična djela, a korporativno krivično pravo predviđa za pravna lica kao njihove učinioce određenu vrstu i mjeru kazne ili druge krivične sankcije. Iz toga proizilazi i cilj ove grane prava - uticanje na ljudsko ponašanje u okviru pravnih lica i preduzetnika na posredan način, propisivanjem zabranjenih i kažnjivih ponašanja čime se utiče na ljude u pogledu izbora načina ponašanja u skladu sa propisima pravnog poretka ili protiv njega. To znači da cilj korporativnog krivičnog prava nije u samoj primjeni kazne prema neposlušnim pravnim licima.⁷

Korporativno krivično pravo Republike Srbije je dio jedinstvenog pravnog sistema, ali koje u tom sistemu ima poseban zadatak - da obezbijedi od strane pravnih lica zakonitu, kvalitetnu, efikasnu i blagovremenu zaštitu vrijednosti, dobara i interesa predviđenih krivičnim zakonodavstvom. Na osnovu navedenih karakteristika, korporativno krivično pravo Republike Srbije se može definisati kao sistem zakonskih propisa kojima se određuju krivična djela i krivične sankcije, kao i osnovi i uslovi za primjenu krivičnih sankcija prema pravnim licima kao učiniocima krivičnih djela, te postupak za njihovo izricanje i izvršenje u cilju suzbijanja djela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrijednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (član 4 Krivičnog zakonika Republike Srbije⁸ - KZ RS), a to su čovjek i druge osnovne društvene vrijednosti, bez preciznog naznačenja u čemu se one sastoje.⁹

NAZIV KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

Budući da se radi o relativno novoj grani prava koja još uvijek u velikom broju država nema pravnu samostalnost već je sadržana u odredbama osnovnog krivičnog zakona (zakonika), još uvijek nema opšteprihvaćen naziv. Mi smo za ovu granu prava upotrijebili naziv „korporativno krivično pravo“, pokušavajući da na

⁶ Zadatak krivičnog prava je zaštita pravnih dobara preko zaštite osnovnih, elementarnih socijalno-etičkih vrijednosti u okviru pravednosti (Welzel, 5).

⁷ Jovanović, Jovašević, 2 i 3.

⁸ “Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/09 .

⁹ Lazarević, Vučković, Vučković, 25 i 26.

taj način ukažemo da se ovdje radi o kriminalitetu korporacija (pravnih lica), kao privrednih subjekata u privrednom poslovanju u unutrašnjem ili spoljnotrgovinskom poslovanju. Međutim, na isti način, ova bi se grana prava mogla nazvati i „kompanijsko krivično pravo“. Oba naziva oslikavaju sadržinu i suštinu krivične odgovornosti i kažnjivosti pravnih lica kao kolektiviteta.¹⁰

Nešto je širi pojam za ovu oblast privredno krivično pravo. Ono bi, već po nazivu, ukazivalo na svoju sadržinu koja je dvojakog karaktera: 1) privredni karakter učinilaca krivičnih djela - privredni subjekti i 2) privredni karakter učinjenih krivičnih djela - krivična djela protiv privrede (privredni kriminalitet). Ono bi po sadržini prevazilazilo pojam privredno kazneno pravo koje je obuhvatalo ranije privredno prestupno pravo (pravo čiji je izvor bio Zakon o privrednim prestupima iz 1977. godine¹¹).

Ovako shvaćeno korporativno krivično pravo predstavlja samo posebno krivično pravo koje se primjenjuje na određenu vrstu subjekata, na određene kategorije lica (poput npr. maloljetničkog krivičnog prava koje se primjenjuje na maloljetna lica¹² i vojnog krivičnog prava koje se primjenjuje na vojna lica).¹³

Međutim, i u pravu Republike Srbije se, pored naziva krivično pravo, koristi i naziv kazneno pravo.¹⁴ Ovaj naziv obuhvata sve grane prava koje se bave javnopravnim deliktima - krivičnim djelom, privrednim prestupom ili prekršajem. Tako, pojam kazneno pravo obuhvata: a) krivično, b) privredno-prestupno i c) prekršajno (administrativno kazneno) pravo.

PREDMET KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

Korporativno krivično pravo, kao grana pozitivnog prava, bavi se određivanjem pojma i osnova odgovornosti pravnih lica kao učinilaca krivičnih djela i krivičnih sankcija, kao i osnova i uslova za izricanje i izvršenje krivičnih sankcija. Prema tome, krivična odgovornost i krivična sankcija pojavljuju se kao

¹⁰ Vidi Jovašević, 2012, 13-28.

¹¹ “Službeni list SFRJ” br. 4/77, 36/77, 14/85, 10/86 (prečišćeni tekst), 74/87, 57/89 i 3/90 i “Službeni list SRJ” br. 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01 i “Službeni glasnik Republike Srbije” broj 101/05.

¹² Vidi Jovašević, 4-11.

¹³ Grozdanić, Škorić, 5.

¹⁴ Kazneno pravo predstavlja zbirni pojam za skup pravnih normi koje predviđaju prinudne mjere sa ciljem zaštite određenih odnosa u društvu Marjanović, 2) ili je to dio pravnog sistema koji sadrži propise kojima se određuju kažnjiva ponašanja fizičkih ili pravnih lica koja su zbog njihove neprilagodivosti zajedničkom životu, opasnosti (pogibeljnosti) za određeno društvo i dobra u toj zajednici ili iz drugih razloga neprihvatljiva, pa zbog toga nedopuštena i zabranjena (Horvatić, 7). Razlog za propisivanje krivičnih djela i kazni leži u potrebi društva za zaštitom osnovnih vrijednosti društvene zajednice od ponašanja koja ih povređuju ili ugrožavaju. Krivično pravo se, tako, javlja kao najteži oblik državne prinude i posljednje sredstvo društva (ultima ratio societatis). Upravo, ova zaštitna funkcija čini materijalni element definicije krivičnog prava koje stavlja u zakonske okvire suvereno pravo države na kažnjavanje, ali i ograničavajući ga samo na ona ponašanja koja su zakonom propisana kao krivična djela (Grozdanić, Škorić, 2 i 3).

osnovni pojmovi i instituti kojima se bavi korporativno krivično pravo kao grana pozitivnog prava, ali i kao grana pravne nauke.

Određivanjem krivičnih djela, krivično pravo štiti najznačajnije društvene vrijednosti. Sredstva za zaštitu tih vrijednosti od različitih oblika i vidova ugrožavanja ili povrede jesu krivične sankcije. Krivične sankcije imaju prinudni karakter, jer se primjenjuju protiv volje učinioca krivičnog djela. One se sastoje u ograničavanju ili oduzimanju učiniocu krivičnog djela prava ili sloboda koje ima kao građanin na osnovu pozitivnih pravnih propisa. Sistem krivičnih sankcija koje se primjenjuju prema fizičkom licu kao učiniocu krivičnog djela je propisan u krivičnom zakonu (zakoniku). Kada se pravno lice javi u ulozi učinioca krivičnog djela, prema njemu se primjenjuju krivične sankcije koje su propisane korporativnim krivičnim pravom.

Naravno, te dvije grane prava ne treba posmatrati izolovano, jer su oni dio jedinstvenog pravnog mehanizma kojim se država pokušava efikasno, zakonito i kvalitetno suprotstaviti svim oblicima i vidovima kriminaliteta fizičkih i pravnih lica. Za primjenu krivičnih sankcija prema pravnom licu primjenjuju se posebna pravila i posebni osnovi odgovornosti. No, kada se radi o odgovornosti odgovornog lica u pravnom licu koje je svojom radnjom činjenja ili nečinjenja prouzrokovalo posljedicu krivičnog djela zbog koje odgovara i pravno lice, primjenjuju se pravila opšteg krivičnog prava.

Da bi se sankcija mogla primijeniti, moraju se utvrditi osnovi i uslovi koji opravdavaju njenu primjenu. Otuda, utvrđivanje osnova i uslova za primjenu krivične sankcije, u prvom redu krivične odgovornosti, takođe čini predmet krivičnog prava. To znači da je korporativno krivično pravo pozitivna grana zakonodavstva države koja ima za predmet regulative da odredi i krivičnu sankciju i osnove i uslove za primjenu krivične sankcije.

Korporativno krivično pravo nije samo grana zakonodavstva, već i naučna disciplina, grana pravne nauke. Kao grana nauke, korporativno krivično pravo se bavi proučavanjem pojmova i instituta koji čine predmet njegove regulative: krivične odgovornosti pravnog lica i krivične sankcije. To proučavanje je neophodno kako bi se ovi pojmovi i instituti na efikasan način mogli primijeniti u konkretnim slučajevima izvršenja krivičnog djela od strane jednog ili više pravnih lica. Ali, krivično djelo, krivična sankcija i ostali instituti krivičnog prava nisu samo pravne pojave, već su, prije svega, društvene pojave koje kroz pravnu formu ispoljavaju svoju sadržinu. Kao društvene pojave one su podložne promjenama u razvoju društva, što sve zahtijeva adekvatnu analizu, tumačenje i objašnjenje.

FUNKCIJA KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

Osnovna funkcija (cilj) korporativnog krivičnog prava, kao zakonskog prava, jeste identično određena kao i funkcija opšteg (osnovnog) krivičnog prava - to je obavljanje zaštitne funkcije, odnosno obezbjeđenje zaštite određenog društva i njegovih vrijednosti od specifične vrste izvršilaca kriminaliteta – pravnih lica.

Njegov je zadatak da obezbijedi postojanje jednog društva, ali i da omogući njegov dalji razvoj. Ta se zaštita ostvaruje na dva načina: a) propisivanjem koja se ljudska ponašanja smatraju krivičnim djelima i b) propisivanjem krivičnih sankcija i uslova za njihovu primjenu prema učiniocima takvih ponašanja. To je opšta i zajednička funkcija svakog krivičnog prava.¹⁵

Krivično pravo je instrument za zaštitu određenog društva i sistema njegovih zaštićenih vrijednosti na određenom stepenu razvoja i kao takvo ono je specifično, jer poseduje niz karakteristika po kojima se razlikuje od krivičnog prava svake druge države. Takvo je i korporativno krivično pravo. Rijetka su krivična zakonodavstva koja izričito određuju zaštitnu funkciju¹⁶, kao što to čini KZRS u članu 3 kada određuje da je cilj (funkcija, svrha) krivičnog prava zaštita čovjeka i drugih osnovnih društvenih vrijednosti (ne navodeći o kojim se vrijednostima radi). Ovako određena funkcija predstavlja osnov za određivanje krivičnih djela, propisivanje i primjenu krivičnih sankcija, i to samo u mjeri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih djela. Dakle, i korporativno krivično pravo ima za cilj ostvarenje dvojake funkcije: a) zaštita i obezbjeđenje najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti od njihovog povređivanja ili ugrožavanja vršenjem krivičnih djela od strane pravnih lica, dakle očuvanje postojećih odnosa, što predstavlja statičku funkciju i b) praćenje dinamike i razvoja društvenih odnosa i učešće u njihovom mijenjanju, unapređivanju i zaštiti, što predstavlja dinamičku funkciju krivičnog prava.

Zaštitna funkcija korporativnog krivičnog prava nije sveobuhvatna, već je djelimična ili parcijalna. Naime, krivično pravo ne štiti sva dobra i vrijednosti u jednom društvu, već samo ona koja su najvažnija za društvo (kao zajednicu ljudi), a izuzetno i za pojedinca. Drugim riječima, štite se dobra i vrijednosti bez kojih ne bi bilo moguće postojanje i razvoj čovjeka i određenog društva, u prvom redu privredni sistem i privredno poslovanje u cjelini ili pojedini njegovi segmenti. U pogledu ove zaštite razlikuju se dvije vrste vrijednosti: (1) društvene vrijednosti i dobra do čijeg očuvanja je određenoj društvenoj zajednici (vladajućoj strukturi) naročito stalo i (2) društvene vrijednosti i dobra koja imaju univerzalni, opšti civilizacijski značaj, koja se dakle štite u svim društvima i svim periodima razvoja, bez obzira na oblik društvene organizacije.

¹⁵ Jovašević, 2010, 15.

¹⁶ Tako u članu 2 Krivični zakonik Ruske Federacije ističe da se ova funkcija ispoljava u zaštiti od prestupničkih napada na prava i slobode čovjeka i građanina, imovine, društvenog uređenja i društvene bezbjednosti, oružanih snaga i ustavnog uređenja zemlje, kao i obezbjeđenje mira i bezbjednosti čovječanstva i sprečavanje prestupa. Krivični zakonik Bugarske u članu 1 propisuje da je zadatak krivičnog prava zaštita ličnosti i prava građana i ustavom utvrđenog pravnog poretka. Krivični zakonik NR Kine u članu 2 određuje da je zadatak krivičnog prava da primjenjuje kazne u borbi protiv kriminalnih akata u cilju zaštite nacionalne bezbjednosti i političke vlasti, narodne demokratije i socijalnog sistema, svojine, građanskih, demokratskih i drugih ljudskih prava, održavanje socijalnog i ekonomskog reda i mirnog razvoja socijalističkog sistema. Prema članu 1 Krivičnog zakonika Republike Bjelorusije, njegova je svrha zaštita života i zdravlja ljudi, njihovih sloboda i prava, osnova društvenog, državnog i javnog interesa, svojine, životne sredine i pravnog poretka od krivičnih djela.

Ali, čak ni ovim dobrima i vrijednostima krivično pravo ne pruža potpunu, već nepotpunu, parcijalnu zaštitu, tj. zaštitu koja ima fragmentarni karakter. Ono se ograničava na zaštitu ovih dobara i vrijednosti samo od određenih napada u vidu povrede i ugrožavanja koja su zakonom propisana kao krivična djela, a koja mogu da učine pravna lica. Ovako određena zaštitna funkcija korporativnom krivičnom pravu daje utilitaristički karakter. No, ona se pojavljuje i kao značajan instrument samoograničavanja države.

Ovakva djelimična, fragmentarna zaštita je ne samo opravdana, već i jedino moguća, jer bi sveobuhvatna i totalna zaštita dovela do negacije slobode i onemogućavanja njenog razvoja, kao i razvoja društva u cjelini, što bi značilo negaciju svrhe zaštite. Zaštita ovih društvenih vrijednosti ne ostvaruje se samo putem krivičnog prava, već i putem drugih grana prava (posebno privrednim, trgovinskim, saobraćajnim, vodnim, morskim, turističkim, kompjuterskim, ekološkim), tj. cijelim pravnim sistemom, pri čemu ova zaštita ima opštiji i primarni karakter za razliku od krivičnopravne zaštite koja ima specijalni, sekundarni, subsidijarni karakter. Mehanizam krivičnopravne zaštite određenih društvenih vrijednosti stupa u dejstvo tek kada se utvrdi da je mehanizam zaštite neke druge grane prava nedovoljan da obezbijedi očuvanje tih dobara ili vrijednosti. U tom smislu se ono pojavljuje kao *ultima ratio* pravnog poretka, kao njegov poslednji i najvažniji čuvar.¹⁷

Iako se krivičnopravna zaštita društvenih vrijednosti ostvaruje uglavnom kroz kaznu, kao najvažniju krivičnu sankciju, usljed čega joj se daje represivni, retributivni karakter, ona se ne ostvaruje samo kroz retribuciju i odmazdu, već i kroz prevenciju (sprečavanje) vršenja krivičnih djela. Šta više, cilj je korporativnog krivičnog prava da utiče na ponašanje pravnih lica, odgovornih lica u njima i preduzetnika (kroz jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona) kako bi se oni uzdržali od kršenja propisa i vršenja krivičnih djela. Funkcija korporativnog krivičnog prava je zaštita najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti „zaštićenih“ krivičnim zakonodavstvom. Ova se zaštita ostvaruje na specifičan način. Naime, korporativno krivično pravo ne reguliše društvene odnose neposredno, tj. ono ne propisuje pravila ponašanja, već određuje sankcije za nepoštovanje postojećih društvenih, a prije svega pravnih pravila ponašanja. Drugim riječima, zaštita navedenih vrijednosti ostvaruje se na taj način što se određuju ljudska ponašanja koja predstavljaju krivična djela i što se za takva ponašanja propisuju krivične sankcije prema njihovim učiniocima u cilju suzbijanja kriminaliteta. Dakle, krivičnopravna zaštita ostvaruje se *post factum*, onda kada je zaštićeno dobro već povrijeđeno ili ugroženo. Zbog te činjenice izgleda da zaštitna funkcija, koja se najčešće ostvaruje primjenom kazne, ima čisto represivni karakter. Kroz kaznu se, pored represije, ostvaruje i prevencija, i to kako individualna, tako i generalna.

¹⁷ Vidi Bačić, 2-13; Zlatarić, 1970, 73-79 i Horvatić, 31 i 32.

SISTEM KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

Iako korporativno krivično pravo predstavlja dio, segment opšteg krivičnog prava sa svojom specifičnom sadržinom i ograničenim predmetom, ipak ne treba negirati njegovu pravnu samostalnost. Istina, ono se razvijala i stasavalo u okviru i pod okriljem krivičnog prava, ali je s vremenom dobilo i svoju samostalnost, kako u međunarodnim, tako i u nacionalnim okvirima. Ta je samostalnost posebno istaknuta u onim pravnim istemima gdje je korporativno krivično pravo i formalno izdvojeno iz sistema krivičnog prava, kao što je slučaj u Srbiji, Hrvatskoj¹⁸, Sloveniji¹⁹, Austriji, Crnoj Gori²⁰ koje su donijele posebne samostalne zakone o odgovornosti pravnih lica.

Sistem korporativnog krivičnog prava čine tri dijela. To su: (1) materijalno, supstancijalno, (2) procesno, formalno i (3) izvršno.

Materijalno (supstancijalno) pravo predstavlja sistem zakonskih propisa kojima se određuju pojam i karakteristike pravnih lica, krivična odgovornost i sistem krivičnih sankcija, kao i osnovi i uslovi za utvrđivanje odgovornosti i kažnjivosti pravnih lica. Ono se može manifestovati, realizovati tek posredstvom procesnog prava. Naime, procesno (formalno) pravo, kao sistem zakonskih propisa, određuje pojam i vrste procesnih subjekata, procesna načela, arhitektoniku i tok krivičnog postupka za pravna lica kao učinioce krivičnih djela. Izvršno pravo (pravo izvršenja krivičnih sankcija) određuje postupak, način i uslove izvršenja izvršenih krivičnih sankcija od strane krivičnog suda.

U pravnoj teoriji se krivično pravo (kao osnovno, opšte) može podijeliti na različite vrste posebnih prava kao što su: maloljetničko, međunarodno, vojno, službeničko (korupcijsko), korporativno itd.²¹

Pored toga, krivično (nacionalno) pravo se dalje može podijeliti na: a) osnovno i b) dopunsko. Osnovno krivično pravo Republike Srbije je sadržano u KZRS, Zakonu o maloljetnim učinocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica²² i Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična djela. Dopunsko, pomoćno ili sporedno krivično pravo čine krivičnopravne odredbe sadržane u drugim zakonima koji uređuju odnose u drugim oblastima prava.

¹⁸ "Narodne novine Republike Hrvatske" broj 151/03.

¹⁹ "Uradni list Republike Slovenije" broj 98/04.

²⁰ "Službeni list Republike Crne Gore" broj 2/07.

²¹ U pravnoj teoriji se mogu naći shvatanja prema kojima „opšte“ krivično pravo znači pravo koje se odnosi na sve građane bez izuzetaka, dok je „posebno“ pravo ono koje se odnosi na posebne kategorije lica: maloljetnike, vojna lica (Marjanović, 7 ili Grozdanić, Škorić, 5). No, uobičajeno je da opšte krivično pravo sadrži odredbe koje važe za sva krivična djela. Njima se uređuju pretpostavke kažnjivosti i krivičnih sankcija, dok posebni deo sadrži samo opise pojedinih krivičnih djela i kazne koje se mogu izreći njihovim učinocima (Novoselec, 4).

²² "Službeni glasnik Republike Srbije" broj 85/05.

IZVORI KORPORATIVNOG KRIVIČNOG PRAVA

U savremenom krivičnom pravu danas vladajući je princip zakonitosti ili legaliteta.²³ To je ne samo osnovni princip krivičnog prava i korporativnog krivičnog prava, već predstavlja i jedan od ustavnih postulata.²⁴ Na njegov značaj ukazuje činjenica da je određen članom 1 KZRS prema kome nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivična sankcija za djelo koje prije nego što je bilo učinjeno zakonom nije bilo određeno kao krivično djelo, niti mu se može izreći kazna ili druga krivična sankcija koja zakonom nije bila propisana prije nego što je krivično djelo učinjeno. Najčešće se ovaj princip izražava maksimom *nullum crimen, nulla poena, sine lege* (krivičnog djela, ni kazne nema bez zakona). U osnovi ovog principa se nalazi ostvarenje garantivne (zaštitne) funkcije krivičnog prava, pri čemu se garantuje zaštita sloboda i prava učiniocu krivičnog djela čime se postavlja efikasna brana arbitrarnosti, samovolji i eventualnim zloupotrebama organa krivične represije. U teoriji se ističe da princip zakonitosti ima višestruko dejstvo:

- 1) isključuje primjenu nepisanog, običajnog prava (*nullum crimen sine lege scripta*);
- 2) zabranjuje retroaktivnu (povratnu) primjenu zakona (*nullum crimen sine lege praevia*) na slučajeve koji su se desili pre njegovog stupanja na snagu (pri čemu ovaj princip trpi određene izuzetke u slučaju primjene najblažeg zakona);
- 3) zahtijeva da norme kojima se određuju obilježja bića krivičnih djela budu jasne, razumljive, konkretne i precizne kako bi se nedvosmisleno moglo zaključiti u kojim slučajevima postoji i koje krivično djelo (*nullum crimen sine lege certa*) i
- 4) isključuje primjenu analogije (*nullum crimen sine stricta*).

Iz toga principa proizilazi da je osnovni, glavni i neposredni izvor korporativnog krivičnog prava – zakon. Tu se razlikuju dva zakona. To su Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična djela i KZRS.

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična djela uređuje uslove odgovornosti pravnih lica za krivična djela, krivične sankcije koje se mogu izreći pravnim licima i pravila postupka u kojem se odlučuje o krivičnoj odgovornosti pravnih lica, izricanju krivičnih sankcija, donošenju odluke o rehabilitaciji, prestanku mjera bezbjednosti ili pravnih posljedica osude i izvršenju sudskih odluka (član 1). To je zakon kojim se dopunjuju odredbe KZRS u slučajevima kada se kao učinilac tim zakonom predviđenih krivičnih djela (i krivičnih djela iz sporednog, pomoćnog, posebnog krivičnog zakonodavstva) javi pravno lice.

To znači da i KZRS takođe predstavlja izvor korporativnog krivičnog prava budući da član 2 Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela određuje da

²³ Grozdanić, Škorić, 23 i 24.

²⁴ Ovaj princip je utvrđen u članu 34 Ustava Republike Srbije pod nazivom „Pravna sigurnost u kaznenom pravu“ i članu 7 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

pravno liuce odgovara za krivična djela iz posebnog dijela KZRS i drugih zakona, ako su ispunjeni uslovi za njihovu odgovornost. Konačno, član 34 Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela određuje shodnu primjenu odredaba KZRS i na pravna lica u primjeni brojnih opštih instituta krivičnog prava kao što su npr. krivično djelo, način izvršenja krivičnog djela, vrijeme i mjesto izvršenja krivičnog djela, djelo malog značaja, krajnja nužda, podstrekavanje, pomaganje, povrat, svrha kazne, uslovne osude ili mjera bezbjednosti itd.

ZAKLJUČAK

Na bazi međunarodnih standarda koji su sadržani u brojnim univerzalnim i regionalnim dokumentima, brojna savremena krivična zakonodavstva uvode sistem krivične odgovornosti i kažnjivosti pravnih lica za krivična djela (iako je i ranije bilo nesporno da pravna lica mogu biti subjekt drugih vrsta javnopravnih delikata – prekršaja). Na sličan način je postupila i Republika Srbija 2008. godine, donošenjem posebnog Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična djela. Time je u okviru krivičnog prava koje je nastalo paralelno sa nastankom države i prava uopšte, stvorena nova, posebna i specifična grana prava – korporativno krivično pravo. Time je istovremeno stvorena i nova naučna i nastavna disciplina koja zahtijeva temeljitu pravnu analizu zakonom inaugurisanih rješenja i solidnu stručnu obuku nosilaca svih pravosudnih funkcija na svim nivoima (policija, javno tužilaštvo, sud, advokatura), kako bi se efikasno, kvalitetno i zakonito suprotstavili različitim oblicima i vidovima kriminaliteta pravnih lica.

LITERATURA

- Albert H.Y. Chen (2011). *An Introduction to the Legal System of the People's Republic of China. Hong Kong*: Lexis Nexis.
- Vačić, F. (1978). *Krivično pravo, Opšti dio*. Zagreb.
- Гельфер, М.А., Рашковский, Ш.С. (1970). *Уголовный кодекс Народной Республики Болгарии /Ugolovnyĭ kodeks Narodnoĭ Respubliki Bolgarii*. Москва: Юрид. лит.
- Grozđanić, V., Škorić, M. (2009). *Uvod u kazneno pravo, Opšti dio*. Rijeka.
- Долапчиев, Н. (1994). *Наказателно право (обща част)*. София: Бан.
- Horvatić, Ž. (2003). *Kazneno pravo, Opšti dio*. Zagreb.
- Иванов В.Д. (2002). *Уголовное право. Общая часть*. Ростов на Дону.
- Jovanović, Lj., Jovašević, D. (2003). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd.
- Jovašević, D. (2001). *Komentar Zakona o privrednim prestupima*. Beograd.
- Jovašević, D. (2007). *Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom*. Beograd.
- Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd.
- Jovašević, D. (2011). *Maloljetničko krivično pravo*. Niš.
- Jovašević, D. (2012). *Korporativno krivično pravo*. Niš.

- Козаченко, И.Я., Незнамовой, З.А. (1997). *Уголовное право России, Общая часть*. Москва: Инфра·М–Норма.
- Кругликова, Л.Л. (1999). *Уголовное право России, Часть Особенная*. Москва: Бек.
- Lazarević, L.J., Vučković, B., Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*. Cetinje.
- Marjanović, Đ. (1998). *Makedonsko krivično pravo, Opšti dio*. Skopje.
- Наумова, А.В. (1999). *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*. Москва, Юристъ.
- Novoselec, P. (2004). *Opšti dio kaznenog prava*. Zagreb.
- Рарога, А.И. (1997). *Уголовное право России, Общая часть*. Москва: ИМПЭ.
- Рарога, А.И. (1997). *Уголовное право России, Особенная часть*. Москва: ИМПЭ.
- Скуратова, Ю.И., Лебедева, В.М. (1996). *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*. Москва.
- Стойнов, А. (2008). *Наказательно право (обща част)*. София: Сиела.
- Уголовный кодекс Республики Беларусь*. Минск: Амалфея, 2009.
- Журавлева, М.П., Никулина, С.И. (1998). *Российское уголовное право, Особенная часть*. Москва: Спарк.
- Zlatarić, B. (1997). *Krivično pravo, Opšti dio*. Zagreb.
- Zlatarić, B. (1970). *Krivično pravo, Prvi svezak*. Zagreb.
- Wang, C. and Zhang, X. (1997). *Introduction to Chinese Law*. Hong Kong: Sweet & Maxwell Asia.
- Welzel, H. (1960). *Das Deutsche Strafrecht, 11th ed*. Berlin.

**CORPORATE CRIMINAL LEGISLATION – NEW JURISDICTION OF THE CRIMINAL
LAW AND SCIENCE DISCIPLINE**

PhD Miodrag N. Simovic
PhD Dragan Jovasevic
PhD Vladimir M. Simovic

Summary:

Passing of a special Law on Responsibility of legal persons for criminal offences in the Republik of Serbia in 2008, practically laid foundations for a new branch of positive law, but also some new teaching and science disciplines. Thereby, legal persons were finally understood as special kind of subject of criminal offences – executors and accomplices, and on the rules on criminal responsibility and punishment of those persons. The paper deals with basic terms – term, subject, title, function and sources of this new branch of criminal legislation.

Key words: legal personslity, criminal offence, the law, responsibility, sanction, court.

341.4

МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ПРАВО - НОВА НАСТАВНА И НАУЧНА ГРАНА КАЗНЕНОГ ПРАВА

Проф. др Драган Јовашевић*
Др Миле Ракић*

Апстракт:

Доношењем бројних међународних аката универзалног и регионалног карактера у другој половини 20. века је успостављен систем правила о кривичној одговорности и кажњивости за тешке повреде међународног хуманитарног права у ратовима међународног и немеђународног карактера. Ступањем на снагу Статута Хашког трибунала за бившу СФР Југославију 1993. године и Трибунала за Руанду 1994. године, као и Статута сталног Међународног кривичног суда вишевековна идеја о успостављању универзалне надлежности наднационалних органа правосуђа о утврђивању одговорности и кажњивости учинилаца најтежих међународних кривичних дела је коначно доживела своју реализацију чиме је створена нова грана казног права – међународно кривично право са низ специфичности.

Кључне речи: кривично дело, одговорност, санкција, суд, међународни содокументи, хуманитарно право.

1. ПОЈАМ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

О појму и садржини најмлађе гране казног права - међународног кривичног права³⁸ у правној теорији не постоји јединствено схватање³⁹. За њихово одређивање од одлучујућег је значаја расправа о односу ове гране

* Правни факултет Универзитета у Нишу.

* Институт за политичке студије у Београду.

³⁸ При томе треба рећи да у правној теорији постоје и таква мишљења (Лист) која сматрају да је појам међународног кривичног права нелогичан и као такав неприхватљив. (Meili, Lehrbuch des Internationalen Strafrecht und Strafprozessrecht, Berlin, 1910. godine, str. 8-16).

³⁹ Т. Живановић, Међународно кривично право, Правосуђе, Београд, број 3/1940. године, стр.3-7.

права према међународном, али и према кривичном праву⁴⁰. При томе се различита схватања о међународном кривичном праву међусобно не искључују, него управо допуњају и свако од њих изражава особену компоненту сложене структуре и система међународног кривичног права⁴¹.

1.1. Уже схватање међународног кривичног права

Најстарије је схватање међународног кривичног права настало у 19. веку које сматра да се под овим појмом подразумева скуп правила о просторном важењу националног кривичног законодавства или скуп правила о примени националног кривичног закона с обзиром на место извршења кривичног дела или с обзиром на држављанство његовог учиниоца⁴². Дакле, овакво поимање међународног кривичног права⁴³ је усмерено ка питањима просторне (територијалне) важности домаћег кривичног закона⁴⁴. Стога је међународно или глобално кривично право одређивано на два начина и то⁴⁵ : 1) као кривично право у смислу националног права сваке државе која на основу свог суверенитета у свом законодавству прописује како ће се поступати са казненоправним садржајима који се могу односити и на неке елементе иностраности или 2) као међународно право садржано у уговорима између држава или у другим изворима права којима се уређују међудржавни односи када се ради о неким кривичноправним садржајима⁴⁶. Настало првобитно као скуп одредби националних кривичноправних система који су намењени примени у предметима са иностраним обележјем⁴⁷, међународно кривично право се данас профилише као право које обухвата норме међународног, наддржавног, али и норме националног права које пре свега уређују одређене скупине кривичних дела, а затим и друга питања целокупног подручја кривичног права у вези са међународним односима⁴⁸.

⁴⁰ K. Ambos, *Internationales Strafrecht*, Nunchen, 2006. godine, str. 78-91.

⁴¹ Профилисање међународног кривичног права као самосталне правне дисциплине је условљено следећим разлозима : 1) синтетичким приступом, 2) разрађивањем појмова међународног кривичног дела и општих услова примене, 3) развојем и универзализацијом концепта људских права и 4) стварањем међународних правила поступања и других правила међународног кривичног права у ширем смислу речи. (*Crime sans frontieres*, Edinburgh, 1998. године, стр.13-17).

⁴² Н. Н. Jescheck, *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner teil*, 2. Auflage, Berlin, 1972. godine, str. 127.

⁴³ Међународни деликти су чињења или нечињења која су универзално потврђена као криминал и од великог међународног интереса је гоњење и кажњавање њихових учинилаца тако да не могу бити остављени у искључивој надлежности држава где се такав злочин догодио (*S. Emm Kareklas*, Приручник за кривично право Европске уније, Београд, 2009. године, стр.32).

⁴⁴ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, *Међународно казнено право*, Ријека, 2005. године, стр. 3.

⁴⁵ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Међународно кривично право*, Београд, 2003. године, стр.13-15.

⁴⁶ Ж. Хорватић, *Казнено право, Опћи дио*, Загреб, 2003. године, стр. 40-41.

⁴⁷ М. Симић, М. Благојевић, *Међународно кривично право*, Бања Лука, 2007. године, стр.11

⁴⁸ Б. Павишић, *Казнено право Вијећа Европе*, Загреб, 2006. године, стр. 13.

Или ме]ународно кривично право обухвата скуп правних прописа које директно, непосредно примењују ме]ународни кривични судови, односно судска тела која су установљена од стране више држава или од стране ме]ународне организације. Насупрот овоме појму, стоји кривично ме]ународно право. То је скуп националних правних прописа који одређују принципе просторног важења кривичног закона одређене државе⁴⁹. Исто тако, ме]ународно кривично право се одређивало и као укупност кривичноправних норми које су везане за ме]ународне односе⁵⁰. Или ме]ународно (глобално) кривично право је свеукупност правила ме]ународног права која су кривичног карактера и која предвиђају одређене делатности као ме]ународне деликте (злочине) као и посебне директно примењиве правне последице које су редовно резервисане за кривично право⁵¹. Нешто је шире схватање ове гране права које поред наведене садржине обухвата и правила о пружању ме]ународне правне помоћи у кривичним стварима (издавање криваца, важење пресуда иностраних судова)⁵². Како поједине државе у недостатку ме]ународних прописа самостално одређују важење својих кривичних закона у односу на дело извршено у иностранству и у односу на стране држављане као учиниоце кривичних дела на својој територији, то су се појам и садржина ме]ународног кривичног права адекватно ме]ународном приватном праву ограничавали на решавање сукоба кривичних закона разних држава⁵³. Тако се ме]ународно кривично право⁵⁴ схватало као укупност норми националног казненог права којима је уређује примена тог права на кривична дела с елементом иностраности или просторно важење националног кривичног права⁵⁵. Посматрано на овај начин ме]ународно кривично право се све више схвата као универзална целина права. При томе се интернационализација кривичног права описује као кретање којим кривично право прелази националне границе и постепено се ослобађа суверенитета државе⁵⁶.

⁴⁹ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, В.Беширевић, Ме]ународно и транснационално кривично право, Београд, 2011. године, стр. 26.

⁵⁰ Б. Златарић, Ме]ународно кривично право, Загреб, 1979. године, стр. 24.

⁵¹ S. Emm Kareklas, Приручник за кривично право Европске уније, оп. сит, стр. 32.

⁵² J. Kohler, Internationales Strafrecht, Stuttgart, 1917. godine, str. 16-19.

⁵³ R. Cryer, An Introduction to international criminal law and procedure, Cambridge, 2007. godine, str.78-92.

⁵⁴ A. Zahar, G. Sluiter, International criminal law, Oxford, 2008. godine, str. 215-238.

⁵⁵ П. Новоселец, Опћи дио казненог права, Загреб, 2004. године, стр. 477-478.

⁵⁶ Х. Сијерчић Чолић, Европско кривично процесно право – регионална правна правила о кривичном поступку, Право и правда, Сарајево, број 1/2008. године, стр. 7.

1.2. Шире схватање међународног кривичног права

Но, међународно кривично право⁵⁷ се може одредити и на шири начин. Према овом схватању оно обухвата скуп правила којима нека држава прописује кривична дела с елементом иностраности и кривичне санкције за та дела, као и правила која су међународног порекла. При томе елемент иностраности означава чињеницу да се кривични предмет у једној држави налази у контакту са неки страним правним поретком⁵⁸. Према овом схватању, међународно кривично право означава скуп правила националног кривичног права које се односи на предмете са иностраним елементом као битним састојком који кривично право везује уз најмање два национална система кривичног права. Међународно кривично право се тако дефинише као скуп међународних правила која прописују шта су то међународна кривична дела и на чему државе заснивају обавезу да гоне и кажњавају бар нека од њих. Оно такође уређује и поступке за гоњење и суђење лицима која се терете за вршење тих кривичних дела⁵⁹. Особено схватање међународног кривичног права дефинише ову грану права као скуп правила која одређују услове и претпоставке под којима се државе морају узајамно помагати у судским предметима да би осигурале вршење своје казнене власти у оквиру међународне заједнице⁶⁰. Слично овоме је и схватање према коме међународно кривично право означава правила кривичног права која држава доноси на основу међународних уговора при чему у овај појам улазе и различити облици међународне кривичноправне сарадње⁶¹.

Могу се даље у правној теорији пронаћи и схватања према којима је међународно кривично право дисциплина која одређује надлежност кривичних судова једне државе у односу на надлежност страних судова, затим грана права која прописује примену материјалних и процесних кривичних закона у односу на место и лица као и извршење страних судских пресуда или је то пак скуп правила о просторном важењу кривичних закона, о деловању страних судских радњи, посебно кривичних пресуда, о судској помоћи у кривичним стварима и екстрадицији⁶². Такође се међународно кривично право⁶³ одређује као област међународног јавног права која се делимично наслања на унутрашње кривично право држава, а бави се питањима индивидуалне кривичне одговорности појединаца за извршење међународних кривичних дела. Ово право чине норме којима се дефинишу међународна кривична дела, утврђује надлежност за гоњење и кажњавање лица која су их извршила, уређују правила поступка пред међународним

⁵⁷ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Сарајево, 2010. године, стр.19-22.

⁵⁸ А. М. La Rosa, Dictionnaire de droit international penal, Paris, 1998. godine, str. 36.

⁵⁹ А. Касезе, Међународно кривично право, Београд, 2005. године, стр. 17.

⁶⁰ Martens, Traite de droit international penal, Paris, 1887. godine, str. 5.

⁶¹ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, Коментар Казненог закона, Загреб, 2007. године, стр. 399.

⁶² Б. Златарић, Међународно кривично право, оп.цит. стр.15-18.

⁶³ Б. Кривокапић, Лексикон међународног права, Београд, 1998. године, стр. 253

кривичним судом и др. Садржај тако схваћеног права је настао својеврсним и осебујним спајањем релевантних делова кривичног и међународног права. Комплексност, мешовитост или хибридноста овог права с обзиром на његове конститутивне елементе ипак не значи да се овде ради о "пуким споју", већ се због специфичности међународних односа норми из тих грана права и њиховим прилагођавањем посебним циљевима међународног кривичног права оно сматра системом посебних и само њему својствених правних норми⁶⁴. Поједини аутори⁶⁵ у последње време појам међународног кривичног права одређују на бази три основна сегмента категоријалног система. Тако се под овим појмом подразумевају⁶⁶ : 1) међународни аспекти националног кривичног права, 2) кривични аспекти међународног права и 3) међународно кривично право *stricto sensu*. Први сегмент се односи на границе репресивне власти и јурисдикцију државе, те решавање сукоба закона међу државама, а други сегмент одређује принципе и правила међународног права којима се одређују права и обавезе држава у кривичном гоњењу и кажњавању учинилаца кривичних дела, те узајамну сарадњу међу државама на овом плану. Трећи сегмент овог појмовног одређивања најмлађе гране казног права односи се на појам и карактеристике међународних кривичних дела (схваћених у ужем и у ширем смислу)⁶⁷. Тако се разликују три облика међународног кривичног права⁶⁸. То су : 1) право које обухвата традиционалне (класичне) проблеме у остваривању кривичног правосуђа између две или више држава у случају да држављанин једне државе изврши кривично дело у иностранству (дакле, то су питања која се односе на установљење националне јурисдикције и примене националног кривичног права), 2) право које се односи на међународно кривично право које уводи међународна заједница предвођена Организацијом уједињених нација (систем међународног кривичног правосуђа) и 3) право које се односи на одређене географске целине и међународну сарадњу између најмање три

⁶⁴ Ж. Хорватић, Казнено право, Опћи дио, оп.цит. стр. 41.

⁶⁵ В. Камбовски, Међународно казно право, Скопље, 1998. године, стр.19.

⁶⁶ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, Појам, назив, предмет и правна природа међународног кривичног права, Безбедност, полиција, грађани, Бања Лука, број 2/2009. године, стр. 73-93.

⁶⁷ Међународно кривично право *stricto sensu* означава право чије су нормативне основе у одредбама међународног права. Тако схваћено међународно кривично право има две значајне функције. То су : 1) да се примењује универзално, независно од места извршења кривичног дела, непосредно и директно на његовог учиниоца без обзира на његово својство, држављанство и сл. и 2) координирајућа функција која значи повезивање и усклађивање националних кривичних законодавстава. Тако се савремено међународно кривично право јавља као право међународних и националних органа кривичног правосуђа. Управо та синтетичка концепција кроз парцијалну кодификацију кривичног права долази до организације и деловања јединственог међународног кривичног права. (Б.Павишић, В.Грозданић, П.Веић, Коментар Казненог закона оп.цит. стр. 401-402).

⁶⁸ G. Cortens, J.Pradel, *European Criminal Law*, Hague, 2002. године, стр. 1-7

државе. Стога се оно назива и регионално кривично право⁶⁹. У кривичноправној теорији се такође срећу и другачија тумачења овог појма. Тако се међународно кривично право одређује као скуп прописа међународне заједнице држава или уговора између појединих држава којима се ради заштите међународних односа (међународног мира и безбедности човечанства) одређују међународна кривична дела и санкције према њиховим учиниоцима⁷⁰. Има и схватања према којима се појам међународног кривичног права ограничава на укупност норми међународног права којима се одређена понашања појединаца одређују као међународна кривична дела (међународни злочини) и којима се уређују услови одговорности за њих независно од националног права⁷¹. Овако схваћено међународно кривично право на данашњем степену развоја представља кључну основу за постојање посебне скупине међународних кривичних дела која су битни састојак целине правног система⁷².

Слично овоме је и схватање према коме међународно кривично право представља скуп правила и прописа садржаних у актима међународне заједнице и уговорима закљученим између појединих земаља којима се одређују међународна кривична дела и санкције у циљу очувања међународног мира и безбедности човечанства, као и скуп прописа којима се предвиђају услови о пружању међународне правне помоћи у погледу примене кривичних санкција према учиниоцима кривичних дела⁷³.

1.3. Међународно кривично право као наднационално право

Ако међународно кривично право схватимо као наднационално, надржавно или супранационално право⁷⁴, тада га можемо одредити као скуп правних прописа које остварујући интересе целокупне међународне заједнице (човечанства) без обзира на национална кривична права важи за све државе и за све појединце без обзира на њихово држављанство и место извршења кривичног дела⁷⁵. Сматра се при томе да међународно кривично

⁶⁹ Х. Сијерчић Чолић, Европско кривично процесно право – регионална правна правила о кривичном поступку, Право и правда, Сарајево, број 1/2008. године, стр. 7-11

⁷⁰ Б. Чејовић, Кривично право, Општи део, Београд, 2002. године, стр.51-52; М. Радвановић, Кривично право, Општи део, Београд, 1975. године, стр. 10.

⁷¹ Б. Златарић, М. Дамашка, Рјечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966. године, стр. 160.

⁷² Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010. године, стр.17-19.

⁷³ Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2003. године, стр.24-25.

⁷⁴ Иако се данас све чешће говори о међународном кривичном праву као наднационалном праву, према неким схватањима, оно ипак не располаже изграђеним системом међународних кривичних дела, нити посебним могућностима да се изречене кривичне санкције изврше без сарадње органа држава чланица. Како при томе изостају и средства за њихову примену, још увек се не може говорити о деловању међународног кривичног права, него се пре ради о појави која се тек развија. (Н. Мрвић Петровић, Кривично право, Београд, 2005. године, стр. 24).

⁷⁵ Ж. Хорватић, Казнено право, Опћи дио, оп.цит. стр. 40-41

право⁷⁶ представља наднационално право које међународна заједница примењује директно, непосредно преко својих судова, па се с разлогом поставља у теорији и питање да ли се оно трансформише у национално право. Ово питање се посебно разматра са аспекта резултата настојања да се заштита основних вредности која су заједничке читавом човечанству повери међународној заједници јер поједине државе не могу пружити довољне гаранције да ће заштитити те вредности, посебно када су у питању злочини које појединци и чине управо у име своје државе⁷⁷. Тако се међународним кривичним правом назива скуп правила која се односе на гоњење и кажњавање извршилаца међународних кривичних дела⁷⁸. У том смислу се међународно кривично право одређује као скуп правних прописа који су признати у међународним односима, а који имају за циљ заштиту међународног друштвеног поретка сузбијањем аката који му наносе повреду. То је изведена дисциплина која је везана делимично за међународно јавно, а делимично и за унутрашње кривично право⁷⁹. У правној теорији се може пронаћи и дефиниција која међународно кривично право одређује као укупност кривичноправних норми везаних за међународне односе⁸⁰. Интересантна је при томе дефиниција према којој међународно кривично право обухвата како међународно правне аспекте кривичног права, тако и кривичноправне аспекте међународног јавног права⁸¹. На тај начин се међународно кривично право данас јавља као основ за постојање посебне групе међународних кривичних дела без чије инкриминације нема опстанка целокупног становништва, нити светског поретка⁸². Из оваквог одређења појма међународног кривичног права произилазе следеће карактеристике⁸³ :

1) оно се састоји из две групе прописа. Прву групу сачињавају прописи којима се одређују појам и елементи међународних кривичних дела. Овде се опет разликују две врсте кривичних дела⁸⁴. То су : а) таква понашања којима се крше међународни уговори, споразуми и гаранције и тиме нарушава или угрожава мир међу народима и безбедност човечанства или којима се крше ратна правила и обичаји рата и врше радње управљене против ратних заробљеника, рањеника, болесника, бродоломника и цивилног

⁷⁶ A. Zahar, G. Sluiter, *International Criminal Law : a critical introduction*, Oxford, 2008. godine, str. 89-101

⁷⁷ П. Новоселец, Опћи део казненог права, оп.цит. стр. 478.

⁷⁸ В. Димитријевић, О. Рачић, В. Ђерић, Т. Папић В. Петровић, С. Обрадовић, *Основи међународног јавног права*, Београд, 2007. године, стр. 20.

⁷⁹ Д. Радуловић, *Међународно кривично право*, Подгорица, 1999. године, стр. 13.

⁸⁰ Б. Златарић, *Међународно кривично право*, оп.цит. стр.24

⁸¹ З. Стојановић, *Међународно кривично право*, Београд, 2002. године, стр.3.

⁸² A. Schonke, H. Schroder, *Strafgesetzbuch*, 25. Auflage, Munchen, 1998. godine, str. 63.

⁸³ Д. Јовашевић, Појам и основне карактеристике међународног кривичног права, *Наука, безбедност, полиција*, Београд, број 1/2004. године, стр.71-92.

⁸⁴ Д. Јовашевић, *Карактеристике међународног кривичног права*, *Право, теорија и пракса*, Нови Сад, број 9-10/2005. године, стр. 35-45.

становништва, или пак, којима се уништавају потпуно или делимично националне, расне, верске или етничке групе и б) остала међународна кривична дела којима се повређују или угрожавају друге међународним правом заштићене вредности (дела везана за опојне дроге, проституцију, трговину људима, порнографију, простиуцију, отмицу ваздухоплова). Другу групу сачињавају прописи којима се решава сукоб о просторном важењу кривичних закона разних држава и установљава пружање међународне правне помоћи у погледу изручивања учинилаца кривичних дела државама на чијим су територијама извршили кривична дела ради изрицања или извршења кривичних санкција.

2) извор ових прописа налази се у међународно правним актима. Овде се разликују акти међународне заједнице универзалног карактера, који су дакле донети у оквиру или под окриљем Организације уједињених нација (ОУН), затим акти регионалних организација или тзв. регионално кривично право (нпр.Европске уније или Савета Европе)⁸⁵ или пак уговори закључени између две или више држава,³) овде се ради о правним прописима који немају законски карактер, па се за разлику од националног кривичног права које је законско право, овде не ради о законском праву, иако је и у оквиру међународног кривичног права један од основних принципа управо принцип законитости или легалитета кривичног дела и казне,⁴) прописи се односе на материјално и процесно право. У оквиру ових прописа налазе се такви који само делимично уређују одређена питања или институте међународног кривичног права, али се налазе и прописи (као што је Римски Статут Међународног кривичног суда) који у целини уређују област ове нове гране позитивног права,⁵) неки од ових прописа међународног карактера се непосредно примењују на конкретне случајеве извршења кривичних дела и њихове учиниоце кроз праксу Хашког трибунала за бившу СФР Југославију, односно Трибунала за Руанду, а неки прописи се примењују посредно, тек у случају и када их поједине државе унесу после ратификације у своје национално кривично законодавство (нпр.Конвенција о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом или Конвенција УН против транснационалног организованог криминала).У оквиру ових схватања специфично је схватање⁸⁶ појма међународног кривичног права према коме ово право чини скуп међународних аката који за државе које су их прихватиле садржи обавезу да предвиде одређена понашања у свом кривичном законодавству као кривична дела. У ширем смислу посматрано, то би била сва понашања за која су представници већине држава у одређеним међународним организацијама заинтересовани да буду сузбијена применом кривичног права, па стога у националним законодавствима треба да буду предвиђена као кривична дела. Дакле, међународно кривично право у

⁸⁵ P. Berthelet, *Le droit institutionnel de la securite interieure europeenne*, Bruxelles, 2003. godine, str. 67-92

⁸⁶ Н. Мрвић Петровић, *Кривично право*, оп.цит. стр.23-25.

материјалном делу описује обележја међународних кривичних дела, одређује претпоставке њихове кажњивости и прописује кривичне санкције за њихове учиниоце⁸⁷. Често се под појмом међународног кривичног права подразумева скуп међународних аката који за државе које су их прихватиле садржи обавезу да предвиде одређена понашања у свом кривичном законодавству као кривична дела⁸⁸. Према овим схватањима разликују се две врсте међународних кривичних дела : а) дела у ужем смислу и б) дела у ширем смислу⁸⁹. Подела међународних кривичних дела на дела у ужем и у ширем смислу је први пут усвојена на 14. Конгресу Међународног удружења за кривично право који је одржан 1989. године у Бечу. Међународна кривична дела у ужем смислу су, заправо, кривична дела садржана у пресудама Нирнбершког (1946.године) и Токијског суда (1948.године): злочин против мира, злочин против човечности и ратни злочини. За њих се још употребљава назив "кривична дела по нирнбершком или токијском праву". У ширем смислу међународна кривична дела су сва понашања која међународна заједница жели да сузбије на националном нивоу прописујући обавезу за државе да их инкриминишу као кривична дела и пропишу за њихове учиниоце одређену врсту и меру казне. То су дела у вези са : опојним дрогама, трговином белим робљем, оружјем, нуклеарним материјама, порнографијом, проституцијом, безбедношћу ваздушног или бродског саобраћаја и сл⁹⁰. Од међународног кривичног права, које је имало за предмет решавање сукоба о просторном важењу кривичних закона и регулисање међународне правне помоћи, оно данас постаје међународно кривично право које има за предмет одређивање међународних кривичних дела и кривичних санкција за њихове учиниоце. Данас се у правној теорији све више инсистира да испитивању могућности увођења, не међудржавног, него међународног кривичног права, али као надржавног система правних норми које би биле изнад националног кривичног законодавства. На тај начин би се пружала делотворнија и независнија кривичноправна заштита, него што је то случај са националним правним системом. Тако би сама међународна заједница постала носилац нове (не државне) међународне кривичне власти. Остварење ових захтева је у, првом реду, условљено решавањем бројних питања на политичком, социјалном и правном подручју. Зато се, као прво, поставља и питање утврђивања полазне основе за успостављање новог система међународне кривичноправне заштите⁹¹. С обзиром на тенденције присутне последњих година у области међународног права уопште може се претпоставити даље проширивање садржине овако схваћеног међународног

⁸⁷ П. Новоселец, Опћи део казненог права, оп.цит. стр. 478.

⁸⁸ S. Schindler, *The Law of War Crimes : National and International Approaches*, *The American Journal of International Law*, Washington, 1998. године, стр. 159-160.

⁸⁹ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Међународно кривично право*, оп.цит. стр. 13-19.

⁹⁰ З. Стојановић, *Кривично право*, Општи део, Београд, 2000. године, стр. 33.

⁹¹ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, *Коментар Казненог закона*, оп.цит. стр. 400.

кривичног права. Тако се после ступања на снагу Римског Статута Међународног кривичног суда (тзв. Римско кривично право) 1. јула 2002. године може рећи да је међународно кривично право систем правних прописа утврђених овим Статутом којима се одређују међународна кривична дела, основи кривичне одговорности и кажњивости њихових учинилаца и систем кривичних санкција, поступак пред међународним кривичним судом, као и правних прописа садржаних у националном кривичном законодавству којима се одређују основи и услови пружања међународне кривично правне помоћи⁹². То значи да данас међународно кривично право добија све више супранационалну димензију у смислу непосредне примене међународних норми на поједине случајеве извршења међународних кривичних дела. Таква афирмација супранационалне природе ове гране права се манифестује пре свега кроз појаву међународних злочина - *delictum sui generis* који се у формалном смислу јављају као повреде забрана садржаних у међународним конвенцијама, а у материјалном смислу као повреда или угрожавање општих интереса међународне заједнице⁹³. Но, имајући у виду да се у већини држава у свету данас јавља велики број истих или веома сличних кривичних дела са истим облицима и видовима испољавања и распоном прописаних санкција, да је велики број института општег дела кривичног права везан за кривично дело, саучесништво, систем кривичне одговорности и кажњивости, те систем кривичних санкција у великој мери унифициран, то се у теорији поставило питање унификације кривичног законодавства. То би довело до стварања таквог кривичног права које би било обавезно за све или бар највећи део држава и њихових грађана. Тиме би се на осебујан начин спровела идеја о међународном кривичном праву које би било јединствено и опште примењиво за целокупну људску и друштвену заједницу. Унификација кривичног законодавства⁹⁴ у садашњим условима развоја међународне заједнице још увек није реална. Али то не значи да се не може и не треба остваривати сарадња међу државама на изградњи извесних општих принципа и општих правила, односно општих и основних института кривичног права. При томе треба имати на уму да и данас (а нарочито раније) законодавства неких држава (нпр. Немачке, Швајцарске, Шведске, Француске или Велике Британије) имају знатан утицај на развитак кривичног законодавства других држава (у том погледу велики је утицај англосаксонског прецедентног кривичног права у земљама бившег Комонвелта). На почетку трећег миленијума међународно кривично право бележи вртоглав успон⁹⁵. Такав његов развој је последица следећих чинилаца⁹⁶: 1. глобализација свих људских делатности, те мобилност људи и

⁹² Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2006. године, стр. 275-276.

⁹³ В. Камбовски, Међународно казнено право, оп.цит. стр. 27-29

⁹⁴ А. Zahar, G. Sluiter, *International criminal law : a critical introduction*, op.cit. str. 89-101.

⁹⁵ А. Huet, R. Koerlingt Joulin, *Droit penal international*, Paris, 2002. године, стр. 3-14.

⁹⁶ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, оп.цит. стр.1-2.

добара уз постепено укидање граница између појединих држава, посебно унутар Европе, поспешује вршење кривичних делатности са међународним обележјима. То намеће потребу за све већом међународном сарадњом држава и њихових надлежних органа у сузбијању криминалитета, 2. интернационализација⁹⁷ кривичних делатности наметнула је успостављање путем уговора комплексних система узајамне сарадње и помоћи држава, како на универзалном, тако и на регионалним плану, а посебно у оквиру Европске уније⁹⁸ и 3. увећање и усавршавање свих врста и облика прекограничног криминалитета доводи до јаче и организоване сарадње држава у његовој превенцији, сузбијању и кажњавању. Све то указује на велику важност модела према коме се међународно кривично право укључује у национална кривична законодавства, а који битно одређује и подручје, као и делотворност његове примене. Ту се уочавају две концепције. То су⁹⁹ : 1. концепција надржавног кривичног права или концепција директне, непосредне примене међународног кривичног права која укључује, осим целине материјалног кривичног права (општи и посебни део) и одговарајуће јурисдикцијско (организационо) уређење. Ту спадају : међународни кривични кодекс, међународна правила кривичног поступка која примењује међународни кривични суд и правила извршног кривичног права и 2. концепција претежне примене националног кривичног законодавства које развој међународног кривичног права види као процес који тече упоредо (паралелно) са развојем националног законодавства, посебно путем конвенцијских правила где национални суверенитет у подручју кривичног права не искључује, него напротив остаје најважнији ослонац, уз истовремено развијање међународне сарадње. Одредбе међународног кривичног права се не примењују у овом случају директно и непосредно, већ посредно уношењем у националне прописе и применом од стране националних судова.

1.4. Однос међународног и унутрашњег права

У правној теорији се разликују два схватања о односу међународног и унутрашњег (националног) права. То су¹⁰⁰ : а) дуалистичко и б) монистичко схватање. Према дуалистичком схватању, међународно и унутрашње право представљају два одвојена, равноправна, самостална и међусобно независна правна поретка. То значи да уколико одређена држава усвоји закон који је противан обавезама те државе које проистичу из потписаних и

⁹⁷ Н.Ј. Hirsch, Интернационализација казненог права и казненоправне знаности, Хрватски летопис за казнено право и праксу, Загреб, број 1/2005. године, стр. 157-172.

⁹⁸ Н. Ascensio, Е. Decaux, А. Pellet, Droit international penal, Paris, 2000. године, стр. 921-922.

⁹⁹ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, Коментар Казненог закона, оп.цит. стр. 400-401.

¹⁰⁰ Д. Јовашевић, Љ. Митровић, Појам, назив, предмет и правна природа међународног кривичног права, Безбедност, полиција, грађани, Бања Лука, број 2/2009. године, стр. 73-93.

ратификованих међународних уговора, судови и други надлежни државни органи у тој држави су обавезни да примењују њене законе¹⁰¹. Дакле, да би међународно право могло бити примењено у таквој држави, правна правила садржана у међународном праву морају бити инкорпорисана, трансформисана у национални правни систем. Или другим речима, свака држава у складу са преузетим међународним обавезама међународна правна правила треба да унесу у свој национални правни систем. У области кривичног права многе државе су на основу преузетих обавеза потписивањем и ратификацијом међународних уговора у своје националне кривичне законе (ике) унеле бројне инкриминације које представљају међународна кривична дела одређујући при томе за њихове учиниоце врсте и мере казни. У том случају унутрашње право има примат у примени. Али такво поступање државе, односно њених органа не искључује одговорност те државе као субјекта међународног права због кршења преузетих међународних обавеза¹⁰².

Према монистичком схватању, међународно и унутрашње право су саставни, интегрални делови јединственог правног поретка који има своју спољну (међународну) и унутрашњу (националну) димензију. То значи да прописи међународног права не утичу на унутрашње право и обрнуто¹⁰³. Но, у оквиру овог схватања разлика се прави око питања које право : међународно или унутрашње право има примат, супремацију у примени у односу на другу грану права¹⁰⁴. Према једном схватању, унутрашње право има примат у односу на међународно право које се одређује као "спољно државно право"¹⁰⁵. Ово схватање се оправдава следећим разлозима¹⁰⁶ : 1. у међународној заједници не постоји наддржавна власт, већ свака држава слободно и самостално (што је део њеног суверенитета) одлучује да ли ће, када, у којој мери и које међународне обавезе прихватити, односно извршити и 2. надлежност државе за закључивање међународних уговора произилази из њеног устава као највишег правног акта, дакле из унутрашњег права¹⁰⁷. Према другом схватању, међународно право има примат над унутрашњим (националним) правом. У основи овог схватања се налази чињеница да међународно право има примат у примени над националним правом држава,

¹⁰¹ В. Ђ. Деган, Југословенско правосуђе и међународне конвенције о правима човјека, Одвјетник, Загреб, број 7-12/1989. године, стр. 20-39.

¹⁰² Ј. Andrassy, Б. Бакотић, Б. Вукас, Међународно право, Прва књига, Загреб, 1995. године, стр. 4-6.

¹⁰³ В. Црнић Гротић, Правни положај међународних уговора у Републици Хрватској, Владавина права, Загреб, 1997. године, стр. 17-38.

¹⁰⁴ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно кзанено право, оп.цит. стр. 91-93.

¹⁰⁵ С. Rousseau, Droit international public, Tome I, Introduction et sources, Paris, 1970. године, стр. 42-43.

¹⁰⁶ Р. Guggenheim, Traite de droit international public, Geneve, 1953. године, стр. 25-26.

¹⁰⁷ С. Родин, Несугласност закона с међународним уговором јест повреда Устава, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1-2/1998. године, стр. 491-493.

често чак и у односу на устав те државе. Сматра се да је држава, када преузме одређене обавезе прихватањем ме]ународних прописа, дужна да такве обавезе поштује у свом унутрашњем правном поретку¹⁰⁸.

2. НАЗИВ МЕ]УНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

У погледу назива ове најмлађе гране позитивног права данас је готово уобичајено да се оно назива "ме]ународно кривично право" (international criminal law). Сматра се да је овај назив први пут употребљен у делу Џереми Бентама под називом : "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation" које је објављено 1789.године. Овај термин – *droit criminel international* – је потом употребљен 1843. године у два научна дела и то од стране : а) Феликса у делу : "Traite de droit international prive"¹⁰⁹ и б) Вита у делу : "Meditationes de jure criminali internationali". Но, данас је уобичајенији француски термин за ову грану права – *droit penal international*. У немачкој литератури се ова грана права назива – *internationales Strafrecht*, односно у талијанској – *diritto penale internazionale* или у англосаксонској – *international criminal law*. Но, овај назив је често критикован, и то како од старије, тако и од савремене правне теорије, па су изналажени бројни супститути овог назива¹¹⁰. То значи да назив ове гране права одређују два термина. То су : 1) ме]ународно и 2) кривично. У погледу првог термина њега оправдава, према једним ауторима што он вуче порекло из извора ове гране права. То су ме]ународна (или интернационална) правна акта. Према другим ауторима ме]ународни карактер ове гране права налази се у објекту регулисања – то су кривична дела са елементом иностраности, односно у објекту заштите – то су човечност и ме]ународно право (или минимални стандарди у области кривичног права признати од цивилизованог дела човечанства). При томе треба рећи да нису ретка ни схватања према којима се и овде ипак ради о националном кривичном праву који чини скуп прописа одређене државе којима се одређује просторно важење управо тог националног кривичног права у случају извршења кривичног дела са елементом иностраности¹¹¹. У погледу другог термина, он вуче порекло из централног појма или института ове гране права. У случају да се кривица (виност) сматра централним и основним појмом ове гране права, онда овом схватању одговара назив "кривично" право. Но, у употреби су и термини "криминално" право у чијој основи се налази појам злочина, кривичног дела (лат. *crimen* – злочин) или термин "казнено" право у чијој се основи налази казна (лат. *poena* – казна) зависно од тога да ли се кривично дело или кривична санкција (казна)

¹⁰⁸ В. Ђ. Деган Ме]ународно право, Ријека, 2000. године, стр. 20-26.

¹⁰⁹ Д. Радуловић, Ме]ународно кривично право, оп.цит.стр.11

¹¹⁰ С.Миленковић, О називу ме]ународног кривичног права, Југословенска ревија за ме]ународно право, Београд, број 3/1978. године, стр. 299-314

¹¹¹ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Ме]ународно кривично право, оп.цит. стр. 31.

сматрају централним појмом и институтом ове гране права. Међународно кривично право је заправо сједињено заједничком сврхом сузбијања кривичних дела која прелазе границе између појединих држава, па чак и појединих континената или оних кривичних дела којима се крше неке основне, темељне вредности човечанства и међународног правног поретка. С друге стране, оно мора да обезбеди свим учесницима кривичног поступка, посебно окривљеним лицима и жртвама, основне гаранције правичног суђења и задовољења правде. Те гаранције се у сваком случају заснивају на поштовању људских права ових лица¹¹². За разлику од појма "међународног кривичног права" (*droit international penal*)¹¹³ које дакле означава део међународног јавног права које има за циљ заштиту међународних интереса, у правној теорији се користи и назив "кривично међународно право" (*droit penal international*)¹¹⁴. Овај појам, заправо, означава део унутрашњег (националног, а не међународног) права које одређује репресивну надлежност државе у борби против криминалитета који је обележен међународним елементом¹¹⁵, дакле надлежност државе за кажњавање кривичних дела која су извршена изван њене територије и кривичних дела учињених на штету државе или њених држављана у иностранству. У ранијој совјетској кривичноправној литератури чешће је био у употреби термин "действије уголовного закона в пространстве", уместо термина међународно кривично право – "русское уголовное право" које се такође употребљава.¹¹⁶ Под овим се појмом подразумева просторна примена кривичног права (од речи голова – глава, синоним за смртну казну као капиталну и најчешће примењивану казну према учиниоцима кривичних дела). Но, и у руској кривичноправној литератури се у последње време за ову грану права употребљава назив "международное уголовное право". Но, поред назива међународно кривично право за ову грану права се у теорији употребљавају и други термини који су требали да потпуније одреде појам, садржину, карактеристике и природу ове гране права. Тако се употребљава и назив "международно казнено право"¹¹⁷. Овај назив, заправо, обухвата све гране права које се баве јавноправним деликтима које свој извор или упориште налазе у нормама међународног права (универзалним, регионалним или уговорним правним актима). У употреби је чак и назив "трансационално или универзално кривично право", односно "међудржавно кривично право" које би се састојало из скупа прописа којима се одређују бића међудржавних

¹¹² В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, оп.цит. стр. 15

¹¹³ S. Glaser, *Infractiões internacionais*, Bruxelles, Paris, 1957. godine, str. 9-10

¹¹⁴ H.D. de Vabres, *Les principes modernes du droit penal international*, Paris, 1928. godine, str. 4-6

¹¹⁵ A. Huet, R.J. Koerling, *Droit penal international*, Paris, 1994. godine, str. 67-94

¹¹⁶ Таганцев, Русское уголовное право, Москва, 1902. године, стр.283 иако овај термин не познају други руски правни писци : Види : Мењшагин, Уголовное право, Москва, 1948. године ; Чхиквадзе, Совјетское уголовное право, Обшјаја част, Москва, 1960.године

¹¹⁷ B. Geninet, *L indispensable du droit penal*, Studyrama, Paris, 2002. godine, str. 76

кривичних дела и санкције за њихове учиниоце¹¹⁸. У француској теорији¹¹⁹ се у новије време јављају предлози да се ова грана права назове "право међународних кривичних дела" (који је преузак будући да ова грана права поред области кривичних дела обухвата процесно право, кривичноправну помоћ, границе репресивне власти државе и др). Поред тога, неки аутори предлажу употребу назива "међународно јавно кривично право" као противтежу међународном приватном праву будући да се ради о грани права која се бави јавноправним деликтима – кривичним делима који имају међународни карактер¹²⁰.

3. ПРЕДМЕТ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Без обзира који се назив употребљава за ову грану права очигледно је да се ради о грани права која има за циљ да одреди међународна кривична дела, систем кривичних санкција за њихове учиниоце, основе и услове кривичне одговорности и кажњивости, као и поступак за утврђивање одговорности и изрицање и извршење кривичних санкција од за то надлежних органа кривичног правосуђа. Дакле, као предмет међународног кривичног права јављају се две врсте појмова и института. То су појмови : материјалног и процесног карактера. У оквиру материјалних појмова и института разликују се : 1) појмови општег и 2) појмови посебног дела кривичног права. Општи део међународног кривичног права има за предмет уређивање : појма и елемената међународног кривичног дела, стадијума у његовом извршењу, основа који искључују постојање дела, извршење више кривичних дела од стране једног лица и облике саучесништва, основе кривичне одговорности (урачунљивост и виност), као и систем кривичних санкција, те основе исључења кривичне одговорности и права на кажњавање. Посебни део међународног кривичног права одређује појам, обележја и карактеристике основног, квалификованог и привилегованог облика међународних кривичних дела, те санкције за њихове учиниоце. Процесни део међународног кривичног права одређује оснивање, систем и организацију међународног кривичног правосуђа (тужилаштво и суд), архитектонику и ток поступка (првостепеног и поступка по правним лековима), место, улогу и положај појединих процесних субјеката (странака и других учесника) у предузимању процесних радњи које имају за циљ расветљење и разрешење кривичне ствари у потпуности на законит и правичан начин. Но, када говоримо о међународном кривичном праву (као грани позитивног права), треба рећи да се под овим појмом, поред наведеног, сматра и наука међународног кривичног права као грана правне науке која

¹¹⁸ H. D. de Vabres, *Traite de Droit criminel et de Legislation penal compare*, Paris, 919-9-0

¹¹⁹ P. Gattegno, *Droit penal special*, Paris, 2003. godine, str. 48-50; M. Veron, *Droit penal special*, Armand Colin, Paris, 2002. godine, str. 147

¹²⁰ Bustamente, *Droit international public*, 1937. godine, str. 828-829

проучава све наведене појмове и институте који заправо представљају предмет регулација и уређивања међународног кривичног права као скупа правних прописа међународне заједнице. Ово проучавање, прво, има за циљ да омогући његово боље разумевање и правилнију примену у конкретним случајевима у пракси, а с друге стране да омогући његово даље развијање и напредовање у циљу повећања ефикасности поступања.

4. ПРАВНА ПРИРОДА МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Међународно кривично право је нова грана права која нема тако дугу историју као што има кривично право, које се јавило са настанком државе и права уопште. Настало у оквиру развоја кривичног права, али и у оквиру међународног јавног (у првом реду међународног ратног – хуманитарног права), међународно кривично право се све израженије издваја у посебну област са тежњом да прерасте у самосталну грану права. Тежња за издвајањем ове области кривичног права у посебну целину постаје све очитија, а разлог томе се налази у наглом развоју и ширењу међународних односа¹²¹. Управо зато што је настало у оквиру и под окриљем кривичног, али и међународног јавног права (у првом реду у оквиру међународног ратног или хуманитарног права), а како се бави кривичним делима као врстом јавноправних деликата, то још увек у правној теорији нема јединственог схватања у погледу правне природе ове гране права. Тако се у давању одговора на ово питање, разликују три схватања. Према првом схватању, међународно кривично право нема правну самосталност и субјективитет као грана права, већ представља саставни део међународног јавног права. Истина, ове две гране права су се дуго времена заједно развијале, али се у оквиру и под окриљем међународног јавног права развила посебна врста деликтног права које одређује кривична дела, систем санкција за њихове учиниоце и одговорност и кажњивост за учињена дела. Извор ове гране права се налази у међународним правним актима - уговорима између појединих држава или конвенцијама донетим у оквиру међународних организација универзалног или регионалног карактера. Пошто ове конвенције и уговори обавезују само оне државе које су их прихватиле (потписале и ратификовале), то оне не обавезују и друге државе које их нису прихватиле, па се не може закључити да постоји јединствена основа међународног кривичног права. Стога се према другом схватању, међународно кривично право сматра саставним делом кривичног (националног) права. И према овом схватању оно нема правну самосталност и субјективитет као грана права. Наиме, ова се грана права уопште не може замислити без општих појмова и института који постоје у оквиру кривичног права (појам и елементи кривичног дела, стадијуми у извршењу кривичног

¹²¹ Б. Чејовић, Кривично право, Општи део, стр. 51; Б. Златарић, М. Дамашка, Рјечник кривичног права и поступка, оп.цит. стр.160-161

дела, основи искључења кривичног дела, појам и елементи кривице, систем кривичних санкција, основи гашења кривичне санкције)¹²². И коначно, према трећем схватању међународно кривично право представља самосталну, посебну грану права, која се јасно разликује и од кривичног и од међународног јавног права по низу својих карактеристика. Иако се, додуше, ради о младој грани права (која је настала у оквиру међународног јавног права на бази постојања одређених међународних правних извора и у оквиру кривичног права, па се може рећи да оно представља хибридную или еклектичку грану права), оно ипак представља посебну, самосталну грану права¹²³, а не само средство одвајања једне гране права у оквиру шире у смислу постојања малолетничког, привредног, војног или службеног кривичног права. Сва та одвајања су учињена из чисто практичних, утилитаристичких разлога, док се код међународног кривичног права ради о самосталној грани права која свој предмет уређује на систематски начин из следећих разлога: 1) ефикасна примена правних норми захтева одређену специјализацију и систематизацију појмова и института у одређеној области, 2) опште је прихваћено да постоји и теоријски и практични интерес за продубљеним проучавањем ове гране права, 3) постоји довољно правних прописа из ове области, а нарочито после ступања на снагу Римског Статута Међународног кривичног суда и статута *ad hoc* трибунала које чине заокружени систем ове гране права, 4) Римски Статут по први пут представља систематизовани кодекс међународног кривичног права са прописима општег и посебног материјалног кривичног права и кривично процесног права и 5) ова грана права је стекла "право грађанства" кроз праксу Нирнбершког и Токијског војног суда, Хашког трибунала и Трибунала за Руанду, те интернационализованих судова, што значи да је ова грана права доживела своје оживотворење кроз непосредну примену прописа у пракси - кроз прописивање, изрицање и извршење кривичних санкција за међународна кривична дела према њиховим учиниоцима.

ЗАКЉУЧАК

Међународно кривично право *stricto sensu* означава право чије су нормативне основе у одредбама међународног права. Савремено међународно кривично право јавља се као право међународних и

¹²² Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, оп.цит. стр.35-37.

¹²³ На самосталну правну природу међународног кривичног права данас упућују и све гласнија истицања непосредне примене прописа међународног кривичног права у конкретним случајевима, с једне стране, односно потреба афирмације и обезбеђења адекватне и ефикасне заштите основног корпуса природних, универзалних људских слобода и права. Оваква схватања све више надмашују идеју о апсолутном суверенитету државе у одређивању граница своје репресивне власти, посебно у погледу кажњавања учинилаца кривичних дела. Тако суверенитет државе почиње да уступа место суверенитету грађана при чему грађани постају носиоци суверенитета "грађанске државе".

националних органа кривичног правосуђа. Управо та синтетичка концепција кроз парцијалну кодификацију кривичног права долази до организације и деловања јединственог међународног кривичног права. Овако схваћено међународно кривично право на данашњем степену развоја представља кључну основу за постојање посебне скупине међународних кривичних дела која су битни састојак целине правног система. Сходно овоме је и схватање према коме међународно кривично право представља скуп правила и прописа садржаних у актима међународне заједнице и уговорима закљученим између појединих земаља којима се одређују међународна кривична дела и санкције у циљу очувања међународног мира и безбедности човечанства, као и скуп прописа којима се предвиђају услови о пружању међународне правне помоћи у погледу примене кривичних санкција према учиниоцима кривичних дела. Од међународног кривичног права, које је имало за предмет решавање сукоба о просторном важењу кривичних закона и регулисање међународне правне помоћи, оно данас постаје међународно кривично право које има за предмет одређивање међународних кривичних дела и кривичних санкција за њихове учиниоце. Данас се у правној теорији све више инсистира да испитивању могућности увођења, не међудржавног, него међународног кривичног права, али као надржавног система правних норми које би биле изнад националног кривичног законодавства. Значи да данас међународно кривично право добија све више супранационалну димензију у смислу непосредне примене међународних норми на поједине случајеве извршења међународних кривичних дела. Таква афирмација супранационалне природе ове гране права се манифестује пре свега кроз појаву међународних злочина - *delictum sui generis* који се у формалном смислу јављају као повреде забрана садржаних у међународним конвенцијама, а у материјалном смислу као повреда или угрожавање општих интереса међународне заједнице. Међународно кривично право је нова грана права која нема тако дугу историју као што има кривично право, које се јавило са настанком државе и права уопште. Настало у оквиру развоја кривичног права, али и у оквиру међународног јавног (у првом реду међународног ратног – хуманитарног права), међународно кривично право се све израженије издваја у посебну област са тежњом да прерасте у самосталну грану права. Тежња за издвајањем ове области кривичног права у посебну целину постаје све очигледнија, а разлог томе се налази у нагом развоју и ширењу међународних односа. На самосталну правну природу међународног кривичног права данас упућују и све гласнија истицања непосредне примене прописа међународног кривичног права у конкретним случајевима, с једне стране, односно потреба афирмације и обезбеђења адекватне и ефикасне заштите основног корпуса природних, универзалних људских слобода и права. Оваква схватања све више надмашују идеју о апсолутном суверенитету државе у одређивању граница своје репресивне власти, посебно у погледу кажњавања учинилаца кривичних дела. Тако

суверенитет државе почиње да уступа место суверенитету грађана при чему грађани постају носиоци суверенитета "грађанске државе". Дакле, ради о грани права која има за циљ да одреди међународна кривична дела, систем кривичних санкција за њихове учиниоце, основе и услове кривичне одговорности и кажњивости, као и поступак за утврђивање одговорности и изрицање и извршење кривичних санкција од за то надлежних органа кривичног правосуђа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Berthelet, P., *Le droit institutionnel de la securite interieure europeenne*, Bruxelles, 2003.
- 2) Cortens, G., Pradel, J., *European Criminal Law*, Hague, 2002.
- 3) Cryer, R., *An Introduction to international criminal law and procedure*, Cambridge, 2007.
- 4) Emm Kareklas, S., *Приручник за кривично право Европске уније*, Београд, 2009.
- 5) Guggenheim, P., *Traite de droit international public*, Geneve, 1953.
- 6) Hirsch, H.J., *Интернационализација казненог права и казненоправне знаности*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 1/2005.
- 7) Huet, A., Koerlingt Joulin, R., *Droit penal international*, Paris, 2002.
- 8) Jescheck, H. H., *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner teil*, 2. Auflage, Berlin, 1972.
- 9) La Rosa, M. A., *Dictionnaire de droit international penal*, Paris, 1998.
- 10) Rousseau, C., *Droit international public, Tome I, Introduction et sources*, Paris, 1970.
- 11) Schindler, S., *The Law of War Crimes : National and International Approaches*, *The American Journal of International Law*, Washington, 1998.
- 12) Schonke, A., Schroder, H., *Strafgesetzbuch*, 25. Auflage, Munchen, 1998.
- 13) Zahar, A., Sluiter, G., *International Criminal Law: a critical introduction*, Oxford, 2008.
- 14) Ambos, K., *Internationales Strafrecht*, Nunchen, 2006.
- 15) Andrassy, J., Бакотић, Б., Вукас, Б., *Међународно право*, Прва књига, Загреб, 1995.
- 16) Ascensio, H., Decaux, E., Pellet, A., *Droit international penal*, Paris, 2000.
- 17) Деган, Ђ. В., *Југословенско правосуђе и међународне конвенције о правима човјека*, *Одвјетник*, Загреб, број 7-12/1989. године, стр. 20-39.
- 18) Деган, Ђ. В., Павишић, Б., Беширевић, В., *Међународно и транснационално кривично право*, Београд, 2011.
- 19) Деган, Ђ. В., Павишић, Б., *Међународно казнено право*, Ријека, 2005.
- 20) Димитријевић, В., Рачић, О., Ђерић, В., Папић Т., Петровић, В., Обрадовић, С., *Основи међународног јавног права*, Београд, 2007.
- 21) Ђурђић, В., Јовашевић, Д., *Међународно кривично право*, Београд, 2003.

- 22) Живановић, Т., Међународно кривично право, Правосуђе, Београд, број 3/1940. године, стр.3-7.
- 23) Златарић, Б., Дамашка, М., Рјечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966.
- 24) Златарић, Б., Међународно кривично право, Загреб, 1979.
- 25) Јовановић, Љ., Јовашевић, Д., Кривично право, Општи део, Београд, 2003.
- 26) Јовашевић, Д., Лексикон кривичног права, Београд, 2006.
- 27) Јовашевић, Д., Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010.
- 28) Јовашевић, Д., Митровић, Љ., Појам, назив, предмет и правна природа међународног кривичног права, Безбедност, полиција, грађани, Бања Лука, број 2/2009. године, стр. 73-93.
- 29) Јовашевић, Д., Појам и основне карактеристике међународног кривичног права, Наука, безбедност, полиција, Београд, број 1/2004.
- 30) Камбовски, В., Међународно казнено право, Скопље, 1998.
- 31) Касезе, А., Међународно кривично право, Београд, 2005.
- 32) Kohler, J., Internationales Strafrecht, Stuttgart, 1917.
- 33) Кривокапић, Б., Лексикон међународног права, Београд, 1998.
- 34) Мрвић Петровић, Н., Кривично право, Београд, 2005.
- 35) Новоселец, П., Опћи дио казног права, Загреб, 2004.
- 36) Павишић, Б., Грозданић, В., Веић, Р., Коментар Казног закона, Загреб, 2007.
- 37) Павишић, Б., Казнено право Вијећа Еуропе, Загреб, 2006.
- 38) Петровић, Б., Јовашевић, Д., Међународно кривично право, Сарајево, 2010.
- 39) Радовановић, М., Кривично право, Општи део, Београд, 1975.
- 40) Радуловић, Д., Међународно кривично право, Подгорица, 1999.
- 41) Сијерчић Чолић, Х., Европско кривично процесно право – регионална правна правила о кривичном поступку, Право и правда, Сарајево, број 1/2008.
- 42) Симовић, М., Благојевић, М., Међународно кривично право, Бања Лука, 2007.
- 43) Стојановић, З., Кривично право, Општи део, Београд, 2000.
- 44) Стојановић, З., Међународно кривично право, Београд, 2002.
- 45) Хорватић, Ж., Казнено право, Опћи дио, Загреб, 2003.
- 46) Црнић Гротић, В., Правни положај међународних уговора у Републици
- 47) Хрватској, Владавина права, Загреб, 1997. године, стр.17-38.
- 48) Чејовић, Б., Кривично право, Општи део, Београд, 2002. године, стр.51-52.

**INTERNATIONAL CRIMINAL LAW - A NEW EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC
BRANCH OF CRIMINAL LAW****PhD Dragan Jovasevic
PhD Mile Rakic****Abstract:**

Bringing many international acts of universal and regional character in the second half of 20th century it is established system of roots on criminal liability and culpability for serious violations of international humanitarian law i wars of international and non-international character. With the entry into force of the Statute of the Hague Tribunal for ex SFRY in 1993 and Tribunal for Ruanda in 1994, also and Statute of the International Criminal Court centuries long idea of establishing universal jurisdiction of supranational bodies of the judiciary about accountability and culpability of perpetrators of the most serious international crimes has finally experienced its implementation, which created a new branch of criminal law - international criminal law with a number of specific.

Keywords: criminal act, liability, sanctions, court, international documents, humanitarian law.

351.74:378(497.6)

KRIVIČNOPRAVNO OBRAZOVANJE POLICIJSKIH SLUŽBENIKA-TEORIJSKI I PRAKTIČNI ASPEKT

Mr Mladen Vuković*

Mr Goran Guska*

Apstrakt:

Dinamična realnost savremenog obrazovnog procesa od akademskog osoblja koji radi u edukaciji visokoškolskog policijskog kadra, zahtjeva kontinuirani razvoj naučne referentnosti i profesionalnih kompetencija. S tim u vezi, pored obavezne edukacije visokoškolskog policijskog kadra kroz institute krivičnog prava i kriminalistike, akademsko osoblje imaju i zakonsku obavezu realizacije praktične nastave. Oni se tematski prevashodno odnose na praktične nastavne sadržaje koji prate savremene predistražne i istražne tokove, a kroz koje se budući policijski kadrovi edukuju za vršenje policijske djelatnosti. Pored praktične edukacije studenata koje je osnov budućeg kvalitetnog rada, akademsko osoblje koje radi u edukaciji policijskog kadra treba kroz stalne kurseve i seminare vršiti krivičnopravno obrazovanje aktivnih policijskih organa sa ciljem što boljeg upoznavanja sa aktuelnim istražnim modelima. U tom smislu krivičnopravno obrazovanje policijskih organa predstavlja vazan segment u ukupnom obrazovanju a cilj ovog rada je da kroz teorijski i praktični aspekt pokuša definisati stvarno stanje u toj oblasti te ponudi neka rjesenja koja bi bila korisna za unapređenje rada policije kroz svrsishodnu edukaciju. Shodno tome u radu će se izvršiti analiza nivoa krivičnopravnog obrazovanja aktivnih policijskih službenika kroz rezultate ankete koja je sprovedena u Centru javne bezbjednosti Banja Luka u policijskoj stanici Lazarevo. Pored ovoga u radu će se prezentovati Uprava za policijsko obrazovanje kao organizaciona jedinica zadužena za školovanje, obrazovanje i stručno usavršavanje policijskih kadrova.

* Doktorant na Pravnom Fakultetu, Univerzitet u Novom Sadu, zaposlen u MUP RS, Uprava za policijsko obrazovanje, Visoka škola Unutrašnjih poslova, Banja Luka, e mail: mladen_vukovic1983@yahoo.com

* Doktorant na Pravnom Fakultetu, Univerzitet u Novom Sadu, zaposlen u MUP RS, Centar javne bezbjednosti, Banja Luka, e mail: goranguska@gmail.com

Ključne reči: krivično pravo, kriminalistika, obrazovanje, policija, teorija i praksa.

UPRAVA ZA POLICIJSKO OBRAZOVANJE

U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, kao posebna organizaciona jedinica za potrebe školovanja, obrazovanja i stručnog usavršavanja policijskih kadrova nalazi se Uprava za policijsko obrazovanje. U okviru Uprave za policijsko obrazovanje organizovane su Policijska akademija i Visoka škola unutrašnjih poslova. Međutim, prije osnivanja Uprave za policijsko obrazovanje 2002. godine poslovi obrazovanja i obuke policijskih kadrova bili su u nadležnosti Centra za obrazovanje kadrova MUP-a RS (1994). Izmjenama i dopunama Zakona o unutrašnjim poslovima (1995) osnovana je Viša škola unutrašnjih poslova i Srednja škola unutrašnjih poslova u nadležnosti Školskog centra MUP-a¹.

Na osnovu Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH i zaključka sa Madridske konferencije o rekonstrukciji policije, a uz uvažavanje potrebe i novog koncepta školovanja i profesionalizacije policije, 1999. godine osnovana je Policijska akademija u Banjoj Luci². Policijska akademija MUP-a RS, a na osnovu Zakona o unutrašnjim poslovima RS³, vrši poslove stručnog osposobljavanja i usavršavanja službenika MUP-a putem osnovne obuke, kao i školovanje i obrazovanje policijskih službenika za potrebe MUP-a RS i drugih agencija za provođenje zakona u Bosni i Hercegovini.

Osnovna policijska obuka, a u skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima RS³ i potrebama MUP-a, za čin policajac odnosno mlađi inspektor, traje dvanaest odnosno šest mjeseci. Polaznici osnovne policijske obuke biraju se putem javnog konkursa iz građanstva. Prema planu i programu osnovna policijska obuka se izvodi u tri faze, i to:

- prva faza traje osam mjeseci, a podrazumijeva teorijsko obrazovanje kandidata,
- druga faza podrazumijeva praktični dio obuke u organizacionim jedinicama Uprave policije (Centri javne bezbjednosti) u trajanju od četiri mjeseca.
- treća faza podrazumijeva sistematizaciju teorijskog i praktičnog dijela obuke i nakon toga pristupa se izradi završnog rada.

Osim za potrebe školovanja putem osnovne policijske obuke, Policijska akademija sprovodi i organizuje specijalističke obuke, kurseve i razne seminare. Kontinuitet obrazovanja za potrebe MUP-a RS nastavljen je osnivanjem Više škole

¹ Pena, U., Rad policije u zajednici i njegova implementacija sa posebnim osvrtom na BiH, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2006. godine, str. 32-35

² Mijalković, V. S., Nacionalna bezbjednost, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009. godine, str. 326

³ Sl. glasnik RS, br. 48/03

unutrašnjih poslova (1995), a kasnije Visoke škole unutrašnjih poslova u Banjoj Luci⁴.

Uprava za policijsko obrazovanje obavlja poslove od posebnog značaja za Ministarstvo, a to su poslovi školovanja, stručnog osposobljavanja i usavršavanja kadrova za rad u Ministarstvu. U tom smislu Uprava priprema nastavni plan i program, izrađuje prijedloge, planove i programe školovanja za sticanje četvrtog, šestog i sedmog stepena obrazovanja, obezbjeđuje internatske uslove za smještaj i ishranu, kao i slobodne aktivnosti studenata, polaznika kursa i drugih oblika stručnog usavršavanja, bavi se naučno-istraživačkom i izdavačkom djelatnošću, vrši i druge poslove iz svoje nadležnosti⁵. U okviru Uprave postoje i obavljaju poslove obrazovanja Policijska akademija i Visoka škola unutrašnjih poslova⁶.

Uprava za policijsko obrazovanje je osnovna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, čiji je osnovni zadatak školovanje i stručno osposobljavanje pripadnika Ministarstva. Strateško opredelenje je jačanje postojećih mogućnosti Uprave i unapređenje dalje aktivnosti Jedinice za osnovnu i specijalističku obuku – Policijske akademije i Visoke škole unutrašnjih poslova. Sa ovim se teži da Uprava za policijsko obrazovanje zapravo želi da postane lider u oblasti policijskog i kriminalističkog obrazovanja, ne samo u zemlji, već i u regionu.

U tom smislu Uprava ima potrebne kapacitete kako kadrovske tako i materijalne⁷. U tom pravcu, pored stalnog unapređenja osnovnog i visokog policijskog obrazovanja, intencije Uprave su na razvijanju i realizaciji savremenih programa specijalističke obuke i osposobljavanja, te specijalističkih i master studijskih programa. Cilj je uvođenje novih vidova specijalističkih kurseva kao što su programi suprotstavljanja savremenim oblicima kriminaliteta (uključujući terorizam i pojedine oblike organizovanog kriminaliteta), kao i rada policije u zajednici, kriminalističkog profilisanja i geografskog modeliranja. Takođe, tu su specijalistički programi iz oblasti strateškog upravljanja, policijskog rada vođenog obavještajnim informacijama, forenzičkih istraživanja, itd. Visoka škola unutrašnjih poslova, pored redovnog osnovnog obrazovanja, realizuje i naučno - istraživačke projekte za potrebe Ministarstva, ali i projekata od šireg društvenog značaja. Takođe, cilj je i realizacija drugog ciklusa studija, koji će se ogledati kroz pokretanje specijalističkih i master studijskih programa. Organizovanje stručnih skupova, okruglih stolova i konferencija je već prepoznatljiva djelatnost Visoke škole unutrašnjih poslova, kao i izdavačka djelatnost. Pitanje saradnje sa drugim srodnim visokoškolskim institucijama je tema koja je stalno prisutna i održava spremnost

⁴ Viša škola unutrašnjih poslova na prijedlog MUP-a RS, a shodno odluci Vlade RS broj 02/1-02734/02. od 23.07.2002. godine, postala je Visoka škola unutrašnjih poslova

⁵ Šikman, M., Amidžić, G., Rekrutovanje kadrova za policiju, Bezbjednost, policija, građani, MUP Republike Srpske, godina IH, broj 1-2/13, str. 11.

⁶ Jovičić, D., Uloga policije Republike Srpske u implementaciji Dejtonskog mirovnog sporazuma, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2005, str. 50.

⁷ Amidžić, G., Specifičnosti upravljanja ljudskim resursima u policiji Rep. Srpske, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2009. godine, str 45.

na uspostavljanje i razvijanje različitih oblika saradnje, a sve u cilju postizanja što većeg kvaliteta nastavno-naučne djelatnosti⁸.

ISTORIJAT UPRAVE ZA POLICIJSKO OBRAZOVANJE

Odlukom Vlade Republike Srpske dana 09. 09. 1992. godine, osnovana je Srednja škola unutrašnjih poslova (kao osnovna organizaciona jedinica Ministarstva), čija je djelatnost bila školovanje i stručno osposobljavanje kadrova za obavljanje poslova policajca-tehničara za poslove bezbjednosti, kroz redovno četvorogodišnje školovanje, kao i organizovanje kurseva za lica iz građanstva, koja se takođe osposobljavaju za policajce opšte namjene.

U skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima, tokom 1994. godine formiran je Centar za obrazovanje kadrova Ministarstva unutrašnjih poslova, čija je funkcija bila školovanje i usavršavanje kadrova za rad u MUP-u kroz redovno školovanje i organizovanje kurseva za policajce u trajanju od 6 mjeseci. Zbog potrebe za školovanim i stručno osposobljenim radnicima MUP-a RS, Odlukom Vlade RS dana 01.07. 1995. godine, osnovana je Viša škola unutrašnjih poslova, koja je sa radom počela 21. 11. 1995. godine. Nastavni proces u Višoj školi trajao je 5 semestara, a po završetku školovanja dobijao se stručni naziv „Pravnik unutrašnjih poslova“.

Osnivanjem Više škole unutrašnjih poslova, formiran je Školski centar MUP-a, kao osnovna organizaciona jedinica Ministarstva, koji je u svojoj nadležnosti imao Srednju školu unutrašnjih poslova i Višu školu unutrašnjih poslova. U realizaciji Okvirnog sporazuma o rekonstrukciji policije Republike Srpske i Madridske deklaracije, a na osnovu Odluke Vlade Republike Srpske, Ministarstvo unutrašnjih poslova je dana 02.07.1999. godine formiralo Policijsku akademiju, koja je sa nastavom počela 19. 07. 1999. godine⁹.

Djelatnost Policijske akademije je stručno usavršavanje i osposobljavanje u jednogodišnjem trajanju polaznika za vršenje poslova policajca, kao i izvođenje specijalističke obuke ponavljanja znanja i vještina za potrebe Ministarstva i drugih institucija i to Vrhovni sud RS, Srpske pošte, Centralna banka i Zaštitarske agencije.

Radi daljeg stručnog usavršavanja i poboljšanja profesionalne osposobljenosti radnika organa unutrašnjih poslova, Odlukom Vlade RS od 23. 07. 2002. godine Viša škola unutrašnjih poslova je transformisana u Visoku školu unutrašnjih poslova, na kojoj je nastavni proces počeo 01. 10. 2002. godine. Po završetku školovanja na ovoj školi stiče se stručni naziv „Diplomirani pravnik unutrašnjih poslova“. Pravilnikom o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u MUP-u RS, 01. 10. 2002. godine Školski centar je transformisan u Upravu za policijsko obrazovanje.

⁸ više: <http://education.muprs.org/>

⁹ više: <http://education.muprs.org/istorijat-i-nadleznost-uprave-za-policijsko-obrazovanje/>

NADLEŽNOSTI UPRAVE ZA POLICIJSKO OBRAZOVANJE

Uprava za policijsko obrazovanje ima sledeće nadležnosti te vrši školovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje kadrova za rad u Ministarstvu, priprema Nastavni plan i program, izrađuje prijedloge, planove i programe školovanja za sticanje četvrtog, šestog i sedmog stepena obrazovanja, obezbeđuje internatske uslove za smještaj i ishranu, kao i slobodne aktivnosti studenata, polaznika kursa i drugih oblika stručnog usavršavanja i osposobljavanja za rad u organima unutrašnjih poslova, vodi evidenciju i dokumentaciju o vaspitno- obrazovnoj djelatnosti, izdaje javne isprave o stepenu stručne osposobljenosti (zvanju) po završetku školovanja i stručnog osposobljavanja, ostvaruje potrebnu saradnju sa visokoškolskim i drugim naučnim ustanovama u oblasti razmjene i angažovanja nastavnika, korištenja univerzitetske biblioteke, bavi se naučno- istraživačkom i izdavačkom djelatnošću i vrši druge poslove u vezi sa školovanjem, stručnim osposobljavanjem i usavršavanjem kadrova za potrebe Ministarstva¹⁰.

VISOKA ŠKOLA UNUTRAŠNJIH POSLOVA

Visoka škola unutrašnjih poslova (VŠUP) u Banjoj Luci je institucija koja je osnovana za obavljanje djelatnosti visokog obrazovanja. Visoka škola djeluje u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske je u sastavu je Uprave za policijsko obrazovanje¹¹. Viša škola unutrašnjih poslova osnovana je odlukom Vlade RS broj 02-157/95 od 01.07.1995. godine. Visoka škola unutrašnjih poslova u Banjoj Luci osnovana je na prijedlog Ministarstva unutrašnjih poslova odlukom Vlade Republike Srpske broj 02/1-02-734/02 od 23.07.2002. godine, s ciljem obrazovanja, stručnog usavršavanja i poboljšanja profesionalne osposobljenosti za potrebe Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i drugih policijsko-bezbjednosnih agencija u Bosni i Hercegovini.

Visoka škola unutrašnjih poslova obavlja djelatnost visokog obrazovanja, stručnog osposobljavanja i usavršavanja u skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima, Zakonom o visokom obrazovanju, Statutom i drugim podzakonskim aktima iz djelatnosti Visoke škole unutrašnjih poslova. Ona priprema i sprovodi nastavni plan i program studija i drugih vidova usavršavanja, realizuje upis i školovanje kadrova, vodi propisane evidencije iz oblasti visokog obrazovanja, obezbeđuje uslove za naučno-istraživački rad i izdavačku djelatnost, obezbeđuje saradnju sa drugim visokoškolskim i naučnim institucijama kao i drugim organima nadležnim za obrazovanje i vaspitanje¹². Osnovna djelatnost Visoke škole je oblast visokog obrazovanja. U okviru djelatnosti visokog obrazovanja, Visoka škola obavlja obrazovnu, nastavnu, naučnoistraživačku, ekspertsko-konsultantsku i

¹⁰ više: <http://education.muprs.org/organizacija-uprave-za-policijsko-obrazovanje/>

¹¹ više: <http://education.muprs.org/razvij-visoke-skole-unutrasnjih-poslova/>

¹² Đukić, B., Obrazovanje i obuka zaposlenih u policiji, bezbjednost, policija i građani, MUP Republike Srpske, godina VIII, broj 3-4/12 str. 12;

izdavačku djelatnost, a može obavljati i druge poslove kojima se komercijalizuju rezultati naučnoistraživačkog rada, pod uslovom da se tim poslovima ne ugrožava kvalitet nastave. Osnovna djelatnost Visoke škole je visoko obrazovanje, ostalo obrazovanje, izdavanje knjiga, izdavanje novina, izdavanje časopisa i sličnih periodičnih publikacija, izdavanje snimljenih zvučnih zapisa, ostala izdavačka djelatnost. Visoka škola može da obavlja i druge djelatnosti koje služe osnovnoj djelatnosti i koje se uobičajeno obavljaju uz tu djelatnost, u manjem obimu ili povremeno, a koje se odnose na: istraživanje i eksperimentalni razvoj u društvenim naukama, istraživanje i eksperimentalni razvoj u humanističkim naukama, istraživanje tržišta i ispitivanje javnog mnjenja, djelatnost poslovnih udruženja i udruženja poslodavaca, djelatnost strukovnih udruženja. Djelatnost Visoke škole je javna. Visoka škola periodično, na pogodan način, obavještava javnost o svojoj djelatnosti, s tim da ostvarivanje načela javnosti ne može biti u suprotnosti sa interesima Visoke škole i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske¹³.

Na osnovu Zakona o visokom obrazovanju¹⁴, Zakona o unutrašnjim poslovima¹⁵ i Statuta Visoke škole unutrašnjih poslova Banja Luka, ministar unutrašnjih poslova Republike Srpske donjeo je nastavni plan i program na Visokoj školi unutrašnjih poslova. Osnovne akademske studije prvog ciklusa traju osam semestara. Završetkom osnovnih akademskih studija stiče se visoka stručna sprema i zvanje "diplomirani pravnik unutrašnjih poslova" iz odabranog smjera, (policijski i kriminalistički), sa ostvarenih minimum 240 ECTS bodova.

Nastavni predmeti po godinama i semestrima su:

Prva godina studija: Organizacija i nadležnost policije, Uvod u pravo, Ustavno pravo, Kriminalistika taktika, Sociologija, Krivično pravo, Defendologija, Specijalno fizičko obrazovanje I, Strani jezik (engleski, njemački), Osnovi ekonomije, izborni predmet: Javna bezbjednost, Teorije kriminalistike, Informatika, Policijska etika, Kultura i komunikacije, Socijalna patologija.

Druga godina studija: Krivično procesno pravo, Prekršajno pravo, Kriminalistika tehnika, Specijalno fizičko obrazovanje II, Kriminologija sa penologijom, Upravno pravo, Kriminalistika metodika, Policijska taktika, izborni predmeti (Opšti i bezbjednosni menadžment, Strani jezik, Privatna bezbjednost i Viktimologija.

Treća godina studija: Organizovani kriminalitet, Osnovi međunarodnog prava, Policijski menadžment, Pravna medicina, Policijska informatika, Međunarodno krivično pravo, Bezbjednost saobraćaja, Specijalno fizičko obrazovanje III, Kriminalistika operative, izborni predmeti: Kriminalistika prevencija i prognostika, Policijska psihologija, Maloljetnička delikvencija i Policijsko pravo.

Četvrta godina studija je podjeljena po smjerovi i to:

Kriminalistički smjer gdje se izučavaju sledeći predmeti: Kriminalistika strategija, Kriminalističke obavještajne analize, Specijalno fizičko obrazovanje IV,

¹³ više: <http://education.muprs.org/djelatnost-visoke-skole-unutrasnjih-poslova/>

¹⁴ Službeni glasnik RS, broj 73/10, 104/11 i 84/12

¹⁵ Sl. glasnik RS, br. 48/03

Međunarodna policijska saradnj, Privredno pravo, Forenzičke nauke, izborni predmeti: Metodika istraživanja nasilničkog kriminaliteta, Metodika istraživanja požara, eksplozija I havarija, Metodika istraživanja privrednog kriminaliteta, Metodika istraživanje imovinskog kriminaliteta, Upravljanje posebnim istragama.

Policijski smjer: Rad policije u zajednici, Upravljanje ljudskim resurskima u policiji, Specijalno fizičko obrazovanje IV, Međunarodna policijska saradnja, Privredno pravo, Policijske operacije, izborni predmeti: Terorizam, Obavještajno bezbjednosna djelatnost i službe, Policijska kontrola i regulisanje saobraćaja, Obezbeđenje i zaštita ličnosti i objekta, Nadzor nad radom policije, Sistem bezbjednosti i zaštite. Nastava u semestru traje 15 radnih sedmica.

Kao što je gore izloženo vidljivo je da se u Visokoj školi unutrašnjih poslova se pored baznih kriminalističkih predmeta se obavezno izučavaju predmeti krivičnopravne katedre: Krivično pravo, Krivično procesno pravo, Kriminologija sa penologijom, Uvod u pravo, Ustavno pravo, Prekršajno pravo i Osnovi međunarodnog prava. Kao glavni problem u praksi je evidentiran nedostatak izučavanja predmeta Građansko pravo, Obligaciono pravo, Stvarnog prava i Rimskog prava zbog čega je nemoguće pristupiti polaganju pravosudnog ispita ili upisa Master i Doktorskih studija na Univerzitetu u Banja Luci.

REZULTATI ANKETE SPROVEDENE U CJB BANJA LUKA U POLICIJSKOJ STANICI LAZAREVO

Na pitanje praktičnog aspekta obrazovanja policijskih službenika u Republici Srpskoj pokušali smo dati odgovor kroz provođenje ankete u jednoj od policijskih stanica u nadležnosti Centra javne bezbjednosti Banja Luka a koja u svojoj nadležnosti ima najveći dio teritorije grada Banjaluka.

Naime,CJB Banjaluka po broju krivičnih djela participira sa oko jednom trećinom u odnosu na ukupan broj krivičnih djela na nivou MUP-a RS te kao takav nosi najveći teret rada u odnosu na ostale Centre u RS. Pripadnike Policijske stanice Lazarevo smo odabrali kao učesnike ankete na osnovu čijeg rezultata bi se moglo doći do nekih zaključaka u pogledu poznavanja materije krivičnopravne teorije i potrebe za dodatnom edukacijom policijskih službenika. Navedena policijska stanica u svom satavu ima 70 zaposlenih policijskih službenika odnosno radnika sa zakonskim ovlaštenjima.Od navedenog broja radnika zaposleno je pet rukovodilaca, deset inspektora kriminalističke policije dok se ostali dio odnosi na uniformisane policijske službenike.

Anketa je provedena među 45 policijskih službenika Policijske stanice Lazarevo koji su se dobrovoljno odazvali a u njoj su sadržana četiri pitanja na koja su ponuđeni odgovori „da“ i „ne“ a to su:

- 1) Da li ste tokom svog školovanja(srednja škola,fakultet..) ili kroz druge vidove obuke izučavali predmete krivičnog materijalnog i krivičnoprocesnog prava?

- 2) Da li kroz svoj rad primjenjujete Krivični zakon Republike Srpske i Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske?
- 3) Da li možete potpuno samostalno da tumačite odredbe navedenih zakona?
- 4) Smatrate li da vam je potrebna dodatna obuka za primjenu zakona iz oblasti krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava?

Pozitivan odgovor na prvo pitanje dalo je 39 ispitanika dok je 6 ispitanika odgovorilo da se kroz obrazovanje nikad nisu susretali sa predmetima krivičnog materijalnog i procesnog prava. Obzirom na navedeno smatramo da je navedeni broj od 6 ispitanika nedopustivo velik jer on čini 13,33 % od ukupnog broja ispitanih te kada bi se pretpostavilo da je ovaj procenat ekvivalent za sve policijske službenike MUP-a RS onda bi se s pravom moglo zaključiti da je obrazovanje neadekvatno u toj mjeri.

Drugi odgovor nam daje rezultat da 42 ispitanika u odnosu na njih 3 u svom radu primjenjuje Krivični zakon RS i Zakon o krivičnom postupku RS. Ovakav omjer je očekivan i razumljiv jer su upravo navedeni zakoni u većoj ili manjoj mjeri svakodnevn alat za rad policijskih službenika.

Treće pitanje nam je donijelo odgovore gdje se 30 ispitanika izjasnilo da može potpuno samostalno da tumači odredbe gore navedenih Zakona dok se njih 15 izjasnilo suprotno. Ovdje stoji konstatacija da jedna trećina ispitanih policijskih službenika nije u stanju da samostalno primjenjuje i tumači zakone te da je to rezultat koji poziva na dodatnu edukaciju. Nesamostalnost u radu ovolikog broja policijskih službenika sigurno da u određenoj mjeri negativno utiče na efikasnost rada Policijske stanice.

Četvrto pitanje nam je donijelo odgovore da 29 ispitanika ima potrebu za dodatnom obukom iz oblasti koja je predmet ispitivanja dok njih 16 smatra da im takva obuka nije potrebna. Ako se pretpostavi da 15 ispitanika koji su u prethodnom pitanju smatrali da ne mogu samostalno tumačiti odredbe Zakona ima i potrebu za dodatnom edukacijom onda ostaje broj od 14 ispitanika koji bez obzira što su samostalni u tumačenju ipak imaju potrebu za dodatnom edukacijom.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Obzirom na gore navedene dobijene rezultate i odgovore koje su ispitanici ponudili jasno je da stanje u oblasti primjene navedenih Zakona nije na potrebnom nivou kakav zahtijeva Policijska stanica. Očigledan je veliki broj onih policijskih službenika koji se nikad nisu susreli sa krivičnopravnom materijom a još veći broj onih koji nisu u stanju u svom radu samostalno koristiti navedene Zakone. Prilikom anketiranja ispitanika je većina rukovodnih radnika kao i kriminalističkih inspektora koji su sa najvišim stepenom obrazovanja tako da ostaje dilema da li bi rezultati bili još nepovoljniji da su odgovore dali svi zaposleni u policijskoj stanici. Takođe se nameće pitanje kakvo je stanje u ostalim organizacionim jedinicama MUP-a, odnosno ministarstva u cijelosti. Anketa je dala takve odgovore da krivičnopravna

materija predstavlja nepoznanicu za jedan velik broj policijskih službenika iako Zakoni iz ove oblasti predstavljaju osnovni alat za rad u primjeni njihovih ovlaštenja.

Zato je u prvom redu potrebno izvršiti širu i sveobuhvatniju analizu stanja obrazovanja uopšte policijskih službenika MUP-a RS a potom i preduzeti konkretne mjere na poboljšanju stanja u oblasti obrazovanja. Neka od rješenja su svakako stalna i povremena usavršavanja kroz obuke, predavanja, vježbe praktične primjene Zakona i slično kao i stalno unapređenje saradnje sa organima pravosuđa koji bi bili od koristi upravo kroz praktičnu primjenu i tumačenje Zakona.

LITERATURA

Izvori:

- Zakon o unutrašnjim poslovima (Sl. glasnik br.48/03),
- Zakon o policijskim službenicima (Sl. glasnik br.43/10)
- Zakon o visokom obrazovanju („Sl. glasnik Rep. Srbije”, br. 76/05)

Udžbenici i monografije:

- Amidžić, G., Specifičnosti upravljanja ljudskim resursima u policiji Rep. Srpske, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2009. godine;
- Đukić, B., Obrazovanje i obuka zaposlenih u policiji, bezbjednost, policija i građani, MUP Republike Srpske, godina VIII, broj 3-4/12;
- Jovičić, D., Uloga policije Republike Srpske u implementaciji Dejtonskog mirovnog sporazuma, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2005. godine;
- Mijalković, V. S., Nacionalna bezbjednost, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009. godine;
- Pena, U., Rad policije u zajednici i njegova implementacija sa posebnim osvrtom na BiH, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2006. godine;
- Šikman, M., Amidžić, G., Rekrutovanje kadrova za policiju, Bezbjednost, policija, građani, MUP Republike Srpske, godina IH, broj 1-2/13.

Internet stranice:

- <http://education.muprs.org/>
- <http://education.muprs.org/istorijat-i-nadleznost-uprave-za-policijsko-obrazovanje/>
- <http://education.muprs.org/organizacija-uprave-za-policijsko-obrazovanje/>
- <http://education.muprs.org/razvij-visoke-skole-unutrasnjih-poslova/>
- <http://education.muprs.org/djelatnost-visoke-skole-unutrasnjih-poslova/>

CRIMINAL LAW EDUCATION OF POLICE OFFICERS-THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Mr Mladen Vukovic
Mr Goran Guska

Abstract:

The dynamic reality of contemporary educational process of academic staff working in higher education of police personnel, requires the continuous development of scientific referentiality and professional competence. In this connection, in addition to the mandatory training of police personnel through a higher institutes of criminal law and criminalistics, academic staff have a legal obligation to realization of practical training. They are primarily related to the theme of practical courses that follow modern trends preliminary and investigative and through which educate future police personnel to carry out police activities. In addition to the practical training of students, which is the basis for future quality work, academic staff working in training police personnel needs through continuous training courses and seminars carried out by criminal police authorities have education with the aim of better understanding the current investigation models. In this sense, education criminally police authority is an important segment in the total education and the goal of this work is that the theoretical and practical aspects of attempts to define the actual situation in the area and offer a solution that would be useful for the improvement of police work through meaningful education. Accordingly, the paper will be analyzed levels of education have criminal police officers through the results of a survey conducted at the Center for Public Security Banja Luka police station Lazarevo. In addition, the paper will be presented to the Directorate for Police Education as an organizational unit responsible for training, education and professional training of police personnel.

Key words: criminal law, criminology, education, police, theory and practice.

347.78:349.22

AUTORSKO DELO U TOKU RADNOG PROCESA

Prof. dr Sefer Međedović*

Apstrakt:

Autorsko djelo je stvaralački čin čovjeka, bilo žene bilo muškarca, pri čemu nije od značaja starost autora, jer nekada genijalni maloljetnici, naročito u oblasti umjetnosti mogu biti autori, s tim što maloljetnik prije 15 godina ne može stvoriti djelo u radnom odnosu, jer prema pozitivnim propisima on ne može zasnovati radni odnos prije 15 godine života. Za autorska djela stvorena u radnom odnosu važi pravilo da imovinska ovlaštenja ima poslodavac u trajanju od 5 godina od završetka djela, a moralna ovlaštenja ima autor.

Radni proces je okvir autorovog djelovanja kao uposlenika. Imovinska ovlaštenja na takvom djelu zadržava poslodavac u trajanju od 5 godina. Njihovi odnosi regulišu se ugovorom. Na ovaj odnos se primjenjuju odredbe propisa iz oblasti autorstva, obligacionog i radnog prava.

Ključne riječi: autorsko djelo, radni proces, zaštita, pravo.

UVODNE NAPOMENE

Autorsko djelo može biti stvoreno u radnom odnosu, s tim što pravo iskoršćavanja ima poslodavac. Autoru pripadaju moralna ovlaštenja u koja svakako spada pravo autora da se na tom dijelu naznači njegovo ime, odnosno da se zna ko je autor toga djela, s tim što naznačenje autora može biti određeno punim imenom i prezimenom autora, ali to može biti i u vidu pseudonima ili znaka. U sudskoj praksi su izgrađeni slučajevi šta se smatra autorskim djelom stvorenim u radnom procesu, slično kao kod autorskih djela uopšte.¹

Odnos poslodavca i upošljenog (autora) reguliše se ugovorom o radu na osnovu Zakona o autorskom i srodnim pravima. Znači, ugovor o radu je pravni osnov na osnovu kojeg poslodavac stiče imovinsko-pravna ovlaštenja na

* Redovni profesor na za užu naučnu oblast građansko pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerzitet u Novom Pazaru, advsefer@t-com.me.

¹ „Ne predstavlja autorsku samostalnu, intelektualnu tvorevinu prilagođavanje opšteg modela sistema vrednovanja poslova i radnih zadataka organizacionim potrebama poslodavca, koji je učinjen od strane njegovog radnika u izvršenju redovne radne obaveze“: (Rješenje Vrh. Suda Srbije, GŽ. br.4/01 od 10.04.2002. god.)

autorskom djelu. Jedini izuzetak je korišćenje računarskog programa stvorenog u radnom odnosu, jer za njegovo korišćenje pravni osnov se nalaz direktno u zakonu.

Valja naglasiti da se kod ovakvog odnosa ne štiti sama ideja, nego ono što izražava ideju a to je autorsko djelo, kao proizvod ljudskog uma i duha bez obzira kako je ta ideja izražena. U svakom slučaju iskorišćavanje autorskog djela može se vršiti samo u okviru registrovane djelatnosti poslodavca.

Zakonom je određen rok od pet godina od dana završetka djela ako opštim aktom poslodavca ili ugovorom nije drugačije određeno.

Iako poslodavac ima pravo na iskorišćavanje djela, to ne isključuje pravo autora na dobijanje naknade zavisno od efekata iskorišćavanja djela.

Kod sabranih djela, autor ima pravo da objavi svoje djelo i prije isteka roka. Takođe poslodavac ima pravo da autorsko djelo iskorišćava u okviru svoje djelatnosti bez dozvole autora. Pri tome poslodavac nije obavezan da plaća autoru naknadu za korišćenje djela što je kuriozitet, jer u drugim slučajevima kada nije u pitanju autorsko djelo stvoreno u radnom odnosu, autor ima pravo na zaštitu svog djela od neovlašćenog iskorišćavanja.

Valja zapaziti da pravno lice (privredno društvo, ustanova, udruženje itd.) ne može biti autor. Pravno lice može biti samo izvedeni nosilac autorskog prava kada se na njega prenese pravo na iskorišćavanje djela. Ipak, stvaranje autorskog djela za vrijeme radnog odnosa zadržava autorovu individualnost sa svim karakteristikama kao za svako autorsko djelo, jer je i tu potrebno, da ideja djela izađe iz duhovne unutrašnjosti svoga stvaraoca i da bude jasno izražena. Dakle, autorsko djelo mora biti preneseno na materijalnu podlogu, a govorno ili muzičko djelo koje nije snimljeno ili zabilježeno notama, ili koreografija koja nije pismeno izražena, takođe se smatraju autorskim djelom, kada budu izražena na odgovarajući način.

I najzad, autorsko djelo ne mora biti objavljeno da bi uživalo autorsku zaštitu.

Poslodavac ima pravo da na derivativan način iskorišćava autorsko djelo, ali tek onda kada sa autorom zaključi ugovor o radu ili neki slični ugovor. U tom slučaju on je aktivno legitimisan za zaštitu autorskog djela kod sudova i drugih organa. On takođe ima pravo da zatraži određivanje privremene mjere protiv svakog trećeg lica koje povrijedi njegovo pravo ili neposredno prijeti da će mu ga povrijediti.

KARAKTERISTIKE AUTORSKOG DJELA STVORENOG U RADNOM ODNOSU

Kod softwera je pravno lice nosilac autorskog prava što znači da njemu pripadaju imovinsko-pravna ovlašćenja. Zapravo, pravno lice se smatra kreatorom autorskog djela i jedino u tom slučaju ono može biti izvorni nosilac autorskih prava bez obzira na ime radnika koji je to djelo stvorio u radnom procesu. Objavljivanje takvog djela vrši se u korist pravnog lica i njemu pripada pravo na naknadu za sve koristi od takvog djela.

Doduše, postoje shvatanja po kojima poslodavac ne može biti nosilac moralnih ovlašćenja takvog djela, (kao npr. u Francuskoj), ali u cjelini gledano moralna ovlašćenja autora, koja mu pripadaju imaju izvjesna ograničenja, pogotovo kada su u pitanju softveri.²

Karakteristično je to, da kolektivna djela, u koja spadaju enciklopedije, rečnici, plakati, računarski programi i sl. izvorno nastaju u procesu rada i njima upravljanju isključivo poslodavci kao njihovi izvorni nosioci.

Kao i svako djelo, autorsko djelo stvoreno radnom procesu mora ispunjavati sve opšte karakteristike duhovne tvorevine. Zakonom o autorskim i srodnim pravima³, kao i Bernskom konvencijom iz 1886. godine autorsko djelo se određuje kao tvorevina stvorena u oblasti književnosti, umjetnosti i nauke.

Dakle, to je duhovna originalna tvorevina izražena u odedenoj formi, bez obzira na njegovu umjetničku, naučnu i drugu vrijednost, njegovu namjenu, veličinu i način ispoljavanja. Pri tome ne smatraju se autorskim djelom opšte ideje, postupci, metodi rada ili matematički koncepti, ni načela, principi i uputstva sadržana u autorskom djelu. Isto tako ne smatraju se autorskim djelom ni zakoni, propisi, ni službeni materijali organa koji vrše javna ovlašćenja, službeni prevodi propisa, podnesci i drugi akti sudskih i upravnih organa.

Pošto autor može biti samo čovjek, autorsko djelo je određeno ljudskom djelatnošću i duhovnim sadržajem, kao i svojom formom i originalnošću.

Kao ljudska tvorevina, autorsko djelo ne može biti rezultat rada životinje, prirode ili neke mašine odnosno uređaja, iako se nekada ljudski rad ne može jasno odvojiti od pomoći složenih tehnologija i uređaja. Ljudski rad kao autorsko djelo mora biti ispunjen duhovnim sadržajem jer samo onaj rad koji proizilazi iz ljudskog duha i uma može biti racionalan i imati emocionalni karakter.

Duhovni sadržaj se najprije izražava kao ideja djela koja ima fazu unutrašnje konkretizacije u vidu koncepta, nota, skica i sl. tek sazrijevanjem ove prve faze nastaje kontura djela, odnosno spoljnim oblikovanjem djela postiže se veći stepen realizacije autorove ideje i dolazi do prelaska iz unutrašnjeg oblika u fazu jasne konkretizacije. Prema tome, autorsko djelo je jedinstvo ideje kao animus i korpusa kao forme djela.

U svakom slučaju autorsko djelo podrazumijeva originalnost jer to je uslov za njegovu zaštitu. Ona je odraz ličnosti autora i njegovog uma i duha u koje on unosi elemente svog obrazovanja, iskustva i informacije iz kolektivne svijesti.

Originalno autorsko djelo prevazilazi okvire svakodnevnog, uobičajenog i rutinskog stvaralaštva, ali to nikako ne znači da autorsko djelo mora biti genijalno ili natprosječno.⁴

² Softver predstavlja niz upustava koja korisnik izdaje hardwaru- na određenom programskom jeziku, po određenom redosledu sa ciljem da se izvrši određena funkcija.

³ „Službeni glasnik RS“, br. 104/99, 99/11 i 119/12.

⁴ „Ne predstavlja autorsku samostalnu intelektualnu tvorevinu prilagođavanja opšteg modela sistema vrednovanja poslova i radnih zadataka organizacionim potebama poslodavca koji je učinjen od strane njegovog radnika u izvršenju redovne radne obaveza“.

Kod autorskih djela stvorenih u radnom odnosu najčešće je naglašena njihova praktična korist.

U opšte karakteristike autorskog djela spada i određenje njegove pravne prirode. O tome su mišljenja podijeljena. Jedni pripadaju monističkom, drugi dualističkom, a treći pak trijalističkom shvatanju. Po monističkom shvatanju bitna je forma a ne ideja djela. Ovo shvatanje zastupa njemački pravnik Kohler i naš prof. Miodrag Janjić. Dualističko shvatanje zastupa francuski teoretičar Anri de Bua i naš bivši profesor Vojislav Spaić. Po njima je bitna ne samo forma djela (corpus), već i ideja djela (animus), pa autorsko djelo predstavlja jedinstvo ideje i forme. Po trijalističkom shvatanju treba uvažiti i unutrašnju konkretizaciju ideje, tako da ona predstavlja jedinstvo sa formom i idejom. Ovo shvatanje zastupa ljubljanski profesor Jurij Štampihar.⁵

Autorska djela uopšte spadaju u oblast intelektualne svojine, pa je zato pogrešno poistovjećivati ovu sa materijalnim dobrima. Zapravo, predmet građansko – pravne svojine je stvar u materijalnom smislu, a predmet intelektualne svojine je nematerijalno dobro, kao umni, odnosno intelektualni proizvod. Otuda autorsko pravo ima ograničeno trajanje za razliku od građansko – pravne svojine koja nema ograničeno trajanje. Puna je istina da su prava intelektualne svojine društveni odnos koji nastaju povodom stvaranja i korišćenja intelektualnih tvorevina i kao takva smatraju se prava sui generis, s tim što između autorskih i njima srodnih prava postoji razlika od prava industrijske svojine koja takođe sačinjavaju prava intelektualne svojine, jer dok je kod autorskih prava naglasak na estetici autorskih djela, dotle je kod prava industrijske svojine naglasak na njihovoj materijalnoj koristi.

Isto tako, prava industrijske svojine moraju biti nova u trenutku podnošenja prijave za priznanje, dok novost kod autorskih prava nije karakteristična, jer o jednoj te istoj temi može pisati više različitih autora na sasvim različit način. Pored toga, za priznanje prava industrijske svojine mora da podnijeti prijava u upravnom postupku, dok se za autorska prava ne podnosi prijava jer ona egzistiraju samim činom nastanka.

Već smo rekli da materijalna obilježja prava intelektualne svojine imaju vremensko trajanje. Tako autorska prava traju za života autora i 70 godina poslije njegove smrti. U stvari traju mnogo više nego prava industrijske svojine – npr. patent (20 godina od dana podnijete prijave), jer pronalasci brže zastarijevaju od autorskih prava.

O odnosu autorskih prava i prava industrijske svojine treba gledati međusobna dejstva i uticaje u svakom slučaju prava intelektualne svojine, kada dostignu svoj vrhunac približavaju se umjetnosti, i obrnuto, kada umjetnost na putu usavršavanja dostigne svoje krajnje usavršavanje ona se pretvara u nauku, a jedinstvo nauke i umjetnosti je najveća manifestacija ljudskog genija.

⁵ Miodrag Janjić, enciklopedija Imovinskog prava i prava udruženog rada, Beograd, 1978. god; str.34; Vojislav Spaić, Teorija autorskog prava i autorsko pravo SFRJ, Sarajevo, 1969.god; str.5.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Već smo rekli da je tvorac autorskog djela čovjek, kao i kod autorskog djela stvorenog za vrijeme rada. Dakle, čovjek stvara autorsko djelo u procesu svog rada (za koji prima platu), samo što je to autorstvo specifično u odnosu na autorstvo koje čovjek ispunjava van radnog vremena. U tom pravcu autorsko djelo stvoreno za vrijeme rada možemo posmatrati u objektivnom i subjektivnom smislu. U objektivnom smislu takvo pravo obuhvata skup ukupnih odnosa u vezi sa stvaranje i korišćenjem autorskog djela iz oblasti književnosti, nauke i umjetnosti, mada autorsko djelo stvoreno u radnom procesu najčešće i najviše se približava pravima industrijske svojine, jer je kod njega naglašena tehnička i komercijalna priroda. Subjektivni karakter autorskog djela i autorskog prava proizilazi iz čovjekovog umnog djelovanja i određuje se kao skup imovinskih i moralnih ovlašćenja autora na svom autorskom djelu.

Moralna ovlašćenja pružaju pravnu zaštitu autorovoj ličnosti i njegovom ugledu, dok imovinska ovlašćenja obezbjeđuju pravo poslodavcu na raspolaganje djelom i uživanje koristi od autorskog djela za period od pet godina.

U kontinentalnom sistemu regulisanja autorskog prava, u koje spada i naše pravo, ne traži se ispunjenje određenih formalnosti za razliku od aglosaksonskog prava kod kojeg dominira kopirajt koji zahtijeva ispunjenje brojnih formalnosti i koji na autorsko pravo gleda kao na subjektivno pravo.

Kada se autorsko djelo počelo razlikovati od tjelesnih dobara pojavila se i zaštita autorskog djela, počev od privilegija koje su feudalni vladari dodjeljivali pojedinim autorima, jer nije bilo isto prvo štampanje djela od njegovog preštampavanja. Kasnije su se pored štampara pojavili izdavači i urednici pa su privilegije obuhvatile njih. Ako bi autor ujedno bio i izdavač svog djela onda su privilegije davane i autorima.

Još 1623 godine pojavio se Zakon o monopolima u Engleskoj, kojim je engleski kralj Jakov Stjuart I, zabranjivao monopol, osim pravim pronalazačima. Tada su izdavači morali da registruju svoje poslove preko registra predajom dva primjerka knjige.

Prvi zakon o autorskom pravu, poznat kao zakon kraljice Ane iz 1709 godine koji je bio na snazi sve do 1911 godine po kome je autor bio izvorni nosilac prava na štampanje i izdavanje svog djela. Ta zaštita je trajala četrnaest godina i mogla je biti produžena na isti period ukoliko je autor bio živ.

U Kraljevini Jugoslaviji donijet je Zakon o zaštiti autorskog prava iz 1929 godine koji je tada bio jedan od najmodernijih zakona iz te oblasti, a 1930 godine Jugoslavija je pristupila Bernskoj konvenciji.

Autorsko djelo stvoreno za vrijeme radnog odnosa može biti djelo jednog, a može biti i djelo više autora, s tim što njihovi udjeli ne moraju biti jednaki, a zavisno od učešća u stvaranju djela zavisi i njihova naknada. „Samo kazivanje o svom ličnom životu kroz razgovor ne dovode do stvaranja autorskog djela, pa to lice, na osnovu čijeg je kazivanja i života stvoreno autorsko djelo, nije autor, ni koautor

stovrenog djela iz oblasti književnosti...“⁶ Kod spojenih autorskih djela svaki autor zadržava svoje autorsko pravo i njihovi odnosi se regulišu ugovorom, budući da kod takvih djela ne postoji akt zajedničkog stvaranja (čl.12 ZASP-a). Kod koautorskih filmskih djela pisac scenarija, režiser i glavni snimatelj su koautori, a ako je muzika bitan elemenat filmskog djela i komponovano je za djelo, onda je i kompozitor koautor filmskog djela. Filmsko djelo predstavlja cjelinu u kojoj dominira producent, koji zaključuje ugovor sa svakim koautorom i na osnovu toga postaje nosilac autorskog prava na filmskom djelu, što je svojstveno sistemu zakonske cesije.⁷

Pitanje naknade (honorara) ne procjenjuje se samo na osnovu toga da li je autorsko djelo stvoreno u radnom vremenu ili izvan radnog vremena ili da li je djelo spadalo u redovnu dužnost autora ili ne, već na osnovu ukupnih okolnosti, shodno Zakonu o autorskim i srodnim pravima.⁸

Autorov radni odnos cijeni se po zakonu o radu, opštem kolektivnom ugovoru i ugovoru o radu između poslodavca i zapošljenog. Dakle, autor može biti u radnom odnosu na neodređeno ili određeno radno vrijeme. Isto tako autor može biti strani državljanin ili lice bez državljanstva (apatrid) koji rade kod poslodavca. U svakom slučaju radni odnos se može tretirati kao odnos po osnovu rada između zapošljenog i poslodavca. Pri tom, kolektivnim ugovorom i ugovorom o radu može se utvrditi veći obim prava i povoljni uslovi rada od prava i uslova utvrđenih zakonom o radu. Ako pojedine odredbe kolektivnog ugovora utvrđuju nepovoljnije uslove rad od uslova utvrđenih zakonom o radu, primjenjuje se zakon. Ako pojedine odredbe ugovora o radu utvrđuju nepovoljnije uslove rada od uslova utvrđenih zakonom i kolektivnim ugovorom, ništave su. Valja još imati u vidu da, ukoliko kolektivni ugovor kod poslodavca nije zaključen, neposredno se primjenjuje granski kolektivni ugovor za odgovarajuću djelatnost, a ako nema granskog kolektivnog ugovora, primjenjuje se opšti kolektivni ugovor. Ako autor kao zaposleni ostvaruje zaradu, on pored toga ima pravo na posebnu naknadu po osnovu autorstva, kao i pravo na bezbjednost i zaštitu života i zdravlja na radu, stručno osposobljavanje u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom.

Ako poslodavac ne označi svog uposlenika kao autora koji je djelo stvorio, uposleni ima pravo na naknadu nematerijalne štete, o čemu je sudska praksa izgradila jasan stav.⁹

⁶ Presuda Vrh. suda Srbije Gž. br.846/85 od 09.09.1985. god.

⁷ „...da li će koautorsko djelo biti nedjeljiva cjelina zavisi od samog djela, tj. da li je moguće doprinose autora izdvojiti i odvojeno koristiti. Po pravilu odnosi koautora povodom stvaranja a naročito korištenja djela reguliše se ugovorom.“ (leksikon Građanskog prava, Beograd, 1996.god str.277).

⁸ Takvo određenje daje odluka Vrhovnog suda Srbije Gž.br. 3220/66.

⁹ „Tužilac je u izvršavanju radne obaveze kod tuženoga stvorio autorsko djelo. Tuženi je djelo prepisao i nije označio tužioca kao autora djela i time je izvršio povredu njegovih autorskih prava pa ima pravo na naknadu nematerijalne štete, ali nema pravo na naknadu materijalne štete“ (Vrh. sud Srbije, Rev. br.733/96 od 12.03.1996. god, objavljeno u zakonu o autorskim i srodnim pravima, Dimitrije Milić, Beograd, 2011. God; str.262).

Da bi uposleni ostvario pravo na imovinska ovlaštenja autorskog djela mora ispunjavati opšte i posebne uslove iz zakona o radu što znači da to lice mora imati navršenih 5 godina života i opštu zdravstvenu sposobnost. Isto tako lice sa invaliditetom koje je zdravstveno osposobljeno za rad na odgovarajućim poslovima može zaključiti ugovor o radu pod uslovima i na način utvrđen zakonom o radu. Ako ugovor o radu poslodavac zaključi sa licem mlađim od 18 godina mora imati pismenu saglasnost roditelja, usvojioca ili staraoca, ako takav rad ne ugrožava njegovo zdravlje, moral i obrazovanje odnosno ako takav rad nije zabranjen zakonom. Poslodavac ne može od lica zahtijevati podatke o porodičnom, odnosno bračnom statusu i planiranju porodice kao ni dostavljanje isprava i drugih dokaza koji nijesu od neposrednog značaja za obavljanje poslova.

Poslodavac ne može da uslovljava zasnivanje radnog odnosa sa ženom, uslovljavajući je da pribavi dokaze o trudnoći, osim ako se radi o poslovima kod kojih postoji znatan rizik za zdravlje žene i djeteta utvrđen od strane nadležnog zdravstvenog organa.

Ugovor o radu između poslodavca i radnika smatra se zaključenim kad ga potpišu zaposleni i poslodavac. Ugovor o radu se zaključuje prije nego što radnik stupi na rad.

Ugovor o radu na određeno vrijeme radi zamjene privremeno odsutnog zaposlenog, može se zaključiti do povratka odsutnog zaposlenog, ali ako se privremeno odsutni zapošljeni rasporedi na drugo radno mjesto, onda se može ugovor o radu na određeno vrijeme tretirati kao ugovor o radu na neodređeno radno vrijeme.

Ako uposleni koji je stupio na rad po ugovoru na određeno vrijeme nastavi da radi po isteku roka za koji je zaključen ugovor o radu i pristane na takvo zaposlenje, dolazi do transformacije radnog odnosa na određeno vrijeme u radni odnos na neodređeno vrijeme. U svakom slučaju zaposleni ostvaruje svoja prava i obaveze iz radnog odnosa danom stupanja na rad.

Zaposleni može sa poslodavcem zaključiti ugovor o radu na određeno radno vrijeme sa nepunim radnim vremenom i tada ostvaruje svoja prava iz rada i po osnovu rad srazmjerno vremenu provedenom na radu. Kad priroda posla zadovoljava, poslodavac može organizovati rad kod kuće zaposlenog i taj odnos se reguliše ugovorom o radu. Isto tako poslodavac može zaključiti ugovor o radu za obavljanje poslova u domaćinstvu, što predstavlja poseban slučaj kada tako zaposleni stvori autorsko djelo u toku rada, jer isplata naknade za rad može da bude u naturi, obezbjeđivanjem stanovanja i ishrane i to davanje mora se novčano izraziti.

Druge modalitete radnog odnosa kao što su prekovremeni rad, dežurstvo i sl. takođe se regulišu ugovorom kao i preraspodjela radnog vremena, preračunavanje časova rada, noćni rad, dopunski i smjenski rad.

Dakle, sva pitanja između poslodavca i zapošljenog regulišu se ugovorom o radu čime se stvara veća izvjesnost u njihova prava i obaveze, a time se stvaraju jasni uslovi za zaštitu poslodavca i zaposlenog.

Literatura

Janjić, M., Enciklopedija Imovinskog prava i prava udruženog rada, Beograd, 1978.
Spaić, V., Teorija autorskog prava i autorsko pravo SFRJ, Sarajevo, 1969.
Zakon o autorskim i srodnim pravima, Službeni glasnik RS“,br,104/99,99/11 i 119/12.

AUTHOR'S WORK DURING THE WORK PROCESS

PhD Sefer Mededovic

Abstract

Authors work is a creative act of man, any woman any man without it being of importance the age of the author, because sometimes ingenious minors, especially in the field of art can be authors, except a minor 15 years ago can not create a work of an employee, because according to applicable regulations it can not be employed before 15 years of age. Copyright works created in employment, the rule is that the employer has a proprietary authorization for a period of 5 years from the completion of the work, a moral authority to the author.

The working process is the framework of the author's work as an employee. Property powers in such work shall be retained by the employer for a period of 5 years. Their relations are regulated by the contract. In this relationship, the provisions of regulations in the field of authorship, obligation and labor law.

Keywords: authors work, workflow, security, law.

340.132

PRAVNA NORMA I NJEN ZNAČAJ

Doc. dr Rejhan Kurtović*

Apstrakt

Autor se u radu bavi pitanjem pravne norme kao osnovnog elementa prava, dajući poseban osvrt na njen neprocenljiv značaj za pravo uopšte. U veoma dugoj tradiciji, pravna norma predstavlja privilegovani deo proučavanja pravne nauke i istorije prava, gde je i do danas ostala centralno pitanje teorije i filozofije prava. U radu se posebna pažnja posvećuje i pravnom normiranju, kao kompleksnoj delatnosti vezanoj za pravo i autonomno uređenje društvenih odnosa.

Ključne reči: pravna norma, društvena norma, dispozicija, sankcija, vrste pravnih normi

UVOD

Pravna norma je osnovni i najbitniji element prava, bez koga se pravo ne bi moglo zamisliti. Pravna norma predstavlja "najsitniji" deo prava, tj. "atom" prava, i pravo se ne može razložiti na manje delove. Ukoliko bi pravo razložili na manje delove od pravne norme, onda bi ti delovi izgubili smisao i ne bi predstavljali pravo. Pravne norme izražene su na različite načine, u pisanom ili nepisanom obliku, uže i šire, opisno i kraće, u pravnim aktima, članovima zakona, odeljcima, paragrafima i dr. Ipak, moramo uvek biti svesni šta je to pravna norma, odnosno, od čega se ona bitno razlikuje i sa čim ne predstavlja znak jednakosti. Pravnu normu ne treba mešati sa članovima ili paragrafima zakona ili drugih pravnih akata, što je čest slučaj u praksi. Ona se nekada može poklopiti sa njima, ali, u većini slučajeva to nije tako. Pravna norma je obično šira, jer, jedan član najčešće sadrži samo jedan deo norme, ili više različitih normi. Član predstavlja sistematsku jedinicu nomotehničke strukture pravenog akta. Pravne norme imaju veliki značaj, kako za samo pravo, tako i državu kao društveno političku organizaciju. Bez pravne norme, sigurno ne bi bilo ni prava, a bez prava ne bi bilo države. Zbog toga, pravna norma predstavlja „uzorčno posledičnu vezu između prava i države. Pravna norma je uslov za

* Docent za teorijsko-istorijske uže naučne oblasti, Departmana za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazariu, r.kurtovic@uninp.edu.rs.

postojanje prava i države kao dve najvažnije društvene pojave. Svi oni koji se bave proučavanjem prava i države, na bilo koji način, moraju biti svesni značaja i uloge pravne norme. Mnogi drugi pravni fenomeni i instituti uslovljeni su postojanjem pravne norme. Celokupna primena prava vezana je za poznavanje pravne norme, njene strukture, mesta u opštem sistemu pravnih normi, ali i njenog tumačenja i povezivanja sa drugim pravnim normama.

1. POJAM PRAVNE NORME

Sve oblasti ljudskog života uređene su različitim normama. Termin "norma" nije u pravnoj nauci opšteusvojen. Sa istim ili sličnim značenjem, umesto njega koriste se i termini kao što su pravilo, propis, zakon i slično. Mada se ovi termini često koriste kao sinonimi, treba napomenuti da njihovo značenje nije uvek isto (Vranjanac, Dajović: 2009, 64). Normiranjem se definišu različita pravila putem kojih se nastoje urediti mnogobrojni društveni odnosi i ponašanje ljudi. Zbog toga, postoje različite vrste društvenih normi, kao što su: moralne, običajne, religijske i dr.¹ Od navedenih normi moramo razlikovati pravne norme, koje postoje paralelno sa ostalim vrstama društvenih normi, uz izražene razlike, primat i efekte delovanja. Razlike između pravnih i ostalih društvenih normi jasno su vidljive, a najbolje se mogu uvideti: po načinu nastanka, subjektu koji ih donosi, sadržaju, načinu primene, vrsti sankcije i garanciji njihovog izvršenja. Društveni odnosi koji se regulišu moralnim i pravnim normama nisu istovetne prirode i važnosti. Sa stanovišta države i društva kao celine, pravne norme regulišu najbitnije društvene odnose bez kojih država kao najorganizovaniji deo društva ne bi mogla biti skladno povezana (Đorđević: 2015,146). Pravne norme se stvaraju organizovano, od strane posebno ovlašćenog subjekta, po tačno određenoj proceduri i postupku donošenja. Zbog složene procedure i postupka iz koga nastaju, pravne norme imaju i poseban značaj u opštem sistemu društvenih normi.

Reč norma je latinskog porekla i znači pravilo. U tom smislu, pravnu normu bi mogli definisati kao pravilo o ponašanju ljudi zaštićeno državnim aparatom prinude. Pravna norma nije bilo kakvo pravilo, ona se od mnoštva drugih pravila razlikuje po tome što iza nje stoji legalni aparat državne prinude. Država je ta koja ima na raspolaganju različite modele sile i prinude, putem kojih može primorati određene subjekte na poštovanje pravne norme, odnosno, postupanje po istoj. U tome se i ogleda efikasnost pravne norme, jer, kod drugih društvenih normi nemamo elementa državne sankcije i prinude, što znatno umanjuje njihovu efikasnost, delotvornost, ali i obaveznost. Pravo se sastoji iz pravnih normi, tj. pravo predstavlja skup pravnih normi. Pravnim normama se uređuje i reguliše

¹ Društvene norme mogu da se razvrstaju na različite načine i vrste. Na primer, one mogu da se podele na regulativne i konstruktivne (Imanel Kant), kognitivne, ekspresivne i moralne (Talkot Parsons), lične i bezlične (Alf Ros), opšte i posebne (Norberto Bobio), običajne, moralne i pravne (Nikola Visković), u širem i užem smislu (Radimir Lukić).

celokupan pravni, politički i ekonomski sistem. Najvažniji segmenti ljudskog društva obezbeđuju se pravnim normama.

2. NEKA TEORIJSKA STANOVIŠTA O PRAVNOJ NORMI

Pravna norma koju susrećemo u današnjem obliku, razvila se zahvaljujući dugoj i detaljnoj teorijskoj analizi. Pravni teoretičari koji su se bavili problematikom pravne norme imali različita gledišta i stavove o njoj. Zahvaljujući tome, razvila su se i posebna učenja o pravnoj normi i njenoj strukturi, zahvaljujući čemu danas imamo pravnu normu u ovoj formi i obliku. U pravnoj teoriji postoje različita shvatanja o pravnoj normi, njenom definisanju, strukturi, kriterijumima klasifikacije i vrstama.

Ciceron karakteriše pravne norme kao zapovesti i zabrane. Dok je rimski pravnik Modestin, smatrao da funkcije jedne pravne norme obuhvataju: zapovesti, zabrane, dopuštenja i kazne. Po nejm, moć zakona je: zapovedati, zabranjivati, dozvoljavati, kažnjavati.

Hans Kelzen kaže da se reč "norma" odnosi prvenstveno, mada ne isključivo, na zapovest, propis, naredbu. Kelzen normu definiše kao izraz ideje da nešto treba da se dogodi, posebno da neki pojedinac treba da se ponaša na određen način.

Dalje, Hans Kelzen daje dobru formulaciju shvatanja da je norma jedna kompleksana, konstruktivna kategorija. On je ovo pitanje analizirao baveći se problemom idealne jezičke formule pravnog propisa. Kelzen smatra da se zadatak pravne nauke sastoji u konstrukciji pravne norme iz postojećeg pravnog materijala. Kelzen u vezi sa ovim kaže: „Praktičan doslovni tekst, kojim se služe pravni poreci, irelevantan je...za rešenje problema. Pravni propisi moraju biti iskonstruisani iz sadržine zakona, a sastavni delovi, koji su neophodni za njegovu konstrukciju, često se ne nalaze čak ni u istom zakonu, nego se moraju skupiti iz više zakona“ (Kelzen: 2002, 205).

Vrlo uspešnu definiciju pravne norme dao je veliki nemački pravnik iz 19. veka, Rudolf Jering, u svom delu *Cilj u pravu*. Po toj definiciji: „Sadržina norme je misao, postavka (pravna postavka), ali postavka praktične vrste, to jest upustvo za ljudsko delovanje; norma je, dakle, pravilo prema kojem se treba upravljati“. Jering dalje smatra da su pravne norme samo one kojima to svojstvo daje država, odnosno da je država jedini izvor prava.

Georg Jelinek daje tri suštinska elementa pravnog pravila, odnosno norme. Po njemu, pravna pravila su: 1) norme za spoljašnje ponašanje ljudi jednih prema drugima; 2) norme koje potiču od poznatog spoljašnjeg autoriteta i 3) norme čija je obaveznost garantovana od strane spoljašnje moći. Kroz ova svojstva, smatra Jelinek, pravna norma se razlikuje od verskih, običajnih i moralnih normi.

Nikola Visković navodi da su sve norme hipotetičke, zato što je u prirodi normi uopšte (kao tehnike društvene kontrole) da nadovezuju određena značenja posledice na određene situacije-uslove.

Jasnu razliku između pravila i individualnih normi napravio je Džon Ostin. Prema Ostinu: „Kada obavezuje generalno na klasu činjenja ili ne činjenja, zapovest je zakon (a law) ili pravilo (rule)“. Ali kada obavezuje na specifično činjenje ili ne činjenje, ili činjenja i ne činjenja određena specifično ili individualno, zapovest je povremena (occasional) ili pojedinačna (particular).

Rasprave o problemu strukture pravne norme posebno se intenziviraju krajem 19. i početkom 20. veka, kada se došlo do shvatanja koje su posebno razvili Ernest Citelman i Hans Kelzen, da je pravna norma, u logičkom smislu, jedan hipotetički sud oblika „ako A treba B“, odnosno, „ako nastupi činjenica A- uslov, treba da nastupi činjenica B – posledica“ (Vranjanac, Dajović: 2009, 66). Naravno, treba reći da je i ranije bilo pokušaja utvrđivanja strukture pravne norme, gde se posebno treba naglasiti doprinos Džeremija Bentama s kraja 18. veka. Takođe, i nakon Kelzena bilo je značajnih doprinosa rešavanju ovog pitanja, gde posebno treba pomenuti radove von Wrighta, Alfa Rosa, Džozefa Raca i drugih (Vranjanac, Dajović: 2009, 66).

Po Kelzenovom shvatanju, pravna norma ima dva logički dovoljna elementa: delikt i sankciju. Iz prekršaja i sankcije logički se izvodi i pojam obaveze.

Engleski pravni filozof H.L.A Hart uputio je kritiku Kelzenovom shvatanju pravne norme. Hart smatra, da ako bismo normu predstavili na način kao to Kelzen čini, u formi „ako A treba B“, ne bi bilo moguće razlikovati krivični zakon koji kažnjava određeno ponašanje novčanom kaznom od, na primer, poreskog zakona koji oporezuje određene delatnosti.

Kelzenovo učenje o dvodelnoj strukturi pravne norme izazvalo je da se razvije učenje o trodelnoj strukturi pravne norme. Po učenju o trodelnoj strukturi pravne norme, norma ima tri dela: pretpostavku (hipotezu), dispoziciju i sankciju.

Najzad, i učenje o trodelnoj strukturi pravne norme pokazalo se kao nepotpuno, što je uslovalo da se javi novo učenje o četvorodelnoj strukturi pravne norme. Po ovom učenju, hipoteza treba da bude dvojaka, odnosno da obuhvata i hipotezu dispozicije i hipotezu sankcije. Nova norma imala je sledeći oblik: „Ako H (hipoteza), treba O (obaveza); i ako P (prekršaj), treba S (sankcija)“. Kao što možemo videti, prema četvorodelnoj strukturi pravna norma obuhvata sledeće delove: pretpostavku (hipotezu) dispozicije, dispoziciju, pretpostavku (hipotezu) sankcije i sankciju.

3. STRUKTURA PRAVNE NORME

Kao što se može videti, mnogobrojne rasprave o strukturi pravne norme počinju navođenjem elemenata, odnosno njenih sastavnih delova. Pojedini autori vezuju se samo za dva elementa pravne norme, smatrajući ih osnovnim, dok drugi navode tri ili četiri takva elementa. Da se teorijska shvatanja o strukturi pravne norme ne završavaju na tome, govori nam i činjenica, da je čuveni pravni teoretičar Nikola Visković, pod uticajem Karla Kosija, dao znatno kompleksniju strukturu pravne norme, navodeći da se pravna norma sastoji iz deset delova. Ove teorijske

nesuglasice neretko proizvode konfuzije u praksi, počevši od onih koji se tek počinju baviti proučavanjem prava, do onih koji se duže vremena bave pravnom problematikom i koji nisu toliko posvećeni teoriskoj deskripciji pravne norme. Studenti prava sa nesigurnošću pričaju o strukturi pravne norme, jer ne znaju koje stanovište o pravnoj normi treba prihvatiti, obzirom, da kroz literaturu nailaze na različite teorijske stavove. Zbog toga, kada govorimo o pravnoj normi neizbežno je posvetiti posebnu pažnju strukturi pravne norme, i podrobnije se pozabaviti analizom njenih elemenata.

Kod pravne norme razlikujemo četiri dela: pretpostavku (hipotezu) dispozicije, dispoziciju, pretpostavku (hipotezu) sankcije i sankciju. Ovakvu strukturu pravne norme možemo prikazati na sledeći način: PD + D + PS + S = PN

Deo pravnih teoretičara smatra da svaka pravna norma ne sadrži sve navedene elemente. Kod nekih pravnih normi susrećemo sve elemente, dok kod nekih navedenih elemenata nema. Najvažniji element pravne norme je dispozicija. Uz dispoziciju odmah ide sankcija, koja je ujedno i karakteristično obeležja pravne norme koje je razlikuje od drugih normi. Svakako, uz dispoziciju i sankciju javljaju se i pretpostavka dispozicije i pretpostavka sankcije kao deskriptivni elementi kojim se navodi pod kojim uslovima će se primeniti dispozicija i sankcija. Sintezom navedenih elemenata dobijamo jednu novu celinu, koja se definiše kao pravna norma.

3.1. Pretpostavka dispozicije

Pretpostavka ili hipoteza dispozicije je početni deo pravne norme u kome se navode subjekti kojim je norma upućena, tj. adresati norme, i situacije u kojoj se oni moraju naći da bi se na njih primenio zahtev iz dispozicije, odnosno pravne norme. Pretpostavka dispozicije je onaj deo pravne norme koji određuje činjenice ili okolnosti čijim postojanjem je uslovljen zahtev, obaveza ponašanja, odnosno dispozicija. Ovaj deo norme nema preskriptivni karakter, on ništa ne propisuje već predstavlja jedan činjenični, deskriptivni iskaz. Hipotetičnost nije relana vremenska kategorija, predviđanje šta će se pod određenim okolnostima desiti, već „izražava odnos u kojem je jedna činjenica uslov neke druge“. Pretpostavkom dispozicije određuje se događaj koji još nije nastupio, ali koji je moguć, verovatan ili čak neizbežan. Taj događaj mora da se ispuni da bi za odnosnog subjeketa nastupila obaveza da postupa po dispoziciji. Zbog toga se pretpostavka dispozicije drugačije naziva „primarnom pretpostavkom“ (Mitrović: 2012:187). Sadržina dispozicije može biti manje ili više određena. Pretpostavke se odnose na pravno relevantnu činjenicu ili okolnost koja je opšte poznata, očigledna, koja uobičajeno, normalno, ili verovatno postoji, ali ne i apsolutno, neminovno u svakom pojedinačnom slučaju.

3.2. Dispozicija

Dispozicija² predstavlja osnovni i najvažniji element pravne norme. Putem nje se izražava ono što treba, ne treba, može ili sme da bude učinjeno. Ona je primarno, uslovno, relativno, alternativno i normativno (običajno, moralno ili neko drugo društveno ponašanje) pravilo ponašanja, tj. zapovest jedne volje koja raspoložuje vlašću upućena drugoj volji (na primer da je svako dužan da plati porez) (Mitrović: 2012:181). Dispozicije kao normativni deo pravne norme predstavlja njen veoma važan element, koji pravnu normu obeležava u tolikoj meri da se sa njom poistovećuje. Od načina na koji je izražena dispozicija zavisi i sam karakter pravne norme. Dispozicija nije jednoobrazna i identična u svim pravnim normama, već se razlikuje od slučaja do slučaja.

S obzirom na način na koji je izražena zapovest, razlikujemo četiri vrste dispozicije: naređujuće ili pozitivne (preceptivne), zabranjujuće ili negativne (prohibitivne), ovlašćujuće ili dopuštajuće (permissivne), deklarativne ili interpretativne (eksplikativne) (Živanović: 1959, 36). *Naređujuće dispozicije* traže neku pozitivnu radnju, akt, činjenje i dr. *Zabranjujuće dispozicije* zahtevaju uzdržavanje od neke radnje, to jest nečinjenje i nepostupanje. *Ovlašćujuće dispozicije* predviđaju određena ovlašćenja da se nešto čini ili nešto zahteva od drugog subjekta. *Deklarativne dispozicije*, odnosno one koje sadrže objašnjenje ili definiciju, na izgled ne predstavljaju nikakve zahteve za subjekte jer jezički izraz nije ni u naredbi, ni u zabrani, ni u ovlašćenju, već u konstataciji ili opisu.

S obzirom na stepen slobode ovlašćenih i obaveznih subjekata, razlikuju se apsolutno određene i relativno određene dispozicije. *Apsolutno određene dispozicije* nazivaju se još i *kategoričkim, imperativnim, ius cogens, ius scriptum*. Kod njih je zahtev tačno određen, a zapovest adresatima označena je "tako i nikako drugačije", ne ostavljajući subjektu u postupanju po dispoziciji nikakvu slobodu. Takve su naređujuće i zabranjujuće dispozicije (Vukadinović, Stepanov: 2001, 273).

Relativno neodređene dispozicije mogu biti, s obzirom na slobodu adresata dispozicije sa neodređenim pojmovima i pravnim standardima, alternativne dispozicije, dispozicije s diskrecionom vlašću i dispozitivne (zamenjive dispozicije).

U određivanju pravila ponašanja služimo se raznim pojmovima. Zavisno od karaktera pravne norme, kao i drugih okolnosti, pa i samih termina i njihovog značenja, dispozicija može imati pojmove koji mogu imati različita značenja i kojima se mogu davati različita tumačenja. Stepem preciznosti pojmova može biti različit, ali se pojmovi s obzorm na preciznost mogu podeliti na dve osnovne kategorije, određene i neodređene pojmove. Prema tome delimo i dispozicije na *dispozicije sa određenim* i *dispozicije sa neodređenim pojmovima*. Od neodređenih pojmova naročito su karakteristični pravni standardi. To su pojmovi koji menjaju svoju konkretnu sadržinu zavisno od svakog konkretnog slučaja, a ipak ostaju u suštini isti. Oni imaju izvesno značenje, ali se ono menja, ima određeno značenje u

² Reč dispozicija potiče od latinske reči *disposito*, koju možemo prevesti kao raspored, razmeštajem uređivanje i sl.

konkretnom slučaju. Značenje pravnog standarda biće određeno od strane nadležnog subjekta koji ima autoritet u procesu primene takve dispozicije (Đorđević: 2015, 157).

U pravnoj praksi uobičajeno je da norme predviđaju jedno, tačno određeno obavezno ponašanje. Takve norme nazivaju se kategorične pravne norme. Međutim, postoje i norme koje odstupaju od ovog pravila, i koje mogu sadržati dva ili više ponašanja, gde će subjekt izabrati sam po kom će ponašanju postupiti. Za takve norme karakteristične su alternativne dispozicije. *Alternativne dispozicije* su one dispozicije koje daju slobodu subjektu da bira jednu od ponuđenih alternativa. Reč alternativa potiče iz latinskog jezika, od reči *alter* – jedan od dvojice, i *alteruter* – jedan ili drugi. Subjekt je vezan za mogućnost koju je odredio tvorac norme i na njemu je da izabere jednu od tih mogućnosti. Alternativne dispozicije se prevashodno odnose na subjekte ovlašćenja, a mogu se izuzetno odnositi i na subjekte obaveze. Bilo koju od ponuđenih alternativa da izabere subjekt, smatraće se da je dispozicija ispunjena, tj. da je subjekt postupio po dispoziciji.

Diskrecione dispozicije su slične alternativnim dispozicijama, jer se i u njima određuju dva ili više pravila ponašanja, s tim što je reč o pravilima po kojima se može ponašati državni organ. Za razliku od alternativnih dispozicija, kod diskrecionih slobodu izbora ponašanja ima donosilac dispozicije, a ne onaj koji treba da se ponaša po njoj (Muhić: 1982, 15). Ove dispozicije daju diskreciono pravo državnom organu u opredeljenju i ponašanju, te donošenje pravne norme na osnovu tog opredeljenja. Na osnovu toga, državni organ je slobodan da donese pravnu normu koja će obavezivati druge subjekte. Državni organ koji ima diskreciono pravo, ne sme zloupotrebiti svoja prava i primeniti dispoziciju suprotno interesima države. Dispozicije koje daju diskrecionu vlast najviše srećemo kod normi koje regulišu nadležnost sudskih i upravnih organa pri donošenju pojedinih akata, naročito kod donošenja sudskih odluka i izdavanja dozvola i drugih upravnih akata.

Dispozitivne dispozicije su one dispozicije koje se sastoje u tome što utvrđuju izvesno određeno ponašanje subjekta, ali subjektima istovremeno daje pravo da mogu sami stvoriti drugo pravilo ponašanja o istom odnosu. Takve norme sadrže jedno pravilo ponašanja subjekta, ali ga istovremeno ovlašćuju da umesto takve dispozicije sam stvori drugu dispoziciju – normu. Dispozicija koja je stvorena od subjekta, zamenjuje određenu propisanu dispoziciju. Zbog toga se ove dispozicije nazivaju još zamenjivim dispozicijama, iz razloga što već postoji pravilo o ponašanju koje je propisao subjekt koji je stvorio pravnu normu, ali postoji i ovlašćenje drugog subjekta koji primenjuje tu pravnu normu da može stvoriti sopstvenu dispoziciju i njom zameniti već postojeću dispoziciju. Ukoliko subjekt nije stvorio novu dispoziciju, mora se ponašati po postojećoj dispoziciji. Ove dispozicije se susreću najviše u onim pravnim oblastima gde preovlađuje autonomija volje stranaka.

3.3. Pretpostavka sankcije

Pretpostavka sankcije je element pravne norme koji sadrži opis koji tek treba da se dogodi da bi se primenila sankcija, tj. ona sadrži opis činejnica ili okolnosti koje predstavljaju uslov za primenu pravila sadržanog u sankciji. Ovaj element pravne norme sastoji se u ponašanju koje je suprotno ponašanju koje se zahteva u dispoziciji pravne norme, tj. u neizvršenju pravne obaveze suprotnom ili zabranjenom radnjom. Pretpostavka sankcije nije isto što i prekršaj, delikt, kao deo stvarnosti činjenica, koje se nalaze izvan pravne norme. Ona opisuje ljudsku radnju kojom je učinjen delikt i ona uspostavlja nužnu sponu između dispozicije i sankcije. U strukturi pravne norme delikt pokazuje odnos ili način povezivanja primarne i sekundarne zapovesti, dispozicije i sankcije. Delikt ili prekršaj sastoje se u ponašanju suprotnom od onog koje zahteva dispozicija. Prekršaj je nužan uslov za primenu sankcije. Ali, pored njega mogu biti predviđeni i drugi uslovi za njenu primenu, naročito kada je reč o pojedinačnom aktu određivanja sankcije (Lukić, Košutić: 2005, 236).

3.4. Sankcija

Sankcija³ predstavlja alternativno i sekundarno pravilo o ponašanju pravnih subjekata. Ona je usmerena prema počiniocu prekršaja i prema državnom organu koji, ukoliko je to potrebno, treba da izvrši i prinudnu meru u odnosu na počinioca prekršaja. Sankcija je kao posledica prekršaja nužan i sastavni element pravne norme. Sankcija predstavlja „sekundarnu dispoziciju“, koja stupa na snagu i postaje obavezna tek kada se ne ispuni „primarna dispozicija“. Uslov za primenu sankcije je ne postupanje po dispoziciji. Prema tome, sankcija je sekundarno pravilo ukoliko se ne postupi po primarnom pravilu. Sankcija ne predstavlja celu pravnu normu, ona je besmislena bez dispozicije čijem ostvarenju služi. Sankcija nije stvar važenja prava, nego efikasnost koja je presudna za postojanje pravnog poretka. U pogledu vezanosti pravne norme za sankciju u smislu fizičke prinude u teoriji su se iskristalisale dve velike grupe shvatanja: sankcionistička i antisankcionistička. Prema prvoj grupi shvatanja, za pravo je bitna njegova vezanost za sankciju, za fizičku prinudu, dok autori u okviru druge skupine dokazuju da prinuda ni u normativnom, ni u faktičkom smislu nije obeležje prava (Jež: 2006:128). Sankcija je ujedno i završni deo pravne norme kojom se jednom državnom organu daje ovlašćenjenje (nadležnost) ili pripisuje obaveza da prisili na izvršenje obaveze subjekta pravne obaveze ili da mu izrekne određenu kaznu zbog počinjenog delikta. Sankcija se često poistovećuje sa kaznom, međutim, to nije ispravno, jer je sankcija širi pojam od kazne, koji između ostalog obuhvata i kaznu. Zbog važnosti i značaja pravnog poretka sankcije se unapred određuju. Nema krivice i nema kazne bez zakona. Ovaj princip je od velikog značaja jer se njime obezbeđuje sigurnost

³ Reč sankcija potiče od latinske reči *sanctio*, koja je označavala deo rimskog zakona koji je predviđao pravne posledice za slučaj nepoštovanja odredaba koje je zakon propisao.

građana. Pravilo je da sankcije određuje država, ali, može se u pojedinim slučajevima dati mogućnost i nekom drugom subjektu da odredi sankciju (npr. ugovorna kazna).

Sankcije koje su sadržane u pravnim normama imaju poseban značaj, obzirom da se kao garant njihovog izvršenja javlja država sa svojim aparatom prinude.

Sankcije se mogu kvalifikovati na različite načine i po različitim kriterijumima. Jedna od podela razvrstava sve sankcije u dve velike kategorije, sankcije prema licima i sankcije prema aktima.

Sankcije prema licima odnose se na subjekte, tj fizička i pravna lica koja su na razne načine povredila dispoziciju. Ove sankcije možemo podeliti na: krivičnopravne, građanskopravne, prekršajne i disciplinske.

Sankcije prema aktima predstavljaju posebnu vrstu sankcija budući da se ne izriču prema licima već prema aktima, u slučaju da akti imaju određene nedostatke i manjkavosti. Sankcije prema aktima sastoje se u oceni njihove zakonitosti. S obzirom na stepen nezakonitosti koja se utvrdi u pravnim aktima, ove sankcije mogu se podeliti na ništave i rušljive.

Sankcije se mogu podeliti s obzirom na vrstu dobara koja se oduzimaju sankcijom. Tako imamo *sankcije moralnog karaktera* (su opomena, ukor), *sankcije imovinskog karaktera* (novčana kazna, naknada štete), sankcije kojima se oduzima sloboda građana (lišenje slobode).

Sankcije mogu biti *apstraktne* i *konkretne*. Opšte pravne norme sadrže apstraktne sankcije (na primer, u krivičnom pravu vrsta i raspon kazne za pojedinačna krivična dela je zatvor od 3 do 5 godina). Konkretne kazne mogu sadržati pojedinačni pravni akti (na primer, sudskom presudom se izriče kazna zatvora od 3 godine osuđenom licu).

Sankcije se mogu deliti i prema težini prekršaja. Pored toga što se vodi računa o tome u kojoj meri je povređeno određeno dobro, uzima se u obzir način i sredstva kojim je izvršen prekršaj.

Prema cilju sankcije se dele na *retributivne* i *restitutivne*. Kod retributivnih cilj je odmazda, a kod restitutivnih naknada štete i povraćaj u pređašnje stanje.

Pored navedenih klasifikacija sankcija, postoje i druge klasifikacije.

4. VRSTE PRAVNIH NORMI

Tehnika pravnog normiranja je vrlo razvijena i sadrži razne tipove normi i vrsta subjekata koji ih stvaraju (normotvorci), kao diferencirana sredstva koja su prilagođena postizanju različitih pravnih ciljeva, odnosno istih ciljeva na različitim stepenima (hijerarhijskog) pravnog sistema (Visković: 2001, 172). U praksi, norme se javljaju u vrlo različitim oblicima i imaju vrlo različite funkcije. Zbog toga, pravne norme se razvrstavaju prema brojnim i različitim kriterijumima. U našoj novijom pravnoj teoriji, uglavnom se uzimaju slični kriterijumi klasifikacije pravnih normi, što potvrđuju dela i stavovima pravnih teoretičara koji su se bavili ovom

problematikom (R. Lukić, G. Kušelj, M. Pavčnik, B. Perić, I. Melvinger, B. Košutić i dr.).

Prema obliku formulisanja zapovesti, norme se dele na naređujuće, zabranjujuće, ovlašćujuće i indikativne. Prema načinu nastanka, obliku pojavljivanja, odnosno sredstvima izražavanja, dele se na običajne i postavljene, ili nepisane i pisane. Prema načinu određivanja subjekata na koje se zapovest odnosi, norme mogu biti opšte i pojedinačne, odnosno apstrakte i konkretne. Sa stanovišta određenosti dispozicije, razlikuju se kategoričke norme i norme s nedovoljno određenim dispozicijama. Potom, norme se mogu razvrstati u više i niže, prema pavnoj snazi, materijalne (osnovne, primarne) i formalne (tehničke, sekundarne), u odnosu na to da li se njima uspostavljaju prava i obaveze ili propisuju način stvaranja i izvršavanja normi, ustavne, krivične, građanske, nasledne, porodične, upravne, radne, procesne, međunarodne i druge, prema predmetu regulisanja, odnosno pravnim granama koje obrazuju, državne i nedržavne, prema subjektu tvorcu, zatim prema prostornom i vremenskom važenju i slično (Vasić, Čavoški: 1996, 77).

Najpre, po načinu nastanka pravne norme se mogu podeliti u *običajne* i *postavljene (positum)*. Običajne norme nastaju spontano, neplanski, usled dugotranog ponavljanja kroz vreme, i njihov tvorac je određeno društvo kao kolektivna kategorija. Postavljene norme nastaju u tačno datom i određenom vremenskom trenutku, po predviđenoj proceduri i pravilima, uz tačno određenog tvorca koji je ovlašćen da ih donosi.

Prema stepenu uopštenosti, pravne norme se dele na *apstraktene* i *konkretne*. Apstraktnim normama se reguliše unapred neodređen broj slučajeva na takav način da su za njihovu primenu potrebne konkretne norme, kao što je slučaj sa načelima pravnog i društvenog poretka, koja se nužno uređuju konkretnim normama. Konkretne norme mogu neposredno da se primene, bilo da su opšte ili pojedinačne (Mitrović: 2012, 188).

Prema tome da li sadrže pretpostavku dispozicije, tj. da li su određeni uslovi za njihovu primenu, pravne norme se dele na *uslovne* i *bezuslovne*. Uslovne su one norme koje sadrže određeni uslov da bi se dispozicija primenila. Bezuslovne pravne norme ne sadrže uslov za njihovu primenu, i one se odnose na određeno stanje, situaciju, događaj i sl.

Prema obimu i krugu subjekata na koje se odnose, pravne norme se dele na *opšte* (generalne) i *pojedinačne* (individualne). Opšte norme se odnose na neodređen broj slučajeva i na neodređen broj lica. Opšta pravna norma, prema broju slučajeva koje obuhvata, odnosno opsegu primene, može biti univerzalno opšta i delimično opšta, partikularna ili posebna. Univerzalno opšta norma upućuje se svim građanima koji su obuhvaćeni jednim državno-pravnim poretkom. Delimično opšte norme upućuju svoje zahteve užoj klasi ili grupi ljudi, koja se određuje prema geografskom, starosnom, profesionalnom, polnom ili nekom drugom kriterijumu. Pojedinačne pravne norme se odnose na tačno određen slučaj i na određeno lice ili na određena lica. Ove norme nastaju u procesu primene

apstraktne opšte norme na konkretan, realno postojeći pojedinačan slučaj koji je opštom normom zamišljen i unapred predviđen kao primerak vrste označene zajedničkim karakteristikama.

Prema stepenu slobode odnosnih subjekata, tj. prema stepenu određenosti, pravne norme se dele na *apsolutno* i *relativno određene*, tj. na kogentne i disjunktivne, a ove poslednje na norme sa neodređenim pojmovima, alternativne, norme s diskrecionom vlašću i dispozitivne norme (Mitrović: 2012, 188).

Prema vrstama društvenih odnosa koji su predmet pravnog regulisanja razlikujemo: *ustavne, imovinske, radne, upravne, privredne, međunarodne, krivične, krivično-procesne, građansko-procesne* i dr.

Prema pravnoj snazi pravne norme se mogu podeliti na *više* i *niže*. Na ovom svojstvu pravnih normi temelji se njihova hijerarhija, odnos neprotivurečnosti nižih sa višim, u cilju ostvarenja jedinstvenog pravnog sistema. Neke pravne norme su više u odnosu na druge po tome što ih prinudo određuju materijalno i formalno. Materijalno određenje znači da više norme određuju sadržinu više ili manje određeno, nižih normi. Formalno određenje znači da se višim normama određuje nadležnost (stvarna i mesna) postupak i oblik, kojim treba da budu donešene, menjane ili stavljane van snage niže pravne norme (Jež: 2006, 140).

ZAKLJUČAK

Većina definicija prava, naročito pozitivističkih, otpočinje iskazom da je pravo skup pravnih normi. To nam govori o velikoj važnosti pravne norme za pravo uopšte, gde u sve ukupnom sistemu prava, pravna norma zauzima centralno mesto. Pravna norma kao zapovest ovlašćenog subjekta izražena je kroz jezičko logičku tvorevinu. U suštini, pravno pravilo predstavlja sadržaj misli i volje (pismene ili usmene), za koji se vezuje izvesni instrumentalni zahtev (činjenja, nečinjenja, trpljenja) koji stavlja u izgled neku posledicu u slučaju da se udovolji ili neudovolji zahtevu. U teoriji prava, pravni karakter normi vezuje se i za pripadanje određenom pravnom sistemu ili pravnom poretku. Pravne norme su deo određenog pravnog poretka, i kao takve uživaju zaštitu koja im pripada od strane države. Pravne norme se ne mogu svatiti izolovano i samostalno, pa je nužno uzeti njihov odnos i jedinstvo sa drugim normama, koje sve zajedno čine jedan veliki sistem normi, koji uređje pravni poredak i sistem prava, ali i druge sisteme koji postoje u okviru jednog državno pravnog poretka. One su vezane za ekonomsku i političku vlast, obično i pre svega za državu, a povezane su u hijerarhijski sistem koji ima funkciju ostvarivanja specifičnih društvenih interesa i ciljeva. Pravne norme koje pripadaju istoj oblasti čine pravne ustanove, a ustanove i norme čine jednu granu prava. Ta grana prava sa svim drugim granama prava čini pravni sistem ili poredak jedne zemlje. Pravna norma kao zapovest upućena je razumu i slobodnoj volji čoveka, što znači, da je ona upućena u nameri da iznudi poslušnost, a da je subjekat, adresat, u položaju da bira da li će se ponašati u skladu sa normom ili će je prekršiti. Ipak, danas je pravilo da subjekti postupaju po pravnim normama.

Zahvaljujući takvom odnosu subjekata prema pravnim normama, došlo je do uspostavljanja jedinstvnog pravnog poretka, važenja prava, uspostavljanja reda, mira i discipline, organizovanja države kao društveno-političke zajednice, i uklanjanja svih vidova anarhije. Upostavljanjem pravnih normi u različitim oblastima ljudskog života, umenje su mogućnosti samovoljnog postupanja čoveka kao individe i društva kao kolektiviteta. Pravnim normama se štite najviše ljudske vrednosti, ali to ne znači da se istim ne štite i najviše društvene i državne vrednosti. Zahvaljujući pravnim normama dostigli smo ovaj stepene društvenog razvoja i očuvali vrednosti kao država i društvo.

LITERATURA

1. Dragan Mitorović, *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
2. Dušan Vranjanac, Goran Dajović, *Osnovi prava*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2009.
3. Fuad Muhić, Duško Milidragović, Mihajlo Velimirović, Neđo Milićević, *Osnove prava*, Iro „Veselin Masleša, Sarajavo, 1982.
4. Gordana Vukadinović, Radivoj Stepanov, *Teorija prava I*, Petrovaradin, 2001.
5. Hans Kelzen, *Čista teorija prava*, Pravni fakulte Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.
6. John Austin, *The province of Jurisprudence Determined*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971.
7. Nikola Visković, *Teorija države i prava*, Centar za dopisno obrazovanje Birotehnika, Zagreb, 2001.
8. Radmila Vasić, Kosta Čavoški, *Uvod u pravo II*, Izdavačka kuća „Draganić“, Beograd, 1996.
9. Radomir Lukić, Budimir Košutić, *Uvod u pravo*, Pravni fakulte Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.
10. Srđan Đorđević, *Uvod u pravo*, Univerizet za poslovni inženjering i menadžment - Pravni fakultet, Sarajevo, 2015.
11. Toma Živanović, *Sistem sintetičke pravne filozofije*, Beograd, 1959.
12. Zdravko Jež, *Pravni sistem sa osnovnim elementima opšteg učenja o pravu i državi*, Privredna akademija, Novi sad, 2006.

LEGAL NORMA AND ITS SIGNIFICANCE

PhD Rejhan Kurtovic

Abstract:

The author deals with the issue of legal norms as the basic element of law, giving special emphasis to its invaluable significance about the law in general. In a very long tradition, legal norm represents a privileged part of the study of law science and the history of law, which by the time being remains a central issue of the theory and philosophy of law. The paper pays special attention to the legal norms, as well as a complex of activities related to law and autonomous organization of social relations.

Key words: legal norms, social norms, disposition, sanction, types of legal norms.

343.222(497.11)

PREKRŠAJNA ODGOVORNOST

Prof. dr Miodrag Jović*

Apstrakt:

Institut odgovornosti je veoma važan institute kaznenog prava shvaćenog u širem smislu, pa, samim tim, i prekršajnog prava kao posebne grane kaznenog prava. Inače, kaznena odgovornost može postojati samo onda ako postoje određena pravila ponašanja, s jedne strane, i nepoštovanje tih pravila ponašanja od pojedinaca ili kolektiviteta, s druge strane.

Ova vrsta odgovornosti nužno predpostavlja postojanje subjekta koji odgovara za nepoštovanje pravila ponašanja (tj. zbog kršenja pravnog propisa kojim je pravilo ponašanja određeno) i subjekta (tj. državnog organa) pred kojim se odgovara i koji izriče i primenjuje sankciju.

S obzirom da prekršaji predstavljaju jednu vrstu kaznenih delikata koje mogu da učine subjekti različitih kategorija, to praktično znači da odgovornosti za učinjene prekršaje podležu subjekti koji poseduju različita svojstva, s tim što se na različite načine određuju osnovi njihove odgovornosti.

Autor je, imajući u vidu najnovija zakonska rešenja, upravo pokušao da u radu koji prezentira ukaže ne samo na različite subjekte prekršajne odgovornosti, već i na različite načine određivanja osnova njihove odgovornosti.

Ključne reči: prekršajno pravo, prekršaji, prekršajna odgovornost, fizičko lice, pravno lice, strano pravno lice, odgovorno lice, preduzetnik.

UVOD

Imajući u vidu da je subjekt prekršajne odgovornosti isti onaj subjekt koji je i učinio prekršaj, dakle, u pitanju je subjekt prekršaja, onda je logično prvo nešto uopšteno reći o pojmu i vrstama subjekata prekršaja.

U teoriji kaznenog prava ustaljeno je mišljenje da samo čovek može biti subjekt kaznenog delikta (posebno je to slučaj kada su u pitanju krivična dela), iako iste posledice koje prouzrokuje čovek (svojim činjenjem ili nečinjenjem) mogu da proizvedu i životinje ili pak prirodne sile. Međutim, takve posledice se ne smatraju posledicama kaznenih delikata (krivičnih dela, privrednih prestupa i prekršaja), niti se životinje i prirodne sile mogu smatrati subjektima bilo kog kaznenog delikta,

* Redovni profesor za užu naučnu oblast krivično pravo na Departmanu za pravne nauke Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, m.jovic@uninp.edu.rs.

pa naravno ni prekršajnog delikta – prekršaja. Ali, zato životinje i prirodna snaga (sila), kao što su npr. voda, vatra, razne vrste energija i sl. mogu biti iskorišćeni kao sredstvo radi izvršenja kaznenog delikta, odnosno prekršaja od strane čoveka. Čovek se kao subjekt prekršajnog delikta - prekršaja može pojaviti neposredno, kao pojedinac ili posredno, kao deo organizacije ili zajednice ljudi koja ima karakter pravnog lica.¹ U tom smislu, subjekt prekršaja može biti čovek kao fizičko lice i organizacija i zajednica ljudi kao pravno lice.

U ranijem periodu razvoja našeg kaznenog prava smatralo se je da je samo fizičko lice moglo biti subjekt svih vrsta kaznenih delikata (tj. krivičnih dela privrednih prestupa i prekršaja), dok su pravna lica bila samo subjekti privrednih prestupa i prekršaja, a ne i subjekti krivičnih dela. Preciznije rečeno, pravna lica nisu tretirana kao učinioci krivičnih dela (tzv. aktivni subjekti), ali su zato mogla biti oštećena krivičnim delom, odnosno da budu pasivni subjekti krivičnog dela. Medjutim, kako je od skora i naše krivično pravo, tj. krivično zakonodavstvo predvidelo odgovornost pravnih lica za krivična dela, to je onda jasno da i pravna lica mogu biti aktivni subjekti krivičnih dela, pa su u tom smislu ova lica izjednačeni sa fizičkim licima.

Inače, teorija kaznenog prava (pre svega krivičnog ali i prekršajnog, odnosno privredno prestupnog) razlikuje *aktivnog subjekta* kaznenog delikta (krivičnog dela, prekršaja i privrednog prestupa) i *pasivnog subjekta* kaznenog delikta. Pa tako, aktivni subjekt prekršaja (ili krivičnog dela) je njegov učinilac, dok je pasivni subjekt lice (fizičko ili pravno) čije je pravo, tj. dobro prekršajem ugroženo ili povređeno. Ova podela subjekta kaznenog delikta, u ovom slučaju prekršajnog delikta – prekršaja, se ređe ističe, posebno u praksi, pa tako kada se kaže subjekt kaznenog delikta (krivičnog dela, prekršaja ili privrednog prestupa), pre svega se misli na aktivnog subjekta kaznenog delikta, što, prema našem mišljenju, nije ispravno.²

Kada je u pitanju odgovornost za prekršaje, posebno koji su to subjekti koji podležu ovoj vrsti odgovornosti, naše sadašnje prekršajno zakonodavstvo je odredbom čl. 17. st. 1. ZOP-a ovo pitanje vrlo precizno regulisao, tako što je predvidelo da za prekršaj mogu odgovarati: fizičko lice, preduzetnik, pravno lice i odgovorno lice u pravnom licu. Odredbom st. 2. pomenutog člana, zakonodavac je precizno odredio i ko neće odgovarati za prekršaj, a to su: Republika Srbija, teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave i njihovi organi, s' tim što zakonom može biti propisano da će za prekršaj, pod uslovima koji se odnose na odgovornost fizičkog lica (čl. 18. st. 1. ZOP), odgovarati i odgovorno lice u državnom organu, organu teritorijalne autonomije ili organu jedinice lokalne saouprave.

Inače, treba istaći da je, za razliku od sada važećeg, Zakon o prekršajuma iz 2005. godine predvideo da subjekti prekršajne odgovornosti mogu odgovarati

¹ Đorđević, Đ. Prekršajno pravo (sa osnovima privrednoprestupnog prava), Kriminalističko – policijska akademija, Beograd, 2008., str. 43.

² Jović, M., Krivično pravo – opšti deo, Univerzitet u Novom Pazaru, 2011, str. 159.

samo kada je propisom o prekršaju to izričito predviđeno. Ova odredba je, s jedne strane, bila suvišna (s obzirom na to da Zakon o prekršajima ne sadrži pojedine prekršaje, pa je onda logično da se ne može ni zamisliti prekršajna odgovornost bez izričite predviđenosti prekršaja u određenom, dakle, posebnom prekršajnom propisu), dok je, s druge strane, ona predstavljala nužnost, jer se njen izostanak mogao tumačiti, pored ostalog, i kao zamisao, odnosno nastojanje zakonodavca da učini mogućim da za svaki prekršaj, i to bez izuzetka, odgovara svaki subjekat prekršajne odgovornosti, što bi svakako vodilo pravnoj nesigurnosti. Iz tog razloga smatramo da je i dalje neophodno da propisivanje pojedinih prekršaja prati i označavanje konkretnog subjekta prekršajne odgovornosti za odnosni prekršaj.

S' obzirom da odgovornosti za prekršaj podležu subjekti koji imaju različita svojstva, to je Zakon o prekršajima predvideo razlike u pogledu određivanja osnova njihove odgovornosti, kažnjavanja, odnosno primene drugih prekršajnih sankcija. Zbog toga je potrebno bliže odrediti pojmove ovih subjekata, kako bi se u svakom konkretnom slučaju znalo o kom subjektu je reč i kako treba rešavati pitanje prekršajne odgovornosti za svakog od njih ponaosob.

SUBJEKTI PREKRŠAJA I NJIHOVA ODGOVORNOST

1. Fizičko lice i njegova odgovornost

Pojam fizičkog lica. Fizičko lice kao subjekt prekršaja može biti svaki pojedinac (tj. svako fizičko lice) određenog uzrasta koji je učinio prekršaj. U našem prekršajnom zakonodavstvu, a što proizilazi iz smisla odredbe čl. 71. st. 1. ZOP-a, lica mlađa od 14 godina smatraju se decom i ne mogu biti odgovorna za prekršaj, niti se protiv njih može voditi prekršajni postupak, jer se ova lica pravno ne smatraju odgovornim učiniocima prekršaja. Lica starosti od 14 do 18 godina naše prekršajno zakonodavstvo tretira kao maloletnike koji imaju specifični prekršajnopравни položaj, o čemu će biti više reči u delu ovog rada koji razmatra prekršajnu odgovornost maloletnika. Ova kategorija fizičkih lica se razvrstava na mlađe maloletnike (lica od 14 do 16 godina starosti) i starije maloletnike (lica od 16 do 18 godina starosti). Razlike između ove dve podkategorije maloletnika u prekršajnom pravu su posebno uočljive, u odnosu na vrste prekršajnih sankcija koje im se mogu izreći za učinjeni prekršaj, o čemu će kasnije biti više reči. Lica koja su starija od 18 godina prekršajno zakonodavstvo tretira kao punoletna lica, s' tim što ne predviđa kategoriju mlađih punoletnih lica (lica od 18 do 21 godine starosti), onako kako je to učinilo naše krivično zakonodavstvo (čl. 3. st. 4. ZOMUKD).

Fizičko lice predstavlja primarnog i ujedno tzv. „redovnog“ učinioca prekršaja, dakle, ovo lice može biti izvršilac svakog prekršaja, za razliku od pravnog lica. Međutim, kod nekih prekršaja učinilac ne može biti baš svako fizičko lice, već samo ono koje ima određena svojstva što je predviđeno propisom kojim je prekršaj određen. Tu se, naravno, prvenstveno misli na odgovorno lice u (domaćem ili stranom) pravnom licu, odgovorno lice u državnom organu ili organizaciji i na

preduzetnike, koji se pojavljuju (ili se mogu pojaviti) kao subjekti kod većeg broja prekršaja, posebno kod prekršaja iz oblasti privrednog i finansijskog poslovanja ali i kod nekih društvenih delatnosti. Inače, subjekt prekršaja može biti i strano fizičko lice jednako kao i domaće fizičko lice (čl. 31. st. 1. ZOP-a).

Odgovornost fizičkog lica. Odgovornost za prekršaj fizičkog lica zasniva se na krivici, što je isto kao i u krivičnom zakonodavstvu. Naime, da bi fizičko lice bilo odgovorno za učinjeni prekršaj potrebno je da budu ispunjeni određeni uslovi koje je zakonodavac vrlo jasno propisao. To su: da je fizičko lice u vreme izvršenja prekršaja bilo računljivo, da je prekršaj izvršilo sa umišljajem ili iz nehata i da je bilo svesno ili da je bilo dužno i moglo da bude svesno da je takav njegov postupak zabranjen, odnosno protivpravan (čl.18. st. 1. ZOP-a). Unošenje svesti o protivpravnosti kao uslova prekršajne odgovornosti predstavlja novinu Zakona o prekršajima iz 2013. godine, s obzirom na to da je prekršajna odgovornost ranije podrazumevala samo računljivost i umišljaj ili nehat. Odredbom st. 2. pomenutog člana, zakonodavac je takođe predvideo da se, ako u ZOP-u nije drugačije određeno, osnov i uslovi na kojima se zasniva odgovornost fizičkog lica primenjuju i na preduzetnika, odgovorna lica u pravnom licu, državnom organu, organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave. Isto tako, odredbom čl.31. st. 1. ZOP-a zakonodavac je predvideo da strano fizičko lice odgovara za prekršaj jednako kao i domaće fizičko lice, a to znači po istom osnovu i pod istim uslovima.

Treba posebno istaći da je zakonodavac odredbom čl. 72. ZOP-a predvideo jedan izuzetak i omogućio da se zasnjuje odgovornost fizičkog lica za drugog, dakle, odgovornost koja nije lična-individualna. Radi se, naime, o slučajevima u kojima za prekršaj deteta (lice mlađe od 14 godina) koje nije odgovorno, odgovaraju njegovi roditelji, usvojitelj, staratelj ili hranitelj zbog propuštanja dužnog nadzora, koji su navedena lica bila u mogućnosti da vrše a ona to nisu učinila. Isto tako, posebnim zakonom se može propisati da će za prekršaj koji je učinio maloletnik (lice koje je navršilo 14 ali nije 18 godina starosti), pod istim uslovima (tj. kada je izostankom dužnog nadzora omogućeno izvršenje prekršaja od strane maloletnika), odgovarati roditelji, usvojitelj, staratelj ili hranitelj, ali i neko drugo lice npr. vaspitač, nastavnik i dr. za koje je propisana obaveza vršenja nadzora nad maloletnikom, a taj maloletnik učini prekršaj. Sva navedena lica biće kažnjena za prekršaj kao da su ga oni sami, (tj. lično) učinili.

2. Preduzetnik i njegova odgovornost

Pojam preduzetnika. U Republici Srbiji je Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o prekršajima iz 1998. godine prvi put predviđeno da je preduzetnik subjekt prekršaja, odnosno da može odgovarati za prekršaj. Uvođenje preduzetnika u krug subjekata prekršaja, pomenutim zakonom, imalo je smisla s' obzirom da su se preduzetnici kao privredni subjekti već duži vremenski period, pre zvaničnog, pojavljivali u našem pravu. Promenom dotadašnjeg samoupravnog socijalističkog sistema, njihov broj se sve više uvećavao sa tendencijom stalnog rasta, što je svakako

rezultiralo njihovom većom i zapaženijom ulogom u privrednom životu naše zemlje.

Kako naše ranije, tako i naše pozitivno prekršajno zakonodavstvo nema odredbu kojom bi bio definisan sam pojam preduzetnika, te se zbog toga često puta, za potrebe prekršajnog prava, pozajmljuje definicija ovog pojma iz Zakona o preduzećima koji odredbom čl. 1. pojam preduzetnika određuje tako što propisuje da je „preduzetnik fizičko lice koje obavlja delatnost radi sticanja dobiti“. Po ovom zakonu, kao preduzetnik, smatra se i „fizičko lice koje obavlja delatnost slobodne profesije uređenu posebnim propisima, ako je tim propisima tako uređeno“. Čini nam se da ovaj drugi deo definicije nije dovoljno precizan, niti dovoljno jasan. Prvom delu definicije pojma preduzetnika iz Zakona o preduzećima slična je donekle i definicija koju je dao Zakon o privrednim društvima³ u čl. 83., tako što je odredio, da je preduzetnik poslovno sposobno fizičko lice koje obavlja delatnost u cilju ostvarivanja prihoda i koje je registrovano u skladu sa Zakonom o registraciji. Pojedini zakoni (kao što je to npr. Zakon o deviznom poslovanju) preuzimaju rešenja koje je dao Zakon o privrednim društvima i određuje preduzetnika kao fizičko lice koje je registrovano u Republici Srbiji i koje radi sticanja dobiti u vidu zanimanja, obavlja zakonom dozvoljenu delatnost.

Inače, preduzetnik je poseban privredni subjekt, koji se razlikuje od fizičkog lica, iako je i on fizičko lice, s' tim što se više približava položaju pravnog lica, odnosno nalazi se između fizičkog i pravnog lica. Naime, preduzetnik posluje pod imenom fizičkog lica ili poslovnim imenom, a uz ime je obavezan dodatak da se radi o preduzetniku. Preduzetnik (tj. njegova delatnost) se registruje u skladu sa zakonom kojim se uređuje registracija privrenih subjekata. Međutim, kako je u pitanju fizičko a ne pravno lice, preduzetnik za sve obaveze iz obavljene delatnosti odgovara celokupnom imovinom, što ga odvaja od položaja privrednih društava.

Odgovornost preduzetnika. Sa aspekta prekršajne odgovornosti, kada su u pitanju preduzetnici, treba poći od činjenice da se u prekršajnom zakonodavstvu i praksi već duže vreme pravi razlika između odgovornosti kojoj podleže svako fizičko lice kod, tzv. opštih prekršaja (*delicta communia*) i odgovornosti fizičkih lica sa posebnim svojstvima za, tzv. posebne prekršaje (*delicta propria*). To je razlog zašto ZOP naročito reguliše odgovornost preduzetnika (ali i odgovornog lica u pravnom licu). U tom smislu je naš zakonodavac odredbom čl. 29. ZOP-a predvideo da preduzetnik odgovara za prekršaj koji učini pri vršenju svoje (registrovane) delatnosti. Ova odredba treba da otkloni izvesne nedoumice o tome po kom osnovu treba procenjivati odgovornost preduzetnika: da li kao kod svakog fizičkog lica (tj. po opštem osnovu), ili kao lice koje ima registrovanu delatnost (tj. po posebnom osnovu). Naravno, preduzetnik će u tom smislu odgovarati kao lice koje ima registrovanu delatnost, odnosno po posebnom osnovu. Ali, s' obzirom da je preduzetnik fizičko lice, u pogledu njegove odgovornosti za prekršaj važe i opšta pravila o prekršajnoj odgovornosti, tako da je za njegovu odgovornost, pored izvršenja prekršaja, potrebno još da je bio uračunljiv, da je prekršaj izvršio sa

³ „Službeni glasnik RS“ br. 36/2011.

umišljajem ili iz nehata i da je bio svestan ili da je bio dužan i mogao da bude svestan da je takav njegov postupak zabranjen, što proizilazi iz odredbe čl. 18. st. 2. u vezi st. 1. istog člana ZOP-a.

Međutim, iako je preduzetnik fizičko lice, on se ne može izjednačiti sa običnim fizičkim licem, zbog posebnog položaja koji proizilazi iz njegove registrovane delatnosti. To se posebno može videti u slučaju prestanka registrovane delatnosti. Naime, prestanak te delatnosti ne znači automatski i nepostojanje odgovornosti preduzetnika za učinjeni prekršaj pa, samim tim, i nemogućnost vođenja prekršajnog postupka protiv njega.⁴

3. Pravno lice i njegova odgovornost

Pojam pravnog lica. Pored fizičkog lica, kao subjekta prekršaja, pa preme tome, i subjekta odgovornosti, zakonodavac je predvideo i pravno lice. Pravno lice predstavlja kolektiv ili zajednicu ljudi (sa određenim stepenom organizacije) koja obavlja određenu dozvoljenu delatnost (odnosno koja ostvaruje, postiže određeni cilj) i kojoj pravni poredak priznaje svojstvo pravnog subjekta. Dakle, pravno lice čine dva funkcionalno povezana elementa. Prvi je personalno subjektivni element koji se manifestuje u vidu stvorene zajednice ljudi (tj. udruženih ljudi u kolektivitet) radi postizanja, ostvarenja cilja pravnog lica, kao i imovina pravnog lica koja se odvajaju od imovine članova kolektiviteta, tj. zajednice. Drugi element je pretežno formalno-pravne prirode i manifestuje se u vidu priznanja određenom subjektu svojstvo pravnog subjekta. Imati svojstvo pravnog subjekta znači biti nosilac prava, obaveza i odgovornosti. Prema tome, da bi subjekt bio nosilac prava i obaveza kao pravno lice, potrebno je da ga kao takvog prizna pravni poredak, a to praktično znači, potrebno je da pravno lice bude osnovano na zakonom propisan način, tj. da se upiše u odgovarajući registar. Zbog toga se za pravno lice i vezuje specijalna pravna sposobnost, koja se razlikuje od opšte pravne sposobnosti fizičkog lica.

Sam pojam pravno lice nije baš adekvatan, s' obzirom na činjenicu da su i ostali subjekti u pravu pravni subjekti, međutim, smatra se da je ovaj pojam zadržan u pravu da bi označio antitezu fizičkom licu – čoveku kao pojedincu. Inače, pojam pravnog lica je širi od pojma privrednog društva (tj. preduzeća), koji poznaje Zakon o privrednim društvima, predviđajući da je privredno društvo (ortačko društvo, komanditno društvo, društvo sa ograničenom odgovornošću i akcionarsko društvo), dok je pravno lice ono lice koje se osniva osnivačkim aktom pravnih i (ili) fizičkih lica radi obavljanja delatnosti radi sticanja dobiti.

Treba, takođe, pomenuti da je zakonodavac predvideo da subjekt prekršaja, pored domaćeg može biti i strano pravno lice, ako je prekršaj učinjen na teritoriji Republike Srbije a strano pravno lice ima poslovnu jedinicu ili predstavništvo u

⁴ Prestankom delatnosti preduzetnika ne prestaje prekršajna odgovornost proistekla iz te delatnosti (Vid. Viši prekršajni sud, Beograd, Prž. br. 13313/10 od 13. aprila 2010).

našoj zemlji, ili je prekršaj učinjen prevoznim sredstvom stranog pravnog lica, ako propisom kojim je prekršaj regulisan nije nešto drugo predviđeno (čl. 31. st. 2. ZOP-a).

Imajući u vidu specifičnu prirodu pravnog lica (domaćeg i stranog), s' obzirom da se radi o kolektivitetu, odnosno zajednici ljudi, onda je jasno da pravno lice kao takvo ne može da izvrši radnju prekršaja, ali ono čini prekršaj radnjama svojih organa, tj. svih zaposlenih u njemu, zbog čega je i izloženo prekršajnoj odgovornosti.

Odgovornost pravnog lica. Naše ranije prekršajno zakonodavstvo (zakonodavstvo do donošenja Zakona o prekršajima iz 2005. godine) je prekršajnu odgovornost pravnih lica uspostavilo na principima objektivne odgovornosti, da bi Zakon o prekršajima iz 2005. godine ovu odgovornost zasnovao na krivici, ali koja se ne utvrđuje kod samog pravnog lica kao takvog, već se izvodi („pozajmljuje“) iz krivice lica koje je postupalo u ime pravnog lica (odgovorno lice, organ upravljanja ili ovlašćeno lice). Naime, pravno lice je odgovaralo za prekršaj samo ako je do njegovog izvršenja došlo preduzetom skrivljenom radnjom ili propuštanjem dužnog nadzora od strane organa upravljana ili odgovornog lica, ili skrivljenom radnjom drugog lica koje je u vreme izvršenja prekršaja bilo ovlašćeno da postupa u ime pravnog lica (čl. 17. st. 4. Zakona o prekršajima iz 2005. godine). Očigledno je da je ovakvim rešenjem učinjen vrlo značajan pomak u što doslednijem sprovođenju principa subjektivne odgovornosti za prekršaje, ne samo kada su u pitanju fizička lica kao učinioци, već i kada se radi o prekršajima pravnih lica kod kojih je problem subjektivne odgovornosti mnogo komplikovaniji.

Najnovijim, zakonskim rešenjem (tj. rešenjem datim u Zakonu o prekršajima iz 2013. godine koji je stupio na snagu 01. marta 2014. godine), odgovornost pravnih lica je, po ugledu na rešenje iz Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, detaljnije razrađena u odnosu na sva ranija rešenja, mada je najslićije rešenju koje je dato u Zakonu o prekršajima iz 2005. godine. Naime, kao i u Zakonu o prekršajima iz 2005. godine, predviđena je izvedena subjektivna odgovornost pravnog lica, tako što je zakonodavac odredbom čl. 27. st. 1. sada važećeg ZOP-a predvideo da je „pravno lice odgovorno za prekršaj učinjen radnjom ili propuštanjem dužnog nadzora organa upravljanja ili odgovornog lica ili radnjom drugog lica koje je u vreme izvršenja prekršaja bilo ovlašćeno da postupa u ime pravnog lica“. Iz citirane odredbe st. 1. može se zaključiti da se odgovornost pravnog lica zasniva na pretpostavljenoj krivici ovog lica koje odgovara za postupke osoba iz kruga upravljača (sa kojima se celo pravno lice može poistovetiti) i postupke lica ovlašćenih da zastupaju pravno lice, čija se nedozvoljena ponašanja „pripisuju“ pravnom licu, dok se njihova svest i volja (primenom pravne fikcije) smatraju izrazom svesti i „voljom“ pravnog lica.⁵ Očigledno je da je u delu propisane odgovornosti pravnog lica za prekršaj (st. 1.) zakonodavac prihvatio stavove teorije identifikacije (tzv. teorija *alter ego*).

⁵ Mrvić – Petrović, N., Zakon o prekršajima – predgovor, Izd. ‘‘Savremena administracija’’, Beograd, 2013., str. 15.

Takođe, sadašnji zakonodavac je, za razliku od prethodnog, otišao dalje u predviđanju i razradi prekršajne odgovornost pravnih lica, tako što je odredbom st. 2. gore navedenog člana ZOP-a propisao da je pravno lice odgovorno za prekršaj kada organ upravljanja donese protivpravnu odluku ili nalog kojim je omogućeno izvršenje prekršaja ili odgovorno lice naredi licu da izvrši prekršaj, kao i onda kada fizičko lice izvrši prekršaj usled propuštanja odgovornog lica da nad njim vrši nadzor ili kontrolu. Na ovakvu odluku zakonodavca verovatno su uticali slučajevi iz prakse (kojih nije mali broj) u kojima se dešavalo da za izvršeni prekršaj odgovora samo fizičko ili odgovorno lice u pravnom licu, dok je pravno lice izbegavalo odgovornost, iako bi se (iz okolnosti slučaja) moglo zaključiti da je vršenje prekršaja upravo deo poslovne politike ili pak posledica propusta u organizaciji pravnog lica.⁶ S' obzirom da je zakonodavac povezao odgovornost pravnog lica sa njegovom organizacionom strukturom i poslovnom politikom, on je odredbom st. 2. praktično odgovornost pravnog lica dopunio elementima modela autonomne (samostalne) subjektivne odgovornosti (što nije učinjeno kada je u pitanju odgovornost pravnih lica za krivična dela?!). Prema modelu samostalne, autonomne odgovornosti, pravno lice se svojom odgovornošću odvaja od krivice odgovornog lica u njemu ili svog zastupnika. Krivica, bolje reći, odgovornost pravnog lica se zasniva na propuštanju da se preduzmu razumne i moguće mere za sprečavanje izvršenja prekršaja (kao što su donošenje protivpravnih odluka kojima se omogućava izvršenje prekršaja, naređenje fizičkom licu od strane odgovornog lica da izvrši prekršaj ili propuštanje vršenja nadzora, odnosno kontrole od strane odgovornog lica i sl.)

S' obzirom da je prekršajna odgovornost pravnog lica samostalna, odnosno nezavisna od krivice pojedinca (tj. fizičkog ili odgovornog lica), zakonodavac je odredbom čl. 27. st. 3. ZOP-a predvideo mogućnost uspostavljanja odgovornosti pravnog lica i u slučajevima: kada se ne može odrediti ko je odgovorno lice ili postaje određene (pravne ili stvarne) smetnje za utvrđivanje njegove odgovornosti, kada je protiv odgovornog lica prekršajni postupak obustavljen ili je ovo lice oslobođeno od odgovornosti⁷, s' tim što prethodno moraju da budu ispunjeni uslovi iz st. 2. navedenog člana, što je u potpunosti u skladu sa Preporukom Komiteta ministra Saveta Evrope P(88) iz 1999. godine pod naslovom „Odgovornost preduzeća sa statusom pravnih lica za presteupe učinjene u poslovanju“.

Isto tako, zakonodavac je predvideo da odgovornost fizičkog ili odgovornog lica u pravnom licu za učinjeni prekršaj, krivično delo ili privredni prestup ne isključuje odgovornost pravnog lica za prekršaj (čl. 27. st. 4. ZOP).

⁶ Isto.

⁷ Odgovorno lice treba da bude oslobođeno od odgovornosti u skladu sa dredbom čl. 250. ZOP, a to su slučajevi: 1) ako delo za koje se tereti po propisu nije prekršaj; 2) ako postoje okolnosti koje isključuju prekršajnu odgovornost okrivljenog (u ovom slučaju odgovornog lica, prim. M.J.) i 3) ako nije dokazano da je okrivljeni (u ovom slučaju odgovorno lice, prim. M.J.) učinio prekršaj za koji je protiv njega podnet zahtev za pokretanje prekršajnog postupka.

Po ugledu na određena rešenja koja su predviđena u Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, zakonodavac je propisao da u slučaju prestanka postojanja pravnog lica u toku prekršajnog postupka prestaje i njegova odgovornost za prekršaj, sa izuzetkom da će onda za prekršaj odgovarati pravni sledbenik, naravno, ukoliko takav postoji. Takođe se, ako je pravno lice prestalo da postoji nakon pravnosnažno okončanog prekršajnog postupka, izrečena prekršajna sankcija može izvršiti i prema pravnom sledbeniku (čl. 28. st. 1. i 2. ZOP). Smisao ove odredbe je da se spreče zloupotrebe uočene u praksi, kojih je bilo u ne tako malom broju, kada se statusnim izmenama pravnog lica, u stvari, pokušava da izbegne odgovornost tog lica i praktično onemoguću izrcanje i izvršenje prekršajnih sankcija.

Kada je u pitanju pravno lice, zakonodavac je predvideo da ovo lice može da odgovara za prekršaj i kada se nalazi u stečaju (čl. 28. st. 3. ZOP), s' tim da je prekršaj učinjen pre otvaranja ili u toku samog stečajnog postupka. S' obzirom da se pravno lice, kada je u stečaju, nalazi u položaju dužnika koji ne može da realizuje svoja dugovanja prema poveriocima, zakonodavac je propisao da se takvom pravnom licu ne može izreći kazna. Međutim, zakonodavac je ostavio mogućnost da se pravnom licu u stečaju za učinjeni prekršaj mogu izreći samo zaštitna mera oduzimanje predmeta i oduzimanje imovinske koristi, iako se zaštitne mere mogu izreći samo uz kaznu, opomenu ili vaspitnu meru (čl. 53. st. 2. ZOP). Očigledno je da se ovde radi o izuzetku kojeg je zakonodavac predvideo odredbom čl. 53. st. 3. ZOP, pa je tako moguće izreći zaštitnu meru samostalno (dakle, i kad sankcije iz st. 2. nisu izrečene), ako je takva mogućnost propisana, što je, kako smo videli, zakonodavac i učinio odredbom čl. 28. st. 3. ZOP.

Pored odgovornosti domaćih pravnih lica, zakonodavac je, kao što je već rečeno, predvideo i odgovornost stranih pravnih lica koja je sada važećim Zakonom o prekršajima proširena u smislu što ova lica odgovaraju ne samo kada imaju svoje predstavništvo u našoj zemlji, nego i onda kada je prekršaj učinjen motornim vozilom tog (stranog) pravnog lica na teritoriji naše zemlje. Na ovaj način su dovedena u ravnopravni položaj domaća pravna lica, u odnosu na strana pravna lica kada vrše prevozničku delatnost, s' obzirom da prethodnim zakonskim rešenjima takva mogućnost nije postojala, tako da se u ovakvim slučajevima kažnjavalo jedino strano fizičko lice, odnosno vozač koji je izvršio prekršaj.

4. Odgovorno lice i njegova odgovornost

Pojam odgovornog lica. Odgovorno lice predstavlja posebnu kategoriju subjekta prekršaja u našem prekršajnom pravu. Iako se radi o opšteprihvaćenom pojmu u našem pravu, pojedine pravne grane (odnosno zakoni koji predstavljaju njihove izvore) različito određuju pojam odgovornog lica.

Tako, sadašnji Zakon o prekršajima (mada je i prethodni to učinio na sličan način) definiše odgovorno lice kao lice kome su u pravnom licu povereni određeni poslovi koji se odnose na upravljanje, poslovanje ili proces rada, kao i lice koje u

državnom organu, organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave vrši određene dužnosti (čl. 30. st. 1.). Čine se da je definicija pojma odgovornog lica, koju je dao Krivični zakonik kompleksnija i savremenija, posebno najnovija definicija ovog pojma koja je data u izmenama Krivičnog zakonika iz decembra meseca 2012. godine, prema kojoj se pod odgovornim licem u pravnom licu smatra lice koje na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica, kao i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova. Odgovornim licem smatra se i službeno lice kad su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac označeno odgovorno lice, a u ovom zakonu nisu predviđena u glavi o krivičnim delima protiv službene dužnosti, odnosno kao krivična dela službenog lica (čl. 112. st. 5.). Takođe, i privrednoprestupno zakonodavstvo (tj. Zakon o privrednim prestupima) sadrži definiciju odgovornog lica, ali je ona zastarela s' obzirom da koristi pojmove i termine koji su pripadali ranijem periodu u razvju našeg društveno-političkog sistema (tj. političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja).

Kao subjekt prekršaja smatra se i odgovorno lice u stranom pravnom licu koje je u potpunosti izjednačeno sa odgovornim licem u domaćem pravnom licu.

Odgovornost odgovornog lica. Odgovorno lice u pravnom licu, kao pojedinac čija se krivica može utvrđivati, odgovara za učinjeni prekršaj po principu subjektivne odgovornosti, kao i svako drugo fizičko lice kada učini prekršaj. Dakle, pošto je odgovorno lice fizičko lice, za njegovu prekršajnu odgovornost potrebno je da je u vreme izvršenja prekršaja bilo uračunljivo, da je prekršaj učinilo sa umišljajem ili iz nehata i da je bilo svesno ili je bilo dužno i moglo da bude svesno da je takav njegov postupak zabranjen, odnosno da nije dozvoljen. Ovo posebno dolazi do izražaja u slučajevima kada se kao pravno lice pojavljuje državni organ, organ teritorijalne autonomije i organ lokalne samouprave, koji po Zakonu o prekršajima ne mogu biti odgovorni za prekršaj. Ali, kao što je u ranijem izlaganju pomenuto, zakonodavac je ostavio mogućnost da za prekršaj može odgovarati odgovorno lice u navedenim organima, ako je to propisano zakonom i pod uslovima koji važe za odgovornost fizičkih lica koji su predviđeni odredbom čl. 18. ZOP-a. Dakle, odgovornost odgovornog lica u državnom organu, organu teritorijalne autonomije i organu lokalne samouprave može biti zasnovana samo na osnovu zakona, ali ne i drugog propisa (uredbe ili odluke), kao što je to slučaj sa odgovornošću odgovornih lica u drugim pravnim licima.

U praksi se, ipak, najčešće (gotovo po pravilu) dešava da za isti prekršaj odgovaraju i pravno i odgovorno lice. Međutim, bez obzira na to, odgovornost pravnog lica nije uslov za odgovornost odgovornog lica, i obrnuto. Naime, iako ove dve vrste prekršajne odgovornosti (tj. odgovornost pravnog lica i odgovornost odgovornog lica), po pravilu, teku paralelno i utvrđuju se u istom postupku, a s' obzirom da u praksi odgovorno lice može neposredno izvršiti prekršaj u okviru svojih poslova i ovlašćenja, onda su moguće situacije da za prekršaj odgovara samo odgovorno lice (kao uostalom što i samo pravno lice može odgovarati za prekršaj, npr. u slučaju kada odgovorno lice umre ili je neuračunljivo). Zakonodavac je sve to

imao u vidu te je odredio granice takve samostalne odgovornosti odgovornog lica, tako što je odredbom čl. 30. st. 3. ZOP-a propisao da odgovornost odgovornog lica ne prestaje zato što mu je prestao radni odnos u pravnom licu, državnom organu ili organu jedinice lokalne samouprave. Takođe, istom odredbom je propisano da odgovornost odgovornog lica ne prestaje ako je pravno lice prestalo da postoji, pa je usled toga nastala nemogućnost da se oglasi odgovornim za prekršaj.

Zakonodavac je odredbom čl. 30. st. 2. ZOP-a predvideo da odgovorno lice neće odgovarati za prekršaj koji je izvršilo po naređenju njemu pretpostavljenog, s' obzirom da se radi o jednom od osnova koji isključuje postojanje odgovornosti za prekršaj. O ovom osnovu biće više reči u delu rada koji govori o osnovima koji isključuju odgovornost za prekršaj.

5. Odgovornost saučesnika za prekršaj

Iz izlaganja o saučesništvu videli smo da je ovaj institut regulisan na sličan način kao i u krivičnom pravu, pa je u tom smislu i prekršajno zakonodavstvo predvidelo tri oblika saučesništva (tj. saizvršilaštvo, podstrekavanje i pomaganje) od kojih poslednja dva oblika čine tzv. saučesništvo u užem smislu. Iz ovoga proizilazi da postoje i tri vrste saučesnika: saizvršilac, podstrekač i pomagač koji, svako na svoj način, učestvuju u ostvarenju prekršaja. Očigledno različita uloga saučesnika u ostvarenju prekršaja nametnula je i pitanje njihove odgovornosti, preciznije, pitanje da li saučesnici odgovaraju po opštim pravilima o odgovornosti ili se pak radi o nekim posebnim pravilima koja važe samo za odgovornost saučesnika.

Kada je u pitanju prekršajna odgovornost saučesnika, prekršajno zakonodavstvo, kao i krivično, prihvatilo je teoriju limitirane akcesarnosti, pa je u tom smislu i zakonodavac predvideo posebna pravila kojima se određuju granice odgovornosti saučesnika, tako što je odredbom čl. 26. st. 1. ZOP-a propisao da su podstrekač i pomagač odgovorni u granicama svog umišljaja, dok je saizvršilac odgovoran za prekršaj u granicama svog umišljaja i nehata. U svemu ostalom važe opšta pravila koja važe za odgovornost koja je subjektivna i individualna. Subjektivna odgovornost znači da se odgovornost saučesnika zasniva na krivici, odnosno da je u vreme izvršenja prekršaja saučesnik bio uračunljiv, da je postupao sa umišljajem ili iz nehata i da je bio svestan ili je bio dužan i mogao biti svestan da je takav njegov postupak zabranjen. Individualna odgovornost podrazumeva da saučesnici lično i samostalno odgovaraju za svoje postupke. To dalje znači, da odgovornost jednog saučesnika ne zavisi od odgovornosti izvršioca (tj. fizičkog realizatora) prekršaja, niti od odgovornosti drugih saučesnika.

Dakle, iz zakonskog određenja granice prekršajne odgovornosti saučesnika proizilazi da je za odgovornost izvršioca (kao i u slučaju izvršioca) dovoljno njegovo nehatno postupanje, ako propisom o prekršaju nije određeno da će odgovarati (pa, naravno, i biti kažnjen) samo ako je umišljajno postupao, dok će saučesnici u užem smislu (tj. podstrekač i pomagač) odgovarati samo ako su

postupali u granicama svog umišljaja. To znači da je umišljaj jedini oblik krivice na kojem se zasniva prekršajna odgovornost saučesnika u užem smislu (tj. podstrekača i pomagača).

Prema tome, odgovornost saučesnika, posebno podstrekača i pomagača, se zasniva na dva principa. Prvi princip se svodi na to, da svako od saučesnika odgovara u granicama svoga umišljaja i da iznad toga ne može više. Drugi princip se svodi na to, da svako od saučesnika odgovara do granice ostvarenog od strane izvršioca, ali ne i ispod toga. To su, u stvari, dve granice odgovornosti saučesnika – gornja i donja.

Kada je u pitanju kažnjavanje saučesnika za učinjeni prekršaj, zakonodavac je odredbom čl. 26. st. 2. ZOP-a predvideo da se, za razliku od saizvršioca i podstrekača, pomagač može blaže kazniti. Prethodni zakonodavac je takvu mogućnost predviđao i za podstrekača. Prilikom odlučivanja o tome da li ima osnova za ublažavanje kazne pomagaču, sud će uzeti u obzir samu prirodu prekršaja, ali i način i okolnosti pod kojima je pomaganje izvršeno. Inače, zakonodavac je predvideo da se saizvršilac kažnjava kaznom koja je propisana za učinjeni prekršaj. Isto tako, propisano je da se podstrekač i pomagač kažnjavaju kao da su sami učinili prekršaj, dakle, isto kao i izvršilac.

ZAKLJUČAK

Iz napred izloženog jasno se vidi da prekršajnoj odgovornosti podležu subjekti različitih svojstava, s tim što se na različite načine određuju osnovi njihove odgovornosti. U tom smislu odgovornost fizičkih lica zasniva se na krivici, što je potpuno isto kao i u krivičnom zakonodavstvu. Naime, krivica je određena na isti način kao u Krivičnom zakoniku, preko sledećih obeležja: računljivosti, svesti o protivpravnosti i nehata i umišljaja, kao posebnih oblika krivice, čime je ispravljena manjkavost krivice iz ranijeg, tj. prethodnog zakonskog rešenja u kome nije bila sadržana svest o protivpravnosti dela. Upotpunjavanje pojma krivice omogućilo je da se uvažavaju opravdane primedbe teorije i prakse koje su se odnosile na drugačije regulisanje razloga isključenja krivice (stvarna i pravna zabluda) u krivičnom i prekršajnom zakonodavstvu, čime je izbegnuta dosadašnja protivrečnost da neotklonjiva pravna zabluda isključuje krivicu učinioca (težeg) krivičnog dela, a da to ne čini kada je u pitanju učinilac (lakšeg) prekršajnog dela.

Inače, sa odgovornošću fizičkog lica, u pogledu osnova odgovornosti i drugih uslova pod kojima se ona zasniva, izjednačena su odgovorna lica (u pravnom licu, državnom organu ili organizaciji) i preduzetnici (tzv. fizička lica u širem smislu, odnosno fizička lica sa posebnim svojstvima). Sada važeći Zakon o prekršajima naročito reguliše odgovornost odgovornog lica u pravnom licu i preduzetnika. Kao poseban subjekt prekršaja, odgovorno lice može prekršaj izvršiti neposredno u okviru svojih poslova i ovlašćenja, pa su zato zakonom predviđene granice takve samostalne odgovornosti odgovornog lica u pravnom licu. Pomenuti Zakon je, takodje, izričito regulisao osnov odgovornosti za preduzetnika koji

odgovara za prekršaje učinjene u vršenju registrovane delatnosti. Iako je ova odredba deklarativnog karaktera, ona treba da otkloni nedoumice koje se odnose na pitanje po kom osnovu (opštem ili posebnom) treba procenjivati odgovornost prduzetnika, tj. da li njegovu odgovornost treba procenjivati kao kod svakog fizičkog lica ili kao lica koje ima registrovanu delatnost.

Novim, odnosno sada važećim Zakonom o prekršajima detaljno je regulisana i odgovornost pravnog lica, i to po ugledu na rešenja iz Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela i privrednoprestupnog prava. Odgovornost pravnog lica se, naime, temelji na pretpostavljenoj krivici pravnog lica s obzirom da ovo lice odgovara za postupke osoba koja pripadaju krugu njegovih upravljača sa kojima se celo pravno lice može poistovetiti (teorija *alter ego*) i postupke lica ovlašćenih da zastupaju pravno lice. Dakle, u pitanju je tzv. izvedena subjektivna odgovornost pravnog lica. Međutim, odgovornost pravnog lica nije ni potpuno izvedena, tj. zavisna odgovornost. Ona je dopunjena elementima modela autonomne subjektivne odgovornosti. Prema tom modelu, pravno lice se svojom odgovornošću odvaja od krivice svog odgovornog lica, odnosno svog zastupnika, tako da se više ne može desiti (kao što se to ranije dešavalo) da za izvršeni prekršaj odgovara samo fizičko ili odgovorno lice u pravnom licu, dok je pravno lice izbegavalo odgovornost, iako bi se iz okolnosti slučaja moglo zaključiti da je vršenje prekršaja deo poslovne politike ili posledica propusta u organizaciji pravnog lica. Proizilazi, dakle, da se krivica pravnog lica može zasnivati i na propustima tog lica da preduzme razumne i moguće mere za sprečavanje izvršenja prekršaja (npr. donošenje protivpravnih odluka ili naredjenje fizičkom licu da vrši prekršaj, ili propusti u vršenju efikasnog nadzora nad propisanim obavljanjem poslova). Inače, autonomna odgovornost pravnog lica, s obzirom da je nezavisna od krivice pojedinaca (fizičkog, odnosno odgovornog lica), može se uspostaviti i u slučajevima kada krivica fizičkog, odnosno odgovornog lica nije utvrđena, ili je isključena, ili se sa sigurnošću ne može utvrditi koje lice ima svojstvo odgovornog lica.

Odgovornost stranih pravnih lica proširena je, tako da sada ona odgovaraju ne samo kada imaju svoje predstavništvo u Republici Srbiji nego i onda kada je prekršaj učinjen motornim vozilom tog stranog pravnog lica na teritoriji Srbije. Na ovaj način su dovedena u ravnopravni položaj domaća pravna lica u odnosu na strana pravna lica kada vrše prevozničku delatnost, što ranije nije bio slučaj. Naime, prema ranijem zakonskom rešenju nije postojao način da strano pravno lice u ovakvim situacijama odgovara za prekršaj, već se jedino kažnjavalo strano fizičko lice (tj. vozač) koje izvrši prekršaj.

Literatura:

Đorđević, Đ., Prekršajno pravo (sa osnovima privrednoprestupnog prava), Kriminalističko – policijska akademija, Beograd, 2008.

Jović, M., Krivično pravo – opšti deo, Univerzitet u Novom Pazaru, 2011.

Mrvić – Petrović, N., Zakon o prekršajima – predgovor, Izd. "Savremena administracija", Beograd, 2013.

MISDEMEANOR RESPONSIBILITY**PhD Miodrag Jovic****Abstract:**

Institut responsibility is a very important institute of criminal law understood in a broad sense, so, consequently, misdemeanor law as a separate branch of the criminal law. Otherwise, criminal liability can exist only if there are certain rules of conduct, on the one hand, and non-compliance of these rules of behavior of individuals or collectives, on the other hand.

This kind of accountability necessarily presupposes the existence of an entity that is responsible for the non-compliance behavior (ie. For violations of legal regulations which rule of conduct specified) and the subject (ie. A state body) in front of which corresponds to that imposed the sanction applied.

Since the violations are one type of criminal offenses that might do the operators of different categories, this means that liability for the infringements subject to entities that possess different properties, with what is determined in different ways based on their responsibilities.

He is the author, taking into account the most up legal solutions, just tried it in a paper presented to indicate not only the different entities of misdemeanor responsibility, but also the different ways of determining the basis of their responsibilities.

Key words: misdemeanor law violations, misdemeanor liability, natural person, legal entity, foreign legal entity, the responsible person, entrepreneur.

347.9(497.11)

PODNESCI U GRAĐANSKOM POSTUPKU (SADRŽINA I VEŠTINA SASTAVLJANJA)

Doc. dr Dragana Ranđelović*

Apstrakt:

Pisanje pravnih akata je jedan od najvećih problema sa kojima se diplomirani pravnici susreću na početku svoje profesionalne karijere, kada treba primeniti stečeno znanje u praksi, Ovome se posvećuje veoma mala pažnja, a reč je o veštini koja se mora izučiti. Samo poznavanje slova zakona nikako nije dovoljno. Za kvalitetan pravni akt neophodno je kombinovanje veštine pisanja i pravnog znanja. Pravni akt mora biti ne samo pravno korektan, već i jezički i logički ispravan. U radu smo najpre izneli pojam, vrste kao i minimalnu sadržinu koju svaki podnesak mora imati kako bi formalno bio ispravan. Kada je u pitanju sam stil podneska, ovde mladi pravnici nailaze na najviše poteškoća. Naime, zakonom propisana pravila o sadržini oni nauče na studijama, međutim, stil pisanja ne može da se "nabuba". Pravni, tzv. legalistički stil i jezik pisanja treba razlikovati od književnog. U radu smo nastojali da ukažemo i na neka osnovna pravila pisanja pravnih akata, jezik, stil, tenhička uputstva.

Svoju pažnju smo, pre svega usmerili na sastavljanje podnesaka. Međutim, svakako da ova pravila treba slediti i za ostale pravne akte.

Ključne reči: podnesak, stil pisanja podnesaka, jezik pisanja podnesaka.

UVOD

Jedan od najvećih problema, sa kojima se diplomirani pravnici susreću na početku svoje profesionalne karijere, kada treba primeniti stečeno znanje u praksi, svakako jeste pisanje pravnih akata. Ovome se posvećuje veoma mala pažnja, a reč je o veštini koja se mora izučiti. Veliki deo pravnih akata, njihovi primeri iz prakse, mogu se naći u raznim zbirkama, a dostupni su i na internetu. Naravno, ovo može biti korisno, međutim, svaki građanskopravni odnos, svaka krivičnopravna situacija je specifična, a formulare za najznačajnije akte iz oblasti građanskog i krivičnog prava – ugovore, presude, tužbe, žalbe nije moguće sačiniti. Sa ovim problemom se

* Docent užu naučnu oblast građansko pravo na na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: d.randjelovic@uninp.edu.rs.

naročito susreću pravnici koji svoju praksu ne obavljaju kod advokata ili u sudu, već u nekoj privrednoj organizaciji, jer se sa ovim aktima ne susreću. Za polaganje pismenog dela pravosudnog ispita se upravo zahteva posedovanje veštine njihovog sastavljanja. Ukoliko je i moguće sastaviti ugovor uz pomoć nekog primera i poznavanja propisa obligacionog prava; ukoliko je i moguće sačinjavanje raznih zapisnika, naredbi, jer se njihovi obrasci nalaze u kompjuterima u svakoj policijskoj upravi, sačinjavanje tužbi i žalbi i presuda svakako nije moguće. Nije dovoljno da podnesak bude pravno korektan, već mora biti i jezički i gramatički pravilan, lako čitljiv i razumljiv. Za kvalitetan podnesak neophodno je kombinovanje veštine pisanja i pravnog znanja. Svaki sudija i tužilac ima svoj stil pisanja, i taj stil on prenosi na nove mlađe generacije koje svoj pripravnički staž provode pod njihovim mentorstvom. Ukoliko je njihov stil dobar, a pelceri akata koje sastavljaju, a koje mladi pripravnici prikupljaju, kvalitetni, biće takvi i njihovi akti kada krenu sa samostalnim radom. Međutim, pripravnici i kasnije stručni saradnici, moraju zadržati samostalnost i izvesnu kritičnost prema aktima svojih mentora. Pravnici se moraju truditi da, kada krenu sa samostalnim pisanjem akata, formiraju sopstveni stil koji će biti lišen nepravilnosti i grešaka koje su se potkrdale njihovim mentorima i koji će biti otvoren za konstantnu samokritiku i usavršavanje.

POJAM PODNESKA

Podnesak je pismena forma radnji kojima se stranke obraćaju organima javne vlasti (sudovima, drugim državnim organima, odnosno organizacijama koje vrše javna ovlašćenja). Oni sadrže određene procesne radnje koje se preduzimaju prilikom pokretanja ili u toku postupka.¹ Zakon o parničnom postupku² ne definiše sam pojam podneska već propisuje koje radnje stranke moraju preduzeti u pismenoj formi i njihovu obaveznu sadržinu. Tužba, protivtužba, odgovor na tužbu i pravni lekovi podnose se u pismenoj formi. Pismenu formu ispunjavaju i podnesci koji su upućeni sudu telegramom i elektronskom poštom, u skladu sa posebnim zakonom (čl. 98. st. 1. i st. 2. ZPP).

Podnesci mogu da budu pripremni, konačni i obični. Ova podela je čisto teorijska, ali može imati praktični značaj.

Pripremni podnesci služe strankama za pripremanje usmene rasprave i njima se saopštavaju sudu i protivnoj strani sve činjenice i okolnosti koje nameravaju da iznesu i predlože na raspravi, kako bi se oni unapred upoznali i pripremili. Oni se dostavljaju protivnoj strani čime se doprinosi brižem pripremanju glavne rasprave i kasnije njenom efikasnijem sprovođenju. Ovdje spadaju tužba, odgovor na tužbu i dr.³

¹Petrušić, N., „Sastavljanje podnesaka“, *Priručnik za rad studenata, Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Niš, 2011.

² „Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 49/2013-odluka US, 74/2013-odluka US i 55/2014.

³ Stanković, G., *Građansko procesno pravo*, Pravni fakultet u Nišu, 2004, str. 260.

Konačni podnesci sadrže sve što je potrebno da se o njima odlučuje bez usmene rasprave. U njima su iznete sve činjenice, dokazna sredstva i formulisan zahtev za presudu. Primer konačnog podneska jeste mandatna tužba.

Obični podnesci sadrže razna saopštenja koja stranke saopštavaju sudu. Na primer, podnesak o promeni adrese, postavljanju punomoćnika i dr.

SADRŽINA PODNESKA

Sadržina podneska zavisi od parnične radnje koja se njime preduzima. Zakonom je predviđena obavezna minimalna sadržina koju podnesak mora da ima. ZPP u čl. 98. st. 3. i st. 4. propisuje da podnesci moraju da budu razumljivi, da sadrže sve ono što je potrebno da bi po njima moglo da se postupi, a naročito: označenje suda, ime i prezime, poslovno ime privrednog društva ili drugog subjekta, prebivalište ili boravište, odnosno sedište stranaka, njihovih zakonskih zastupnika i punomoćnika ako ih imaju, predmet spora, sadržinu izjave i potpis podnosioca. Ako izjava sadrži zahtev, stranka je dužna da u podnesku navede činjenice na kojima zahtev zasniva, kao i dokaze ako je to potrebno.

Iz zakonske odredbe proizilazi da svaki podnesak mora da sadrži tri obavezna elementa: zaglavlje, sadržinu izjave i potpis podnosioca. Iako zakon to ne predviđa izričito, podnesak treba da sadrži i naziv parnične radnje koja se njime preduzima. Na primer, tužba, odgovor na tužbu, žalba.

Zaglavlje sadrži označenje:

- stvarno i mesno nadležnog suda kome se podnesak upućuje;
- stranaka (ime i prezime, odnosno poslovno ime i prebivalište ili boravište, odnosno sedište stranaka);
- zakonskih zastupnika i punomoćnika, ukoliko ih imaju;
- zakonskog ili uobičajenog naziva parnične radnje koja se tim podneskom preduzima;
- predmeta spora;
- vrednosti predmeta spora, ukoliko je to neophodno radi određivanja nadležnosti suda, izjavljivanja zahteva za reviziju, odnosno ostvarivanja nekog prava u postupku;
- broj primeraka u kojem se podnesak podnosi;
- broj priloga koji se podnose uz podnesak;
- ukoliko se podnesak podnosi u toku trajanja postupka, u gornjem desnom uglu navodi se i poslovni broj parničnog predmeta koji se sastoji od oznake registra, broja pod kojim je zaveden i oznaku kalendarske godine u kojoj je to učinjeno. Na primer, P. 257/2015.

Sadržina podneska predstavlja izjavu koja se upućuje sudu, odnosno protivnoj stranci. Izjava treba da bude jasna, precizna, određena. Činjenice moraju biti iznete pregledno, po izvesnom hronološkom redu. Za svaki činjenični navod mora da se navedu i odgovarajuća dokazna sredstva. Kao dokazna sredstva mogu se javiti stvari i lica pomoću kojih sud stiče saznanja i koja mogu stvoriti kod suda

uverenje o tome da određena činjenica postoji ili ne postoji. Zakon o parničnom postupku kao dokazna sredstva navodi: uviđaj, ispravu, svedoka, veštaka i saslušanje stranaka. *Uviđaj* će podnosilac u svom podnesku predložiti ukoliko je radi utvrđivanja neke činjenice ili razjašnjenja neke okolnosti neophodno neposredno čulno opažanje suda o svojstvima ili stanjima lica ili stvari. Na primer, neophodno je čulom sluha utvrditi da buka koja dopire iz susedne prostorije ometa tužioca u korišćenje njegove nepokretnosti za stanovanje; ili čulom mirisa utvrditi da mirisi koji dopiru iz susednog restorana ometaju tužioca u korišćenju njegove nepokretnosti za stanovanje. Zakon o parničnom postupku definiše samo pojam javne isprave: „Isprava koju je u propisanom obliku izdao nadležni državni i drugi organ u granicama svojih ovlašćenja, kao i isprava koju je u takvom obliku izdala, u vršenju javnih ovlašćenja, druga organizacija ili lice (javna isprava), dokazuje istinitost onoga što se u njoj potvrđuje ili određuje.“ (čl. 238. st. 1. ZPP) Dozvoljeno je da se dokazuje da su u javnoj ispravi neistinite utvrđene činjenice ili da je isprava nepravilno sastavljena. Kao dokazno sredstvo može se podneti i strana javna isprava, ukoliko je propisno overena i pod uslovima uzajamnosti. Uz stranu ispravu je neophodno podneti njen prevod, koji takođe mora biti overen. Stranka može da podnese i nejavne isprave, to su isprave koje se ne mogu podvesti pod zakonom dati pojam javne isprave. Za njih njih ne važi pretpostavka da dokazuju istinitost onoga što se u njima potvrđuje ili određuje već će sud njihovu dokaznu snagu ceniti po svom slobodnom uverenju i u vezi sa ostalim dokazima. Na primer, priznanica o datom novcu koju kao dokazno sredstvo tužilac predlaže u tužbi za povraćaj duga. *Svedoci* su lica koja su sposobna da daju obaveštenja o činjenicama koje se dokazuju. Na primer, u tužbi za povraćaj duga kao svedok se navodi treće lice koje je prisustvovalo kada je tužilac pozajmio novac tuženom. *Veštak* je lice koje poseduje stručna znanja iz određene oblasti. Sud izvodi dokaz veštačenjem ako je radi utvrđivanja ili razjašnjenja neke činjenice potrebno stručno znanje kojim sud ne raspolaže. Ukoliko stranka predlaže dokaz veštačenjem, dužna je da u predlogu naznači predmet veštačenja, a može a predloži i određeno lice za veštaka. Stranka može da priloži i pisani nalaz i mišljenje veštaka odgovarajuće struke. Na primer, u tužbi za naknadu štete, tužilac može da podnese nalaz i mišljenje veštaka određene struke koje je dato neposredno nakon nanošenja štete. *Saslušanje stranaka* je dokazno sredstvo koje je predviđeno samo u parničnom postupku. Za razliku od ostalih dokaznih sredstava, ono ima supsidijaran karakter, odnosno izvodi se kad nema drugih dokaza ili kada i pored njihovog postojanja sud oceni da je potrebno i saslušanje samih stranaka radi utvrđivanja činjenica. U praksi, stranke često predlažu izvođenje ovog dokaza, i kada postoje druga dokazna sredstva. Na primer, kod tužbi za smetanje poseda, povraćaj duga, naknade štete i dr.

Potpis podnosioca predstavlja svojeručni potpis stranke koja upućuje podnesak. Ukoliko podnesak sastavlja i upućuje advokat stranke, onda se lično ime stranke samo ispisuje kompjuterski, a na margini zaglavljia u podnesku advokat stavlja otisak svog štambilja i potpisuje svojeručno podnesak.

PRIMERCI I PRILOZI PODNESKA

Podnesci i prilozi koji treba da se dostave protivnoj stranci podnose se sudu u potrebnom broju primeraka za sud i protivnu stranku. Ako podnesci ili prilozi nisu podneti u dovoljnom broju primeraka, sud će da ih umnoži o trošku stranke koja je propustila obavezu. Prilozi podneska su isprave kojima se dokazuje istinitost tvrdnji koje su iznete u podnesku. Isprava je telesni predmet na kojem se pisanim znacima izražava jedna misao. Isprava može biti javna i nejavna. Javna isprava je isprava koju je u propisanom obliku izdao državni organ u granicama svoje nadležnosti, kao i isprava koju je u takvom obliku izdala organizacija ili zajednica u vršenju javnog ovlašćenja koje joj je epovereno zakonom ili odlukom skupštine opštine. Javna isprava dokazuje istinitost onoga što se u njoj potvrđuje ili određuje. Prilozi se mogu predati u originalu, overenoj kopiji ili običnoj fotokopiji, što treba naznačiti u zaglavlju podneska. Ispravu priloženu u originalu, sud zadržava u spisima predmeta a protivnik ima pravo da izvrši uvid u predmet i da se upozna sa njenom sadržinom, ili da je prepíše. Kad prestane potreba za ispravom u originalu, ona se vraća podnosiocu na njegov zahtev (na primer, završi se parnica ili sud odluči da je ne koristi kao dokazno sredstvo). Isprava koja se predaje u kopiji ili prepisu, mora biti priložena uz svaki podnesak.⁴ Međutim, ukoliko su u pitanju isprave znatnijeg obima, potrebno je samo da se tačno označe u podnesku i da se naznači da će one biti podnete na uvid ukoliko sud ili protivna stranka to zahtevaju.

JEZIK PODNESKA

Stranke i drugi učesnici u postupku podnose svoje tužbe, žalbe i druge podneske na jeziku koji je u službenoj upotrebi u sudu. Zakon o parničnom postupku propisuje da je u parničnom postupku u službenoj upotrebi srpski jezik i ćirilčno pismo. U sudovima na čijim područjima žive nacionalne manjine, u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma. Na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, njihov jezik i pismo mogu biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Jedinica lokalne samouprave će obavezno svojim statutom uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine, ako udeo pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva (čl. 11. st. 1-2. Zakona o službenoj potrebi jezika i pisma⁵). Pod službenom upotrebom jezika smatra se, između ostalog, korišćenje jezika u sudskom postupku i upotreba svog jezika i pisma u podnescima (čl. 12. i čl. 5. Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma).

⁴ V. Rajović, Građansko procesno pravo, Projuris, 2009, str. 19.

⁵ „Sl. glasnik RS“, br. 91, 53/93, 76/93, 48/94, 101/05 i 30/10.

STIL PODNESKA

Kada je u pitanju sam stil podneska, ovde mladi pravnici nailaze na najviše poteškoća. Naime, zakonom propisana pravila o sadržini oni nauče na studijama, potvrde prilikom polaganja pravosudnog ispita, međutim, stil pisanja ne može da se "nabuba". U pitanju je veština koja mora da se izuči. Većina iskusnih pravnika će reći da je u pitanju zanat koji se "peče" godinama radeći u struci. To jeste istina, ali uz ispravku. Zastupamo stanovište da je pisanje akata veština koja može da se savlada u toku studija, a usavrši u praksi.

TEHNIČKA UPUTSTVA ZA SASTAVLJANJE PODNESKA

- U sudskoj praksi je u upotrebi, uglavnom, font Times New Roman, veličina 12.
- Činjenično stanje treba podeliti u delove. Veliki delovi neprekidnog teksta su nepregledni i čitalac može izgubiti koncentraciju i nit.
- Svaki stav treba započeti novim redom, a svaki novi red razmakom.
- Izvesni autori zastupaju gledište da svaki stav treba označiti arapskim brojevima.⁶ Ne slažemo se sa ovim jer, po našem mišljenju, na ovaj način može doći do gubitka utiska da je reč o jednoj logičkoj celini. Numerisanjem, stavovi dobijaju više samostalnosti nego što smeju.
- Činjenične navode treba jasno odvojiti od dokaza, u novom redu.

POŠTOVANJE GRAMATIČKIH I PRAVOPISNIH PRAVILA

Pored pravnog znanja, pravnici moraju posedovati u brojna druga. Najznačajnije je svakako poznavanje pravila jezika na kojem sastavlja podnesak. Svaki pravnik mora posedovati u svojoj biblioteci i gramatiku. Pravnici moraju dobro ovladati upotrebu velikih i malih slova, spojenih i odvojenih reči, deklinaciju i ostalim gramatičkim i pravopisnim pravilima.

Kod pisanja datuma, nula se ne piše ispred jednocifrenog broja (na primer, 8. januar 2016. godina) Skraćenice ne treba koristiti, izuzev nekih opštepoznatih kao što su, dr., sl., itd.) Nazivi meseca u godini pišu se rečima. Brojevi do deset pišu se rečima, a preko deset ciframa (na primer, „čekali smo dva sata“, „ nakon 15 dana od kupovine, kvar se pojavio“).

JEZIK MORA BITI JASAN I ŠTO JEDNOSTAVNIJI

Pravni, tzv. legalistički stil i jezik pisanja treba razlikovati od književnog. Većina studenata koja je tokom školovanja pokazivala izvanredne uspehe prilikom

⁶ Petrušić, N., „Sastavljanje podnesaka“, *Priručnik za rad studenata, Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Niš, 2011.

pisanja literarnih sastava, zakaže kod pisanja pravnih podnesaka. Osnovni cilj legalističkog pisanja, odnosno sastavljanja bilo koje vrste pravnih akata, jeste: informisanje adresata o izvesnim činjenicama na jasan, precizan i koncizan način. Vaš cilj nije da impresionirate svojim pravničkim znanjem, bogatim rečeničnim fondom, odnosno poznavanjem pravnih termina. Pogotovo, ukoliko su adresati osobe koje su pravno neuke, treba izbegavati pravnu terminologiju, izuzev kada je to neophodno. Reči se moraju koristiti u svom uobičajenom značenju. Strane reči treba koristiti samo ukoliko za njih ne postoji odgovarajući prevod u srpskom jeziku.

Činjenične navode i zahteve treba formulisati preciznim, jasnim, sažetim stilom, bez suvišnih reči i na način koji isključuje svaku dvosmislenost. U podnesku treba koristiti jedinstvenu terminologiju. Ne treba koristiti različite izraze za isti pojam. Kada se izraz upotrebi u jednom značenju, mora se u istom značenju upotrebljavati u celom tekstu.

Loš primer: Tužilja je sa tuženom zaključila ugovor o doživotnom izdržavanju kako bi dočekala mirno starost i kako bi imao ko da je čuva i pazi i obezbeđuje hranu i lekove. Međutim, od samog starta tužena je fušarila i zabušavala u ispunjavanju dogovorenih obaveza. Nije donosila kuvanu hranu, već bajate ostatke njihove hrane. Nije kupovala svakodnevno potrebne namernice već samo kada se seti i kada joj odgovara jer je u prolazu. Nije dolazila svakodnevno kako bi joj pomagala u kupanju, pranju i čišćenju. Tužilju nije vodila ni kod lekara, iako je to bila najbitnija njena obaveza iz ugovora...

Dobar primer: Tužilja je sa tuženom zaključila ugovor o doživotnom izdržavanju u želji da kao stara osoba ima adekvatnu svakodnevnu ishranu i materijalnu pomoć, kao i stalnu pažnju i negu od strane tužene. Međutim, od samog početka tužilja je primetila da se tužena prema njoj i obavezama koje je preuzela ne odnosi iskreno, odgovorno i pošteno. Umesto svakodневnih toplih obroka i svežih namirnica, tužena je jednom nedeljno donosila bajata jela i namirnice. Tužena joj nije obezbeđivala ni odeću, obuću niti sredstva za ličnu higijenu, iako je ugovorom na to bila obavezna. U pogledu održavanja lične higijene, tužilja je bila prepuštena sama sebi. Bolesna, stara i onemoćala, morala je da sama pere, čisti, pegla, sprema. Takođe, tužena joj nije pomagala ni prilikom ostvarivanja lekarske nege. Morala je sama da ide kod lekara i kupuje lekove...

UPOTREBA ODGOVARAJUĆEG TONA

Pored jednostavnosti, konciznosti i jasnoće, treba postići i odgovarajući ton. Ton advokata, odnosno pravnika. Međutim, treba voditi računa da formalni, advokatski ton ne pređe u nadmeni. Ton takođe mora biti ozbiljan. Pravni podnesci nisu mesta za humor i duhovitost. Legalistički stil pisanja je formalni stil. Treba izbegavati svakodnevne govorne izraze, žargon, pomodne reči, izuzev ukoliko je to neophodno prilikom citiranja tuđih izjava.

Loš primer: Nakon razvoda braka tuženi je počeo da se vucara sa raznim sumnjivim likovima i da troši pare na kafane i žene, a tužilji, koja pošteno i vredno pokušava sama da prehrani njihovo zajedničko maloletno dete ne daje ni paru, a obećao je da hoće.

Dobar primer: Odnosi između bivših supružnika nakon razvoda su loši, tako da se tuženi ne pridržava njihovog usmenog sporazuma da će adekvatno i srazmerno doprinositi izdržavanju zajedničkog maloletnog sina. Na obraćanja i molbe tužilje da joj pomogne u izdržavanju sina on je odgovorio. „Spiskaću sve na kafane i žene“.

UPOTREBA KRATKIH REČENICA

Jedno od bitnijih pravila jeste ograničavanje svake rečenice jednom mišlju. Rečenicu treba dobro isplanirati pre nego što bude stavljena na papir. Nakon nekoliko nedelja intenzivnog istraživanja i traženja rešenja za pravni problem, često se dešava da se u podnesku želi reći previše. Naročito neiskusni, mladi pravници žele da pokažu da su upoznati sa pravnim problemom, da su posvetili dosta vremena u nalaženju rešenja, i time impresioniraju i pokažu da su dostojni pravničke profesije. Rezultat ovoga su dugačke, preopširne rečenice koje više liče na nitima povezanu gomilu reči, koja ne omogućava da se jasno vidi ideja.⁷ Da bi se ovo izbeglo neophodno je koristiti jasne, kratke rečenice. Reči treba birati tako da informišu a ne impresioniraju.

Loš primer: Tokom braka, zbog različitih karaktera i pogleda na život, između stranaka dolazilo je do nesporazuma i sukoba oko rešavanja osnovnih pitanja koja se tiču njihovih ličnih odnosa, izdržavanja porodice, vaspitanja dece i dr, što je dovelo do toga da njihov zajednički život postane nepodnošljiv i da prestane da se ostvaruje svrha braka i konačno okončanja zajednice života, tako da svaka stranka sada samostalno živi.

Dobar primer: Tokom braka, zbog različitih karaktera i pogleda na život, između stranaka dolazilo je do nesporazuma i sukoba oko rešavanja osnovnih pitanja koja se tiču njihovih ličnih odnosa, izdržavanja porodice, vaspitanja dece i dr. Usled toga, njihov zajednički život je postao nepodnošljiv i prestala je da se ostvaruje svrha braka. Konačno, ovo je rezultiralo okončanjem zajednice života, od kada svaka stranka živi samostalno.

IZBEGAVATI PERSONALIZACIJU

Može biti teško odoleti iskušenju i izneti sopstvene stavove u podnesak, međutim, fraze kao što su „ja verujem“, „naše mišljenje je“, „mi tvrdimo“, treba izbegavati. One samo mogu da oslabe vašu poziciju jer sudiju neće zanimati vaše lično mišljenje i pretpostavke, već snaga vaše argumentacije.⁸ Ono što će ojačati

⁷ N. Schultz, I. Sirico, *Legal Writing and other lawyering skills*, Matthew Bender, 1998, str. 132.

⁸ N. Schultz, I. Sirico, *Legal Writing and other lawyering skills*, Matthew Bender, 1998, str. 140.

vašu poziciju jeste jasno iznošenje činjenica i njihovo dovođenje u vezu sa konkretnim zakonskim pravilima. Ono što zanima sudiju i što je njegova uloga jeste pravilna kvalifikacija činjeničnog stanja i primena zakonskih normi u cilju donošenja pravilne odluke.

LOGIČKI REDOSLED

Činjenično stanje koje se u podnesku iznosi treba podeliti u stavove.. Ovi stavovi se trebaju sastojati iz jedne ili više rečenica koje čine logičku celinu. Veliki delovi neprekidnog teksta su nepregledni i mogu dovesti do gubitka koncentracije, stoga treba primeniti „pravilo od pet redova“, odnosno izbeći neprekidni tekst od više od pet redova, osim ako je neophodno.⁹ Do kofuzije često dolazi kada se želi izneti suviše ideja u premalo reči. Nekada misao savršeno ima smisla u glavi ,ali postane konfuzna na papiru. Ovaj problem se može izbeći pažljivim planiranjem rečenica, i pažljivim, ponovnim kritičkim čitanjem kada dobiju svoje mesto u podnesku. Međum, kada budu stavljene na papir, one često dobiju samostalnost i autoru nekada bude nemoguće da im pristupi objektivno. Najbolje je ostaviti da se tekst „ohladi“ i nakon izvesnog vremena pristupiti njegovom revidiranju, sa više objektivnosti. Jedan od najtežih zadataka za pisce jeste voljno i spremno vršiti suštinsku korekturu sopstvenih napisanih reči.

BRZO DOĆI DO SUŠTINE

Ukoliko do suštine ne dođete brzo, verovatno ćete izgubiti pažnju čitaoca. Često, u pitanju su zauzete osobe koje nemaju vremena a ni strpljenja da tragaju za poentom. Zbog toga, ukoliko se time poštuje pravilo o logičnom redosledu, najpre treba navesti zaključke. Takođe, najbolje argumente treba navesti na početku. Kada čitamo neki dokument, obično najviše pažnje poklanjamo na početku. Posle izvesnog vremena, pažnja opada.

PRECIZNOST I ODREĐENOST

Činjenice koje se navode moraju biti precizne i određene. Nije dozvoljeno generalizovanje, uopštavanje, iznošenje pretpostavki. Treba izbegavati smeštanje događaja u vremenske okvire već, kada god je to moguće, što preciznije navesti datume.

Loš primer: Poslednjih godina tuženi nije plaćao izdržavanje za svoje maloletno dete.

⁹ Petrušić, N.,“ Sastavljanje podnesaka“, *Priručnik za rad studenata,Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Niš, 2011.

Dobar primer: Tuženi nije plaćao izdržavanje za svoje maloletno dete od januara 2012. godine pa sve do dana podnošenja tužbe.

UREDNOST PODNESKA

Ako je podnesak nerazumljiv ili nepotpun, sud će stranci koja nema punomoćnika da vrati podnesak radi ispravke. Ako podnesak bude ispravljen i dostavljen sudu u propisanom roku smatraće se da je podnet sudu onog dana kada je prvi put bio podnet. Smatraće se da je podnesak povučen ako ne bude vraćen sudu u određenom roku, a ako bude vraćen bez dopune, odbaciće se. Ako je podnesak, koji je u ime stranke, podnet od strane njenog punomoćnika, odnosno javnog pravobranioca ili javnog tužioca nerazumljiv ili nepotpun, sud će da ga odbaci. Iz ovoga nesumnjivo sledi da advokati, javni pravobranioци i javni tužioci nemaju pravo na greške i da moraju besprekorno ovladati veštinom pisanja pravnih akata.

Prilikom sastavljanja podneska treba voditi u opštim pravilima o sadržini podneska, ali i o posebnim pravilima koja zakon propisuje za konkretne podneske koji sadrže određene parnične radnje, kao što su, na primer, tužba, odgovor na tužbu ili žalba.

ZAKLJUČAK

Tradicionalni način studiranja na našim pravnim fakultetima svojim studentima, po završetku školovanja, pruža samo diplomu, koja ih ne čini stručnjacima već jalovim pravnicima nesposobnim da primene svoje stečeno nanje na konkretne slučajeve. Oni će svoje praktično znanje steći, kroz nekoliko godina, ali učeći na sopstvenim greškama, koje su neminovne za sve one koji se upuste u rešavanje konkretnih životnih problema potkovani samo teorijskim znanjem. Veliki je rizik da će u tom dugom procesu sticanja prakse izgubiti ugled. Izučavanju praktičnih veština, koje su neophodne kako bi pravnik uspešno, profesionalno i samostalno obavljao svoj poziv, ne poklanja se dovoljna pažnja. Jedna od najznačajnijih među njima jeste veština pisanja pravnih akata. Sa ovim se pravnici susreću čim krenu da obavljaju svoj poziv. Pisanje pravnih akata mladim pravnicima izaziva najviše poteškoća, jer se sa njima nisu susretali tokom studiranja. Oni su izučili teorijske postulate, naučili elemente koje svaki pravni akt mora da ima, međutim, to nije dovoljno. Nije dovoljno da podnesak bude pravno korektan, već mora biti i jezički i gramatički pravilan, lako čitljiv i razumljiv. Za kvalitetan podnesak neophodno je kombinovanje veštine pisanja i pravnog znanja. Legalistički stil pisanja treba razlikovati od književnog. Osnovni cilj legalističkog pisanja, odnosno sastavljanja bilo koje vrste pravnih akata, jeste: informisanje adresata o izvesnim činjenicama na jasan, precizan i koncizan način. Njihov cilj nije da adresant impresionira pravničkim znanjem, bogatim rečeničnim fondom, odnosno poznavanjem pravnih termina. Podnesak mora, najpre da zadovolji formu

koja je propisana zakonom i da sadrži minimum elemenata koji su neophodni da bi bio potpun. Međutim, podjednako bitno je i poštovanje jezičkih i gramatičkih pravila: jezik mora da bude jasan i jednostavan, moraju se poštovati gramatička i logička pravila, na koncizan način, upotrebom kratkih rečenica, prateći logički redosled, brzo doći do suštine.

Na ovaj način, pravnici stižu svoj ugled, ali i ono najbitnije, omogućavaju i olakšavaju ostvarivanje i zaštitu prava i interesa svojih klijenata

LITERATURA

1. N. Schultz, I. Sirico, *Legal Writing and other lawyering skills*, Matthew Bender, 1998.
2. Petrušić, Nevena: *Sastavljanje podnesaka*, Priručnik za rad studenata, Pravna klinika za zaštitu prava žena, Niš, 2011.
3. Radović, V. *Građansko procesno pravo*, Projuris, 2009.
4. Stanković, Gordana: *Građansko procesno pravo*, Niš, 2010.
5. *Zakon o parničnom postupku*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 49/2013-odluka US, 74/2013-odluka US i 55/2014.

SUBMISSIONS IN CIVIL PROCEEDINGS (CONTENTS AND DRAFTING SKILLS)

PhD Dragana Randelovic

Abstract:

Brief writing is one of the biggest problems law graduates encounter at the start of their professional careers, when there's a need to put the acquired knowledge into practice. Very little attention is being paid to this, even though it's the art that must be mastered. Knowing the word of law is not enough by itself. A quality brief requires the combination of the art of writing and legal knowledge. It is not sufficient for a brief to be appropriate, since it also has to be linguistically and logically correct. When it comes to a brief writing style, it is here that young lawyers face difficulties the most. Namely, they learn the rules on the content of a brief prescribed by law; nevertheless, a writing style is not something that can be crammed. Legal or, so called, legalistic writing style and legal language are to be held distinct from the literary ones. In this paper, we strive to also put emphasis on some basic rules on writing legal documents, language, style and technical instructions.

We have focused our attention, above all, on composing briefs. Nonetheless, it goes without saying that these rules should be followed for other legal documents as well.

Keywords: brief, brief writing style, brief writing language.

343.156

ŽALBA NA PRVOSTEPENU PRESUDU U KRIVIČNOM POSTUPKU (POJAM, ELEMENTI I VEŠTINA PISANJA)

Doc. dr Aleksandar R. Ivanović*

Apstrakt:

Autor se u radu bavi osnovnim karakteristikama žalbe na prvostepenu presudu. Autor najpre određuje pojam žalbe, ukazuje na rokove za izjavljivanje iste, zatim ukazuje na titulare prava na žalbu na prvostepenu presudu i analizira njihov obim raspolaganja pravom na žalbu. Nakon toga, autor se bavi zakonskim elementima žalbe na prvostepenu presudu i zakonskim osnovama, po kojima se prvostepena presuda može pobijati žalbom. Na kraju rada, umesto zaključka autor daje osnovne smernice za kvalitetno sastavljanje žalbe na prvostepenu presudu.

Ključne reči: žalba, prvostepena presuda, žalbeni osnovi, pravna argumentacija.

Uvod

Presuda je sudka odluka kojom, se po pravilu, rešavaju krivičnopravna i krivičnoprocesna pitanja o jednoj krivičnoj stvari. Presuda je najvažnija sudska odluka koju može doneti samo krivični sud. Shodno tome, presuda mora biti zasnovana samo na pravno relevantnim činjenicama koje su utvrđene dokazima i to do najvećeg stepena izvestnosti, tj. do istinitosti saznanja o njihovom postojanju ili nepostojanju.¹⁶⁷ Žalba je redovni pravni lek kojim se pobija prvostepena sudska odluka i ishoduje odlučivanje u drugom stepenu, a izuzetno žalbom se može pobijati i drugostepena presuda u krivičnom postupku. Žalba može biti izjavljena protiv prvostepene presude i protiv rešenja. Žalbom se sprečava nastupanje pravnosnažnosti odluke koja se pobija, kao i odlaže izvršenje pobijane odluke – presude uvek, a po pravilu i rešenja – ako u zakonu nije drukčije određeno.

* Docent za užu naučnu oblast krivično pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: a.ivanovic@uninp.edu.rs.

¹⁶⁷ M. Nicević, Č. Stevanović, Krivično procesno pravo, FUN, Novi Pazar, 2008, str. 143.

Prvostepene odluke se mogu pobijati žalbom kako u pogledu utvrđenja činjenica, tako i u pogledu primene prava.

Značaj prava na žalbu je u tome što daje mogućnost strankama da ishoduju preispitivanje prvostepenih odluka i eventualnu korekciju tih odluka, kako bi se u što je moguće većoj meri ostvarilo zakonito i pravilno donošenje sudskih odluka. Žalba na prvostepenu presudu se odnosi na sve vrste presuda prvostepnih sudova, i u osnovi ove žalbe su jednake. Žalba na prvostepenu presudu ima devolutivno dejstvo i o njoj uvek rešava neposredno viši sud.¹⁶⁸ Shodno navedenom u naredom delu rada ćemo nastojati da ukažemo na zakonska pravila u vezi sa izjavljivanjem žalbe na prvostepenu presudu, kako bi na kraju rada dali i određene smernice za veštinu pisanja iste.

1. Rok za izjavljivanje žalbe i suspenzivno dejstvo žalbe

Protiv presude donesene u prom stepenu ovlašćena lica mogu izjaviti žalbu u roku od 15 dana od dana dostavljanja prepisa presude (član 432. stav 1 ZKP-a)¹⁶⁹. Dostavljanje se vrši u skladu sa pravilima sadržanim u članovima 242-244, s tim da u odnosu na okrivljenog i ovlašćenog tužioca postoje posebna pravila o dostavljanju. Naime, prvostepena presuda se najpre dostavlja okrivljenom u skladu sa članom 246. stav 1 ZKP-a. Međutim, ako je okrivljeni punomoćjem ovlastio branioca za prijem pismena od čijeg dostavljanja teče rok za izjavljivanje redovnog pravnog leka (član 246. stav 2. ZKP-a), dostavljanje se smatra izvršenim kada je prvostepena preduda predata advokatskoj kancelariji branioca. U slučaju kada okrivljeni nije izdao takvo punomoćje svom braniocu, presuda se dostavlja i okrivljenom i braniocu, što prema stavu susdske prakse otvara mogućnost da, ne samo u okviru „svog“ roka već i u okviru roka za žalbu, lično podnese žalbu u svoju korist.¹⁷⁰ Kada okrivljeni nema branioca, a kada se presuda kojom je izrečena krivična sankcija koja se sastoji u lišenju slobode ne može dostaviti na adresu o kojoj je obavestio sud, postaviće mu se branilac po službenoj dužnosti, i nakon što se on upozna sa spisima, vrši se dostavljanje prvostepene presude (član 246. stav 3. i 4. ZKP-a).

Javnom tužiocu se prvostepena presuda dostavlja predajom na pisarnici javnog tužilaštva, dok se oštećenom kao tužiocu ili privatnom tužioc presuda dostavlja u skladu, sa opštim pravilima, a u slučaju da ima punomoćnika, prvostepena presuda se dostavlja samo punomoćniku (član 247. stav 2. i 4. ZKP-a).

Rok za izjavljivanje žalbe počinje da teče prvog narednog dana od kada je dostavljanje izvršeno. Ako poslednji dan roka za izjavljivanje žalbe pada na državni

¹⁶⁸ M. Simović, V. Simović, *Krivično procesno pravo*, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2011, str. 381.

¹⁶⁹ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

¹⁷⁰ G. P. Ilić, M. Majić, S. Beljanski, A. Trešnjev, *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 848.

praznik ili u subotu ili nedelju, ili u neki drugi dan kada državni organ nije radio, rok ističe protekom prvog narednog dana (član 224. stav 3. i 5. ZKP-a).

U slučaju da okrivljeni iz opravdanog razloga propusti da izjavi žalbu protiv prvostepene presude u roku od 15 od dana dostavljanja prepisa presude, može u roku od 8 dana od dana prestanka smetnje da podnese molbu za povraćaj u pređašnje stanje (član 227. stav 1 ZKP-a u vezi sa članom 226. tačka 1 ZKP-a). Okrivljeni je dužan da uz molbu preda i žalbu protiv prvostepene presude (član 227. stav 2 ZKP-a).

Zakonodavac je predvideo i mogućnost odobravanja dodatnog, odnosno produženog roka za podnošenje žalbe. Naime, u naročito složenim predmetima, stranke i branilac mogu odmah po objavljivanju presude zahtevati produženje roka za izjavljivanje žalbe, dok će o ovom zahtevu odlučiti odmah predsednik veća rešenjem protiv koga žalba nije dozvoljena. Ako usvoji zahtev predsednik veća može produžiti rok za žalbu najviše za još 15 dana (član 432. stav 2. i 3 ZKP-a). Ovde treba napomenuti da je nužan uslov za produženje činjenica da se radi o naročito složenom slučaju, što predstavlja *questio facti* o čijem postojanju odlučuje sud. Takođe, nije potrebno da stranke i branilac preciziraju za koliko bi rok za izjavljivanje žalbe trebalo da bude produžen, ali nema zakonskih smetnji ni da to učine vodeći računa o ograničenju iz stava 3. člana 432. ZKP-a.¹⁷¹

Blagovremeno izjavljena i dozvoljena žalba protiv presude odlaže izvršenje presude, što znači da ima suspenzivno dejstvo. Znači izjavljena žalba na prvostepenu presudu sprečava da se presuda izvrši sve dok po žalbi ne bude odlučeno i dok odluka doneta po žalbi ne bude dostavljena stranci. Isto suspenzivno dejstvo ima i rok za žalbu jer se, takođe, zastaje sa izvršenjem presude protiv koje još može biti izjavljena žalba.¹⁷² Dakle, samo blagovremena i dozvoljena žalba ima suspenzivno dejstvo, dok neblagovremena i nedozvoljena žalba nemaju tu moć da spreče, odnosno zadrže izvršenje presude.

2.Lica ovlašćena za izjavljivanje žalbe

Na osnovu odredaba Zakonik o krivičnom postupku koji se tiču titulara prava na žalbu, možemo uvideti da je zakonodavac odredio krug ovlašćenih lica, odnosno subjekata koji mogu izjaviti žalbu na prvostepenu presudu. Takođe, možemo uvideti da zakonodavac pravi razliku po pitanju obima prava ovih subjekata na izjavljivanje žalbe na prvostepenu presudu. Dakle, zakonodavac pravi razliku na subjekte koji imaju bezuslovno pravo da izjave žalbu na prvostepenu presudu i subjekata koji se ti pravom mogu služiti samo pod određenim uslovima. Tako krug subjekata koji mogu izjaviti žalbu na prvostepenu presudu možemo najpre podeliti na one koji presudu mogu pobijati iz svih zakonom predviđenih razloga, i na one koji presudu mogu pobijati samo u ograničenom obimu.

¹⁷¹ *Ibid*, str. 849.

¹⁷² S. Bejatović, Krivično procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2014, str. 480.

U prvu grupu subjekata, koji žalbom mogu pobijati prvostepenu presudu iz svih zakonom predviđenih razloga spadaju: stranke (ovlašćeni tužilac i optuženi), branilac optuženog, zakonski zastupnik optuženog, lica koja se nalaze u određenom odnosu sa optuženim i oštećeni od kojeg je javni tužilac preuzeo krivično godnjenje (član 433. ZKP-a).

U drugu grupu subjekata, koji žalbom mogu pobijati prvostepenu presudu samo u ograničenom obimu, spadaju: oštećeni koji nikad tokom postupka nije imao svojstvo supsidijarnog tužioca i on ima pravo da se žali samo u vezi odluke suda o troškovima krivičnog postupka, kao i o dosuđenom imovinskopravnom zahtevu; lice čiji je predmet oduzet ili od koga je oduzeta imovinska korist pribavljena krivičnim delom, odnosno oduzeta imovina proistekla iz krivičnog dela, i ono se može žaliti samo u odnosu na takvu odluku suda.

Pored razlike po pitanju obima prava da izjave žalbu, zakonodavac među subjektima koji mogu pobijati presudu iz svih zakonom propisanih razloga pravi razliku na one subjekte koji se mogu žaliti kako na štetu optuženog, tako i u njegovu korist, zatim na one subjekte koji se mogu žaliti samo na štetu optuženog, i na one subjekte koji se mogu žaliti samo u korist optuženog.

Subjekt koji se može žaliti kako na štetu, tako i u korist optuženog jeste javni tužilac, kome ovo specifično pravo žalbe proizilazi iz njegove uloge zaštitnika zakona u krivičnom postupku (član 433. stav 3 ZKP-a).

U grupu subjekata koji se mogu žaliti samo na štetu okrivljenog spadaju oštećeni od koga je javni tužilac preuzeo krivično gonjenje (supsidijarni tužilac) kao i privatni tužilac.

U grupu subjekata koji se mogu žaliti samo u korist okrivljenog spada najpre sam optuženi. Naime, optuženi žalbom pobija prvostepenu presudu u skladu sa svojim neposrednim pravnim interesom, što znači da može izjaviti žalbu samo u svoju korist. Pored optuženog u ovu grupu spadaju i njegov branilac, zatim zakonski zastupnik optuženog, kao i lica koja se sa optuženim nalaze u srodničkom ili drugom bliskom odnosu: njegov bračni drug, lica sa kojima živi u vanbračnoj zajednici ili drugoj trajnoj zajednici života, srodnici po krvi u pravoj liniji, zakonski zastupnik, usvojitelj ili usvojenik, brat sestra i hranitelj (član 433. stav 2. ZKP-a).

Branilac okrivljenog, kao i lica bliska optuženom i njegov zakonski zastupnik imaju potpuno pravo žalbe, tako da oni presudu mogu pobijati iz svih žalbenih osnova za šta im nije potrebno posebno ovlašćenje optuženog. Međutim, oni to ne mogu činiti protiv volje optuženog, osim u slučaju kada je optuženom presudom izrečena kazna zatvora od 30 do 40 godina (član 433. stav 6. ZKP-a). Radi se o institutu *in favorem defensionis* koji omogućava izjavljivanje žalbe i protivno volji optuženog, naravno pod uslovom da je optuženom pobijanom presudom izrečena kazna zatvora u trajanju od 30 do 40 godina.

U stavu 7. Člana 433. ZKP-a propisano je posebno ograničenje u odnosu na žalbene razloge koje će postojati u situaciji kada se žalba izjavljuje u korist optuženog, a kada je optuženi prethodno priznao sve tačke optužbe i njegovo priznanje ispunjava pretpostavke iz člana 88. ZKP-a, po kome se može smatrati

istinitim. Dakle, u ovom slučaju se ograničenje ogleđa u tome što se činjenična ispravnost prvostepene presude može osporavati samo u pogledu činjenica od kojih zavisi vrsta i mera krivične sankcije. To dalje znači da lica koja su ovlašćena za izjavljivanje žalbe u korist optuženog u ovoj situaciji ne mogu pobijati odluku o krivici zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, već samo u odnosu na činjenice od kojih zavisi odluka o vrsti i meri krivične sankcije.

3. Odricanje i odustana od žalbe

Stranke i drugi subjekti koji imaju pravo na podnošenje žalbe na prvostepenu presudu slobodni su u raspolaganjem ovim pravom, što znači da imaju potpunu slobodu da odluče da li će žalbu uložiti ili ne. Takođe, imaju slobodu da se odreknu od prava na žalbu, odnosno da odustanu od već izjavljene žalbe. Međutim, kao što je zakonodavac napravio razliku među ovlašćenim licima za podnošenje žalbe po pitanju obima prava na izjavljivanje žalbe, tako isto pravi razliku po pitanju po pitanju prava na odricanje, odnosno odustajanje od već izjavljene žalbe.

Optuženi ima mogućnost raspolaganja pravom na žalbu, tj. optuženi se može odreći prava na ulaganje žalbe ili odustati od već izjavljene žalbe. Odricanje i odustajanje od žalbe predstavljaju ireverzibilne činove, što znači da se ne mogu opozvati. Optuženi se može odreći prava na žalbu samo pošto mu je presuda dostavljena, a pre toga samo ako su se tužilac i optećeni koji može izjaviti žalbu zbog svih osnova odrekli prava na žalbu protiv osuđujuće presude kojom optuženom nije izrečena kazna zatvora (član 434. stav 1. ZKP-a). Do donošenja odluke drugostepenog suda, optuženi može odustati od izjavljene žalbe, kao i od žalbe koju su izjavili njegov branilac, njemu bliska lica ili njegov zakonski zastupnik (član 434. stav 2. ZKP-a). U stavu 3. člana 434. ZKP-a predviđeno je ograničenje za optuženog po pitanju prava na odricanje od žalbe na prvostepenu presudu. Radi se o ograničenju, kojim se štite prava optuženog u krivičnom postupku, ono se ogleđa u pravilu da se optuženi ne može odreći prava na žalbu, niti može odustati od već izjavljene žalbe, ukoliko mu je izrečena kazna zatvora od 30 do 40 godina (član 434. stav 3. ZKP-a).

Kada su u pitanju tužilac i oštećeni oni se mogu odreći prava na žalbu odmah po objavljivanju presude pa do isteka roka za izjavljivanje žalbe, a mogu da do donošenja odluke drugostepenog suda odustanu od izjavljene žalbe (član 434. stav 4. ZKP-a).

4. Sadržina žalbe

U cilju stvaranja mogućnosti za prihvatanje i uzimanje u postupak izjavljivanje žalbe, a samim time i mogućnosti donošenja adekvatne odluke po istoj, Zakonikom o krivičnom postupku je propisana sadržina žalbe. Naime, da bi drugostepeni sud bio u mogućnosti da ispita pobijanu presudu u granicama žalbenih navoda, podnosilac žalbe se mora pridržavati zakonom propisanih formalnosti prilikom

sastavljanja iste. Naime, zakonodavac je propisao sadržinu, odnosno formu žalbe određivanjem obaveznih elemenata koje žalba na prvostepenu presudu mora da sadrži da bi bila valjana sastavljena. Tako prema odredbama ZKP-a žalba na prvostepenu presudu treba obavezno da sadrži (član 435 ZKP-a):

- označenje ožalbene presude;
- osnov za izjavljivanje žalbe;
- obrazloženje žalbe;
- žalbeni predlog (da se pobijana presuda potpuno ili delimično ukine ili preinači);
- potpis lica koje izjavljuje žalbu.

Označenje ožalbene presude podrazumeva navođenje naziva suda koji je doneo presudu, njen poslovni broj i datum donošenja.

Osnov za izjavljivanje žalbe se navodi tako što podnosilac žalbe označava jedan ili više zakonskih osnova za izjavljivanje žalbe koji su propisani članom 437. ZKP-a, a kada su u pitanju povrede zakona kao osnova za ulaganje žalbe, onda nakon navođenja grupe osnova (npr. bitna povreda odredaba krivičnog postupka – član 437. stav 1 ZKP-a) treba i da precizno navede istaknuti žalbeni osnov, na način da ukaže o kojoj se konkretno povredi zakona radi, a na koju se on poziva u žalbi (npr. da je presudu doneo stvarno nenadležan sud).

Obrazloženje žalbe je segment u kome podnosilac žalbe treba da prikaže čime je i zbog čega konkretno nezadovoljan presudom i da detaljno opiše povrede zakona ili druge nedostatke u presudi i postupku donošenja presude. Dakle, ovaj element žalbe na prvostepenu presudu se ogleda u konkretizaciji žalbenog osnova. Dakle, žalbeni osnovi određuju pravac pobijanja odluke, a žalbeni razlozi su konkretizovani sadržaj nedostataka.¹⁷³

Žalbeni predlog da se pobijana presuda potpuno ili delimično ukine ili preinači, predstavlja četvrti obavezni element žalbe na prvostepenu presudu. Radi se o elementu koji ima za cilj da ukaže u kom pravcu, u kom obimu i na koji način bi prema podnosiocu žalbe, drugostepeni sud trebalo da odluči.

Potpis lica koje izjavljuje žalbu je peti obavezni element i služi tome da sud utvrdi da li je ona izjavljena od strane lica koje za to ima ovlašćenje, i ako ga ima, da li lice koje je podnelo žalbu pobija prvostepenu presudu u granicama svog neposrednog pravnog interesa.

Žalba koja nema napred navedene elemente smatra se neurednom žalbom. Postupanje sa neurednom žalbom propisano je članom 436 ZKP-a, gde imamo više različitih situacija u zavisnosti sledećih parametara. Prvi parametar tiče se toga u kojoj je procesnoj funkciji podnosilac žalbe i tu imamo opciju kada je žalba izjavljena u prilog odbrane i žalba koja je izjavljena u prilog optužbe, dok se drugi parametar tiče činjenice da li je podnosilac žalbe imao ili ne odgovarajuću stručnu

¹⁷³ M. Škulić, T. Bugarški, Krivično procesno pravo, Novi Sad, 2015, str. 499.

pomoć. S tim u vezi zakonodavac propisuje dva vida postupanja u odnosu na dve vrste neuredne žalbe.

Prvi je kada je žalba podneta od strane optuženog ili drugog lica koje ima pravo da uloži žalbu u korist optuženog, a optuženi nema branioca ili ako je žalbu izjavio oštećeni koji nema punomoćnika, a žalba je nečitka ili ne sadrži elemente koje po ZKP-u obavezno mora da ima, u tom slučaju će prvostepeni sud će naložiti žalioocu da u roku od tri dana uredi žalbu ili da je dopuni pismenim podneskom (član 436. stav 1 ZKP-a). Ukoliko podnosilac žalbe ne postupi po nalogu suda i ispravi neurednu žalbu, sud će kao neurednu odbaciti žalbu koja je nečitka ili koja ne sadrži obrazloženje, žalbeni predlog i potpis podnosioca žalbe, dok će žalbu koja ne sadrži označenje presude koja se pobija odbaciti samo ako se ne može utvrditi na koju presudu se ona odnosi. Ovim se okončava aktivnost prvostepenog suda u vezi sa žalbom oštećenog koji nema punomoćnika. Kada je u pitanju neuredna žalba, odnosno nečitka ili bez propisanih elemenata, izjavljena u korist optuženog koji nema branioca, sud će takvu žalbu bez obzira na njene nedostatke dostaviti drugostepenom sudu ako se može utvrditi na koju se presudu odnosi, a odbaciće je ako se to ne može utvrditi (član 436. stav 2. ZKP-a).

Drugi vid postupanja je propisan kada je žalbu izjavio ovlašćeni tužilac ili oštećeni koji ima punomoćnika, a žalba je nečitka ili ne sadrži sve zakonske elemente. U ovom slučaju prvostepeni sud postupa drugačije sa neurednom žalbom. Naime, u ovakvom slučaju sud će rešenjem odbaciti žalbu kao neurednu. Dakle, možemo videti da ovde izostaje pozivanje izjavioca žalbe da uredi nečitku ili dopuni nepropisno sastavljenu žalbu, već će ista po automatizmu biti odbačena od strane suda. Međutim, kada je žalba sa ovim nedostacima izjavljena u korist optuženog koji ima branioca sud će, bez pozivanja optuženog i njegovog branioca da izvrše ispravke, istu dostaviti drugostepenom sudu samo ako na osnovu njene sadržine može da utvrdi na koju se presudu odnosi. Ukoliko ne uspe da utvrdi na koju se presudu žalba odnosi, onda će je rešenjem odbaciti (član 436. stav 3 ZKP-a).

Fakultativni, odnosno neobavezni element žalbe su određeni dokazni predlozi. Naime, zakonodavac je propisa da se u žalbi mogu iznositi činjenice i predlagati novi dokazi, kao i dokazi čije izvođenje je prvostepeni sud odbio (kada je ocenio da je dokazni predlog očigledno usmeren na odugovlačenje postupka i sl.), tj. propisao je da se izjavilac žalbe može koristiti institutom *beneficium novorum*. Međutim, zakonodavac je kao uslov za iznošenje činjenica i predlaganje novih dokaza, kao i dokaza čije je izvođenje prvostepeni sud odbio, propisao da je žalilac dužan da navede razloge zašto ranije nije izneo te činjenice, odnosno dokazne predloge, kao i da je dužan da navede dokaze kojima bi se iznete činjenice imale dokazati, i na kraju pozivajući se na predložene dokaze, dužan je da navede činjenice koje pomoću tih dokaza želi da dokaže (član 436. stav 4 ZKP-a). Treba imati na umu da u slučaju nepoštovanja ove obaveze ne dolazi do vraćanja žalbe na dopunu, niti zakonodavac predviđa bilo kakve štetne posledice u slučaju da izjavilac žalbe ne navede razlog zbog kojih nove činjenice i nove dokaze nije ranije izneo. Sud će se u prihvatanju novih dokaza i činjenica rukovoditi samo interesima

krivičnog postupka, tj. nepohodnošću ostvarivanja nepravilnog zadatka sadržanog u potpunom i pravilnom rasvetljenju krivične stvari.¹⁷⁴

5. Osnovi za izjavljivanje žalbe

Osnovima za izjavljivanje žalbe smatraju se grupe nedostataka odluke i postupka njenog donošenja zbog kojih se može izjaviti pravni lek i na kojima se može zasnivati ukidanje ili preinačenje odluke od strane suda pravnog leka. Zakonodavac je propisao opšte razloge iz kojih se žalbom može pobijati, odnosno napadati prvostepena presuda. Zakonikom o krivičnom postupku su propisane dve vrste žalbenih osnova, žalbeni osnovi pravne prirode (*error iuris*) i žalbeni osnovi faktičke prirode (*error facti*). Žalbeni osnovi pravne prirode su zapravo određene pravne greške presude, dok su žalbeni osnovi faktičke prirode tiču određenih činjeničnih grešaka sadržanih u pobijanoj presudi.

Kada su u pitanju žalbeni osnovi pravne prirode, oni se ogledaju u povredama krivično-procesnog karaktera, tj. bitnim povredama odredaba krivičnog postupka, i povredama krivično-materijalnog karaktera, tj. povredama krivičnog zakona i povredama koje se donose na odluke donesene u krivičnom postupku, odnosno koje su proizašle iz njega. Povreda zakona predstavlja osnov za napadanje pravne strane odluke. Žalbom na prvostepenu presudu se pobija izreka, odnosno dispozitiv presude (*tenor sententiae*). Ovde treba naglasiti da povreda zakona u smislu osnova za izjavljivanje žalbe se ne može odnositi na bilo koju povredu, već samo na onu koja je uzrokovala donošenje nezakonite, odnosno pogrešne presude. Radi se dakle, o situacijama u kojima bi da je zakon pravilno primenjen bila doneta drugačija presuda.

Što se tiče žalbenih osnova faktičke prirode, radi se o pogrešno ili nepotpuno utvrđenom činjeničnom stanju.

U teoriji krivičnoprocesnog prava se osnovi za pobijanje presude ogledaju u činjenici da odluka ne odgovara zakonu zbog sudijske zablude, koja je uticala na donošenje (pogrešne) odluke, i svode se na:

- a) greške u sprovođenju postupka (*errores in procedendo*). Ovakav vid grešaka postoji kada je sudija iz zablude pogrešno primenio, odnosno povredio propise krivičnog postupka, a ta povreda može da bude od uticaja na donošenje odluke;
- b) greške u suđenju (*errores in iudiciando*). Ovakav vid grešaka postoji kada je sudija iz zablude pogrešno primenio, odnosno povredio propise materijalnog krivičnog zakonodavstva u smislu pogrešnog tumačenja ili razumevanja, ili pogrešnog podvođenja potpuno utvrđenog činjeničnog stanja pod zakonsku normu;
- c) greške zbog pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja (*error in facto*). Ovakav vid greške imamo kada se sudija nalazi u zabludi po

¹⁷⁴ S. Bejatović, *op. cit.*, str. 482.

pitanju dokaza tako da ih nije tačno utvrdio, odnosno ocenio i na taj način je došao do netačne odluke;

- d) greške zbog odluka o krivičnim sankcijama, oduzimanju imovinske koristi, troškovima krivičnog postupka i imovinskopravnim zahtevima. Ovakav vid grešaka takođe podrazumeva pogrešnu primenu krivičnog prava i nepravilno odlučivanje o krivičnim sankcijama, oduzimanju imovinske koristi, troškovima krivičnog postupka i imovinskopravnim zahtevima.

Zakonikom o krivičnom postupku je propisano da se žalba se može izjaviti zbog (član 437. ZKP-a):

- 1) bitne povrede odredaba krivičnog postupka;
- 2) povrede krivičnog zakona;
- 3) pogrešno ili nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja;
- 4) odluke o krivičnim sankcijama i o drugim odlukama.

5.1. Bitne povrede odredaba krivičnog postupka

Iz same zakonske formulacije žalbenih osnova možemo zaključiti da nisu sve povrede odredaba krivičnog postupka relevantne za izjavljivanje žalbe, tj. samo one najozbiljnije, koje imaju određeni stepem relevantnosti se mogu smatrati razlogom za žalbu i njih zakonodavac označava kao bitne povrede. Bitne povrede odredaba krivičnog postupka predstavljaju prvu grupu žalbenih osnova. Bitne povrede ZKP-a kao mogući razlog za žalbu mogu biti apsolutno bitne (*absolutae ab effectu*) i relativno bitne (*relativae ab effectu*).

Apsolutno bitne povrede odredaba krivičnog postupka su one povrede koje se odnose na: sud; optužbu i ostale povrede. Radi se o povredama krivičnog postupka koje automatski dovode do toga da takva presuda ne može da opstane, i da mora da dođe do njene izmene ili ukidanja ako je uloženi pravni lek. Kod postojanja ovakvih povreda ne zahteva se utvrđivanje postojanja kauzalne veze između povrede određene zakonske odredbe i odgovarajuće štetne posledice u presudi. Dakle, ta kauzalna veza se u ovom slučaju pretpostavlja, te iz tog razloga nema obaveze za njenim utvrđivanjem. Dakle, apsolutno bitne povrede odredaba krivičnog postupka samim svojim postojanjem obavezuju žalbeni sud da donese odluku o osnovanosti žalbe.

U relativno bitne povredbe odredaba krivičnog postupka spadaju: neprimenjivanje ili nepravilno primenjivanje od strane suda za vreme pripremanja glavnog pretresa ili u toku glavnog pretresa ili prilikom donošenja presude, bilo koje odredbe ZKP-a i povreda prava odbrane od strane suda na glavnom pretresu. Za razliku od apsolutno bitnih povreda, relativno bitne povrede odredaba krivičnog postupka ne dovode automatski do izmene ili ukidanja presude, već je neophodno da se prethodno dokaže da je ta povreda bila, ili mogla da bude, od štetnog uticaja na zakonitost ili pravilnost donete presude, što u svakom konkretnom slučaju

mora da rešava drugostepeni sud koji rešava po žalbi. Dakle, kod realtivno bitnih povreda odredaba krivičnog postupka mora da postoji kauzalna veza između povrede i odgovarajuće štetne posledice.

Apsolutno bitne povreda odredaba krivičnog postupka postoje ako (član 438. stav 1. ZKP-a):

- 1) je nastupila zastarelost krivičnog gonjenja ili je gonjenje isključeno usled amnestije ili pomilovanja ili je stvar već pravnosnažno presuđena, ili postoje druge okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje;
- 2) je presudu doneo stvarno nenadležni sud, osim ako je presudu za krivično delo iz nadležnosti nižeg suda doneo neposredno viši sud;
- 3) je sud bio nepropisno sastavljen ili ako je u izricanju presude učestvovao sudija ili sudija-porotnik koji nije učestvovao na glavnom pretresu ili koji je pravnosnažnom odlukom izuzet od suđenja;
- 4) je na glavnom pretresu učestvovao sudija ili sudija-porotnik koji se morao izuzeti;
- 5) je glavni pretres održan bez lica čije je prisustvo na glavnom pretresu obavezno ili ako je optuženom, braniocu, oštećenom ili privatnom tužiocu, protivno njegovom zahtevu, uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa;
- 6) je protivno ovom zakoniku bila isključena javnost na glavnom pretresu;
- 7) je sud povredio odredbe krivičnog postupka u pogledu postojanja optužbe ovlašćenog tužioca, odnosno odobrenja nadležnog organa;
- 8) presudom nije potpuno rešen predmet optužbe;ž
- 9) je presudom optužba prekoračena;
- 10) je presudom povređena odredba člana 453. ovog zakonika;
- 11) je izreka presude nerazumljiva.

Relativno bitne povrede odredaba krivičnog postupka postoje ako (član 438. stav 2. ZKP-a):

- 1) se presuda zasniva na dokazu na kome se po odredbama ovog zakonika ne može zasnivati, osim ako je, s obzirom na druge dokaze, očigledno da bi i bez tog dokaza bila donesena ista presuda;
- 2) je izreka presude protivrečna sama sebi ili su razlozi presude protivrečni izreci, ili ako presuda nema uopšte razloga ili u njoj nisu navedeni razlozi o činjenicama koje su predmet dokazivanja ili su ti razlozi potpuno nejasni ili u znatnoj meri protivrečni, ili ako o činjenicama koje su predmet dokazivanja postoji znatna protivrečnost između onoga što se navodi u razlozima presude o sadržini isprava ili zapisnika o iskazima datim u postupku i samih tih isprava ili zapisnika, pa zbog toga nije moguće ispitati zakonitost i pravilnost presude;

- 3) sud u toku glavnog pretresa nije primenio ili je nepravilno primenio neku odredbu ovog zakonika, a to je bilo od odlučnog uticaja na donošenje zakonite i pravilne presude.

5.2. Povrede krivičnog zakona

Povrede krivičnog zakona kao razlog za žalbu treba posmatrati što kao povrede odredbama samog Krivičnog zakonika, što kao povrede odredaba normi koje spadaju u sporedno krivično materijalno zakonodavstvo. Reč je o povredama koje se odnose na sledeća pitanja:

- da li je delo za koje se optuženi goni krivično delo;
- da li je primenjen zakon koji se ne može primeniti u pogledu krivičnog dela koje je predmet optužbe;
- da li je odlukom o krivičnoj sankciji ili o oduzimanju imovinske koristi ili o opozivanju uslovnog otpusta povređen zakon i
- da li su povređene odredbe o uračunavanju zabrane napuštanja stana, pritvora ili izdržane kazne, kao i svakog drugog oblika lišenja slobode u vezi sa krivičnim delom.

5.3. Pogrešno ili nepotpuno utvrđeno činjenično stanje

Pogrešno ili nepotpuno utvrđeno činjenično stanje kao razlog za pobijanje presude može postojati kada je sud neku odlučnu činjenicu pogrešno utvrdio ili kada sud neku odlučnu činjenicu nije utvrdio (član 440. ZKP-a). Odlučne činjenice su pravno relevantne činjenice koje su od značaja za donošenje sudskih odluka.¹⁷⁵ U praksi se često kao određena činjenična greška zbirno označava i pogrešno i nepotpuno utvrđeno činjenično stanje bez jasne distinkcije da li je u konkretnom slučaju „pogrešno“ ili „nepotpuno“ utvrđeno činjenično stanje, ili se radi o kombinaciji ovih grešaka. Radi se zapravo o žalbenom osnovu faktičke prirode, koji može imati dva oblika, prvi kada je činjenično stanje utvrđeno pogrešno (kvalitativno odstupanje od realnosti) i drugi, kada je utvrđeno nepotpuno činjenično stanje (kvantitativno odstupanje od realnosti).

Kod pogrešno utvrđenog činjeničnog stanja greška se ogleda u tome što utvrđeno činjenično stanje ne odgovara stvarnosti, odnosno realnosti u konkretnom slučaju, jer je određena odlučna činjenica prikazana onakvom kakva ona u stvarnosti nije. Kod nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja greška se ogleda u tome što činjenično stanje ne odgovara stvarnosti, odnosno realnosti u konkretnom slučaju, iz razloga što određena odlučna činjenica nije uopšte utvrđena, tj. nije uvrštena u činjenično stanje kakvo je u svojoj odluci sud utvrdio.

¹⁷⁵ B. Munižaba, A. R. Ivanović, Kontinuitet dokaza i princip *in dubio pro reo* – materijalne i procesne pretpostavke, Zbornik radova: VI naučna konferencija sa međunarodnim učešćem “Kriminalističko-krivično procesne karakteristike istrage prema zakonu o krivičnom postupku u protekloj deceniji (teorijsko-praktični pristup), Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2012, str. 169.

Ono što je važno jeste da se mora raditi o odlučnoj činjnici koja je pogrešno ili nepotpuno utvrđena. Takođe, ovde treba imati na iznošenje novih činjenica i novih dokaza u vezi sa odlučnom činjenicom koju je prvostepeni sud utvrđivao predstavlja sredstvo kojim se ukazuje na pogrešnost ili nepotpunost utvrđenog činjeničnog stanja kao osnova za pobijanje prvostepene presude iz faktičkih razloga.

5.4. Nepravilna odluka o krivičnoj sankciji

Sudske odluke koje se posebnim žalbenim razlogom mogu pobijati su odluke o krivičnim pitanjima gde spada: odluka o kazni, uslovnoj osudi (i sudskoj opomeni) koje se mogu napadati i onda kada sud nije prekoračio zakonsko ovlašćenje, ali sud nije pravilno odmerio kaznu s obzirom na činjenice koje utiču da kazna bude veća ili manja, kao i zbog toga što je pogrešno izrekao ili nije izrekao odluku o ublažavanju ili pooštavanju kazne, o oslobođenju od kazne, o uslovnoj osudi, o sudskoj opomnei ili o opozivu uslovnog otpusta (član 441. stav 1 ZKP-a). Takođe se može pobijati i odluka o meri bezbednosti ili o oduzimanju imovinske koristi ako ne postoji povreda zakona (član 439. st. 3 ZKP), ali je sud pogrešno izreka ili nije izrekao odluku o meri bezbednosti, odnosno oduzimanju imovinske koristi od lica na koje je prenesena bez naknade ili uz naknadu koja ne odgovara stvarnoj vrednosti (član 441. stav 2. ZKP-a). Odluka o imovinskopravnom zahtevu ili odluka o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela može se pobijati ako je sud ovom odlukom povredio zakonske odredbe (član 441. stav 3. ZKP-a). Odluka o troškovima krivičnog postupka može se pobijati ako je sud ovom odlukom povredio zakonske odredbe, kao i zbog toga što je sud pogrešno izrekao ili nije izrekao odluku o oslobađanju optuženog od dužnosti da u celini ili delimično naknadi troškove krivičnog postupka (član 441. stav 4. ZKP-a).

Umesto zaključka

Odluka o izjavljivanju žalbe na prvostepenu presudu se donosi onda kada ovlašćena lica koja imaju pravo na podnošenje žalbe nisu zadovoljni odlukom koju je sud doneo, kada smatraju da je odluka nepravедna i da u postupku žalbe to mogu dokazati te poništiti ili preinačiti presudu. Žalba se podnosi sudu koji je kao viši stupanj nadležan za odlučivanje po žalbi. Da li će i u kojoj meri žalba na prvostepenu presudu biti prihvaćena zavisi od kvaliteta same žalbe, tj. koliko je ona osnovana i u kojoj meri se njome ukazuje na postojanje žalbenih osnova zbog kojih se presuda može pobijati. To nas dovodi do važnosti veštine sastavljanja žalbe na prvostepenu presudu. Pored vođenja računa o zakonskim odredbama koje se tiču sadržine žalbe, odnosno obaveznih elemenata kao i zakonskih osnova za pobijanje presude, veoma je važan način, odnosno stil pisanja koji se praktikuje prilikom sasavljanja žalbe. S tim u vezi, najpre je potrebno istaći dve osnovne funkcije jezika u pravu, a to su deskriptivna, koja se ogleda od opisivanju o objašnjavanju pravno

relelvatnih činjenica, i preskriptivna, koja se ogleda u traženju ili zahtevanju određenog činjenja. U cilju što boljeg ostvarenja navednih funkcija jezik, odnosno stil pisanja žalbe bi trebao da bude zasnovan na tzv. zlatnim pravilima argumentacije. Zlatna pravila argumentacije se ogledaju u sledećem.

Prilikom pisanja žalbe na prvostepenu presudu treba koristiti kratke rečenice. Kratkim rečenicama se obezbeđuje konciznost, jasnost i razumljivost napisanog, dok se predugačkim rečenicama otežava praćenje toka misli i ulazi u rizik da ono što je napisano ne bude shvaćeno na pravi način.

U vezi sa prethodnim pravilom je i pravilo izbegavanja ponavljanja u tekstu žalbe. Izbegavanjem ponavljanja se pre svega obezbeđuje veći stepen čitljivosti teksta, a samim tim i boljeg razumevanja onoga što se tim tekstom želi reći, odnosno onoga na šta se tim tekstom želi ukazati.

Treće pravilo se tiče aktivnog pristupa u rečenici, tj. korišćenje aktivnih, a izbegavanje pasivnih rečenica. Npr. umesto da se kaže: "Mišljenja smo da je time učinjena bitna povreda odredaba krivičnog postupka....", bolje bi bilo da se kaže: "Nalazimo da je time sud načinio bitnu povredu odredaba krivičnog postupka". Aktivnim pristupom u rečenici se obezbeđuje veći stepen razumljivosti ali se isto tako dobija i na snazi argumenata koje iznosimo, jer nasuprot rezervisanog stava, koji se ogleda u rečima: "Mišljenja smo", što bi značilo da je to samo naše mišljenje i da možda ima drugih mišljenja, ofanzivnim pristupom, koji se u ovom slučaju ogleda u izboru reči: "Nalazimo da je", a to dalje znači da je to neosporna činjenica koja isključuje postojanje nekih drugih opcija, odnosno mišljenja na bolji način prikazujemo snagu žalbenih argumenata.

Četvrto pravilo se tiče izbegavanja korišćenja strane terminologije. Naime, jedno od osnovnih principa tumačenja u krivičnom pravu jeste jasnost i preciznost, odnosno izbegavanje korišćenja dvosmislenih izraza. Po istom tom principu, nezahvalno je koristiti strane izraze bez obzira koliko su oni odomaćeni u upotrebi u našem svakodnevnom okruženju iz razloga što je moguće da čitaocu žalbe, pravo značenje tog termina bude nepoznato, i samim tim nejasno šta je podnosilac žalbe hteo da kaže.

Peto pravilo se odnosi na način navođenja argumenata u žalbi na prvostepenu presudu. Naime, prilikom navođenja žalbenih osnova, razloge za pobijanje presude treba navoditi hijerarhijski počevši od najačeg argumenta. To znači da najpre treba istaći onaj žalbeni osnov za koji imamo najači argument, a onda navesti slabije osnovane argumente. Takođe, to znači da kada su u pitanju žalbeni osnovi oni treba da budu postavljeni tako da prvo bude istaknut onaj žalbeni osnov koji je najpogodini za neposredne pravne interese izjavioca žalbe. Npr. ako se radi o žalbi koja se izjavljuje u korist optuženog za teži oblik krivičnog dela Pronevera (član 364. stav 3. KZ-a¹⁷⁶), kao prvi osnov najpre treba istaći postojanje pogrešno i nepoptuno utvrđenog činjeničnog stanja, npr. po pitanju proneverenog novca, a zatim istaći povredu krivičnog zakona u smislu pogrešne pravne kvalifikacije dela

¹⁷⁶ Krivični zakonik Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).

(zbog netačno utvrđenog iznosa pribavljene protivpravne imovinske koristi). Tek nakon ovih osnova, u žalbi treba ići na osnov nezadovoljstva zbog odluke o krivičnim sankcijama i o drugim odlukama (npr. u smislu da je optuženom izrečena suviše stroga kazna i da nije bilo osnova za izricanje mere bezbednosti).

Na posletku tu je i pravilo koje se tiče uočavanja nespornih pitanja. Naime, prilikom navođenja žalbenih osnova, poželjno bi bilo da pre nego što ukažemo sa čime se i zbog čega u presudi neslažemo sa sudom, najpre bi trebali da istaknemo po pitanju kojih stvari se slažemo sa sudom. Npr., "Slažemo se sa činjenicom da je optuženi protivpravno prisvojio novac koji mu je u službi poveren, ali se nikako ne možemo složiti da sa konstatacijom da je optuženi taj novac trošio po kafanama", ili "Slažemo se sa odlukom prvostepenog suda po kome se ponašanje optuženog nakon izvršenja krivičnog dela uzima kao otežavajuća okolnost, ali se ne možemo složiti da nema olakšavajućih okolnosti". Na ovaj način, pokazujemo poštovanje prema radu suda, kao i dobru volju za rešavanje date krivične stvari u skladu sa realnim činjeničnim stanjem u datom slučaju.

Na kraju za kvalitetno sastavljanje žalbe od ključnog značaja je poznavanje i poštovanje pravila logike. Žalbeni osnovi i argumenti koji se navode u prilog žalbenih razloga moraju biti napisani tako da predstavljaju logičku celinu. U suprotnom ulazimo u rizik da naša žalba bude odbačena.

Literatura

- 1) Bejatović, S., Krivično procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
- 2) Ilić, P. G., Majić, M., Beljanski, S., Trešnjev, A., Komentar zakonika o krivičnom postupku, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- 3) Krivični zakonik Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).
- 4) Majić, M., Prvostepena krivična presuda – veština pisanja- priručnik za krivične sudije i pripremu praktičnog dela pravosudnog ispita, Paragraf, Beograd, 2014.
- 5) Munižaba, B., Ivanović, R. A., Kontinuitet dokaza i princip in dubio pro reo – materijalne i procesne pretpostavke, Zbornik radova: VI naučna konferencija sa međunarodnim učešćem "Kriminalističko-krivično procesne karakteristike istrage prema zakonu o krivičnom postupku u protekloj deceniji (teorijsko-praktični pristup), Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2012, str. 168-182.
- 6) Nicević, M., Stevanović, Č., Krivično procesno pravo, FUN, Novi Pazar.
- 7) Petrić B., Vuković, Š., Priručnik za praktičnu primenu zakona o krivičnom postupku, Savremena administracija, Beograd, 1977.
- 8) Simović, M., Simović, V., Krivično procesno pravo, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2011, str. 381.
- 9) Škulić, M., Bugarski, T., Krivično procesno pravo, Novi Sad, 2015.

10) Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

APPEAL ON FIRST INSTANCE VERDICT IN CRIMINAL PROCEEDINGS (TERM, THE ELEMENTS AND WRITING SKILLS)

PhD Aleksandar R. Ivanovic

Abstract:

The author deals with the basic characteristics of appeal on the verdict. The author first defines the term of appeal, indicating the deadlines for filing the same, then points to the holders of the right to appeal against the first instance judgment and analyzes their scope of the right to dispose of the appeal. After that, the author deals with the legal elements of the appeal against the first instance judgment and legal grounds on which the first instance verdict may be contested by the appeal. At the end, instead of a conclusion the author gives basic guidelines for the quality of drafting an appeal on the verdict.

Keywords: appeal, first instance verdict, legal grounds for appeal, legal argumentation.

342.98(497.11)

336.24.08(497.11)

RADNO PRAVNI STATUS CARINSKIH SLUŽBENIKA

Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković*

Apstrakt:

Polazeći od značaja koji carinska služba ima u sistemu državne uprave, autor je nastojao da u radu analizira status carinskih službenika, kao personalnog elementa carinske organizacije i kao dela celokupnog službeničkog sistema. Imajući u vidu specifičnosti statusa carinskih službenika, posebno su analizirana ovlašćenja, odgovornost i etička pravila značajna za obavljanje carinskih poslova, kao i pojedine odredbe koje se odnose na radnopravni položaj carinskih službenika.

Ključne reči: državni službenici, državna uprava, carinski službenici, ovlašćenja, odgovornost, kodeks ponašanja, radnopravni status.

1. Carinski službenici kao deo organizacione strukture carinske službe i službeničkog sistema

Carinska služba je organizacija¹ koja ima svoje ciljeve, ljude, sredstva i oblike njihovog povezivanja radi postizanja određenog cilja, te su njeni elementi: 1-normativni, pod kojim se podrazumeva cilj, 2-subjektivni (ljudi), 3-materijalni (sredstva), 4-strukturalni (organizaciona struktura) i statusni (samostalnost organizacije).²

Ako imamo u vidu tri shvatanja o ulozi i položaju zaposlenih (kadrova) u državnoj upravi: prvo i najstarije shvatanje koje izjednačava obavljanje upravnih aktivnosti sa vršenjem političke vlasti, pa se upravni službenik smatra ličnim nosiocem ovlašćenja za vršenje vlasti, drugo, po kome se vršenje upravnih aktivnosti smatra posebnom beneficijom, koja svom nosiocu pruža određene

* Vanredni profesor za užu naučnu oblast javno pravo na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: ljiljana_dm@yahoo.com.

¹ Pod ciljem organizacije podrazumeva se "željena situacija koju organizacija teži da postigne odgovarajućom akcijom." (navedeno prema: Kavran, D., Organizacija, kadrovi, rukovodjenje (Nauka o upravljanju), Beograd, 1991, str. 132.

²Opširnije: Pusić, E., Nauka o upravi, Zagreb, 1973.

pogodnosti, usled kojih je on u povoljnijem položaju u odnosu na druge,³ i treće gledište polazi od uprave kao javne službe, te se kao odlučni kriterijum za izbor upravnih kadrova, njihovo rasporedjivanje, napredovanje i sl. uzima njihova sposobnost, onda bi se *pod državnim službenicima smatrali oni koji voljno stupaju u jedan unapred predviđen i regulisan pravni status, relativno stabilan i siguran, na čiju sadržinu nemaju uticaja.*⁴ "Danas se polazi od toga da je službenički odnos radni odnos, "a službeničko pravo pripada sistematski u administrativno pravo, koje se u vezi sa ovim pitanjima prema radnom pravu odnosi kao specijalno pravo prema opštem...."⁵

Danas je prihvatljivo odredjenje pojma službenika koje je dao akademik Eugen Pusić: "službenički sustav je cjelovit skup logički povezanih kategorija u koje se radna mjesta, odnosno upravni službenici razvrstavaju prema unaprijed utvrdjenim kriterijima, a koji su temelj za njihovo nagradjivanje i okvir za kretanje u službi. Službenički sustav, prema tome, obuhvaća sustav, kvalifikacije, platni sustav i sustav napredovanja. Svrha je službeničkog sustava da osigura maksimum svrsishodnosti sa stajališta cjeline upravnih organizacija i maksimum pravednosti prema pojedinom službeniku".⁶

Na čelu Uprave carina nalazi se direktor, koga postavlja i razrešava Vlada, na predlog ministra finansija, budući da Uprava carina nije samostalni organ državne uprave, već spade u kategoriju organa državne uprave koji su u sastavu drugih organa, u ovom slučaju Ministarstva finansija. Ovo je pretežni princip formiranja carinske službe i u drugim zemljama.⁷

Ovlašćenja ministra finansija u pogledu radnopravnog statusa carinskih službenika odnose se na odlučivanje o zvanjima, platama, naknadama zarada i dodatnih primanja, odlučivanje o obrazovanju, osposobljavanju i usavršavanju zaposlenih, kao i o prigovoru na odluke o pravima i obavezama iz radnog odnosa.

Direktor ima sledeća ovlašćenja kada je u pitanju radnopravni status zaposlenih:

³ Tako je u XVIII veku u Francuskoj postojalo zakupljivanje ili kupovanje upravnih službi, kao i njihovo dodeljivanje kao nagrada za političke ili druge usluge, ili na osnovu porodičnih ili prijateljskih relacija. Slično je bilo u SAD u periodu od 1829. do 1883. godine, kada je prema tada aktuelnom sistemu plena (spoils system) stranka koja bi pobedila na izborima menjala celokupnu strukturu upravnih kadrova postavljanjem politički lojalnih pojedinaca;

⁴ Navedeno prema: Tomić, R.Z., ibidem, str.221. i dalje.

⁵ Ovim pitanjem posebno se bavio Ivo Krbek. Opširnije u: Krbek, I., Lica u državnoj službi, Zagreb, 1948, str. 38.

⁶ Pusić, E., *Nauka o upravi*, Zagreb, 2002, str. 203 i dalje.

⁷ Takav način formiranja zastupljen je u sledećim zemljama regiona: Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Albaniji, dok je u BiH carina poseban sektor u okviru Uprave za indirektno oporezivanje. Sličan način organizacije zastupljen je i u sledećim zemljama EU: Francuskoj, Nemačkoj, Italiji, dok je u Velikoj Britaniji to posebna vladina agencija -Carina i porezi Njenog Kraljevskog Visočanstva, kojom upravlja Odbor komesara. U Japanu je carinska služba sistematizovana u Ministarstvu finansija, u Kini je to vladina agencija, a u SAD posebna Služba za carinsku i graničnu zaštitu pri Ministarstvu za nacionalnu bezbednost.

- predlaže ministru unutrašnju organizaciju i sistematizaciju radnih mesta⁸
- predlaže ministru broj radnih mesta, opis radnih mesta, posebne uslove za odgovarajuća radna mesta i strukturu radnih mesta po grupama.⁹

Zakon o državnim službenicima i nameštenicima utvrđuje da je državni službenik, odnosno nameštenik lice koje je zasnovalo radni odnos u državnom organu. Državnim službenikom smatra se, u pogledu ostvarivanja određenih prava, dužnosti i odgovornosti, starešina državnog organa i lice koje je zasnovalo radni odnos imenovanjem. Pod pojmom državnog službenika, u pozitivnom pravnom smislu, smatra se:

- zaposleni koji je zasnovao radni odnos u državnom organu,
- starešina državnog organa,
- zaposleni koji je zasnovao radni odnos imenovanjem, odnosno postavljenjem u državnom organu, ali samo u pogledu ostvarivanja određenih prava, dužnosti i odgovornosti.

Zakon određuje principe koji su značajni u radu državnih službenika i nameštenika:

1. *politička neutralnost i nepristrasnost;*
2. *poštovanje službeničke etike;*
3. *princip zakonitosti i odgovornosti;*
4. *princip jednake dostupnosti svih radnih mesta;*
5. *pravo na napredovanje u službi u zavisnosti od stručnih i radnih sposobnosti, kvaliteta rada i ostvarenih rezultata rada;*
6. *princip zaštite prava državnih službenika i nameštenika;*
7. *zabranjeno je povlašćivanje ili uskraćivanje državnog službenika, odnosno nameštenika u njegovim pravima, a posebno zbog političke, nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, pripadnosti po polu ili na osnovu drugog razloga suprotno Ustavom i zakonom utvrđenim pravima i slobodama;*
8. *pravo na stručno usavršavanje i sindikalno organizovanje.*

Carinski zakon utvrdio je sledeće principe kojih carinski službenici treba da se pridržavaju u svom radu:

1. *princip nepristrasnosti (član 311);*
2. *princip tajnosti i poverljivosti (član 312);*
3. *princip odgovornosti prema imovini koju koristi Uprava carina (član 313);*
4. *princip odgovornosti prema imovini trećih lica (član 314).*

⁸ član 256 Carinskog zakona

⁹ član 258 Carinskog zakona

2. Status carinskih službenika

"Carinska profesija je jedna od najstarijih profesija (dolazi odmah iza sveštениčke, vladalačke i vojničke), izdružala je mnoge potrebe i napade, ali je ostala, sačuvala se i razvila. Broj carinika i carinarnica pokazuje veličinu jedne države. U svemu tome je i veličina carinske profesije". Ovim rečima završio je tekst na temu svoje profesije Veljko Velikić, carinski službenik iz Vršca, u listu „Carinik“ novembra 1926. godine.

Oslanjajući se na "Nomokanon" Save Nemanjića iz XIII veka, koji je predstavljao skup crkvenih i svetovnih pravnih propisa, u vreme razvijanja feudalne države 1349. godine nastao je Dušanov zakonik dopunjen 1354. godine, kojim je normiran najveći broj društvenih odnosa. Članovi 120. i 121. ovog Zakona odnose se na carinske službenike i carinu:

Pravni okvir statusa carinskih službenika u Srbiji čine oni propisi koji uredjuju status državnih službenika uopšte, kao npr. Zakon o državnoj upravi¹⁰, Zakon o državnim službenicima¹¹, kao i Zakon o platama državnih službenika i nameštenika¹², Zakon o radu¹³, kao i posebni materijalni zakoni koji uredjuju pitanja pravnog položaja zaposlenih kada, zbog prirode posla koji obavljaju, odstupaju od opšteg pravnog režima zaposlenih u državnim organima. Takav je slučaj sa carinskim službenicima, čiji status je regulisan Carinskim zakonom¹⁴ (članovi 252-329 koji su i pored donošenja novog Carinskog zakona, nastavili da važe). Osim toga, niz podzakonskih akata - uredbi Vlade RS takođe utiču na pravni položaj zaposlenih, a naročito u odnosu na grupisanje poslova, posebnih uslova

¹⁰ Sl.glasnik RS, br. 79/05, 101/07, 95/10

¹¹ Sl. glasnik RS, br. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08, 104/09 i 99/14

¹² Sl. glasnik RS, br. 62/06, 63/06, 101/07

¹³ Sl. glasnik RS br. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14

¹⁴ Sl. glasnik RS, br.73/03, 61/05, 85/05, 62/06,9/10 (Odluka Ustavnog suda), 18/10

koje službenici i nameštenici treba da ispune za vršenje pojedinih poslova, kao i na ostvarivanje pojedinih materijalnih prava zaposlenih kao što su dodaci na zarade, naknade i druga primanja zaposlenoga. Pored navedenih zakonskih i podzakonskih akata, značajni su i zakoni iz oblasti zdravstvenog osiguranja, penzijsko-invalidskog osiguranja i slični zakoni.

Zakon o radu kao *lex generalis* reguliše opšta pitanja iz radnog odnosa. Zakon o državnim službenicima, kao *lex specialis*, reguliše pitanja specifična za radnopravni položaj državnih službenika u odnosu na zaposlene u opštem režimu radnog odnosa. Konačno, Carinski zakon, kao *lex specialissimus*, reguliše specifičnosti zaposlenih u carinskoj službi.

3. Specifičnosti statusa carinskih službenika

Carinski službenici imaju status koji se razlikuje od statusa ostalih državnih službenika u sledećem:

1. specifična ovlašćenja;
2. kodeks ponašanja;
3. naglašena odgovornost.

Zavisno od stručnih kvalifikacija oni mogu da obavljaju poslove iz delokruga carinske službe, pa tako ovlašćeni carinski službenici koji imaju visoku stručnu spremu i položen stručni carinski ispit mogu da obavljaju sve poslove iz delokruga carinske službe. Ovlašćeni carinski službenici koji imaju višu stručnu spremu i položen stručni carinski ispit, mogu da obavljaju poslove iz delokruga carinske službe, osim vođenja prekršajnog i dela upravnih postupaka, kao i da obavljaju kontrolu rada organizacionih jedinica. Ovlašćeni carinski službenici sa završenom srednjom stručnom spremom i položenim stručnim carinskim ispitom mogu da:

1. sprovode mere carinskog nadzora i carinske kontrole,
2. puštaju robu u slobodan promet u međunarodnom putničkom ili u pograničnom prometu, koja se ne unosi u, ili iznosi iz carinskog područja Crne Gore u komercijalne svrhe,
3. puštaju robu u prevozni postupak, a robu koja se uvozi u nekomercijalne svrhe, mogu da puštaju u postupak privremenog uvoza,
4. rešavaju u skraćenom postupku o oslobodjenju od plaćanja ili o neobračunavanju uvozne carine,
5. izriču i naplaćuju mandatne prekršajne kazne.

Lice koje je zasnovalo radni odnos za obavljanje poslova ovlašćenog carinskog službenika, osim upravnika, treba da najkasnije u roku od godine dana od zasnivanja radnog odnosa, odnosno rasporedjivanja položi stručni carinski ispit. Licu koje je zasnovalo radni odnos za obavljanje poslova ovlašćenog carinskog službenika, a ne položi ispit u predviđenom roku, prestaće radni odnos istekom tog roka. Carinski službenik koji je rasporedjen na poslove ovlašćenog carinskog službenika, a ne položi stručni carinski ispit, rasporediće se na radno mesto na kojem je bio pre toga.

4. Ovlašćenja carinskih službenika

Prilikom obavljanja poslova iz delokruga rada Uprave carine, carinski službenici raspolažu pojedinim ovlašćenjima koja su precizirana Carinskim zakonom. Zakon je odredio da status ovlašćenog carinskog službenika imaju rukovodioci visokog nivoa, rukovodioci srednjeg nivoa, rukovodioci nižeg nivoa i ovlašćeni izvršioci. Ovlašćeni carinski službenici imaju službenu legitimaciju kojom dokazuju ovlašćenja za obavljanje carinskih poslova. Prevozna sredstva koja se koriste u službene svrhe mogu se označiti znakom carinske uprave i natpisom "Carina". Obrazac službene legitimacije, postupak njenog izdavanja i način obeležavanja prevoznih sredstava znakom carinske službe propisuje direktor. Ovlašćeni carinski službenici obavljaju poslove carinske službe u službenoj ili civilnoj odeći. Službena odeća je carinska uniforma i radno odelo sa propisanim znakom Uprave carina. Ovlašćeni carinski službenici dužni su da se, na zahtev učesnika carinskog postupka legitimišu službenom legitimacijom, a kada poslove obavljaju u civilnoj odeći, moraju da se legitimišu službenom legitimacijom pre preduzimanja bilo koje službene radnje.

Pri preduzimanju službenih radnji, ovlašćeni carinski službenik dužan je da postupa na način koji ne vredja ugled, čast i dostojanstvo lica na koje se radnja odnosi, vodeći računa o zajemčenim ljudskim pravima.

Carinski službenici mogu da upotrebljavaju i posebnu tehničku opremu, službena vozila sa svetlosnim i zvučnim signalima, a u skladu sa propisima o bezbednosti saobraćaja, kao i posebno obučene službene pse. Pored toga, carinski službenici koji su pri vršenju carinskih poslova posebno izloženi opasnostima ili su ugroženi, imaju pravo da nose oružje i municiju.

Sva ovlašćenja carinskih službenika mogu se svrstati u sledeća:

1. utvrđivanje identiteta lica prilikom pregleda i pretresa lica u putničkom prometu;
2. pregled i pretres prevoznog sredstva, uključujući i rastavljanje pojedinih delova prevoznog sredstva, pregled i pretres poslovnih prostorija;
3. privremeno ograničenje slobode kretanja (zadržavanje);
4. oduzimanje određenih predmeta- oružja, opasnih stvari, opojne droge i sl.;
5. kontrola isprava podnetih u carinskom postupku, što podrazumeva i pregled baze podataka i privremeno oduzimanje ili izricanje zabrane raspolaganja ispravama, predmetima i uzorcima predmeta;
6. upotreba posebne tehničke opreme i dresiranih službenih pasa;
7. nošenje i upotreba vatrenog oružja i municije.

Pored navedenih ovlašćenja, carinski službenik: ostvaruje saradnju i razmenjuje informacije sa nadležnim državnim organima, javnim ili privatnim organizacijama, razmenjuje informacije o uvozu, izvozu ili tranzitu robe sa carinskim organima drugih država, vrši ispitivanja u ime carinskih službi drugih zemalja, na osnovu zamolnica, u slučajevima kada postoji sumnja o izvršenom krivičnom delu ili

carinskom prekršaju, prikuplja i raspolaže informacijama koje su potrebne za vođenje postupka radi otkrivanja ili sprečavanja carinskih delikata ili privrednih prestupa.¹⁵ Prilikom sprovođenja ovih odredbi Uprava carina može da zatraži pomoć Ministarstva unutrašnjih poslova ili Vojske Srbije (član 260).

Direktor Uprave carina može da daje informacije za javnost u vezi sa carinskim postupkom.¹⁶ Direktor i ovlašćeni linijski rukovodilac dužni su da prijave nadležnom državnom tužiocu krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti.

4.1. Utvrđivanje identiteta lica

Ova radnja preduzima se u okviru pregleda i pretresa lica u putničkom prometu i podrazumeva pravo utvrđivanja identiteta lica koje ulazi, izlazi ili se nalazi u službenom prostoru carinarnice, te je dužno da, na traženje ovlašćenog carinskog službenika, pokaže putnu ispravu, ličnu kartu ili druge isprave kojima se može utvrditi njegov identitet. Pod identitetom lica se podrazumevaju pravna, činjenična, stvarna i telesna obeležja na osnovu kojih se jedna osoba razlikuje od drugih.

4.2. Pregled i pretres lica, prevoznog sredstva i poslovnih prostorija

Pregled i pretres lica podrazumevaju pregled onoga što lice nosi u telu, na telu i pri sebi, kako bi se utvrdilo ima li kod sebe, odnosno na sebi stvari koje su predmet kršenja carinskih propisa. Pregled i pretres mogu da obavljaju samo ovlašćeni carinski službenici istog pola kojeg je osoba koju pregledaju i pretresaju. Ukoliko je potrebno obaviti pregled maloletne osobe, to je dopušteno samo u prisustvu roditelja ili staratelja, a ukoliko ih nema ili odbiju da prisustvuju pretresu/pregledu, onda u prisustvu socijalnog radnika. Obavljanje telesnog pregleda, u slučaju postojanja sumnje da je roba koja je predmet carinskog prekršaja sakrivena u telu lica, obaviće lekar.

Pregled i pretres prevoznog sredstva za prevoz osoba ovlašćeni carinski službenici mogu obavljati na čitavom carinskom području. Vozač je dužan da zaustavi prevozno sredstvo i da ga uputi na mesto koje odredi carinski službenik koji je u službenoj odeći. Pregled i pretres prevoznog sredstva uključuje i pravo pregleda svih delova prevoznog sredstva i stvari u njemu, pri čemu se mogu koristiti tehnička sredstva, kao i pravo rastavljanja pojedinih delova prevoznog sredstva. Ukoliko se, nakon obavljenog pregleda i rastavljanja prevoznog sredstva, utvrdi da je sumnja o izvršenju ili pokušaju izvršenja carinskog prekršaja ili krivičnog dela bila neosnovana, prevozno sredstvo će se vratiti u prvobitno stanje.

Ovlašćeni carinski službenici mogu na celom carinskom području vršiti pregled i pretres poslovnih prostorija i drugog poslovnog prostora gde se roba istovara, utovara ili pretovara, kao i onog poslovnog prostora u kome se obavlja delatnost proizvodnje i dorade robe. Za pregled ostalih prostorija potrebna je sudska odluka.

¹⁵ član 259 Carinskog zakona

¹⁶ član 274 Carinskog zakona

Poslovnim prostorom smatra se i stambeni prostor ukoliko je naznačen kao sedište firme ili se koristi kao poslovni prostor. Ovlašćeni carinski službenik ima pravo da prilikom obavljanja poslova službe udje u bilo koji drugi objekat ili prostor u vazdušnoj luci, železničkoj stanici, rečnoj luci, kao i da stupi na zemljište gde se nalazi ili bi mogla da se nalazi carinska roba i na zemljište preko kojeg bi mogla biti izvedena neka instalacija, koja omogućava prenošenje robe na obalu, odnosno drugo zmljište gde bi moglo biti mesto za pristajanje plovila ili aviona. Kod pregleda poslovnog prostora, objekata i zemljišta, ovlašćeni carinski službenik ima pravo da pregleda poslovne knjige, evidencije i druge isprave vezane za carinsku robu i da pri tome koristi tehnička pomagala u svrhu pregleda i pretresa, odnosno rastavljanja opreme, mašina, uređaja, robe koja se nalazi u prostoru.

Fizička i pravna lica prema kojima se preduzima mera naknadne carinske provere ili prinudne naplate dužna su da ovlašćenom carinskom službeniku omoguće uslove za nesmetano preduzimanje ovih mera. Ako ovlašćeni carinski službenik pri obavljanju carinske kontrole naidje na fizički otpor ili takav otpor može očekivati, na njegov zahtev, pomoć će mu pružiti Ministarstvo unutrašnjih poslova.

4.3. Privremeno ograničenje slobode kretanja

Ova mera može se preduzeti prilikom pregleda i pretresa lica u putničkom prometu, a podrazumeva zadržavanje lica dok se ne obave propisane carinske radnje, Ako se radi o zadržavanju zbog izvršenja ili pokušaja izvršenja prekršaja ili krivičnog dela, osim prekršaja kojima se krše carinski propisi, bez odlaganja se obaveštava Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ukoliko su pri pregledu ili pretrazi robe, prevoznog sredstva ili lica pronadjeni oružje, droga ili druge opasne stvari, odmah će se oduzeti, a licima kod kojih su pronadjeni i vozačima prevoznih sredstava privremeno će se ograničiti sloboda kretanja i o tome bez odlaganja obavestiti Ministarstvo unutrašnjih poslova.

4.4. Kontrola isprava podnetih u carinskom postupku

Ovlašćeni carinski službenici imaju pravo proveravanja isprava podnetih u carinskom postupku i podataka koje sadrže. U te isprave spadaju knjigovodstvene isprave, razni ugovori, evidencije i sl. Ukoliko se poslovne knjige i evidencije vode u elektronskom obliku, ovlašćeni carinski službenici imaju pravo da pregledaju bazu podataka, kao i da privremeno oduzmu ili zabrane raspolaganje ispravama, nosačima podataka, kao i predmete i uzorke predmeta zbog kojih se sprovodi carinski postupak.

U postupku proveravanja poslovanja fizičkih i pravnih lica u skladu sa carinskim i drugim propisima, carinski službenici utvrđuju postojanje, verodostojnost i tačnost poslovnih knjiga, evidencija i drugih isprava, koje im se od strane fizičkih i pravnih lica, podvrgnutih ovoj kontroli, moraju dati na uvid. Prilikom

ove i svih drugih kontrola mora se voditi zapisnik o činjenicama utvrđenim tokom pregleda.

4.5. Upotreba posebne tehničke opreme i dresiranih službenih pasa

Carinski službenici imaju pravo da prilikom pregleda i pretresa prevoznog sredstva koriste određena tehnička pomagala. Isto pravo im je na raspolaganju kada je potrebno rastaviti opremu, mašine, uređaje ili pregledati robu koja se nalazi u prostoru, odnosno u objektu ili na zemljištu. Takođe, carinski službenici imaju pravo da radi sprečavanja i otkrivanja carinskih prekršaja i krivičnih dela upotrebljavaju službena vozila sa svetlosnim i zvučnim signalima i posebno obučene službene pse.

4.6. Nošenje i upotreba vatrenog oružja i municije

Pravo i obavezu da nose oružje i municiju imaju oni carinski službenici koji su pri obavljanju poslova carinske službe posebno izloženi opasnostima i ugroženi. Pre toga, oni su dužni da završe obuku za korišćenje vatrenog oružja i municije, čiji program i način provere znanja donosi direktor Uprave carina, u saradnji sa ministrom unutrašnjih poslova. Ovlašćeno službeno lice može upotrebiti oružje samo u slučaju kada na drugi način ne može odvratiti neposredni protivpravni napad od sebe ili od drugog ovlašćenog lica, a kojim je ugrožen njegov ili život drugog ovlašćenog službenog lica.

5. Kodeks ponašanja carinskih službenika i nameštenika

Kodeks ponašanja carinskih službenika i nameštenika utvrđuje standarde i pravila ponašanja, kojih carinski službenici i nameštenici zaposleni u Upravi carina treba da se pridržavaju u vršenju poslova iz domena rada carinske službe. Utvrđivanje standarda i pravila ponašanja ima za cilj informisanje građana o tome kakvo ponašanje mogu da očekuju od carinskih službenika, kao i da utiče na formiranje svesti carinskih službenika o dužnosti pridržavanja etičkih pravila, što sve treba da utiče na jačanje integriteta carinske službe. Kodeks ponašanja carinskih službenika utvrdio je standarde ponašanja carinskih službenika jednako tokom obavljanja carinskih poslova, kao i van radnog vremena.

Kodeksom ponašanja utvrđuju se opšta pravila ponašanja carinskih službenika prilikom obavljanja poslova u Upravi carina i van nje, kao i ponašanje carinskih službenika u toku i van radnog vremena. Kodeksom ponašanja utvrđuje se ponašanje carinskih službenika prema javnosti, kolegama, rukovodiocima i službenicima, kojima rukovode, kao i prema drugim državnim službenicima. Kodeks ponašanja, na predlog direktora, utvrđuje ministar. Primenu Kodeksa ponašanja, radi njegove pravilne primene, kontrolišu rukovodioci.¹⁷

¹⁷Član 319 Carinskog zakona

Carinski službenik dužan je da potpiše izjavu da je upoznat sa pravilima ponašanja koja su utvrđena Kodeksom¹⁸. Pravilnu primenu Kodeksa ponašanja kontrolišu rukovodioci organizacionih jedinica.

Carinski službenik dužan je da u obavljanu svojih poslova izvršava (usmene i pismene) naloge svojih pretpostavljenih. Takodje, obaveza je carinskog službenika da odbije izvršenje usmenog ili pismenog naloga ako bi ono predstavljalo krivično delo, o čemu treba da u pismenoj formi obavesti pretpostavljenog ili direktora Uprave carina. Carinski službenik je, ukoliko smatra da se od njega zahteva da postupa na način koji je neetički ili na drugi način nije u skladu sa Kodeksom, dužan da takav zahtev prijavi pretpostavljenom, odnosno Odjeljenju za unutrašnju kontrolu ili direktoru, kao i da prijavi svaku nepravilnost ili nezakonito postupanje, kao i povredu pravila ponašanja utvrđenih Kodeksom, za koje sazna.

Čuvanje službene tajne, poverljivost i upotreba službenih informacija takodje je regulisano Kodeksom. Carinski službenik dužan je da na propisan način čuva dokumenta, spise, podatke i informacije koji predstavljaju službenu tajnu i nije mu dopušteno da uklanja ili uništava službene podatke, dokumenta ili spise. Carinski službenik može da menja službene podatke samo ukoliko je to u direktnoj vezi sa vršenjem službene dužnosti radi postizanja tačnosti i pouzdanosti službenih podataka, u skladu sa propisanom procedurom. Službene informacije, dokumenta i spisi ne mogu se koristiti u privatne svrhe i za sticanje lične koristi ili koristi drugog pravnog ili fizičkog lica, niti za druge protivzakonite radnje. Takodje, carinski službenik je dužan da učini dostupnim službene spise, dokumenta ili podatke nadležnim pravosudnim organima, kao i svim drugim državnim organima, u skladu sa zakonom, kao i da na zahtev službenika Odjeljenja za unutrašnju kontrolu, prilikom vršenja službene delatnosti, učini dostupnim sve službene spise, dokumenta, kao i sve podatke koji se odnose na rad u carinskoj službi, te da pruži sve potrebne informacije koji se od njega zahtevaju i koje su mu poznate.

Nepriistrasnost, konflikt interesa i obavljanje drugih poslova van Uprave carina podrazumeva da carinski službenik poslove obavlja nepriistrasno i politički neutralno, kao i da ne sme da koristi povoljnosti poslova koje vrši za ostvarivanje ličnih interesa i mora da izbegne eventualno mogući ili stvarni konflikt interesa. *Konflikt interesa* postoji kada carinski službenik ima lični interes koji utiče, može da utiče ili se čini da utiče na nepriistrasno i objektivno vršenje poslova. Lični interes carinskog službenika podrazumeva sticanje materijalne ili druge koristi, za njega lično, njegovu porodicu, bliske rođake, prijatelje ili druga pravna ili fizička lica sa kojima ostvaruje privatni, poslovni ili politički kontakt ili saradnju. Carinski službenik dužan je, u cilju izbegavanja konflikta interesa, da:

1. se upozna sa eventualno mogućim ili stvarnim konfliktom interesa;
2. preduzme potrebne radnje za izbegavanje konflikta interesa;
3. bez odlaganja i pismeno obavesti neposredno pretpostavljenog ukoliko se tokom obavljanja službenih dužnosti pojavi lice koje bi ga dovelo u konflikt interesa;

¹⁸ Na istu odredbu naišli smo i u Kodeksu javnih službenika Saveta Evrope.

4. zahteva da bude oslobođen vršenja poslova iz kojih može nastati konflikt interesa kao i odgovornosti ukoliko nije oslobođen tih poslova i da postupi po odluci neposredno pretpostavljenog kojom ga izuzima od vršenja poslova iz kojeg može nastati konflikt interesa.

Carinski službenik može da obavlja radni angažman izvan delokruga rada Uprave carina, po prethodno pribavljenom odobrenju direktora. Bez ovog odobrenja carinski službenik može obavljati rad u naučno-istraživačkoj, pedagoškoj, humanitarnoj, sportskoj i drugim sličnim delatnostima. Carinski službenik ne može biti vlasnik ili suvlasnik privrednog subjekta, čija delatnost¹⁹ je u vezi sa radom Uprave carina.

Carinski službenik je dužan da prilikom zasnivanja radnog odnosa, kao i u toku službe, ili na zahtev direktora dostavi podatke o svom imovinskom stanju i da se saglasi da se vrše potrebne provere u vezi iznetih podataka. Poštovanje Kodeksa obaveza je carinskih službenika, koji je disciplinski odgovoran za povredu utvrdjenih standarda i pravila ponašanja.

6. Odgovornost carinskih službenika

Odgovornost carinskih službenika podrazumeva odgovornost za povredu radnih obaveza i dužnosti-disciplinska odgovornost i odgovornost za štetu koju prouzrokuju svojim radom- materijalna odgovornost.

Zakon o državnim službenicima i nameštenicima utvrdio je *materijalnu odgovornost* državnog službenika i nameštenika za štetu, koju je, na radu ili u vezi sa radom, protivpravno, namerno ili iz krajnje nepažnje prouzrokuje državnom organu. Istovremeno, ovaj zakon utvrdjuje odgovornost države za štetu koju državni službenik, odnosno nameštenik na radu ili u vezi sa radom prouzrokuje trećem licu. Treće lice može tražiti naknadu štete i od onog ko je prouzrokovao štetu, ako je šteta naneta namerno.

Postavlja se pitanje tumačenja pojma nezakonite radnje. Po jednom gledištu nezakonita radnja bi bila svaka radnja suprotna propisima, dok bi po drugom gledištu, pojam nezakonite radnje obuhvatao sve što je protivno pravu uopšte, odnosno ne samo propisima, već i načelima određenog pravnog poretka.²⁰ To bi značilo da je nezakonito sve što je protivno ne samo propisima i načelima određenog pravnog poretka već i ono što je suprotno običajima koji vladaju u odnosima medju građanima jednog određenog društva.²¹ Ne može se očekivati da će se "svaka radnja službenikova moći podvesti pod kakav zakonski propis i na taj način utvrditi da je službenikova radnja bila nezakonita. Službenik ne donosi samo

¹⁹Pod poslovima i delatnostima u smislu ovog člana smatraju se poslovi zastupanja pred organima carinske službe, međunarodne špedicije, spoljnotrgovinski poslovi, usluge u spoljnotrgovinskom prometu i drugi poslovi koji dovode do konflikta interesa u odnosu na poslove koje obavlja.

²⁰Lukić, R., *Materijal za izučavanje Teorije države i prava*, Beograd, 1952, II deo, str.97.

²¹Denković, D., *Dobra uprava*, Beograd, 2010, str. 494.

pravne akte, već vrši i materijalne radnje kojima može prouzrokovati štetu. S druge strane, štetu može prouzrokovati i nepravilno funkcionisanje službe ili delatnost koja može stvoriti povećanu opasnost. Sve su to razlozi koji govore da pojam nezakonite radnje treba shvatiti kao protivpravnu radnju.”²²

U praksi postoje slučajevi kada šteta nastane iako ne postoji nezakonita radnja službenika, odnosno protivpravna radnja, već je šteta rezultat načina funkcionisanja određene službe. Postavlja se pitanje da li oštećeni građanin može da bira da li će tužiti službenika ili državu. Polazi se od toga da je državni službenik u odnosu sa organom uprave u čijoj je službi, a ne sa građaninom ili pravnim licem o čijim pravima i obavezama odlučuje, odnosno da organi uprave i nedržavni subjekti uprave svoje poslove i zadatke moraju obavljati zakonito i pravilno, a kako to vrše preko fizičkih lica, odnosno službenika i nameštenika, država je odgovorna za njihov rad.²³

Za isplaćeni iznos naknade štete koju je državni službenik, odnosno nameštenik, na radu ili u vezi sa radom, namerno ili iz krajnje nepažnje prouzrokovao trećem licu, Srbija ima pravo na regresni zahtev prema državnom službeniku, odnosno namešteniku u visini ukupnog ili dela iznosa, zavisno od toga da li je šteta prouzrokovana namerno ili krajnjom nepažnjom.

Druga vrsta odgovornosti je *disciplinska odgovornost* za povredu radnih obaveza i dužnosti, koje se mogu razvrstati u lakše i teže povrede. U lakše disciplinske prekršaje/povrede spadaju: nepoštovanje radnog vremena, neuredno čuvanje službenih spisa ili podataka, neopravdano izostajanje sa posla jedan radni dan, nenošenje službenog odela, odnosno oznake sa ličnim imenom i sl. Teži disciplinski prekršaji su: odavanje državne, vojne ili službene tajne, odnosno nemarno vršenje poslova i zadataka koje može dovesti do odavanja tih tajni, nepreduzimanje ili nedovoljno preduzimanje mera zaštite na radu, izvršenje ili pomaganje pri izvršenju carinskog krivičnog dela ili carinskog ili deviznog prekršaja za vreme rada ili van rada, primanje mita, odnosno poklona ili ostvarivanje drugih koristi u vezi sa zadacima i poslovima radnika ili službe ili pozajmica, odnosno posluga ili omogućavanje pozajmice, odnosno posluge novcem i drugim stvarima od vrednosti, falsifikovanje ili uništenje službene isprave, knjige ili spisa, odnosno upotreba ili overa falsifikovane službene isprave, knjige ili spisa kao da su istiniti ili podnošenje lažnog obračuna, odnosno dovođenje u zabludu nadležnog organa da treba izvršiti nezakonitu ili nepravilnu isplatu i nenošenje ili nepropisno i neuredno nošenje službenog odela i oznaka (član 308).

Za učinjenu disciplinsku povredu moguće je izreći sledeće disciplinske mere: za lakši disciplinski prekršaj novčanu kaznu, a za teži disciplinski prekršaj, pored novčane kazne, može se izreći i mera prestanka radnog odnosa.

Disciplinski postupak pokreće starešina državnog organa zaključkom, koji se uručuje carinskom službeniku čija se disciplinska odgovornost utvrđuje. Protiv ovog zaključka nije dozvoljena žalba. Postupak vodi i odluku predlaže disciplinska

²² *Ibidem*, str.495.

²³ Opširnije: Dapčević, Marković, Lj, *Carine i carinsko poslovanje*, Bar, 2013, str. 246.

komisija, koju sačinjavaju predsednik i dva člana. U disciplinskom postupku se mora održati rasprava na kojoj carinski službenik ima pravo na odbranu, a može se braniti sam, preko advokata, zastupnika ili predstavnika sindikata. Prilikom odlučivanja o disciplinskoj meri uzimaju se u obzir i činjenice o ranijoj disciplinskoj odgovornosti carinskog službenika.

Carinski službenik, protiv koga je disciplinski postupak pokrenut zbog teže disciplinskog prekršaja može se, do okončanja disciplinskog postupka, udaljiti sa radnog mesta, ako bi njegovo prisustvo štetilo interesu Uprave carina ili ako bi ometalo tok disciplinskog postupka. Privremeno udaljenje sa radnog mesta vrši se na način da se carinskom službeniku ograniče ili oduzmu data ovlašćenja, privremeno se premesti na drugo radno mesto ili mu se zabrani dalje obavljanje poslova.

Carinski službenik biće oslobođen materijalne i disciplinske odgovornosti, ako je prouzrokovao štetu ili napravio disciplinski prekršaj na osnovu pisane naredbe pretpostavljenog, a saglasno odredbama Zakona o državnim službenicima i nameštenicima.

Krivična odgovornost ne isključuje primenu disciplinskih mera koje su u vezi sa krivičnim delom zbog koga se vodi krivični postupak. Takođe, Carinskim zakonom je utvrđeno da krivična, odnosno prekršajna odgovornost ne isključuje disciplinsko kažnjavanje za isto delo koje je bilo predmet krivičnog, odnosno prekršajnog postupka, bez obzira na to da li je carinski službenik oslobođen krivične, odnosno prekršajne odgovornosti.

8. Zasnivanje i prestanak radnog odnosa

Već je naglašeno da se na zaposlene u Upravi carine primenjuju propisi o državnoj upravi, o radnim odnosima i platama u državnim organima, kao i propisi iz oblasti zdravstvenog i penzijsko-invalidskog osiguranja, ako Carinskim zakonom nije drukčije određeno.

Stoga, opšti uslovi za zasnivanje radnog odnosa u organima državne uprave, važe i za Upravu carina:

- lice treba da je državljanin Srbije;
- da je punoletno i zdravstveno sposobno;
- da ima propisanu školsku spremu;
- da nije osuđivano za krivično delo koje ga čini nedostojnim za vršenje službe u državnom organu i protiv kojeg se ne vodi krivični postupak za krivično delo za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti;
- lice treba da ispunjava i druge uslove utvrđene zakonom i drugim propisima.

Carinskim zakonom je utvrđeno da od lica koja prvi put zasnivaju radni odnos u Upravi carina i od carinskih službenika može da se zahteva da se podvrgnu zdravstvenoj proverbi radi utvrđivanja fizičke i mentalne sposobnosti za obavljanje posla.

Takođe, Carinskim zakonom (član 301) propisano je da, zavisno od potrebe posla, direktor može odrediti smenski rad, radno vreme, kao i prekovremeni rad ili rad u dane praznika.

Članom 304 Carinskog zakona propisani su razlozi za *prestanak radnog odnosa* zaposlenom u Upravi carina:

1. nezadovoljavajuće ispunjavanje obaveza;
2. ukoliko se nije prilagodio novim poslovima;
3. ako je pravnosnažno osuđen za krivično delo predviđeno odredbama Carinskog zakona;²⁴
4. ako neopravdano odsustvuje sa radnog mesta u trajanju od najmanje pet radnih dana.

Posebni članovi Carinskog zakona posvećeni su reorganizaciji Uprave carina koje dovode do toga da se pojedina radna mesta ukidaju, u kom slučaju direktor ima ovlašćenje da raspoređuje carinske službenike, koji su neraspoređeni, na drugo slobodno radno mesto iste grupe, ako je to moguće u najbližu organizacionu jedinicu, a ako to nije moguće, u drugu organizacionu jedinicu Uprave carina, ili, ukoliko to nije moguće carinskom službeniku se može ponuditi radno mesto niže grupe. U slučaju da nije raspoređen, carinskom službeniku se do raspoređivanja na drugo radno mesto isplaćuje plata, a najduže šest meseci. Ako carinski službenik odbije radno mesto koje mu je ponuđeno, prestaje mu radni odnos.

Carinski službenik je dužan da, prilikom zasnivanja radnog odnosa, pod krivičnom i materijalnom odgovornošću, pisanu izjavu o svom imovinskom stanju, imovinskom stanju članova svoje uže porodice, kao i pisanu izjavu da je saglasan da se vrše provere u vezi iznetog stanja.²⁵ Carinski službenik je disciplinski odgovoran za davanje netačnih podataka u izjavi.

Carinski službenik ima sledeća prava: pravo na stalan posao, na unapređenje, na zaštitu nadležnih organa povodom obavljanja svojih dužnosti, na obavljanje drugih poslova van radnog vremena ukoliko nisu u suprotnosti sa službenim dužnostima koje obavlja, pravo na sindikalno organizovanje i članstvo u stručnim organizacijama, pravo da bude član političkih partija, pod uslovom da nije član organa rukovođenja stranke, pravo na zaradu i druga primanja, pravo na stručno usavršavanje i obuku u skladu sa svojim i potrebama Uprave carina. U slučaju da su mu ova prava uskraćena, carinski službenik ima pravo da uputi pismeni prigovor ministru.

²⁴ Ako je za krivično delo predviđena kazna zatvora do godinu dana, a krivično delo nije vezano za nadležnosti Uprave carina, nije bilo počinjeno na poslu, nije u vezi sa nasiljem, prevarom, drogom i opojnim sredstvima i ne ruši ugled Uprave carina, direktor može odlučiti da ponovo primi na posao carinskog službenika nakon izdržane kazne, imajući u vidu njegov prethodni rad (član 304)

²⁵ Član 309 Carinskog zakona

ZAKLJUČAK

Carinski službenici predstavljaju deo sistema državne uprave i, samim tim, i deo službeničkog sistema. Stoga je i pažnja zakonodavca usmerena ka definisanju specifičnosti njihovog radnopravnog položaja, imajući u vidu da deo opšteg režima radnih odnosa važi za zaposlene u Upravi carine, ali da pretežna pitanja regulišu norme službeničkog prava, dok su određena specifična pitanja regulisana Carinskim zakonom. Još uvek nije usvojem Zakon o carinskoj službi, koji bi trebalo da većinu pitanja statusa carinskih službenika reguliše. Pored toga, moramo imati na umu potrebu usvajanja određenih standarda koje definiše dokument EU poznat kao Customs blueprint, koji, između ostalog u delu o ljudskim resursima definiše strateške ciljeve, a sve sa ciljem jačanja integriteta carinske službe. Imajući u vidu specifična ovlašćenja carinskih službenika, kao i nivo diskrecionog odlučivanja, sistem kontrole legaliteta njihove primene treba da se odvija na konzistentan način, uključivanjem svih nosilaca kontrole, što, takođe, treba da doprinese jačanju integriteta službe i poverenja i ugleda carinskih službenika.

Literatura

- Borković, I, *Službeničko pravo*, Informator, Zagreb, 1999;
Carinski zakon Evropske Unije, Beograd, 2001;
Codes of Conduct Public Officials, Rec 2000 (10), 11. May 2000;
Customs blueprints-pathways to modern customs, European Communities, Luxemburg, 2007;
Dapčević, Marković, Lj, *Carine i carinsko poslovanje*, Bar, 2013
Denković, D., *Dobra uprava*, Beograd, 2010;
Dulanović, Ž., Džinović, M., *Osnovi organizacije*, Beograd, 2000;
Ivančević, V., *Institucije upravnog prava*, knjiga 1, Zagreb, 1983;
Ivošević, Z., *Radno pravo*, Beograd, 2009;
Kavran, D., *Evropski upravni prostor, reforma i obrazovanje državne uprave*, Pravni život, 9/04;
Kavran, D., *Nauka o upravljanju organizacija, kadrovi i rukovodjenje*, Beograd, 1991;
Krbek, I., *Lica u državnoj službi*, Zagreb, 1948.
Lubarda, B.A, *Pravni položaj državnih službenika*, Pravni život, Časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika Srbije, Beograd, br.11, 2006;
Lukić, R., *Materijal za izučavanje Teorije države i prava*, Beograd, 1952;
Marković, M., *Savremena javna uprava-ogledi*, Podgorica, 2007;
Marković, R., *Upravno pravo*, Beograd, 2002;
Miglič, Grozdana, *Pronalaženje i izbor kadrova za državnu upravu*, DIAL. Grafolik, Beograd, 2007.
Milkov, Dragan, *Organizacija uprave*, Univerzitet u Novom Sadu-Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Novi Sad, 1993, str. 77-94
Pusić, E., *Nauka o upravi*, Zagreb, 1973.

Pusić, E., *Nauka o upravi*, Zagreb, 2002,
Todorović, T., *Carinsko poslovanje*, Beograd, 2004;
Todorović, T., Trivanović, D., *Carinski sistem i politika*, Beograd, 2001;
Tomić, R. Z., *Upravno pravo sistem*, Beograd, 2002;
Vlatković, M., *Javni službenik u vršenju javne službe*, Radno i socijalno pravo, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava, Tendencije u razvoju radnog i socijalnog prava, Udruženje za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije i Crne Gore, br.1-6/2005, Intermeks, Beograd;
Vlatković, M., *Načela delovanja državnih službenika*, Radno i socijalno pravo, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava, Radno zakonodavstvo u praksi, Udruženje za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije , br.1/2007, Intermeks, Beograd;

LEGAL STATUS OF CUSTOMS OFFICERS

Phd Ljiljana Dapcevic -Markovic

Abstract:

Considering the importance of the customs service in the system of state administration , the author has endeavored to analyze the status of the work of customs officers, as well as the personal element Customs Organisation as part of the entire civil service system. Bearing in mind the specific status of customs officers, in particular analyzes of authority, responsibility and ethical rules relevant for the performance of customs operations, as well as certain provisions relating to the legal status of customs officers .

Keywords: civil servants, public administration, customs officials, authority, responsibility, codes of conduct, employment status.

341.94:347.62

PRAVO STRANACA NA BRAK

Doc. dr Ferid Bulić*

Apstrakt:

Brak je zakonom uređena zajednica života žene i muškarca. Stranac, kada je subjekt u nekom porodično - pravnom odnosu posebno kod sklapanja braka, to inicira niz pitanja, od toga dali može doći do sklapanja braka domaćeg i stranog državljanina, koji su uslovi za sklapanje braka, koje se pravo odnosi na sklapanje braka. Nužno se utvrđuju uslovi koji se odnose na bračne supružnike koji nemaju isto državljanstvo. Svojstvo stranca korespondira sa pravom da može ili ne može da stupa u privatnopravne odnose u stranoj državi i koje će se mjerodavno pravo primjeniti.

Ključne riječi: brak, porodica, stranac, domaći državljanin, državljanstvo, supružnici.

Uvod

Svako lice koje nema državljanstvo Republike Srbije smatra se strancem po kom osnovu nema isti pravni status kao domaći državljani. Značajno je na samom početku napomenuti da će stranac koji se odluči naseliti u Srbiji naići na mnogo problema a prije nego što postavim pitanje njegovih prava pojasniću šta je to biti stranac i kakvo je njegovo svojstvo te koja su prava rezervisana za strance u stranoj državi i koja ga prava sleduju po osnovu braka. Prema općoj definiciji stranac bi bilo svako fizičko lice koje nema državljanstvo Republike Srbije koja predstavlja i negativnu definiciju pojma stranca dok po pozitivnoj defniciji je to svako fizičko lice koje ima državljanstvo neke strane države ili je apatrid (lice bez državljanstva) dok bipatridi kojima je jedno od državljanstava, državljanstvo Srbije se tretira domaćim državljaninom. Po općem shvatanju i odredbama Međunarodnog prava osnovna veza između fizičkog lica i države kroz državljanstvo je osnovni kriterijum određivanja pripadnosti jednoj državi dok teritorijalna veza (prebivalište) nije relevantna za definisanje državljskog statusa pojedinca. Pravo stranaca da

* Docent za užu naučnu oblast građansko pravo na Departmanu za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: ferid.bulic@gmail.com.

stupaju u određene odnose prema dostupnosti tih prava strancima u Srbiji i uopće mogu se podijeliti u tri kategorije:

1. Apsolutno rezervisana prava – to su ona prava koja su strancu u Srbiji nedostupna jer se za njih vezuje državljanstvo kao preduslov subjektu da bi posjedovao određeno pravo ili status (ovo pravo se vezuje uglavnog za obavljanje javnih funkcija)
2. Relativno rezervisana prava – to su ona prava koja su dostupna i strancima ali pod određenim uslovima (ti uslovi mogu biti reciprocitet, domicil itd)
3. Opća prava – to su ona prava koja su dostupna pod istim uslovima kako domaćim tako i stranim državljanima.

Pravo stranca da stupa u porodičnopravne odnose u Srbiji

Privatnopravni odnosi su oni odnosi koji nastaju u granama prava kakve su građansko pravo, porodično pravo, radno pravo i privredno pravo. Ustav Republike Srbije predviđa da stranci u skladu sa međunarodnim ugovorima imaju u Republici Srbiji sva prava zajamčena Ustavom zakonima izuzev prava koja po Ustavu i zakonu imaju samo državljani Republike Srbije. Po pitanju da li stranac u Srbiji može da stupa u porodičnopravne odnose što je i centralno pitanje ovog rada, daju norme o pravu stranaca da stupa u ove odnose a ovdje ću se zadržati na sledećim važnijim pitanjima iz domena porodičnog prava Srbije a posebno tretirajući pitanje prava stranca na brak u Srbiji. „Brak je zakonom uređena zajednica života žene i muškarca“. ¹ Pravo na brak je opće pravo čovjeka, priznato međunarodnim kodifikacijama koje uređuju prava čovjeka i građanina kao što su Opšta deklaracija o pravu čovjeka UN iz 1948 godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966 godine. Takođe Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950 godine i druge koje garantuju sklapanje braka na osnovu slobodnog datog pristanka budućih supružnika. Pravo na brak se tretira kao osnovno ljudsko pravo. Pri venčanju sa stranim državljaninom ili državljanicom u Srbiji, primjenjuje se forma za sklapanje braka koja važi u našoj zemlji stičući što u pogledu materijalnih uslova (uslovi koji moraju biti ispunjeni da bi brak bio punovažan i postojeći), primjenjuje se, za svakoga, pravo države čiji je on državljanin. U svakom slučaju – čak i ako je to dozvoljeno u pravnom sistemu zemlje iz koje dolazi strani državljanin – partneri moraju biti sposobni za rasuđivanje i ne smeju biti u srodstvu, niti u braku sa drugom osobom. Po pitanju uslova koji su neophodni da bi došlo do sklapanja braka u našoj zemlji neophodno je da su ispunjeni zakonom određeni uslovi. „Jedna od prihvaćenih podjela uslova za nastanak braka je podjela na uslove za postojanje braka i uslove za njegovu

¹ Porodični zakon Republike Srbije član 3 stav 1. ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015)

punovažnost“.² Pored toga danas u modernom društvu možemo spomenuti podjelu na materijalne i formalne uslove.

Pojam braka

Prema Justinijanu, brak je veza između muškarca i žene koja predstavlja životnu zajednicu. Zakonsku definiciju braka daje Porodični zakon koji definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca. Definicija je kratka i koncizna i izražava suštinu braka. Brak se zasniva na osnovu zakona i uređuje se zakonom. „Brak se razlikuje od drugih oblika zajednica života koje se mogu nazvati partnerskim“³. Brak može nastati samo uz ispunjenje zakonom predviđenih uvjeta i na način predviđen zakonom. Zakon određuje sadržinu braka, odnosno prava i dužnosti koja postoje između bračnih partnera, kao i način prestanka braka. Brak zasnivaju dva lica različitog spola te je različitost spolova konstitutivna osobina braka koja odražava njegovu biološku komponentu. Brak je životna zajednica žene i muškarca koja treba da ispuni čitav niz zadataka. U braku se prirodno zadovoljava čitav niz potreba bračnih partnera, od onih intimnih, emotivnih, rađanje i podizanje djece, preko etičkih, moralnih do ekonomskih. Pravo i sloboda da se sklopi brak nisu apsolutni i neograničeni. Ograničeni su pravima trećih, bilo da se radi o društvu, drugom supružniku ili detetu. Samo ako se ispune zakonom traženi uslovi, brak se može sklopiti i biti punovažan. Savremeno pravo je krajnje suzilo broj i obim uslova za sklapanje braka. Nestale su smetnje za zaključenje braka vjerskog karaktera, ne traži se saglasnost roditelja budućih supružnika za zaključenje braka, uprošćena je forma zaključenja braka. Brak mora postojati kao dobrovoljna i doživotna zajednica života. Između bračnih partnera mora postojati dogovor o sklapanju braka. Dio definicije koji govori o braku kao doživotnoj zajednici muškarca i žene u literaturi se kritikuje kao neprihvatljiv za englesko pravo u kojem je razvod braka dopušten. U našoj predratnoj naučnoj literaturi bila je opće prihvaćena definicija V. Bakića, tzv. Teorija ugovornog statusa. Prema ovoj definiciji, po načinu zasnivanja brak predstavlja ugovor posebne vrste, dok je po sadržaju institucija. „Brak je priznata i uređena zajednica jednog muškarca i jedne žene, zaključen u svečanoj formi, po njihovom slobodnom pristanku, raskidiv samo u slučajevima predviđenim zakonom.

Uslovi za sklapanje braka

U pogledu kolizionih normi za zaključenje braka uporedno mjerodavno pravo poznaje uglavnom dva pristupa: prema jednom mjerodavno je personalno pravo budućih supružnika, a prema drugom, primenjuje se pravo zemlje gdje se zaključuje brak. Prvo pravilo je da treba poštovati materijalne uslove države čiji su

² Marija Draškić, Porodično pravo i prava deteta, Beograd 2014. god.str. 69

³ Marija Draškić, Porodično pravo i prava deteta, Beograd 2014. god.str. 66

državljeni lica koja žele da zaključe brak. Ako su oni iz različitih država, kumulativno će se primjeniti propisi tih država o materijalnim uslovima za zaključenje braka. U teoriji i praksi više pristupa ima koncept distributivne kumulacije. Smatra se da se na taj način dovoljno uvažava opravdana težnja države da zadrži kontrolu nad statusom svojih državljana a istovremeno pred vjerenike ne stavlja nerazumljive prepreke. U pogledu uslova za zaključenje braka, merodavno je za svako lice pravo države čiji je ono državljanin u vreme zaključenja braka. Pored personalnog prava vjerenika predviđena je i merodavnost *lex fori* ili *deli lex fori*. Neće se zaključiti brak ukoliko postoji jedna od smetnji: postojanje ranijeg braka, srodstvo i nesposobnost za rasuđivanje. Forma braka spada među najznačajnije elemente kroz koje se nastoji da se braku da odgovarajuće dostojanstvo, kao i da se obezbjedi pravna sigurnost. Osnovna kolizijska norma u pogledu forme braka danas je manje više *lex loci celebrationis* - zakon mjesta sklapanja braka. To znači da je merodavno pravo zemlje u kojoj je sklapanje braka obavljeno. Merodavno je pravo mjesta gdje je brak zaključen. Brak zaključen u inostranstvu nije odluka koja bi trebala da dobije egzekvaturu prije nego što bi proizvela pravno dejstvo kod nas. Brak zaključen u inostranstvu ne treba da prođe kroz postupak priznanja i izvršenja kao što treba da prođu sudske i arbitražne odluke. Pitanje punovažnosti stranoga braka i pitanje *fraus legis* moglo bi se kod nas postaviti samo u postupku poništaja. Zakonodavac vrlo jasno definiše uslove pod kojima dolazi do sklapanja braka u Srbiji, u pogledu potrebnih uslova:

1. Različitost polova odnosno bračni supružnici moraju biti različitog pola saglasno odredbama zakona.
2. Izjava volje na osnovu koje bračni supružnici pristaju na brak slobodnom voljom; ako osoba koja sklapa brak to čini pod prinudom ili u zabludi, brak neće biti punovažan. Izjava volje mora da bude:
 - a) Stvarna, a ne simulovana (izjavljena radi postizanja nekog drugog cilja). Ako su oba supružnika izjavili simulovanu volju, a ne stvarnu, brak je ništav;
 - b) Ozbiljna, a ne izrečena u šali;
 - c) Obe izjave moraju biti date istovremeno, tj. sukcesivno;
 - d) Izjave moraju biti podudarne i afirmativne;
 - e) Izjave moraju biti izričite, jasne i nesumnjive u pogledu namere. Ne smeju sadržati nikakve rokove i uslove;
 - f) Izjave moraju biti date lično. Ukoliko je u pitanju maloletnik, ne mogu ga zastupati njegovi roditelj ili staratelj, ako je već dobio dozvolu za prevremeno sklapanje braka. Lice koje je delimično lišeno poslovne sposobnosti ne može zastupati njegov staratelj.
3. Zajednica života, jer se brak upravo sklapa radi postojanja zajedničkog života između bračnih supružnika,
4. Nepostojanje bračnih smetnji (bračne smetnje se mogu definisati kao smetnje koje utiču na mogućnost sklapanja braka iako postoji volja dva lica). Bračne smetnje su sledeće: bračnost, srodstvo, starateljstvo,

nesposobnost za rasuđivanje i punoletstvo. Bračni supružnici moraju biti punoletni i različitog pola te ne smeju biti u braku sa drugom osobom. Osobe uzrasta između 16 i 18 godina mogu da stupe u brak samo uz odluku suda, uz prethodno ispitivanje činjeničnog stanja i potrebnih uslova za donošenje takve odluke. Među bračnim partnerima ne sme postojati odnos krvnog srodstva, odnos starateljstva ili usvojenja i tazbinski srodnici. Partneri moraju biti sposobni za rasuđivanje. Bračni supružnici moraju pristati na brak slobodnom voljom; ako osoba koja sklapa brak to čini pod prinudom ili u zabludi, brak neće biti punovažan. Brak je pravno važeći ako je sklopljen pred matičarem uz ispunjenje prethodno navedenih uslova

Dejstva braka sa stranim licem

Lice, strani državljanin koji je sklopio brak sa domaćim državljaninom i dalje se smatra strancem sa svim pravima i obavezama kao i pre sklapanja braka. Međutim stranac sklapanjem braka stiče pravo saglasno Zakonu o strancima pravo na privremeni boravak ukoliko namjerava da boravi u našoj zemlji radi spajanja porodice. Naš zakon definiše da „Zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak radi spajanja porodice, podnosi stranac - član uže porodice državljanina Republike Srbije ili stranca kome je odobren stalni ili privremeni boravak“ 4. Da bi lice moglo ostvariti pravo na spajanje porodice neophodno je da podnese zahtjev uz ispunjenje određenih uslova i to; da ima dovoljna sredstva za izdržavanje, da je zdravstveno osiguran i da postoji opravdanost za privremeni boravak u skladu sa svrhom. Izdavanjem privremenog boravka u predviđenom zakonskom trajanju lice stiče pravo na podnošenje zahtjeva za sticanje državljanstva naše države te nakon sticanja državljanstva lice stiče prava i obaveze kao i sva lica koja imaju državljanstvo od momenta rođenja u Republici Srbiji. Deca imaju potpuno ista prava bez obzira dali su im oba roditelja domaći ili je jedan od njih strani državljanin, što je i slučaj kod bračne i vanbračne zajednice.

Zaključak

Osnovna ćelija svakog društva je porodica. Da bi se formirala porodica neophodan je brak a koji se može u društvenom sistemu klasifikovati kao priznata veza žene i muškarca uz ispunjenje uslova koji su predviđeni kod sklapanja braka. Brak spada u instituciju (zbog društvenog priznavanja i zato jer je osnova porodica). Strana fizička lica u našem pravnom sistemu uživaju pravo na stupanje u privatnopravne odnose po pitanju braka gotovo podjednako kao i domaći državljanini. Iako govorimo o stranim fizičkim licima, obzirom na njegovo svojstvo saglasno zakonu na domaćoj teritoriji tj. konkretno u Srbiji ne uživa sva privatna prava kao domaći državljanin ili ako ih uživa onda to nije bezuslovno već se postavljaju pojedini dodatni uslovi koji se ne odnose na domaće državljanine. Norme

⁴ Zakon o strancima Republike Srbije član 32 stav 1. ("Sl. glasnik RS", br. 97/2008)

o privatnim pravima stranaca direktno regulišu odnose stranaca a organi Republike Srbije primjenjuju samo domaće norme o pravima stranaca dok je primjena stranih normi isključena kao što se ni domaće norme neće primjenjivati po pitanju može li se neko pravo uživati u inostranstvu tj. djeluje princip teritorijalnosti. Međutim zakonodavac nije potpuno slobodan u koncipiranju statusa stranaca jer je njihov status vezan civilizacijskim i međunarodnopravnim standardima. Sve ovo utiče na veći stepen ujednačavanja prava domaćih i stranih lica u pogledu stupanja u bračnu zajednicu.

LITERATURA

1. Varadi, Bordaš, Knežević, Pavić, Međunarodno privatno pravo, Beograd 2012.godine;
2. Krvavac, M., Međunarodno privatno pravo, Kosovska Mitrovica 2010. godine
3. Đorđević, V., Kreća, M., Etinskir, M., Čukalović, I. R., Ristić M., Građa međunarodnog javnog prava, Novi Sad 1988.
4. Draškić, M., Porodično pravo i prava deteta, Beograd 2014. godina
5. Avramov, S., Kreća, M., Međunarodno javno pravo, Beograd 2003.godine
6. Stanković, Vodinelić, Uvod u građansko pravo, Beograd 2007.godine,
7. Porodični zakon Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015)
8. Zakon o strancima Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 97/2008)

THE RIGHT OF FOREIGNERS TO MARRIAGE

Phd Ferid Bulic

Abstract:

Marriage is legally regulated union life of a woman and a man. The stranger, the subject is a family - especially in relation to legal marriage, to initiate a series of questions, from whether it can lead to marriage, domestic or foreign nationals, who are the conditions for marriage, which also applies to marriage. It is necessary to establish the conditions that apply to spouses who do not have the same nationality. Property stranger corresponded to the law that it can or can not enter into private law in a foreign country and that will be the applicable law apply.

Keywords: Marriage, family, stranger, local citizen, citizenship, spouses.

336.221.4(497.115)
338.23:336.22 (497.115)

SITEMIT FISKAL I KOSOVES KONFORM KËKRESAVE BASHKOHORE TATIMORE, TEKNIKAVE DHE METODAVE TE TATIMIT

Prof. Ass. Dr Gani Asllani*

Abstrakti:

Në këtë punim trajtohen disa nga çështjet bazike që shtrohen sot para ndërtimit të politikave fiskale dhe sistemit tatimor në funksion të zhvillimit ekonomik. Trendet e reja integruar ekonomike dhe orientimi drejt ekonomise së tregut imononjë nevojën që sistemi tatimor të adaptohet me këto procese dhe ndihmon ato duke mbajtur rritje dhe zhvillim të qendrueshëm ekonomik. Për të arritur normë optimale të rritjes ekonomike duhet të ketë politika adekuate fiskale dhe të ekzistojë një tatimim optimal i cili do të zhvillojë sektorin fiskal (atë të hyrave dhe shpenzimeve publike). Si njëri nga faktorët më me ndikim në përcaktimin e treguesve makroekonomikë dhe llogaritjen e të ardhurave kombëtare sektori fiskal ndikon në zhvillimin e sektorve tjera të ekonomisë si sektorit real, financiar dhe në përmirësimin e sektorit të këmbimit të huaj (jashtëm) dhe në menyrë direkte dhe indirekte në punësimi, investimet, konsum, stabilitet të çmimit, ulje të inflacioni, etj. Natyrisht, harmonizimi i sistemit tatimor të Kosovës me direktivat e Bashkimit Evropian duhet të kenë objektivat, qëllimet, efikasitetin, stabilitetin, gjithëpërfshirëjen dhe transparencën e politikave fiskale dhe sistemit tatimor si instrumenteve kryesor të saj.

Fjalet kuqe: Tatimi, sistemi tatimor, tretmani tatimor, teknikat tatimore.

1. Hyrje

Zhvillim ekonomik i një shteti nuk mund të imagjinohet dhe të bëhet realitet pa një politikë fiskale dhe sistem tatimor të mirëfilltë. Sistemi tatimor paraqet element të rëndësishëm të sistemit makroekonomik i cili duhet të sigurojë një bazë elementare fiskale që ka për qëllim të mbledhë të ardhura me të cilat mbulohen shpenzimet publike dhe shpenzimet tjera të parapara me ligj. Në këtë drejtim, Kosova pas përfundimit të luftës, filloi të ndërtojë politika tatimore të orientuar në

* Punon profesor dhe ud. Dekanin në Fakultetin Juridik në Universitetin "Haxhi Zeka" në Pejë, e-mail: ganasllani@hotmail.com.

ekonominë e tregut, të cilat politika përfshinë ndërtimin dhe implementimin e koncepteve moderne të taksimit. Ky sistem i tatimit është në përputhje me rregullat e Bashkimit Evropian dhe standardet më të avancuar ndërkombëtare. Shteti i Kosovës falë ndihmave dhe donacioneve ndërkombëtare ka arritur të përmbyllë fazën emergjente në mënyrë të suksesshme, fazën e krijimit të institucioneve, fazën e tranzicionit dhe tani po bënë përpjekjeve për ndërtimin e një ekonomie të qëndrueshme dhe integritit të saj me ekonominë e tjera në rajon dhe më gjerë. Natyrisht, se për themelimin e institucioneve plotësisht të reja si dhe kompletimi i tyre me legjislacionin adekuat, është dashur kohë dhe dije, veçanërisht çështje e ndërlikuar ishte ajo e ndërtimit të politikës fiskale cila do të ketë dy role kryesore: atë të grumbullimit të të hyrave si dhe aspektin e zhvillimit ekonomik. Që nga mbarimi i vitit 2004, Kosova me të hyrat e saj ishte në gjendje të financonte nevojat e domosdoshme të administratës së saj publike dhe transfereve sociale, me tendencë të vazhdueshme të rritjes së të hyrave buxhetore dhe financimin e projekteve në bazë të prioritetëve.¹ Kosova ka ndërtuar dhe vazhdon të ndërton një sistem tatimor të thjeshtë, me aplikim të normave tatimore të ulëta dhe me një regjim të lirë të tregtisë (pa barriera dhe kufizime doganore), është prej vendeve me liberale në regjion, gjë që mundëson kyçje më të shpejtë në integrimet që pasojnë.² Kjo politikë e tillë do të imponon nevojën në përgatitje më të shpejtë të bizneseve për hyrje në konkurrencë të lirë me ekonominë e tjera më konkurrenente dhe me të edhe rritje të produktivitet të punës. Kjo rritje ekonomike do të përcillet edhe me qëndrueshmëri buxhetore dhe ekuilibrim të të hyrave me shpenzimeve publike. “Qëllimi kryesor i çdo sistemi fiskal është që të siguroj të hyra me të cilat do të mbështet shpenzimet publike.³ Prandaj, shkalla e tatimeve brenda vendit varet nga vëllimi i shpenzimeve qeveritare”. Pa mëdyshje si në rritje dhe zhvillimin ekonomik përpos politikës tatimore dhe instrumenteve të saja ndikojnë edhe një numër i madh i politikave dhe faktorëve të tjerë të ndërlidhur në mes veti si; çfarë programesh qeveritare ekzistojnë për tërheqjen e investimeve të huaja, ku qëndron roli i privatizimit në zhvillimin ekonomik, sa ekziston partneritet në mes qeverisë dhe sektorit privat dhe në çfarë shkallë është i pranishme, sa është e zhvilluar politika bankare dhe e kreditorëve, cilat janë mundësitë e Kosovës për qasje në fondet strukturore të BE-së, çështjet e infrastrukturës, resurseve, situatës politike dhe sociale, korrupsionit e tjera. The fiscal system to us is relatively new, a system that is based on direct and indirect taxes. The capacity building has started since 1999 with the Regulation on customs, then in 2001 begin to apply and other taxes as tax untried (May 2000), VAT (May 2001), income tax (1 April 2002), property tax (June 2003), corporation tax (December 2004) on the road tax (March

¹ Institute for Development Research “Riinvest” Prishtinë, 2005

² G. Asllani, Scientific Paper, "The impact of fiscal policy on economic development", Romania, Danubius University Press Home, vol. No. 7, 2011

³ P. Jurkovic (1991). Projektimi një sistemi tatimor për të nxitur ndryshim strukturor, ” Roli i reformës tatimore në Ekonominë e Evropës Qendrore dhe Lindore, OECD. Marek Dubrowski, Magdalena Tomczyńska, reformat tatimore në ekonominë në tranzicion, Warshavë, viti 2001, faqe 6.

2005) in royalties taxes and steadily and the application of other non-tax revenues. Despite the lack of sufficient official statistics, based on estimates and analyzes of local foreign institutions we can draw some conclusions acceptable that affect economic development, its level and future fiscal projections.⁴ In General, the assessments made of the movements of the main macroeconomic indicators in the period 2002- 2014 shows a trend of continuous symbolic improvement of these indicators. It is important to consider that how fiscal policy affects economic growth, as the economy is burdened with the taxes, share in GDP, share of income and expenditure in GDP, what is the share of tax types in total revenues, experience in other countries that are in a higher stage of development, and finally on the basis of these data are seen next steps of action. There is a need to improve the database of macroeconomic and fiscal indicators.

2. Kërkesat bashkëkohore që parashtrohen sot në fushën e tatimit

Njohja teorike, hulumtimet empirike dhe përvoja praktike në fushën e tatimit në një anë, si dhe lëvizjet integruese në përmasa të gjera në anën tjetër, në disa dekadat e fundit kanë pasur ndikim jo të vogël në ndryshimin e sistemit tatimor si dhe masat e politikës ekonomike, gjegjësisht në kërkesat të cila në kushtet bashkëkohore parashtrohen para sistemit tatimor dhe politikës ekonomike. Po i përmendim disa më të rëndësishmet:⁵

Harmonizimi i tatimeve- me qëllim që sa më mirë dhe më shpejt të realizohen qëllimet të cilat i ka formular bashkësia ekonomike për integrim të plotë, është e nevojshme, përveç të tjerave, sa më shumë ti harmonizojnë sistemet tatimore dhe masat e politikës ekonomike. Përvoja ka treguar, që më qëllimi të funksionimit të suksesshëm të atyre bashkësive nuk është e domosdoshme të unifikohen sistemet tatimore dhe politikat tatimore, por për realizimin e qëllimeve të proklamuar është e mjaftueshme që ato sisteme dhe ato politika sa më shumë të afrohen, që sa më shumë të harmonizohen, me fjalë të tjera që të harmonizohen aq dhe ashtu, që dallimet e mbetura të mos jenë pengesa për realizimin e katër lirive themelore; realizimin lirisë së lëvizjes së njerëzve, mallit, kapitalit dhe shërbimeve. Në drejtim të harmonizimit të sistemeve tatimore dhe politikës tatimore më së shumti ka bërë Bashkësia Evropian. Shtete anëtare të saja në tërësi jo vetëm që i kanë harmonizuar, por edhe e kanë unifikuar sistemin e doganës, dhe janë bërë hapa të mëdhenj në harmonizimin e rregullave me të cilën rregullohet materia e tatimit të qarkullimit si dhe aplikimin e tatimeve të veçanta në qarkullim (akcizës). Mirëpo, edhe pse të gjitha vendet anëtare të BE në sistemet e tyre tatimore kanë ndërtuar tatimin në qarkullim e përgjithshëm në formë të TVSH-së, ende në mes tyre ekzistojnë dallime jo të vogla në numrin dhe lartësinë e normave

⁴ IMF, World Bank, MF, CBK, and the other NSO.

⁵ Dr. Barbara Jelacic, Financat Publike, Informtor, Zagreb, viti 1997, faqe 176-182

tatimore, përjashtimeve tatimore si dhe pjesëmarrjes së TVSH-së në të hyrat e përgjithshme tatimore të vendeve të caktuar. Sipas shembullit të BE-së, TVSH-në në sistemet e tyre tatimore i kanë ndërtuar edhe shumë shtete të tjera: shtetet që dëshirojnë të jenë anëtare të BE-së, shtetet të cilat kanë marrëdhënie tregtare të zhvilluara me shtetet e BE-së, shtetet në tranzicion të cilat me reformën e sistemit të tyre të tatimit tentojnë sa më shpejt dhe suksesshëm ta adaptojnë këtë lloj të tatimit në konsum. Kosova nga viti 2001 aplikon TVSH, konform direktivave të BE-së, dhe konsiderohet si njëri nga tatimet me të rëndësishme në strukturen e sistemit tatimor.

Tatimet neutrale- shfrytëzimi i tatimit si instrument i politikës ekonomike të shtetit, në praktikë nuk është dëshmuar. Praktika pa hamendje ka treguar që shteti me udhëheqje të dobët, veprimi i tij në ekonomi është inferior në krahasim me mekanizmat e tregut. Për shkak të ndikimeve të padëshiruara ekonomike të tatimit, gjegjësisht për shkak të kërkesave që shteti sa më pak të ndikoj në sjelljen e obliguesve tatimor, gjithnjë e më shumë janë të zëshme kërkesat që roli i tatimeve të kufizohet në realizimin e qëllimeve fiskale, dhe se rreziku i sjelljes së vendimeve afariste tu lehet vet ndërmarrësve, gjegjësisht të përjashtohet mundësia që shteti me masa të politikës ekonomike të ndikojë në vendimet afariste të obliguesve tatimor. Në literaturën financiare kufizimi i rolit të tatimeve në mbledhjen e mjeteve me të cilat plotësohen të dalat nga komponentët e tyre, njihet si tatim neutral. *“Teorikisht tatimi neutrale është nëse nuk ndryshon vendimet e tregut, gjegjësisht përzgjedhjen e subjekteve në treg”.*

Zvogëlimi i ngarkesës tatimore- dekadave të fundi të shekullit të kaluar gjithnjë e më të zëshme ishin kërkesat e teorikeve, politikanëve, bizneseve, interesat e ndryshme të shoqatave, e opinionit të gjerë për zvogëlimin e ngarkesës tatimore, gjegjësisht për ndërprerjen e pjesëmarrjes së tatimeve në prodhimin shoqëror. Kërkesa për shtet “kursimtar” për zvogëlim, gjegjësisht kufizimin e ndonjë detyre nga kompetenca e shtetit, për zvogëlimin e ngarkimit të ekonomisë, më qëllim që të nxitet prodhimtaria, rritet punësimi, zvogëlohet inflacioni e tjera, janë të pranishme në të gjitha shtetet bashkëkohore. Kriteret të cilat anëtarët e BE-së duhet që në bazë të marrëveshjes së Maastrichtit të plotësojnë për tu bërë anëtare në Unionin monetar, veçanërisht zvogëlimi i deficitit në 3% të të hyrave dhe hyrjes së tërësishme me borxhe deri në 60% të prodhimit shoqëror, në afat të gjatë do të ndikojnë edhe në ndaljen e rritjes së ngarkesës tatimore jo vetëm në BE-në por edhe në shtetet tjera bashkëkohore.

Thjeshtësia në tatim- tentimi që tatimi të bëhet sa më i thjeshtë, që obliguesi tatimor sa më lehtë të gjendet në rregulloret tatimore, që numri i llojeve tatimore të zvogëlohet ashtu që nga sistemi tatimor të hiqen të ashtuquajturat tatime “inferiore” që materia tatimore të jetë e rregulluar në mënyrë më precize me qëllim që të përjashtohet mundësia e interpretimit të tyre nga ana e zyrtarëve tatimor

gjegjesisht të pengohet vet dëshira në aplikimin e rregullave tatimore, është pasojë logjike e demokratizimit gjithnjë e më të madh të shtetit.⁶ Obliguesi tatimor jo vetëm që dëshiron, por edhe kërkon që obligimet e tyre të jenë të qarta, të kuptueshme, dhe të përcaktuara pa hamendje. Në kohën e re janë rritur kërkesat që sistemet tatimore të jenë sa më të thjeshta dhe të ketë tatim optimal. Thjeshtësia në tatimi me zvogëlimi i ngarkese tatimore përbën reformën më të mirë tatimore.

Përparësitë e tatimit të konsumit në raport me tatimin e të ardhurave- në rrethet e dijes gati që gjysmë shekulli diskutohet për atë se, a është konsumi bazë më i përshtatshme e tatimit, apo të ardhurat. Theksohet se, që tatimi i konsumit është më i drejtë se sa i të ardhurave, se mundësia e evazionit fiskal është më i vogël me rastin e tatimit të konsumit dhe se është logjike të tatimohet konsumi se sa të ardhurat. Në favor të tatimit në konsumit theksohet ajo, se njerëzit punojnë edhe krijojnë të ardhura jo për atë që ti kenë, por për atë që ti konsumojnë dhe ashtu ti kënaqin nevojat e tyre. Orientimi në tatimimin e konsumit nxitë kursimin, me vet këtë ndikon në investime, dhe nga kjo mundëson krijimin e vendeve të reja të punës dhe në përgjithësi në zhvillimin ekonomik. Ka edhe mendime, që orientimi në tatimimin e konsumit është më shumë në harmoni me parimin e pagesës së tatimit sipas fuqisë ekonomike. Në përparësinë e padyshimtë të lidhur me tatimimin konsumit theksohen edhe disa dobësi të caktuar të orientimit në rolin e përmendur të tatimit të konsumit në raport me të ardhurat. Ashtu si personat ekonomik më të dobët pjesën më të madhe të ardhurave të tyre e konsumojnë, tatimimi i konsumit ngarkon më shumë të varfëritë gjegjesisht i bie në pozitë më të favorshme të pasurit.

Drejhtësia në tatim- Detyrë afatgjate që parashtrohet para kreatorëve të sistemit tatimor është shpërndarja e barabartë e ngarkesës tatimore, realizimi sa më i madh i barazisë horizontale dhe vertikale, gjegjesisht i barazisë sa më të madhe në tatim. Barazia në tatimi është parim më i lartë në të cilën duhet të mbështete tatimi në të ardhmen.

3. Teknika e tatimit të ardhurave

Procedura e tatimit të ardhurave mundet të kryhet në bazë të njohurive për madhësinë ekzakte e të hyrat dhe e të gjitha atyre të dhënave të cilat janë relevante për shkallëzimin e tatimit në të ardhura, si dhe aplikimin e teknikave të tjera, të cilat nuk mbështeten në të dhënat për llojin dhe madhësinë e elementeve të rëndësishëm për ngarkesën tatimore të obliguesit tatimor konkret.

3.1. *Tretmani tatimor i personalizuar – individual*

⁶ Stiglit J Schonfelder, Financat , Vjenë, viti 1989, faqe. 515-516

Në kuptim që madhësia e borxhit tatimor të ndonjë obliguesi tatimor përcaktohet në bazë të atyre treguesve të cilët janë të lidhur për personin konkret si obliguesi tatimor, është e mundur të kryhet përmes dy teknikave apo metodave dhe atë:

-Shkallëzimi i tatimit në të ardhura në bazë të lajmërimit vetanak të obliguesit tatimor. Në procedurën e shkallëzimit të tatimit, obliguesi i tatimit në të ardhura do të jetë, në parim, i thirrur që zyrës së autorizuar ti venë në dispozicion informatat relevante për caktimin e borxhit të tij tatimor, me theks të veçantë që ti bëjë transparente të gjitha informatat dhe dëshmitë për lehtësirat tatimore në të cilat ka të drejtë, si dhe për të gjitha dëshmitë të cilat i lënë zyrës tatimore. Këtë obliguesi tatimor do ta bëjë me dërgimin e deklaratës tatimore me kohë, në mënyrë dhe në vendin ashtu si është e përcaktuar me rregulla të cilat atë materie e rregullojnë. Vet procedura e shkallëzimit mund të kryhet ashtu, që borxhi tatimor ta llogaritë vet obliguesi tatimor, i cili atë do ta bën ashtu që në përputhje me ligj dhe me nene të përcaktuara do ta llogaritë bazën tatimore, do të llogaritë me ligj zbritjet e lejueshme dhe ashtu të vije deri te të dhënat për ngarkesën e tij tatimore, dhe në bazë të saj të paguan tatime. Shërbimi financiar ka në këtë variante mundësi të kontrollit dhe korrektimit të shkallëzimit të cilin e ka bërë vet obliguesi tatimor. Nëse shkallëzimi i tatimeve e kryen shërbimi financiar gjegjësisht shërbimi tatimor, ai atë do ta bëjë gjithashtu në bazë të të dhënave të cilat ja bartë obliguesi tatimor, por në këtë rast ato të dhëna janë vetëm mbulesë për llogaritjen e borxhit tatimor të cilin do ta kryej shërbimi tatimor.

-Tatimi me zbritje- shikuar teknikisht nuk e paguan vetëm obliguesi tatimor, por ai person (fizik apo juridik) tek i cili obliguesi tatimor realizon të ardhurat e tij. Në raport me metodën e mëparshme të llogaritjes dhe pagesës së tatimit në të ardhura, kjo ka mangësi e cila shihet në atë se tatimimi kryhet në mënyrë të thjeshtë i cili nuk lejon marrjen në konsiderim vetitë vetanake gjegjësisht rrethanat e obliguesit tatimor.

Nga ana tjetër duhet të tregohet në përparësi të cilat metoda e pagesës së tatimit në të ardhura sipas zbritjeve ka në raport me metodën e deklaratimit vetanak, dhe ato shihen në atë se:

- a) është i vështirësuar apo minimizuar mundësia e evazioni tatimor,
- b) të hyrat e mbledhura nga tatimi në të ardhura rrjedhin në llogari në mënyrë të vazhduar,
- c) elasticiteti i tatimit në të ardhura rritet dhe
- d) mundësia e disponimit pas tatimit të mjeteve të mbetura për obliguesin tatimor është më e lehtë, e përshtatshme, pasi që koha e arritjes së të ardhurave dhe koha e pagesës së tatimit nga ato të ardhura përshtaten d.m.th bien në kohë të njëjtë (e ashtuquajtura pay-as-you-earn-system).⁷

⁷ www.wikipedia.com ; Sistemi "Pay As You Earn (PAYE)" është një metodë e pagesës së tatimit mbi të ardhurat dhe kontributet kombëtare të sigurimeve. Punëdhënësi i zbrit tatimet dhe kontributet kombëtare të sigurimeve nga paga para se të paguan paga punëmarresit.

3.2. Metodatat e pagesës së tatimit të cila nuk nisen nga individualizimi dhe personalizimi

Tatimi paushall- tatimi në të ardhura nuk do të paguhet gjithëherë në shumën e cila do ti përgjigjet rezultatit të saktë të mbledhjes të të gjitha elementeve të cilat e përbejnë të ardhurën nga të cilat zbriten të gjitha elementet e parapara, me qëllim që ashtu të fitohet baza reale tatimore. Në raste të caktuara obligimit tatimor, do të lejohet pagesa e tij me të ashtuquajturit tatim paushall. Kjo variant e pagesës së tatimeve në të ardhura si e arsyeshme aplikohet në ato raste, kur koha, shpenzimet dhe punët janë të lidhura me llogari ekzakte të ngarkesës tatimore konkrete të obliguesit të caktuar tatimor në raport të ndërsjellë me shumën të cilën duhet ta paguaj.

Tatimi mesatar- në disa raste nuk do të duhet që borxhi tatimor të llogaritet në mënyrë që ai ti përgjigjet parimit të pagesës së tatimit sipas fuqisë ekonomike, dhe për shkak të natyrës së tyre të veçantë ato nuk duhet të lajmërohen në tërësi apo pjesërisht të gjitha ato elemente të cilat për caktimin e fuqisë ekonomike të saj janë relevante. Në këtë rast do të aplikohet tatimi mesatar, i cili këtu përmendet vetëm si ide në favor të gjetjes së tatimit "ideal" të tatimit të të ardhurave. Ideja deri tani ka mbetur vetëm si model teorik, aplikimi i së cilës mund të pasoj vetëm pasi të largohen ende deri tani problemet e pazgjidhura të cilat me këtë metodë janë të lidhura.

Tatimi i sheshtë (Flat Tax)- tatimi përmes aplikimit të tarifës progresive nuk është i liruar nga numër jo i vogël i problemeve teknike, për shkak të saj tatimi në të ardhura është bërë njëra nga format tatimore më të komplikuar të ndërtuar në sistemin tatimor të shteteve bashkëkohore. Për këtë shkak, në vitet e fundit, janë propozuar zgjidhje të ndryshme në reformat e tyre në të cilën një nga kërkesat më të theksuara ka qenë thjeshtësia e tatimit me aplikim të këtij tatimi. Një nga ato propozime meriton vëmendje të veçantë. Behet fjalë për të ashtuquajturin Flat Tax apo Flat Tax Rate, gjegjësisht tatimit linear të të ardhurave, dhe tentimin me serioz që kjo ide në praktike të realizohet është bërë në SHBA me 1986 në ligjin e reformës së tatimit në të ardhura. Flate tax rate, e karakterizon norma tatimore konstante marginale. Mirëpo, duke marrë për bazë atë dhe krahas me norma të tilla të propozuara edhe shumë dhënie të liruara (si subvencionet, si dhe bëhet fjalë për tatimin negativ në të ardhura) për një mori të të ardhurave, kjo formë e tatimit në të ardhura mbetet ende progresive, vetëm se në këtë rast bëhet fjalë për progresionin indirekt. Sipas kësaj, në vend të normave marginale rritëse në sistemin e tatimit linear në të ardhura, të ardhurat janë të definuar shumë më përfshirëse, pasi që me rastin e tatimit dhe aplikimin e tyre janë të eliminuar forma të llojllojshme dhe të numërta të lehtësirave tatimore.

4. Përfundimi

Ndërtimi i sistemit fiskal dhe krijimi i politikave fiskale duhen të përshtaten rrjedhë ekonomike të vendit si dhe më gjerë. Kosova ka hyrë në fazën e reformave të politikave fiskale dhe këto reforma duhet të vazhdojnë ato me një maturi të madhe. Këto reforma duhet të adaptohen me praktikën fiskale të vendeve tjera të rajonit si dhe me trendet tatimore të Bashkimit Evropian. Reformat tatimore përfshijnë ndërrimin e politikës tatimore, modernizimin e administratës tatimore dhe njohjen me taksa të reja, veçanërisht të TVSH-në. Këto do përmirësojnë dhe krijojnë mjedis ekonomik më të mirë, njëkohsisht do thjeshtësojnë sistemin tatimor, eliminojnë tatimet e numërta të cilat japin rendimente të ulët. Në fund, zgjerimi i bazës tatimore dhe gjithëpërfshirja e obliguesve tatimor, caktimi i ngarkesës fiskale të përballeshme nga bizneset dhe tatimpaguesit e tjerë, zgjedhja e teknikave të tatimit dhe trajtimi i barabartë i tatimpaguesve, rritja e mbikëqyrjes dhe kontrollit të me të edhe efikasitet në inkasim si dhe përfillja e kërkesave tjera dhe trendeve bashkohore të tatimit në BE dhe më gjerë janë sfida të vazhdueshme të cilat shteti i Kosovës dhe institucionet që administrojnë tatimet duhet të kenë në konsideratë.

Referencat

- Bozidar Jelcic, *Shkenca mbi financat dhe drejta financiare*, Enti i Teksteve dhe Mjeteve Mësimore, Prishtinë 1985
- Bronchi, C. and A. Burns (2000), "The Tax System in the Czech Republic", OECD economics Department Working Papers, No. 245, OECD Publishing
- Brummerhoff Dieter, *Javne Financije*, Sedmo izdanje, Mate d.o.o Zagreb 2000
- Institute for Development Research "Rinvest" Prishtinë, 2005
- Jack M. Mintz: Growth and taxes, some implications for developing economies, page. 207. "Public Finance in Developing and Transitional Countries"
- Jurkovic P. (1991). Designing a tax system to promote structural change. The role of tax reform in Central and Eastern European Economies, OECD
- Musgrave, R. A. and Musgrave, P. B. 1989. *Public Finance in Theory and Practice*. 5th ed. New York: McGraw-Hill
- Tax Simplification for Jobs and Growth, Mark Gallagher and Ante Babic, 2005. Croatia
- The Past, the Future, and Modern Portfolio Theory. Harry Markowitz, "Portfolio Selection," *Journal of Finance* 7.1 (March 1952).

THE FISCAL SYSTEM OF KOSOVO COMMENSURATE TO MODERN TAX REQUIREMENTS, TAX TECHNIQUES AND METHODS

PhD Gani Asllani

Abstract:

This paper covers some of the basic issues that are raised today before the establishing of the tax system and fiscal policy in the context of economic development. New integrated economic trends and orientation towards market economy enforce the need to be adopted the tax system with these processes and helps them keeping them up and sustainable economic development. To achieve optimal economic growth rate should be established adequate fiscal policy and optimal taxation that will develop the fiscal sector (public revenue and public expenditure). As one of the most influence factors in determination of macroeconomic indicators and calculation of national incomes, the fiscal sector affects in the development of other sectors of the economy as it is real sector, financial sector as well as improvement of the foreign exchange sector and directly and indirectly affects in employment, investments, consumption, price stability and cut the inflation. Naturally, the harmonization of tax system of Kosovo with European Union directives should have objectives, goals, efficiency, stability, and transparency comprehensiveness fiscal policies and tax system as its main instruments.

Key words: Tax, tax system, tax treatment, tax techniques.

341.231.14:336.225.3

ПРАВНА ЗАШТИТА ПОРЕКИХ ОБАВЕЗНИКА У ОКВИРУ ЕВРОПСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

Доц. Д-р Сејдефа Цафче*

Абстракт:

Овој рад врши анализу правне заштите пореских обавезника у оквиру Европске Конвенције о људским правима. Анализу коју ћемо направити треба да нам покаже колико Конвенција, односно Суд за људска права у Стразбуру у примени и тумачењу Конвенције штити права пореских обавезника, наспрам јавног интереса државе чланице. Као основ заштите права пореских обавезника у оквиру Конвенције налазимо у члану 6 ставу 1, члану 8, члану 14 у корелацији са Протоколом XII, и Протоколом I Конвенције, из којих произлазе право на правично суђење, право на поштовање приватне сфере пореских обавезника, забрану дискриминације, и право на својину.

Кључне речи: правна заштита пореских обавезника, Европске Конвенције о људским правима, Суд за људска права, правично суђење, право на поштовање приватне сфере пореских обавезника, забрана дискриминације, и право на својину.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Савремена правно-политичка наука људска права опредељује као скуп минимално морално-политичких захтева природног карактера, који сваки појединац поседује, и у односу на (против) државну власт друштва у коме живи. Луис Хенкин (Luis Henkin (1917-2010)) је на ставу да су ти захтеви признаети на основу права, као право, а не на основу љубави, добре воље, милости и милостиње.

Правна заштита људских права традиционално се одвијала у оквиру националне јурисдикције. Традиционални став у односу на субјекте међународног права био је да јединствено суверене државе могу бити субјекти међународне заштите и међународног права¹. Савремена концепција међународног права о правима човека каже: појединац има статус субјекта

* Доцент Правног факултета ФОН Универзитета, Скопље, е-маил gjseidefa@yahoo.com.

¹ Verdross, Simma, Universelles Völkerrecht, 3. Auflage, Berlin, 1984.

права, има овлашћење да ужива и да врши свое право. С тиме појединац има право на правну заштиту своих права, правним средствима међународне заштите, као и да тражи одговарајућу дужност државе за њихово ефикасно спровеђивање.

Права пореских обавезника припадају у групу грађанско-субјективних права, као права чије остваривање је везано за постојање корелативне обавезе државе. Ако остваривање ових права представља заједнички интерес државе и пореских обавезника, онда се поставља основно политичко-правно питање колико је држава спремна да поштује ове заложбе и да притом заштити јавне интересе.

1. Домен примене Европска конвенција о људским правима

Један од инструмената заштите људских права и грађанско - субјективних права на међународном нивоу је Европска конвенција о људским правима и основним слободама (даље у тексту Конвенција). Конвенција је настала у окриљу Савета Европе у заложби народа Европе за другачији однос човека према органима државе власти у сопственој држави. Конвенција представља један заокружен систем заштите људских права на супстанционалном и на процедуралном нивоу.²

За први пут у историји Конвенција је омогућила да се појединац јави као субјект међународног права. Државе чланице Савета Европе су дужне да поштују и гарантују заштиту права свих грађана који долазе у контакт са државним органима. Конвенција имплицира забрану злоупотребе власти (*détournement de pouvoir*), у смислу права држава-потписница да наметну ограничење на права и слободе које гарантује Конвенција.³

Наиме у овом члану Конвенција пружа процесноправну гаранцију титулаторима права Конвенције који су учесници у грађанско-судском поступку и кривичном поступку. Према пракси Суда у Стразбуру члан 6 става 1 везује се за одлучивање осим о грађанским правима и обавезама, и за одлучивању у управним или дисциплинским поступцима.⁴ Овом приликом нарочито важно да се члан 6 став 1 Конвенције примењује и када се ради о правима титулатора Конвенције у управном поступку, без разлике дали орган управе одлучује у пуној јурисдикцији или не.⁵

Проблем дефинисања *ratione materiae* члана 6 става 1 је везано за јасно дефинисање грађанских права и обавезе у смислу Конвенције. Суд у

² Halfer/ Slaughter, *Toward Theory of Supranational Adjudication*, *The Yale Law Journal*, 1997, стр. 288.

³ Emmanuel Decaux, *Odgovornost države u okviru Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* » *God. 49 (2012), Broj 2 (104)*, доступно на <http://www.pravst.hr/zbornik.php?p=37&s=341>.

⁴ За разлику од грађанских спорова, код одлучивања о кривичним поступцима Конвенција се везује за кривични поступак који се води пред судовима.

⁵ ECHR, *Skaerby*, пресуда, 28.06.1990, Series A, no.180-B.

Стразбури прави аутономно тумачење ових појмова у зависности од карактера случаја.⁶ Осим овог проблема, постои тешкоћа у разграничењу јавног од приватног права. Стање у пракси Суда је следеће: под грађанска права улазе и права који се заснивају на оним областима права који су типично јавноправног карактера.⁷

Права пореских обавезника улазе у грађанско-субјективна права који су гарантовани чланом 6 Конвенције. Порески поступак јесте посебни управни поступак а Члан 6 Конвенције штити права титулатора Конвенције у управном поступку.

Као основ заштите права пореских обавезника у оквиру Конвенције налазимо у члану 6 ставу 1, члану 8, члану 14 у корелацији са Протоколом XII, и Протоколом I Конвенције, из којих произлазе право на правично суђење, право на поштовање приватне сфере пореских обавезника, забрану дискриминације, и право на својину.

Анализу коју ћемо направите треба да нам покаже колико Конвенција, односно Суд за људска права у Стразбуру (даље у тексту Суд у Стразбуру) у примени и тумачењу Конвенције штити права пореских обавезника, наспрам јавног интереса државе чланице.

2. Правни основ правне заштите пореских обавезника у оквиру Конвенције

2.1. Члан 6 Конвенције - право на правично суђење

У складу Конвенције грађанско-субјективна права су гарантовани у оквиру Европске конвенције о људским правима. Права пореских обавезника припадају у групу грађанско-субјективна права, као права чије остварување је везано за постојање корелативне обавезе државе.

Према француском теоретичару Jean Jacques Bienvenu, члан 6 који се односи на право на правично суђење, чини се да ће дубоко утицати на законодавство, праксу контроле у оквиру пореских парница.⁸

Но оно што ствара потешкоћу је сам текст члана 6 Конвенције у коме је направљено разграничење између заштите од оспоривања права и обавеза грађанског карактера, са јасним акценту који је стављен на кривичне оптужбе.⁹ Суд у Стразбуру сматра да се члан 6 став 1 Конвенције не може примењивати на материју јавног права, посебно на пореске поступке као

⁶ Ibid., стр.164, цитирано во: Frowein/ Peukert, Europäische Menschenrechtskonvention, Kommentar, 2. Auflage, Kehl/Starssbourg/Arlington, 1996.

⁷ Ibid., стр. 164. Сумирано произлази да у ову категорију не улазе само субјективна грађанска права већ и: права имовинског карактера; права социјалног осигурања и радног права; и одлуки који имају директно или индиректно дејство на грађанска права и обавезе.

⁸ Jean Jacques Bienvenu, Thierry Lambert, droit fiscal, Presses Universitaires de France, 1 re edition:1987, Paris 1087, стр. 104.

⁹ Ибид стр. 104.

такве, зато што се не односе на спорове у вези са грађанским правима и обавезама.¹⁰ Са друге стране Конвенција гарантује права у вези са управним поступавањем органа државне управе.¹¹ Поступак утврђивања и наплате пореза јесте управни поступак који се води пред управним органом, у овом случају пореског органа. Став Суда у Стразбуру јесте да је порезна материја искључена из заштите у оквиру Конвенције зато што опорезивање спада у домен јавног права а односи између порезних обавезника и порезних органа јавно-правног карактера.

Став је да су новчани ефекти на пореске обавезнике које настају као резултат пореских обавеза не представљају основ или чињеницу да се подведу у области грађанских права и обавеза у складу са Конвенцијом.

Субјективна грађанска права који се не могу штитити у оквиру члана 6, између осталих¹² су, опште порезне и царинске обавезе и законитост у њиховом утврђивању.

Јадинствена примена у члану 6 у јуриспруденцији Европског суда налазе порезне казне. Наиме порезне казне улазе у категорији казних оптужби, који заједно са кривичним делима, којима је обезбеђена заштита у оквиру Конвенције представљају порезни прекршаји, код којих циљ санкције јесте генерална превенција, кажњавање и новчана казна која може да буде висока.¹³

У вези пореских казни Суд је у својој пракси оценио да се пореске казне могу третирати као кривичне казне када су доведени у питању интереси свих грађана у својству пореских обавезника, стиме да имају тенденцију репресије на опредељена понашања, када се базирају на норму општог карактера. Гаранција за фер суђење је неопходна у спорној фази поступка.¹⁴ По питању порезне казне, иако за њихово изрицање су надлежни управни органи, у складу са Конвенцијом ипак представљају кривичне оптужбе.

По овом питању карактеристичан је случај *Ferrazzini v. Italy*.¹⁵ У овом случају Суд у Стразбуру одбиће захтев пореског обавезника у вези предугог трајања пореско-судског поступка, са образложењем да се гаранције за правично суђење не могу примењивати на пореске случаје. Или случај

¹⁰ ECHR, 20 април 1999, бр 41601/98 et 41775/98, *Vidacar SA c/ Espagne et Opergrup SL c/Espagne*.

¹¹ Заштита од управног постапивања осим са Конвенцијом су предвиђени и у пракси Европског суда за људска права, сумирано у актима Комитета министра Савета Европе, Резултације (77) 3 о заштити појединца у односу на акте органа управе, Препорука R(80) 2 о вршање дискреционих права управних органа, Препорука R(89) 8 о привременој судској заштити у управној поступци, Препорука R(2003) 16 у вези извршавања управних и судских одлука у области управног права, Препорука (2004) 20 о судској ревизији управних аката и Препоруке R(2007) 7 о доброј управи.

¹² N. Mol, K. Harbi, *Pravo na pravično suđenje: vodič za primenu člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Beograd, 2007, стр. 28-31.

¹³ *Janošević v. Sweden*, 2002.

¹⁴ ECHR, 24 фебруар, 1994, *Bende-noun*, DF, 1994, 21-22, comm.. 989

¹⁵ *Ferrazzini v Italy* 1 [2001] 2 ECHR 3 464 4 *Ferrazzini v. Italy*, app. no. 44759/98, 2002.

*Bendenoun v. France*¹⁶ кој представња преседан у пракси Европског суда. Наиме порески обавезник се жали на осуду због избегавања плаћања пореза. Суд је прихватио тужбу са образложењем да кривични карактер преовлађује у тужби, и да се на предмет може применити члан 6 став 1 Конвенције.

Можемо закључити да се пракса и тумачење Конвенције од стране Суда у Стразбуру ипак иду у смеру заштите јавних интереса државе. Члан 6 Конвенције јединствено налази примену у пореске случаје у којима је већ изречена пореска казна од стране управних тела. Наиме пореске казне улазе у категорији казних оптужби, чији циљ санкције јесте генерална превенција и кажњавање. У другим случајевима право на правично суђење не могу уживати порески обавезници.

Произлази да је сва нада да се гаранције члана 6 Конвенције прошире и на спорове по пореској основи у блиској будућности.¹⁷ Јединствено светло у ово тунелу јесте гласање Великог већа судија, 11:6 у случају *Ferrazzini v Italy* које даја неду да ће се став судија променити у смеру заштите правне позиције пореских обавезника у пореском поступку.

Одбивање да се прошири примена члана 6 става 1 Конвенције је мотивисано због “еволуције које могу да се десе у демократским друштвима не односе се на основу природе обавезе појединаца или компаније за плаћање пореза. Већ у односу на време усвајања Конвенције, када није постојала нова интервенција државе у “грађански” домен живота појединаца.¹⁸

2.2. Члан 8 Конвенције - право на поштовање приватног и породичног живота.

Према виђењу Швајцараца, слобода појединаца је битнија од фискалног интереса (државе), чак и по цену да се та слобода кад кад злоупотребљава. (М. Болдвин, Швајцарски савезни савет, 1967).

Наши су предци преко пореза купили слободу. Монтескије у свом делу “Злоупотреба слободе” ће напоменути да су људи који живе у слободу допустили да буду надзирани и да плаћају вискоји порези, и кад се једном суоче са тим стањем не могу се вратити у првобитном стању.¹⁹

У националним законодавствима држава задирања у приватну сферу пореским обавезницима није чврсто ограничено у оквиру уставних принципа. Ниво заштите права на приватност се оцењује из призме мере у којој се нарушује приватност и циљ који треба да се постигне. Посебно је дискутабилно питање заштите права на приватност у поступку међународне

¹⁶ Case of *Bendenoun v. France* (3/1993/398/476) by European Court of Human Rights

¹⁷ Jean Jacques Bienvenu, Thierry Lambert, droit fiscal, Presses Universitaires de France, 1 re edition: 1987, Paris 1087, стр. 104.

¹⁸ Ибид 106, ова пракса Европског суда у јулу 2004 је била прихваћена од стране Врховног савета Француска.

¹⁹ De Montesquieu, *The Spirit of Law*, Birmingham, стр. 267,

правне помоћи и размену информација о пореским обавезницима од стране држава. На овом плану државе напуштају принцип банкарске тајне, што директно доводи у питање ниво заштите приватне сфере пореских обавезника. Савремени трендови бележе заложбе ОЕЦД-а преко низа мера које су предузели како би омогућили пристап банкарским информацијама у пореске циљеве. Ако погледамо заложбе ОЕЦД-а забележићемо видљиву акцију ка успостављању система глобалне размене информација која може да резултише целосним увидом у финансиске токове света.²⁰

Ово фундаментално право за пореске обавезнике гарантује члан 8 Конвенције који укључује: право на приватност, право на поштовање преписке, право на породични живот, право на поштовање стана.²¹ У најширем смислу, право на приватност обухвата све аспекте људског живота који доприносе његовом слободном развоју.²² У циљу остваривања овог права државе су дужне да се уздрже задирање у приватну сферу правних или физичких лица, као и да обезбеде услове за остваривање ових права у оквиру свог законодавства. Суд у Стразбуру је на ставу да су државе чланице дужне да обезбеде право на приватност у свим његовим аспектима.

Члан 8 предвиђа да кршење права на приватност може да потиче од стране државних органа и од стране приватних лица.

У складу члана 8, право на приватност није апсолутно право, Конвенција предвиђа и околности у којима може да се ограничи. Ограничење права приватности према ставу Суда у Стразбуру је непоходна у демократском друштву. Стиме да ограничење треба да буде пропорционално у постизању општог интереса.

По питању одређивања шта се сматра “неопходно у демократским друштвима” државе чланице имају дискреционо право то да утврде. Мера ограничења права од стране државе у крајној линији цени Суд у Стразбуру у складу са Конвенцијом.

Европска Конвенција у члану 8 ставу 2 предвиђа услове под којима може да се ограничи право на приватност и то: уколико се ради о интересу националне безбедности, јавне безбедности, или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или заштите права и слободе других.

У овом контексту заштите права приватности пореских обавезника су у директној корелацији са економском добробити земље. На овај начин право приватности пореских обавезника ће бити ограничено како би се заштитили јавни интереси државе.

²⁰ Сејдефа Дџафче, Заштита на правата на даночните обврзници во Република македонија и во Европска унија, докторска дисертација, Скопље, 2012, стр. 338.

²¹ Сва су ова права повезана и не могу се посматрати одвојено.

²² Александар Јакшић, Европска конвенција о људским правима – коментар-, Правни факултет, Београд, 2006, стр. 250.

Без разлике што член 8 Конвенције у циљу ефикасне заштите приватне сфере појединаца имплицира и обавезу државе чланице Конвенције да своим позитивним деловањем и мерама у свом законодавству, јудикатури и извршној власти обезбеди услове за поштовање права из члана 8 Конвенције,²³ ипак Конвенција не пружа цврсте границе за пореске обавезнике о заштити права на приватност.

2.3. Члан 14 Конвенције и Протокол XII - право забране дискриминације

Члан 14 Конвенције предвиђа забрану дискриминације у вези са уживањем права и слободе које су гарантоване у Конвенцији.

Принцип једнакости је једно од основних постулата пореског права, који је у директној корелацији са принципом законитости. Савремено пореско право почива на принципу законитости које предвиђа да се јединствено законом може увести порез, нема пореза без закона (*Nullum tributum sine lege*). Овај принцип у савременим друштвима је подигнут на уставно рамниште, Устав Француске у члану 34, Устав Белгије у члану 170, Устав Италије у члану 23 и др. Принцип законитости у пореском поступку и принцип недискриминације су постулати правне сигурности пореским обавезницима.

Принцип недискриминације значи да се различито могу третирати порески обавезници који се налазе у различитим ситуацијама. Принцип еднакости који је у директној корелацији са принципом недискриминације је посебно важан у процедури наплате пореза.

Конвенција у члану 14 забрану дискриминације не предвиђа као аутономно право. Позивање на ово право је везано за постојање повреде права из Конвенције, односно од члана 2 до члана 13. Непостојење опште забране дискриминације је допуњено доношењем Протокола XII, чиме је превазиђен битан недостатак у самој Конвенцији.

Преко допуне члана 14 наведеним Протоколим уведена је општа забрана дискриминације, не само у вези са уживањем права гарантованим у Конвенцији, већ и права која су предвиђена у националној јурисдикцији државе чланице. Дакле општа забрана дискриминације члана 1 Протокола XII представља аутономно и свеобухвата право о забрани сваке врсте дискриминације.²⁴

Забрана дискриминације предвиђа позитивне и негативне обавезе држава чланица Конвенције. У овом смислу државе су дужне да обезбеде, у оквиру свог законодавства, забрану дискриминације, као и да отклоне све могућности да сама легислатива државе буде дискриминаторна. Тако да у складу члана 14 државе су дужне да елиминишу дискриминацију на ниво

²³ ECHR, *Johnston and others*, пресуда из 18.12.1986, Series A, no. 112, br. 57; ECHR, *Hatton*, пресуда из 2.10. 2001, бр.95.

²⁴ Explanatory Report, бр. 22.

лица приватног права, као и на нивоу акте јавних власти. Док Протокол XII, у члану 1 ставу 2 се изрично везује за дискриминацију акта органа јавне власти.

Дискриминацију у смислу члана 14 и Протокола XII постоји уколику су испуњени следећи услови:

- да се исте или сличне чињенице третирају различито, и
- да се различите чињенице третирају исто.²⁵

Конвенција без ограничења предвиђа забрану дискриминацију која се примењује на пореске случаје и које се односе на право једнакости пореских обавезника у пореском поступку. Принцип недискриминације у основу дисциплинирају спровођење пореске власти и отварају могућност широкој контроли конвенционалности пореских органа.²⁶

2.4. Протокол 1 Конвенције – право заштите својине

Жан Жак Русо је истакао „Модерни се живот не може замислити без опорезивања“ и „ Не постои право слободе без пореза, но сами су порези задирање у слободу грађана“.

Наиме члан 1 Протокола I Конвенције, *inter alia*, гарантује право мирног уживања права своине (оригинал *ang. property*, или *fr. propriété*). У складу овог члана, у пракса Суда постоји јасни став да се заштита односи на право своине и то приватне своине. Гаранција члана 1 Протокола укључује и право уживања своине, коришћења право своине и заштита од арбитрираног лишења права своине. Члан 1 гарантује и друга имаовинска права као на пример право на обртничке и привредне делатности, неимовинска права привредног друшта (*goodwill*),²⁷ као и остали привредни интереси имовинске природе, како и имовинско правне позиције физичких лица.

У смислу Протокола 1 под “својином” спадају и сва потраживања правних и физичких лица према фиксусу, у коју улазе и порези.²⁸

Остваривање овог права подразумева и извршавање и позитивних обавеза држава чланица са циљем омогућавање остваривање права гарантованим Протоколом 1 члана 1. Важно је напоменути да се позитивне обавезе на државе односе и на заштиту од свакаког попречивања права своине од стране трећих лица приватног права, и од стране државних органа. У овом смеру је и пракса Суда, тачније у случају *Gasus Dissier und Foerderungstechnik*,²⁹ које право своине тумачи аутономно у смеру поимања међународног права без разлике на унутрашње право државе.

²⁵ ECHR, *Belgian linguistic case*, пресуда од 23.07.1968, Series A, br. 6, p.34, br.9.

²⁶ Jean Jacques Bienvenu, Thierry Lambert, *droit fiscal*, Presses Universitaires de France, 1 re edition:1987, Paris 1087, стр. 105.

²⁷ ECHR, *Van Marle*, пресуда од 26.06.1986, Series A, no. 101, br. 41.

²⁸ ECHR, *Dangeville*, пресуда од 16.04.2002, RDJ, 202-III, br 48.

²⁹ ECHR, *Gasus Dissier und Foerderungstechnik*, пресуда од, 23.02.1995, Series A, no. 306, br.53.

Члан 1 Протокола предвиђа услове под којима може да дође до лишења или ограничења права својине. Ради се о следећим условима: уколико се ради о јавном интересу, уколико је прописано законом, и у складу са општим начелама међународног права. Протокол даје право државама чланица дискреционо да одреде када се ради о “општом” или “јавном интересу”. Стиме да став 2 наводи наплату порезе и других дајбина као категорије које директно улазе у јавни (општи)³⁰ интерес државе. Значи да су захтеви за заштиту права својине због плаћања пореза, дајбина и казни начално издвојени из примене члана 1 Протокола 1, а остављени у ускључивој надлежности унутрашњем праву држава чланица Конвенције. Наиме не постои захтев „општог интереса“, већ се претпоставља.

Могућности за везивање Протокола 1 и члана 1 у вези плаћања пореза су минимални. Наиме, лишење права својине у поступку плаћања пореза и других дајбина треба да укључи и друге услове које важе за све друге начине лишење права својине. Суд у Стразбуру у случају *Gasus Dissier und Foerdertechnik*³¹ јасно је заузео став да се лишење права својине због плаћања пореза и других дајбина и казни противно члану 1 Протокола 1, а може да постои само ако је лишење права својине арбитрирано и непропорционално. Арбитрираност и пропорционалност мера Суд ставља у корелацији са равнотежом између појединачног и општог интереса.³²

Ниво дизбаланса се оцењује на основу дужине трајања мера, могућности са се иста подвргне судској контроли, сигурноста правних последица која може да изазове, као и могућност појединаца да може да оствари право надоместа на штету или обештетење због лишења од слободе.³³

У складу са предвиђеним условима и околностима порески обавезници могу да заштите своје право, у смислу Члана 1 Протокола 1 уколико буде загрозоно његово право на својину од стране пореских власти: уколико настане дизбаланс појединачног и јавног интереса у поступку опорезивања. Протокол преко заштите права на својину може да заштити пореске обавезнике од арбитрираног и непропорционалног пореског терета. За нас је јако значајан случај *Ferrazzini v. Italy*, у коме се огледа позитиван тренд гласања Великог већа, са 11:6 гласова што искрено даје наду да ће се став судија променити у корист пореских обавезника.

³⁰ У основи између појмова “јавног” и “општог” интереса не постои разлика.

³¹ *Ibid.*, бр. 62

³² ECRH, *Phocas, RDJ*, 1996-II, бр.53.

³³ Протокол 1 и члан 1 државама не намеће обавезу у свом законодавству да предвиде надомест на штету.

Закључак

Европска конвенција о људским правима представља један од инструмената заштите људских права и грађанско субјективних права на међународном нивоу. За први пут у историји Конвенција је омогућила да се појединац јави као субјект међународног права.

Правну заштиту коју предвиђа Конвенција представља ефикасан механизам контроле унутрашњих законодавства држава чланица. У овом контексту је и неопходност ефикасне правна заштита пореских обавезника на међународном нивоу. Анализу коју смо направили у вези међународне правне заштите пореских обавезника пред Судом у Стразбуру у оквиру права гарантованих Конвенцијом показује да је правна заштита на јако ниском нивоу. Актуелност ове проблематике посебно долази до изражаја у условима у којима се налазе порески обавезници: повећана потреба за јавним средствима, где су механизми за њихово обезбеђивање и наплату од стране државе сасвим несразмерни и непропорционални са правима пореских обавезника и циљеве које треба да се остваре.

Овабезе државе у складу Конвенције јесу: држава не сме да крши гарантована људска права, држава је дужна да обезбеди свим лицима уживање гарантованих људских права, и држава је дужна да обезбеди да унутрашње право буде компатибилно са одредбама Конвенције. Остаје дилема о нивоу ограничења поменутих права пореских обавезника из члана 6, члана 8, члана 14, Протокола I и Протокола XII које предвиђа Конвенција и спровећује Суд у Стразбуру, и дали то ниво је у смеру постизања јавних интереса државе. У основи кад се понашање пореских обавезника сведе у смеру поверења држави и правну свест припадности према идентитету државе тада можемо да кажемо да је постигнута сразмерност мера са циљем.

Библиографија

1. Александар Јакшић, Европска конвенција о људским правима – коментар-, Правни факултет, Београд, 2006.
2. Verdross, Simma, *Universelles Völkerrecht*, 3. Auflage, Berlin, 1984.
3. De Montesquieu, *The Spirit of Law*, Birmingham.
4. Emmanuel Decaux, Odgovornost države u okviru Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu » God. 49 (2012), Broj 2 (104), 2012.
5. ECHR, Skaerby, пресуда, 28.06.1990, Series A, no.180-B, 1990.
6. ECHR, Johnston and others, пресуда, 18.12.1986, Series A, no. 112, br. 57; ECHR, Hatton, пресуда из 2.10. 2001, бр.95., 1986..
7. ECHR, Belgian linguistic case, пресуда, 23.07.1968, Series A, br. 6, p.34, br.9., 1968..

8. ECHR, Van Marle, пресуда, 26.06.1986, Series A, no. 101, br. 41., 1986.
9. ECHR, Dangeville, пресуда, 16.04.2002, RDJ, 202-III, br 48., 2002.
10. ECHR, Gasus Dissier und Foerderungstechnik, пресуда, 23.02.1995, Series A, no. 306, br.53., 1995.
11. ECRH, Phocas, RDJ, 1996-II, br.53., 1996.
12. ECHR, 20 април 1999, бр 41601/98 et 41775/98, Vidacar SA c/ Espagne et Opergrup SL c/Espagne, 1999.
13. Jean Jacques Bienvenu, Thierry Lambert, droit fiscal, Presses Universitaires de France, 1 re edition:1987, Paris 1087, 1987.
14. N. Mol, K. Harbi, Pravo na pravično suđenje: vodič za primenu člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Beograd, 2007.
15. Савета Европе, Резулације (77) 3 о заштити појединца у односу на акте органа управе, 1977.
16. Савет Европе, Препорука R(80) 2 о вршање дискреционих права управних органа, 1980.
17. Савет Европе, Препорука R(89) 8 о привременој судској заштити у управној поступци, 1989.
18. Савет Европе, Препорука R(2003) 16 у вези извршавања управних и судских одлука у области управног права, 2003.
19. Савет Европе, Препорука (2004) 20 о судској ревизији управних аката, 2004.
20. Савет Европе, Препоруке R(2007) 7 о доброј управи, 2007.
21. Сејдефа Џафче, Заштита на правата на даночните обврзници во Република Македонија и во Европска унија, докторска дисертација, Скопље, 2012.
22. Сејдефа Џафче, Правна заштита на даночните обврзници во Република Македонија, Правник, мај, Скопје, 2014.
23. Frowein, Peukert, Europäische Menschenrechtskonvention, Kommentar, 2. Auflage, Kehl/Starssbourg/Arlington, 1996.
24. Halfer/ Slaughter, Toward Theory of Supranational Adjudication, The Yale Law Journal, 1997.
25. Case, ECHR, Јаношевић v. Sweden, 2002.
26. Case, ECHR, Bende-noun, DF, 1994, 21-22, comm.. 989, 1994.
27. Case, *Ferrazzini v Italy* 1 [2001] 2 ECHR 3 464 4 Ferrazzini v. Italy, app. no. 44759/98, 2002.
28. Case of *Bendenoun v. France* (3/1993/398/476) by European Court of Human Rights, 1993.

LEGAL PROTECTION TAXPAYERS IN EUROPEAN UNION UNDER EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

PhD Sejdefa Džafce

Summary:

This paper analyzes the legal protection of taxpayers in the European Convention on Human rights. The analysis that we have to show colic Convention to Human Rights Court in Strasbourg applied interpretation of the Convention protects the rights of taxpayers, as opposed to the public interest of Member State. As based backup rights of taxpayers in the cassette of the Convention found in article 6 § 1, article 8, article 14 are correlated Protocol XII Conventions and Protocol I, the log derived the right to a fair trial, the right to a private sphere of respect of taxpayers, Block-discrimination and the right to property.

Key words: legal protection of taxpayers, the European Convention on Human Rights, the Court of Human Rights, a fair trial, the right to a private sphere, respect of taxpayers prohibition of discrimination and the right to property.

343.14/.15(497.11)
343.985

REKONSTRUKCIJA KRIVIČNOG DOGAĐAJA U KRIVIČNOM PROCESNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Andelka Radosavljević Milinković*

Apstrakt:

Rekonstrukcija krivičnog događaja kao istražna radnja tek je Zakonom o krivičnom postupku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1977.godine (usvojen 24.12.1976. godine, stupio na snagu u februaru 1977.godine) regulisana posebnom odredbom člana 239. Iako je normirana Zakonikom o krivičnom postupku Republike Srbije, u teoriji krivične nauke o njoj se pretežno govori sa stanovišta njene kriminalističke sadržine, dok je krivičnoprocesni aspekt rekonstrukcije krivičnog događaja ostavljen po strani, kao neko sekundarno pitanje. S toga cilj ovog rada je da čitaoca upozna sa krivičnoprocesnim aspektom rekonstrukcije krivičnog događaja, dokazne radnje koja se sprovodi radi provere izvedenih dokaza, utvrđivanja činjenica koje su od značaja za razjašnjenja predmeta dokazivanja i po potrebi izvođenja novih dokaza. Pored krivičnoprocesnog aspekta ovaj rad uvažava i njen kriminalistički sadržaj, budući da forma i sadržina ove radnje čine neraskidivo jedinstvo. Struktura rada pretežno je određena prema fazama postupka dokazivanja i to počev od predlaganje dokaza i odlučivanje o izvođenju dokaza, zaključno sa ocenom rezultata dokazivanja. Pored navedenog rečeno je ponešto i o: pojmu rekonstrukcije, pravnoj prirodi, vrstama rekonstrukcije, vremenu i mestu izvođenja, naredbi o određivanju rekonstrukcije krivičnog događaja, zapisniku, i na kraju je ukazano na mogućnost primene trodimenzionalne rekonstrukcije krivičnog događaja u savremenom krivičnom postupku.

Ključne reči: rekonstrukcija krivičnog događaja, krivičnoprocesna radnja, dokaz, javni tužilac, sud;

UVOD

Rekonstrukcija krivičnog događaja je procesna radnja sa izraženom kriminalističkom sadržinom. Sledstveno tome, da bi se njenim izvođenjem postigao dokazni kredibilitet, organ postupka prilikom primene znanja iz kriminalistike, u potpunosti mora poštovati zakonsku formu i određene zakonske zabrane. Odnosno, kako struktura i tok rekonstrukcije krivičnog događaja nisu predviđeni odredbama

* Doktorant na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: radosavljevicandjelka044@gmail.com.

procesnog zakona, za uspešno sprovođenje rekonstrukcije odlučujući značaj imaju pravila kriminalističke nauke.

Normirana Zakonikom o krivičnom postupku rekonstrukcija predstavlja samostalnu dokaznu radnja, koja se preduzima u predistražnom i krivičnom postupku. Ovako pojmljena rekonstrukcija krivičnog događaja ne može se smatrati posebnom vrstom uviđaja ili istražnim eksperimentom, iako se ne spori sličnost i međusobna uslovljenost ovih dokaznih radnji. Na ovom stanovištu stoje i Aleksić, Škulić i Žarković navodeći da je „[...] rekonstrukcija krivičnoprocesna radnja koja ima suštinski samostalan karakter...“¹.

Rekonstrukcija događaja spada u opšte dokazne radnje², što znači da se načelno može vršiti kod svih krivičnih dela, tj. ne postoje krivična dela kod kojih je sprovođenja ove dokazne radnje unapred isključeno. Povodom kog kriminalnog događaja će doći do sprovođenja rekonstrukcije faktičko je pitanje, zavisi od konkretne situacije i dokazne inicijative subjekata postupka³.

Praksa naročito ukazuje na korisnost rekonstrukcije krivičnog dela kod krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja i dela kod kojih je došlo do upotrebe vatrenog oružja.

Takođe, u praksi se najčešće primenjuju rekonstrukcije događaja kojima se: 1.) utvrđuje mogućnost izvršenja određene radnje; 2.) proverava mogućnost opažanja pojave ili činjenica; 3.) proveravaju profesionalne i druge navike čoveka; 4.) ustanovljava mehanizam obrazovanja tragova i 5.) utvrđuje mogućnost nastanka nekog događaja, pojave, procesa ili promene.

U našem procesnom pravu rekonstrukcija krivičnog događaja je oskudno regulisana za razliku od uviđaja i veštačenja, što znatno otežava njenu procesnu primenu od strane neiskusnog organa postupka.

POJAM REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Određivanje pojma rekonstrukcije krivičnog događaja zahteva prethodno ukazivanje na pojam rekonstrukcije. Naime, naziv rekonstrukcija je kompozit, odnosno složena koja se sastoji iz prefiksa RE i reči KONSTRUKCIJA. Reč konstrukcija potiče od latinske reči construction i označava građenje, oblikovanje, izgradnju, sastavljanje, uspostavljanje i slično. Prefiks re označava ponovo. Dakle, rekonstrukcija se može shvatiti kao ponovno građenje, ponovno sastavljanje, ponovno uspostavljanje.

Rekonstrukcija krivičnog događaja je istražna radnja, predviđena ZKP – om, koja se sastoji u ponavljanju radnji ili situacija u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao, u cilju proveravanja izvedenih dokaza ili

¹ Ž., Aleksić, M., Škulić, i M., Žarković, *Leksikon kriminalistike*, Beograd, 2004, st.289.

² M., Škulić i G., Ilić, *Vodič za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Paragraf, Beograd, 2013, st.52.

³ Prema ZKP – u sud je relativno dokazno neaktivan, te se po pravilu dokazi izvode na predlog stranke.

utvrđivanja činjenica koje su od značaja za razjašnjenje predmeta dokazivanja, ili eventualnog ponovnog izvođenja dokaza, na osnovu materijalnih činjenica koji su fiksirane prevashodno uviđajem, ali i na osnovu drugih dokaznih informacija prikupljenih u postupku. Ili drugačije: „Rekonstrukcija krivičnog događaja je radnja dokazivanja koja se sastoji u planskom obnavljanju pojedinih elemenata krivičnog događaja (radnje izvršenja, pojedinih faza u odvijanju događaja, situacija na licu mesta ili pozicija na kojima su se nalazili tragovi i predmeti odnosno učinioci) koja se preduzima na osnovu postojećeg dokaznog materijala sa lica mesta i/ili iskaza osoba koje su ga opažale ili učestvovala u njemu u uslovima u kojima se stvarni događaj odigrao s ciljem provere postojećih li utvrđivanja novih dokaza.“⁴

Pored navedenog, rekonstrukcija krivičnog događaja se može pojmiti i kao postupak oblikovanje teorije o tome šta se zaista dogodilo i postupak reprodukcija te teorije u stvarnosti ponavljanjem elemenata krivičnog događaja u uslovima po kojima se prema postojećim saznanjima događaj odigrao, sve sa ciljem provere i utvrđivanja činjenica od procesnog značaja za razjašnjenje predmeta krivičnog postupka.

ODREDBE ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE SRBIJE O REKONSTRUKCIJI KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije⁵ rekonstrukciju krivičnog događaja pominje u svega tri člana, pa se može zaključiti da je zakonsko regulisanje ove dokazne radnje oskudno.

U glavi VII koja nosi naslov dokazi, rekonstrukcija krivičnog događaja je regulisana posebnom odredbom člana 137. Stav 1. člana 137. predviđa: „Radi provere izvedenih dokaza ili utvrđivanja činjenica koje su od značaja za razjašnjenje predmeta dokazivanja, organ postupka može odrediti rekonstrukciju događaja, koja se obavlja tako što će se ponoviti radnje ili situacije u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao. Ako su u iskazima pojedinih svedoka ili okrivljenih radnje ili situacije različito prikazane, rekonstrukcija događaja će se, po pravilu, posebno izvršiti sa svakim od njih.“

U skladu sa strukturom VII glave ZKP –a jasno je da zakonodavac imao intenciju da rekonstrukciji da karakter samostalne dokazne radnje, koja po svojim obeležjima spada među opšte dokazne radnje kojim se obezbeđuju materijalni dokazi⁶, i koja je načelno primenjiva u svakom krivičnom postupku bez obzira na

⁴ B., Simonović, *Kriminalistika*, Kragujevac, 2004, st. 324.

⁵ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije („Sl. Glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/201, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

⁶ „Dokazi u teorijskom smislu predstavljaju podatke činjenične prirode, koji proizilaze iz krivičnoprocesnih radnji koji su preduzeli subjekti krivičnog postupka, na osnovu kojih se utvrđuje činjenično stanje, a na temelju koga se izvodi krivičnopravno relevantni zaključci u pogledu bitnih elemenata krivičnog dela i odgovornosti za delo koje je protivpravno i zakonom predviđeno kao krivično delo, te izbora, odnosno mere konkretne krivične sankcije, kada su za to ispunjeni potrebni materijalni i procesni uslovi, ili se na temelju tih podataka izvlače određeni krivičnoprocesni zaključci,

vrstu krivičnog dela. Iako se rekonstrukcijom prvenstveno pribavljaju materijalni dokazi, njom se uočavaju i analiziraju pojave i okolnosti nematerijalne prirode.

Stav 2. člana 137. ZKP –a glasi: „ Rekonstrukcija se ne sme obavljati na način kojim se vređa javni red i moral ili se dovodi u opasnost život i zdravlje ljudi.“

Iako izričito nije navedeno rekonstrukcija krivičnog događaja se ne može vršiti ni na način kojim se dovodi u opasnost imovina većih razmera.

Stav 3. člana 137. ZKP – a propisuje: „ Prilikom rekonstrukcije mogu se, po potrebi, ponovo izvesti pojedini dokazi.“

Razlog normiranja ovog „cilja“ sprovođenja rekonstrukciju u poslednji stav člana 137. ZKP – a, ležu u njegovoj sekundarnosti. Naime, rekonstrukcija se nikada ne preduzima isključivo u cilju ponavljanja pojedinih dokaza, već u cilju provere dokaza i utvrđivanja činjenica, a ukoliko okolnosti slučaja dopuštaju i organ oceni da bi bilo korisno, tokom sprovođenja rekonstrukcije se mogu ponovo izvesti i pojedini dokazi.

Član 120. u stavu 4. ZKP - a predviđa: „Veštak ima pravo da od organa postupka i stranaka traži i dobije dopunska razjašnjenja, da razgleda predmete i razmatra spise, da predlaže da se prikupe dokazi ili pribave predmeti i podaci koji su od važnosti za davanje nalaza i mišljenja i da prilikom uviđaja, rekonstrukcije ili preduzimanja druge dokazne radnje predloži da se razjasne pojedine okolnosti ili da se licu koje daje izjavu postave određena pitanja.“

Po pravilu organu postupka ne raspolaže potrebnim znanjima za utvrđivanje određenih činjenica od procesnog značaja, pa mu je za vršenje rekonstrukcije krivičnog događaja neophodna pomoć lica određene specijalnosti. U vezi sa navedenim ova odredba ima dvostruki značaj, te tako na jednoj strani ovlašćuje veštaka da prisustvuje rekonstrukciji u predmetu u kojem je određeno veštačenje, a na drugoj ovlašćuje organ postupka da odredi prisustvo veštaka prilikom sprovođenja rekonstrukcije.

Član 404. ZKP – a u stavu 2. predviđa „ Ako je potrebno da se izvrši uviđaj ili rekonstrukcija van glavnog pretresa, veće će ovlastiti predsednika veća ili sudiju člana veća da to učini.“

Ova odredba načelno pruža mogućnost sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja na mestu krivičnog događaja.

PРАВNA ПРИРОДА РЕКОНСТРУКЦИЈЕ КРИВИЧНОГ ДОГАЂАЈА

U teoriji ne postoji jedinstven stav o pravnoj prirodi rekonstrukcije krivičnog događaja. Na jednoj strani imamo autore koji smatraju da rekonstrukcija krivičnog događaja nije nezavisno dokazno sredstvo, već posebna vrsta uviđaja⁷,

pri čemu se takvi zaključci suda u procesnom smislu uobličavaju u okviru odluke koje se na zakonski regulisan način rešava predmet krivičnog postupka.“ (M., Škulić i G., Ilić, op.cit., st. 51.).

⁷ R., Roksić, *Komentar zakonika o krivičnom postupku sa obrascima, sudskom praksom i registrom pojmova*, Beograd, 2014, st. 127. „[...] može smatrati posebnim slučajem uviđaja.“

metod proveravanja verodostojnosti već izvedenih dokaza⁸, ili je pak poistovećuju sa istražni eksperiment, na drugoj strani imamo one koji smatraju da je rekonstrukcija krivičnog događaja osobito dokazno sredstvo, odnosno posebna dokazna radnja⁹. Kako u pogledu svih napred navedenih teorijskih shvatanja, postoje argumenti i prigovori, može se postaviti pitanje koje shvatanje je najprihvatljivije?

Naime, iako je rekonstrukcija krivičnog događaja sadržinski slična uviđaju, budući da se sa metodološkog stanovišta sprovode na sličan način primenom istih kriminalističkih taktičkih i tehničkih metoda, ne može se prihvatiti stav da je rekonstrukcija posebna vrsta uviđaja, jer ciljevi ove dve dokazne radnje nisu istovetni. Cilj uviđaja je da se prikupe tragovi materijalne prirode nastali izvršenjem krivičnog dela, dok se kod rekonstrukcije uočavaju i analiziraju kako pojave materijalnog karaktera tako i pojave i okolnosti nematerijalne prirode. Po pravilu uviđaj prethodi rekonstrukciji, međutim to ne znači da je nužan uslov za njeno sprovođenje.

Donekle se može uvažiti stav da se rekonstrukcijom krivičnog događaja proverava verodostojnost već izvedenih dokaza, o čemu i govori odredba člana 137. ZKP-a. S tim da treba naglasiti da „i samo proveravanje izvedenih dokaza predstavlja izvor saznanja, tj. dokazno sredstva (instrumentum) pomoću kojeg organ postupka utvrđuje činjenice u postupku.“¹⁰

O tome da rekonstrukcija krivičnog događaja nije istražni eksperiment, izlišno je i govoriti, s obzirom da organ postupka kod eksperimenta u činjenični sklop unosi nove, proverene, neproverene i druge okolnosti. „Rukovodilac rekonstrukcije ne unosi nikakve nove okolnosti u činjenični sklop i jedino želi da ostvari što verniju „imitaciju“. Rekonstrukcija se temelji na primeni metode realnog modelovanja. Prilikom sprovođenja kriminalističkog eksperimenta, u činjenični sklop događaja unose se nove okolnosti za koje se zna da nisu ranije postojale, vrši se njihovo variranje i obavljaju različite probe. Ovde se primenjuje metode eksperimentisanja.“¹¹ Istina, rekonstrukcija krivičnog događaja čest je preduslov za obavljanje eksperimenta, ali ima i situacija gde rekonstrukcija ne prethodi istražnom eksperimentu. Smatram da je ovo poistovećivanje rekonstrukcije sa eksperimentom, posledica šture zakonske regulative, jer za razliku od zakonodavca Republike Hrvatske¹² koji je zakonom regulisao istražni eksperiment, zakonodavac Republike Srbije to nije učinio.

Iako u svim napred navedenim shvatanjima ima po malo osnovanosti, rekonstrukcija krivičnog događaja se jedino može kvalifikovati kao dokazno

⁸ Rekonstrukcija događaja („sudski eksperiment“), nije nikakvo posebno dokazno sredstvo već metod provere već izvedenih dokaza putem uviđaja. (M., Grubač i T., Vasiljević, *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, st. 284.)

⁹ S., Bejatović, M., Škulić, G., Ilić, *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, 2013, st. 110.

¹⁰ G., P., Ilić i drugi, *Komentar Zakonika o krivično postupku*, Službeni glasnik, st. 345.

¹¹ B., Simonović, op.cit., 2004, st.326

¹² Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske - članak 305.

sredstvo. Na ovom stanovištu stoji i zakonodavac, te rekonstrukciju krivičnog događaja normira kao opštu i samostalnu dokaznu radnju, čiji predmet dokazivanja predstavljaju činjenice koje čine obeležja krivičnog dela i činjenice od kojih zavisi primena odredaba Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku.

Rekonstrukcija krivičnog događaja je osobito dokazno sredstvo iz razloga što je kao krivičnoprocesnu radnju preduzima organ postupka, iz čije delatnosti proizilaze podaci činjenične prirode (dokazi), na osnovu kojih se utvrđuje činjenično stanje.

CILJ REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Zakonikom o krivičnom postupku predviđeno je da se rekonstrukcija preduzima radi proveravanja izvedenih dokaza ili utvrđivanja činjenica (stvaranje uverenja o postojanju ili nepostojanju neke činjenice u postupku) koje su od značaja za razjašnjenje predmeta dokazivanja, i eventualno radi provere već izvedenih dokaza, što se ima smatrati svojevrsnim procesnim ciljevima ove dokazne radnje.

Za razliku od rekonstrukcije koja se sprovodi u krivičnom postupku, rekonstrukcija u predistažnom postupku ima naglašeni operativni značaj. Ovakav karakter predistažne rekonstrukcije podrazumeva i osobene ciljeve njenog sprovođenja, kao što su utvrđivanje da li se radi o krivičnom delu ili delu koje nije protivpravno, skrivljeno i zakonom propisano kao krivično delo, otkrivanja izvršioca krivičnog dela i dr.

Kako sadržinu rekonstrukcije određuju pravila kriminalistike, to je na ovom mestu bitno istaći i neke od taktičkih ciljeva koji se postižu obavljanjem rekonstrukcije. Prevažodno, navodi se da je opšti kriminalistički cilj rekonstrukcije krivičnog događaja „[...] da utvrdi šta se stvarno dogodilo [...]“¹³. Iz ovog opšteg cilja, proizilaze sledeći „posebni“ ciljevi: 1.) proveravanje različitih verzija kako bi se utvrdile one koje odgovaraju stvarnom stanju, odnosno eliminišu one koje se ne uklapaju u utvrđeno činjenično stanje; 2.) proveravanje rezultata dobijenih drugim dokazima; 3.) razotkrivanje fingiranih krivičnih dela; 4.) otklanjanje kontradiktornosti; 5.) utvrđivanje načina izvršenja krivičnog dela; 6.) proveravanje nalaza i mišljenja veštaka; 7.) stvaranje uslova za primenu drugih istražnih radnji; 8.) prevencija krivičnih dela i dr.

VRSTE REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Sa krivičnoprocesnog stanovišta moguće je izvršiti podelu rekonstrukcija krivičnog događaja, prema kriterijumu stadijuma krivičnog postupka u kojem se preduzima, organu postupka koji određuje i sprovodi rekonstrukciju krivičnog događaja i opsegu postupka.

¹³ V., Krivokapić, *Kriminalistika taktika III*, Policijska akademija, Beograd, 1997, st. 203.

Prema kriterijum stadijuma krivičnog postupka u kojem se rekonstrukcija krivičnog događaja sprovodi razlikujemo rekonstrukciju u predistražnom postupku, istrazi i na glavnom pretresu (ili van njega).

U zavisnosti od organa postupka koji određuje i/ili vrši ovu dokaznu radnju može se izvršiti podela na rekonstrukciju krivičnog događaja koju vrše službena lica organa unutrašnjih poslova, javni tužilac i sud.

Posebnu vrstu rekonstrukcije predstavlja tzv. operativna rekonstrukcija, koju sprovodi policija, u predistražnom postupku, čiji je cilj pretežno otkrivačko – dokazni.

U odnosu na opseg rekonstrukcije, u teoriji ne postoji jedinstven stav. Sporno je da li se rekonstrukcijom krivičnog događaja obnavljaju samo pojedini element ili/i faze krivičnog događaja koji se istražuje ili se pak obnavlja krivični događaj u svom totalitetu. Ne ulazeći u detaljnu analizu ovih teorijskih shvatanja, mišljenja sam da se ne može prihvatiti Simonovićev stav „da rekonstrukcija ne podrazumeva potpuno obnavljanje krivičnog događaja, [...] jer bi to značilo ponovno izvršenje krivičnog dela...”¹⁴, i da nema smetnje da se u zavisnosti od obima radnji koje se ponavljaju, a koje uslovljava konkretan postupak, može izvesti podela na rekonstrukciju koja se odnosi na ponavljanje samo jednog ili više delova kriminalnog događaja – delimična rekonstrukcija i na rekonstrukciju koja se odnosi na ponavljanje celokupnog kriminalnog događaja – potpunu rekonstrukciju.

Iako je neosporno da se krivični događaj sastoji od mnoštvo subjektivnih i objektivnih elemenata, odnosno spoljašnjih i unutrašnjih činjenica, da se spoljašnje činjenice manifestuju u spoljnom svetu i mogu se podvrći neposrednom ispitivanju za razliku od unutrašnjih koje se po pravilu ne manifestuju, rekonstrukcija je samo „imitacija“ događaja, pa se po pravilu ne teži obnavljanju subjektivnih okolnosti, te ni subjektivni elementi ne predstavljaju smetnju da se izvrši potpuna rekonstrukcija krivičnog događaja.

Naročitu vrstu rekonstrukcije predstavlja tzv. misaona rekonstrukcija. „Dakle, reč je o misaonoj aktivnosti u okviru koje se u mislima rekonstruiše čitav tok krivičnog dela ili pojedini njegovi stadijumi radi pronalaženja tragova i predmeta krivičnog dela, utvrđivanja mehanizma njihovog nastanka i okolnosti koje su do njih dovele, kao i izvođenje zaključka o svim relevantnim okolnostima (kao skupu uslova) počinjenog krivičnog dela.“¹⁵ Ovaj vid rekonstrukcije predstavlja redovnu aktivnost organa unutrašnjih poslova prilikom obezbeđivanja lica mesta ili vršenja uviđaja, te je ne treba poistovećivati sa rekonstrukcijom kao dokaznom radnjom.

¹⁴ B., Simonović, op. cit., st. 325.

¹⁵ D., Modly, M., Šuperina, *Kriminalistički sadržaj rekonstrukcije*, Polic.sigur. Zagreb, 2008, st. 131.

VREME SPROVOĐENJA REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Rekonstrukcija krivičnog događaja je dokazna radnja koja se preduzima u predistražnom i krivičnom postupku, tokom istrage, na glavnom pretresu ili van njega.

Jezičko tumačenje člana 137. stav 1. (rekonstrukcija krivičnog događaja obavlja tako što će se ponoviti radnje ili situacije u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao), upućuje na zaključak da se rekonstrukcija izvodi samo na glavnom pretresu, kao stadijumu postupka u kojem se izvode dokazi. Međutim, ovakvo polazište se u načelu ne može prihvatiti, s obzirom da organ postupka koji određuje rekonstrukciju krivičnog događaja nije isključivo sud, već i javni tužilac i policija¹⁶, u predistražnom postupku i istrazi.

Prema tome, može se zaključiti da se rekonstrukcija preduzima odmah nakon izvršenog krivičnog dela, u tzv. predistražnom postupku, nakon protoka određenog vremena od izvršenog krivičnog dela u istrazi i u toku suđenja, tj. na glavnom pretresu.

Kada, i po protoku koliko vremena od izvršenog krivičnog dela će se sprovesti ova radnja, zavisi od konkretne situacije, s tim da je najcelishodnije da se izvođenju ove radnje pristupi u kratkom vremenu od izvršenja krivičnog dela, odnosno u toku „kritičkog gnoseološkog vremena“¹⁷, po pravilu nakon izvršenog uviđaja.

U svakom konkretnom predmetu organ postupka posebnim pismenim određuje vreme i mesto izvođenja ove radnje.

MESTO SPROVOĐENJA REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Teorijski gledano, mesto sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja ne mora biti samo mesto izvršenja krivičnog dela, ili mesto koje je u relevantnoj vezi sa krivičnim delom, već može biti i drugo mesto na kojem organ postupka sprovodi ovu radnju, npr. mesto održavanja glavnog pretresa¹⁸, i to iz razloga što zakon ne predviđa da se rekonstrukcija isključivo vrši na mestu krivičnog događaja. Iako je teorijski moguće, u praksi nije preporučljivo, te se rekonstrukcija krivičnog događaja načelno sprovodi na mestu krivičnog događaja, odnosno dolazi do primene odredbe člana 404. st.2. ZKP – a¹⁹. U vezi sa ovim, u zavisnosti od faze

¹⁶ Članom 278. ZKP –a dato je generalno ovlašćenje organu unutrašnjih poslova da u predistražnom postupku po nalogu javnog tužioca preduzima sve dokazne radnje, te time i rekonstrukciju krivičnog događaja.

¹⁷ V., Vodinelić, *Novo shvatanje uviđaja u krivičnoprocesnoj nauci i kriminalistici, Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje I tom*, st.458, cit. u Mirjana Lepir, *Značaj uviđaja kao kriminalističke radnje u krivičnoprocesnom pravu*, UDK. 343.1, st.399.

¹⁸ Glavni pretres se može održati u sudskoj zgradi u sedištu suda, sudskoj zgradi izvan sedišta suda ili drugoj zgradi i izvan područja suda (čl. 354. ZKP – a).

¹⁹ „ Ako je potrebno da se izvrši uviđaj ili rekonstrukcija van glavnog pretresa, veće će ovlastiti predsednika veća ili sudiju člana tog veća da to učini“.

krivičnog događaja koja se rekonstruiše, rekonstrukcija se ne mora obavljati samo na mestu na kojem je nastupila štetna posledica, već može biti i mesto na kojem je krivično delo pripremljeno, pokušano ili radnja izvršena, ako se to mesto razlikuje od mesta nastupanja posledice. Rekonstrukcija se može vršiti bilo u zatvorenom, bilo na otvorenom prostoru, s tim da je potrebno istaći da su neka mesta događaja prikladnija za rekonstrukciju od drugih.

SUBJEKTI KOJI UČETVUJU U VRŠENJU REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Subjekti koji učestvuju u vršenju rekonstrukcije krivičnog događaja su: organ postupka, okrivljeni, branilac, oštećeni, svedoci, veštaci, lica koja pružaju stručnu pomoć organu postupka i dr.

a.) Organ postupka

Organ postupka je sud, javni tužilac i službena lica ministarstva unutrašnjih poslova (policija).

U zavisnosti od stadijuma postupka organ – javni tužilac ili sud, određuju i sprovode rekonstrukciju krivičnog događaja. Tako, javni tužilac u predistražnom postupku i istrazi raspolaže ovlašćenjem da odredi i sprovede rekonstrukciju krivičnog događaja, dok sud ima isto pravo na glavnom pretresu i u određenim slučajevima u istrazi, o čemu će kasnije biti reč. Za razliku od ova dva organa postupka koji su samostalni u određivanju i sprovođenju rekonstrukcije, policija nije ovlašćena da u krivičnom postupku odredi i izvrši rekonstrukciju krivičnog događaja, bez upućenog naloga javnog tužioca (član 278. ZKP –a).

Međutim, za razliku od rekonstrukcije krivičnog događaja u krivičnom postupku u odnosu na koju ne postoji samostalnost u odlučivanju i sprovođenju, službena lica organa unutrašnjih poslova, kada saznaju za krivično delo samostalno mogu preduzimati tzv. operativnu rekonstrukciju krivičnog događaja, kom prilikom nisu uslovljeni nalogom javnog tužioca.²⁰

b.) Okrivljeni i njegov branilac

Od značaja za poštovanje načela pravičnog vođenja postupka²¹ je da rekonstrukciji krivičnog događaja prisustvuje okrivljeni²² i njegov branilac, jer ukoliko izvođenju ove dokazne radnje ne prisustvuju navedena lica može doći do uskraćivanja ljudskih prava garantovanih Ustavom RS, međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava na strani okrivljenog. Pod

²⁰ Član 99. Zakona o policiji RS („ Sl. glasnik RS“, br. 101/2005, 63/2009 – odluka US, 92/2011 i 64/2015) ovlašćuje policijskog službenika da kada sazna za izvršenje krivičnog dela, prekršaja ili drugog događaja povodom kojeg je potrebno neposrednim opažanjem utvrditi ili razjasniti činjenice, da obezbedi mesto događaja do dolaska službenog lica, odgovarajućeg organa, odnosno izvrši uviđaj ili rekonstrukciju događaja, primenom kriminalističko taktičkih i tehničkih metoda i sredstava.

²¹ Član 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

²² Opšti naziv za osumnjičenog, okrivljenog, optuženog i osuđenog.

okrivljenim u smislu vršenja rekonstrukcije krivičnog događaja podrazumevaju se i saokrivljeni, pomagači i druga lica za koje postoji sumnja da su posredno ili neposredno učestvovali u izvršenju krivičnog dela.

Do sprovođenja rekonstrukcije na štetu okrivljenog može doći i u slučaju kada se rekonstrukcija krivičnog događaja sprovodi u toku istrage protiv nepoznatog učinioca krivičnog dela²³, a izvršilac kasnije bude otkriven, jer kako navodi Vodinelić „rekonstrukcija je otežana zbog odsutnosti okrivljenog, naročito kada ona treba da dokaže neke činjenice njemu u prilog ili uopšte posluži proveravanju njegove odbrane“.²⁴

Iako je prisustvo okrivljenog značajno sa stanovišta poštovanja njegovih prava i napred navedenih načela, to ne znači da sam okrivljeni neće otežavati sprovođenje ove radnje nesaradnjom.

Okrivljeni i branilac prilikom sprovođenja rekonstrukcije imaju sva prava predviđena ZKP-om koja se odnose na postupka izvođenja dokaza, a posebno pravo na ispitivanje svedoka, veštaka ili stručnog savetnika.

c.) Oštećeni i svedoci

Pri simulovanju krivičnog događaja pored okrivljenog aktivno učestvuju oštećeni (oštećeni se može javiti i u funkciji privatnog tužioca, supsidijarnog tužioca, oštećenog sa imovinskopравnim zahtevom ili bez njega), svedoci i drugi akteri događaja, a ako to nije moguće njih zamenjuju druga lica²⁵. Pored drugih lica koja zamenjuju žrtvu/e krivičnog dela, postoji mogućnost upotrebe lutaka, ukoliko je to u konkretnom slučaju celishodno.

d.) Veštak i stručni savetnik

Po pravilu rekonstrukciji krivičnog događaja prisustvuje veštak odgovarajuće struke, s obzirom da organ postupka retko raspolaže potrebnim stručnim znanjima za utvrđivanje ili ocenu neke činjenice u postupku. Uporedo sa veštakom, okrivljeni i njegov branilac mogu angažovati stručnog savetnika ili podneti zahtev za postavljanje stručnog savetnika organu postupka. Stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje (čl.125 ZKP – a) i njegova osnovna funkcija je u obavljanju odgovarajuće kontrole u odnosu na veštačenje koje sprovodi lice koje je odlukom organa postupka određeno kao veštak. Kako se stručni savetnik ne može samostalno i neuslovljeno pojaviti u krivičnom postupku, to ukoliko rekonstrukciji krivičnog događaja prisustvuje veštak, a ukoliko je angažovan ili određen, istoj prisustvuje i stručni savetnik.

Veštak na prvom mestu pomaže organu postupka da sprovede rekonstrukciju, pružajući potrebna znanja, a potom utvrđuje činjenice koje su od

²³ Član 295. stav 1. tačka 2. ZKP – a.

²⁴ V., Vodinelić, *Kriminalistika*, Savremena administracija, Beograd, st.237.

²⁵ S., Bejatović, *Krivično procesno pravo*, Službeni glasnik, 2010, st. 307.

značaja za nalaz i mišljenje. Rekonstrukcija se može sprovesti i radi provere nalaza i mišljenja veštaka.

Veštak i stručni saradnik imaju pravo da postavljaju pitanja u toku sprovođenja rekonstrukcije, koja se unose u zapisnik.

e.) Stručna lica

Pored napred navedenih lica, rekonstrukciji krivičnog događaja prisustvuju i druga lica, koja će se u cilju ovog izlaganja generički nazvati stručnim licima. Za razliku od uviđaja ZKP ne predviđa mogućnost organa postupka da zatraži pomoć od stručnih lica, iako postoje isti razlozi. Ranije zakonodavstvo i zakoni susednih zemalja sadrže takvu proklamaciju²⁶, te je preporuka da se i u naš važeći zakonik unese.

Stručna lica, kriminalističko – tehničke, saobraćajne ili druge struke po potrebi preduzimaju i pronalaženje, obezbeđivanje ili opisivanje tragova, vrše potrebna merenja i snimanja, sačinjavaju skice ili prikupljaju druge podatke.

f.) Svedoci rekonstrukcije

Neki autori preporučuju da rekonstrukciji prisustvuju dva svedoka, koji u slučaju potrebe mogu posvedočiti pred sudom da je rekonstrukcija sprovedena kako stoji u zapisniku, skicama i fotografijama. Ovakav stav se može prihvatiti, s tim da ukoliko je sprovođenje rekonstrukcije beleženo video zapisom, prisustvo dva svedoka nije neophodno.

g.) Državni organi i organizacije i druga pravna i fizička lica

Državni organi i organizacije i druga pravna i fizička lica dužni su da pruže pomoć organu postupka, ukoliko je takav zahtev postavljen. Pomoć ovih subjekata se po pravilu ogleda u obezbeđivanju lica mesta kako bi se radnja sproveda bez smetnje, ustupanju sredstava neophodnih za vršenje rekonstrukcije i drugo.

DOKAZNA INICIJATIVA I ODLUČIVANJE O SPROVOĐENJU REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Na početku ovog izlaganja vredno je pomenuti da ZKP ne predviđa posebna pravila za predlaganje i odlučivanje o izvođenju dokazne radnje rekonstrukcije krivičnog događaja, te se stoga primenjuju opšte odredbe o postupku dokazivanja.

Kada će doći do konkretnog predloga i odluke o određivanju rekonstrukcije krivičnog događaja zavisi od relevantnosti činjenica za rasvetljenje krivičnog predmeta, koje bi se utvrdile njenim izvođenjem.²⁷

²⁶ Članak 306. Zakona o kaznenom postupku RH; Član 94. Zakona o krivičnom postupku BiH; Član 240. Zakona o krivičnom postupku Federativne Republike Jugoslavije iz 1977.godine; Član 112. Zakonika o krivinom postupku Savezne Republike Jugoslavije iz 2001;

²⁷ Apelacioni sud u Kragujevcu, KŽ.1 – 216/10 od 26.10.2010.godine : „ [...] prvostepeni sud je na strani trideset obrazloženja presude naveo iz kojih razloga nije uvažio pojedine predloge stranaka, pa i

a.) *Predistražni postupak*

Iako je predistražni postupak, po pravilu neformalan, važi pravilo da se dokazne radnje preduzete u predistražnom postupku sprovedene u formalnom obliku mogu imati dokazni karakter. Imajući u vidu navedeno predlaže se da se rekonstrukcija krivičnog događaja u preistražnom postupku sprovede u formi predviđenoj zakonom, a na osnovu odluke organa postupka, odnosno javnog tužioca.

Dakle, da bi osigurao dokazni karakter ove istražne radnje, odnosno njenih rezultata, javni tužilac može naredbom, odrediti sprovođenje rekonstrukciju u određenom predmetu. Ovom naredbom ili pak posebnim obavezujućim nalog javni tužilac može da naredi i policiji preduzimanje ove dokazne radnje.

Međutim, rekonstrukcija se u predistražnom postupku može sprovesti i bez napred navedenog, s tim da tako sprovedena rekonstrukcija ima isključivo operativni karakter, i rezultati dobijeni njenim izvođenjem nemaju neposredni dokazni značaj, ali mogu predstavljati indicije.

U ovom delu postupka nema tzv. formalne dokazne inicijative.

b.) *Istraga*²⁸

Istraga za razliku od predistražnog postupka ima formalni karakter, te je zakonska obaveza javnog tužioca da o pokretanju iste donese naredbom o sprovođenju istrage. Naredba o sprovođenju istrage se donosi pre ili neposredno posle prve dokazne radnje koju su preduzeli javni tužilac ili policija u predistražnom postupku, a najkasnije u roku od 30 dana od dana kada je javni tužilac obavešten o prvoj dokaznoj radnji koju je preduzela policija (čl. 296. st.1. ZKP -a). U naredbi se između ostalog navode okolnosti iz kojih proizilaze osnovi sumnje.

U praksi je običaj da se u obrazloženju naredbe o sprovođenju istrage naznači koje se dokazne radnje trebaju preduzeti u istrazi, te ovo predstavlja svojevrsan način odlučivanja javnog tužioca o dokaznim radnjama koje će sprovesti u daljem toku postupka.

Preduzimanje rekonstrukcije krivičnog događaja kao dokazne radnje u istrazi, može inicirati i okrivljeni i njegov branilac. Inicijativa se daje u obliku konkretnog dokaznog predloga javnom tužiocu, bilo u pismenom obliku, bilo usmeno na zapisnik. Ukoliko javni tužilac prihvati inicijativu, odnosno usvoji predlog, dužan je da postupi u skladu sa njim i sprovede dokaznu radnju. U suprotnom, ako javni tužilac ne prihvati inicijativu odnosno predlog, ili se u roku od

predlog za izvođenje dokaza neposrednim opažanjem suda na licu mesta vršenjem delimične rekonstrukcije događaja, pravilno nalazeći po oceni Apelacionog suda da odlučne činjenice su dovoljnoj meri razjašnjene već iznesenim dokazima, a da činjenice koje bi se utvrđivale delimičnom rekonstrukcijom događaja su irelevantne za odlučivanje u ovoj krivičnopravnoj stvari.“

²⁸ Istraga nije obavezan stadijum krivičnog postupka, odnosno zakonik daje ovlašćenje javnom tužiocu da odmah podigne optužnicu ili podnese predlog za krivično gonjenje u skraćenom krivičnom postupku. U postupku koji se pokreće privatnom tužbom istraga se ne sprovodi.

osam dana ne izjasni, predlagač može podneti predlog sudiji za prethodni postupak koji odluku o tome donosi u roku od osam dana. Ukoliko sudija za prethodni postupak usvoji predlog naredbom će naložiti javnom tužiocu da preduzme dokaznu radnju i odredi mu za to rok (član 303. stav 3. ZKP-a). Međutim, kako zakonikom nije predviđen mehanizam kojim bi sud primorao javnog tužioca da preduzme ovu radnju, to proizilazi da ova naredba sudije za prethodni postupak nema obavezujući karakter.

c.) Optuženje

U optužnici ili predlogu za krivično gonjenje javni tužilac, u okviru dokazne inicijative stavlja predlog dokaza koje treba izvesti na glavnom pretresu. Ukoliko smatra da je za razjašnjenje predmeta krivičnog postupka od značaja da se sprovede rekonstrukcija krivičnog događaja, to javni tužilac izvođenje ove dokazne radnje na glavnom pretresu u prvom redu predlaže optužnim aktom.

Iako zakon predviđa mogućnost okrivljenog i njegovog branioca da u roku od osam dana od dana dostavljanje optužnice daju odgovor na optužnicu, ovaj akt nema procesni značaj, kao što je ranije imao prigovor na optužnicu, s obzirom da vanpretresno veće suda ne donosi nikakvu formalnu odluku kojom usvaja, odbija ili odbacuje odgovor. Dakle, proizilazi da se u odgovoru na optužnicu ne daju nikakvi dokazni predlozi.

Ispitujući optužnicu vanpretresno veće suda je ovlašćeno da, ukoliko utvrdi da je potrebno bolje razjašnjenje stanja stvari kako bi se ispitala osnovanost optužnice, naredi da se istraga dopuni, odnosno sprovede ili da se prikupe određeni dokazi (član 373. stav 3. ZKP). Sledstveno tome vanpretresno veće može naredbom naložiti javnom tužiocu da dopuni ili sprovede istragu, ili pak da prikupi određene dokaze, na osnovu čega javni tužilac donosi odluku kojom će između ostalog, ukoliko smatra da je za razjašnjenje stvari potrebno odrediti i sprovođenje rekonstrukcije krivičnog događaja. Krajnja odluka o tome da li se rekonstrukcijom može udovoljiti zahtevu suda je na javnom tužiocu.

d.) Glavni pretres

Centralni stadijum krivičnog postupka jeste glavni pretres. U ovoj fazi postupka izvode se dokazi na osnovu kojih se donosi zaključak o osnovanosti optužbe protiv određenog lica, tj. zasniva presuda. Sve radnje na glavnom pretresu sprovode u skladu sa formalnim pravilima, što osigurava njihov dokazni karakter.

U cilju pripreme javnog pretresa pred predsednikom veća, bez prisustva javnosti održava se pripremno ročište, na kojem stranke predlažu i obrazlažu dokaze koji će biti izvedeni na glavnom pretresu. Dakle, ukoliko u ranijem toku postupka nije došlo do predlaganja, određivanja i sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja, stranke to mogu učiniti na pripremnom ročištu, a u određenim slučajevima posle određivanja glavnog pretresa, ukoliko pripremno nije održano.

Iako zakon sadrži načelnu odredbu o vremenu predlaganja dokaza koji će se izvesti na glavnom pretresu (predlaganje na pripremnom ročištu ili prvom

ročištu na glavnom pretresu), stav 1. člana 395. ZKP – a, nas upućuje da stranke sprovođenje rekonstrukcije krivičnog događaja mogu predložiti i do završetka glavnom pretresa.

O prihvatanju ili neprihvatanju predloga za sprovođenje rekonstrukcije krivičnog događaja odlučuje sud (predsednik veća ili veće), rešenjem koje se unosi u zapisnik.

Predsednik veća može i bez predloga stranaka, branioca i oštećenog, narediti pribavljanje novih dokaza za glavni pretres, odnosno odrediti sprovođenje rekonstrukcije krivičnog događaja ukoliko smatra da je potrebno za razjašnjenje predmeta dokazivanja.

e.) Ožalbeni postupak

Nema smetnje da se rekonstrukcija krivičnog događaja sprovede i u ožalbenom postupku, iako je ovo doduše samo teorijska mogućnost. Naime, izvesnu dokaznu inicijativu imaju stranke u žalbi na prvostepenu presudu. Prema tome, ukoliko su stranke u žalbi predložile sprovođenje rekonstrukcije krivičnog događaja, prvostepeni sud ispitujući žalbu, ustanovi da bi predloženo moglo doprineti raspravljanju predmeta dokazivanja, može ponovo otvoriti glavni pretres i nastaviti dokazni postupak, u suprotnom dostavlja predmet drugostepenom sudu na odlučivanje. Pred drugostepenim sudom, održaće se glavni pretres, ukoliko je to potrebno zbog pogrešnog ili nepotpunog činjeničnog stanja, na kojem će se izvesti dokazi odbijeni od strane prvostepenog suda, ponoviti dokazi ili pak izvesti novi predloženi dokazi. O sprovođenju rekonstrukcije krivičnog događaja drugostepeni sud odlučuje rešenjem koje unosi u zapisnik.

Takođe, kada se prvostepena presuda ukida zbog pogrešnog ili nepotpunog činjeničnog stanja u obrazloženju rešenja drugostepeni sud navodi u čemu se sastoje nedostaci u utvrđenom činjeničnom stanju, odnosno zašto su novi dokazi i činjenice važni i od uticaja na donošenje pravilne odluke. Prvostepeni sud je dužan da izvede sve procesne radnje i raspravi sva sporna pitanja na koje je ukazao drugostepeni sud, a time i sprovede rekonstrukciju krivičnog događaju, ukoliko to proizilazi iz drugostepene odluke.

f.) Postupak po privatnoj krivičnoj tužbi

Postupak po privatnoj krivičnoj tužbi je načelno sličan postupku koji se vodi po službenoj dužnosti. Tako privatni tužilac u tužbi i pripremnom ročištu predlaže sprovođenje rekonstrukcije događaja, dok odluku o tome donosi sud u obliku rešenja. Međutim, ono što odlikuje rekonstrukciju krivičnog događaja u postupku po privatnoj tužbi, jeste da nju ne može samostalno preduzeti privatni tužilac (nije organ postupka), te ukoliko se odredi njeno sprovođenje, istu sprovodi postupajući sud. I u ovom slučaju rekonstrukcija krivičnog događaja se sprovodi na osnovu pismene naredbe.

g.) Naredba o određivanju rekonstrukcije krivičnog događaja

Naredba o određivanju rekonstrukcije krivičnog događaja je pismeno organa postupka, koje se donosi na osnovu predloga stranke ili bez istog, u cilju razjašnjenja predmeta dokazivanja, po odluci organa postupka. Zakonikom o krivičnom postupku nije predviđena obaveza njenog donošenja, međutim preporuka je da se u svakom konkretnom slučaju ona donese, i to sa sledećim sadržajem:

Uvod: 1.) naziv organa postupka koji donosi naredbu; 2.) vreme i mesto donošenja naredbe; 3.) oznaku predmeta u kom se postupa; 4.) ime, prezime i adresu prebivališta okrivljenog; 5.) krivično delo za koje se okrivljeni tereti.

Dispozitiv: 1.) određivanje rekonstrukcije krivičnog događaja; 2.) vreme i mesto sprovođenja; 3.) poimenično naznačiti lica uz čije sudelovanje će se sprovesti rekonstrukcija; 4.) obavezivanje učesnika krivičnog događaja ili organa i organizacija, pravnih ili fizičkih lica (svedoci, oštećeni, okrivljeni i dr. organi i organizacije) da na rekonstrukciju donesu sredstvo upotrebljeno u izvršenju krivičnog dela (npr. automobil u slučaju rekonstrukcije saobraćajne nezgode), ili identično sredstvo koje će zameniti upotrebljeno; 5.) poziv policiji da u vreme i mesto rekonstrukcije krivičnog događaja obezbedi lice mesta; 6.) naznačenje lica koja mogu prisustvovati rekonstrukciji krivičnog događaja; 7.) ukoliko rekonstrukciji prisustvuje veštak, ime i prezime veštaka i njegova struka, isto za stručnog savetnika; 8.) upozorenje da ukoliko ne dođu lica čije je prisustvo obavezno, rekonstrukcija se neće održati; 9.) upozorenje da neopravdan izostanak lica čije je prisustvo obavezno može imati za posledicu snošenje troškova odlaganja rekonstrukcije i dr. u zavisnosti od konkretnog slučaja.

VRŠENJE REKONSTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Rekonstrukcija krivičnog događaja je istražna radnja, čiju realnu sadržinu određuju pravila kriminalistike.

Kako zakon ne propisuje formu rekonstrukcije, to organ koji je sprovodi čini to na način koji smatra najprikladnijim, u skladu sa kriminalističkim načelima objektivnosti, metodičnosti i planiranja, temeljnosti i upornosti.

Način sprovođenja rekonstrukcije direktno je uslovljen vrstom krivičnog događaja koje se rekonstruiše i brojnim činjenicama pod kojim se događaj zbio (doba dana, lokacija, vidljivost i dr.).

Za uspešno sprovođenje rekonstrukcije neophodno je da stanje na licu mesta odgovara stanju u vreme događaja, „ [...] sa svim stvarima koji su se tamo nalazili u momentu izvršenja, sa corpora delicti i tragovima, onako kako je sve to stajalo u trenutku izvršenja krivične radnje“²⁹.

a.) Dokazni materijal

Rekonstrukcija se preduzima na osnovu raspoloživog dokaznog materijala, i to: iskaza okrivljenog i svedoka, zapisnika o uviđaju, skice lica mesta, foto –

²⁹ V., Vodinelić, op.cit., st.237.

dokumentacije, nalaza i mišljenja veštaka, rezultata ispitivanja tragova u laboratoriji i dr.

b.) Uslovi i učesnici rekonstrukcije krivičnog događaja

Taktički je zahtev da se rekonstrukcija krivičnog događaja obavi u uslovima po kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao, tzv. istinskim uslovima (meteorološki, prostorno – ambijentalni, operativno – tehničkih i dr.), uz sudelovanje aktera krivičnog događaja koji se obnavlja.

Veštački stvoreni uslovi u kojima se izvodi rekonstrukcija krivičnog događaja treba u što većoj meri da odgovaraju istinskim uslovima, ukoliko je to moguće i da idu do identičnosti. Odnosno, neophodno je „obnoviti u što većoj meri one uslove i stanje na licu mesta koji su postojali u momentu nastanka krivičnog događaja i koji su od dokaznog značaja u konkretnom slučaju”,³⁰.

Problem u veštačkom obnavljanju uslova mogu predstavljati prirodni uslovi.

Ukoliko je nemoguće da svi ili pojedini učesnici krivičnog događaja prisustvuju rekonstrukciji, njih moraju zameniti druga lica. Postoji mogućnost da žrtvu krivičnog dela (npr. ubijenog) zameni lutka, koja se postavlja u položaj koji odgovara položaju žrtve, prema podacima iz spisa.

c.) Mesto sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja

Iako je napred pomenuto, da se prema krivičnoprocesnim pravilima rekonstrukcija krivičnog događaja može obaviti na različitim mestima, najcelishodnije je da se rekonstrukcija obavi na mestu gde se sam događaj zbio.

Mesto sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja se na osnovu zapisnika o uviđaju, skica i foto – dokumentacije, izjave svedoka, okrivljenih i dr. dokaza, „namešta“ da odgovara stanju u vreme krivičnog događaja.

d.) Lica koja vrše rekonstrukciju krivičnog događaja

U zavisnosti od faze postupka u kojoj se sprovodi, rekonstrukciju vrši sud, javni tužilac ili policija po nalogu javnog tužioca. Bez obzira koji organ postupka vrši rekonstrukciju korisno je da se vrši uz sudelovanje lica odgovarajuće kriminalističko tehničke struke i/ili veštaka odgovarajuće struke.

Organ postupka vrši pripreme, proverava ispunjenost uslova, postavlja stvari, učesnike i objekte krivičnog dela u odgovarajući položaj i vrši rekonstrukciju. Po pravilu organ interveniše u postupak obnavljanja samo ako oceni da je to nužno.

e.) Priprema i izvođenje rekonstrukcije krivičnog događaja

Da bi rezultati rekonstrukcije imali dokaznu vrednost, neophodno je da se ista sprovede na odgovarajući način. Prvenstveno, organ postupka mora da obavi

³⁰ B., Simonović, op.cit., st.325.

temeljne pripreme, jer „uspeh rekonstrukcije zavisi od solidne pripreme njenog vršenja i pravilnog fiksiranja rezultata“³¹.

Priprema obuhvata temeljno upoznavanje sa krivičnim predmetom, uočavanje spornih pitanja, kontradiktornosti i nelogičnosti, odlučivanje da li će se sprovesti rekonstrukcija za ceo krivični događaj ili njegov deo, opredeljenje za metode i način sprovođenja, angažovanje stručnih lica i veštaka, odlučivanje o licima koje treba pozvati da prisustvuju ovoj dokaznoj radnji i sastavljanje plana redosleda i načina ponavljanja. „Od cilja rekonstrukcije zavisi da li će se ponavljati kriminalni događaj u celini ili samo jedna njegova faza.“³²

Kada se izvrše sve pripreme za vršenje rekonstrukcije, pre pristupanja vršenju rekonstrukcije proverava se da li su ispunjeni odgovarajući uslovi (meteorološki, prostorno – ambijentalni, vremenski, operativno – tehničkih i dr.), da li su svi predmeti i učesnici pravilno pozicionirani, da li obnovljena materijalna situacija odgovara situaciji kakva je bila tempore delicti.

Od dokaznog značaja je da se obezbedi lice mesta, izvrše razna merenja, i snimanja.

Nakon utvrđivanja da su svi napred pomenuti uslovi ispunjeni, pristupa se vršenju rekonstrukcije (u užem smislu). Tok događaja ili pojedine faze se mogu ponoviti više puta, kako bi se stvorio potpuni utisak o spornoj činjenici. Ukoliko se iskazi svedoka ili okrivljenog razlikuju, rekonstrukcija će se izvršiti za svakog od njih.

Vreme trajanja rekonstrukcije se ne može unapred odrediti, već zavisi od događaja koji se rekonstruiše.

f.) Fiksiranje rezultata

Rezultati sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja se zapisnički fiksiraju.

Ukoliko stručna lica kriminalističko tehničke struke sačine skice svake pozicije pri vršenju rekonstrukcije sa unošenjem mera i položaja svakog od učesnika i svedoka, te skice predstavljaju sastavni deo zapisnika.

Za fiksiranje rekonstrukcije potrebno je obezbediti materijal za sačinjavanje zapisnika, skice, foto i filmsku tehniku, i druga sredstva ukoliko se smatra da su potrebni.

ZAPISNIK O SPROVOĐENJU REKONTRUKCIJE KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Uporedo sa sprovođenjem rekonstrukcije krivičnog događaja sastavlja se zapisnik. Ukoliko nije moguće da se zapisnik sastavlja istovremeno sa sprovođenjem radnje, sastavlja se neposredno posle sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja.

³¹ V., Krivokapić, op.cit., st. 204.

³² V., Krivokapić, op.cit., st. 205.

Sadržinu zapisnika u prvom redu određuje ZKP. Ovi elementi zapisnika predstavljaju tzv. opšte, obavezne elemente, i sadrži ih svaki zapisnik. Tako, zapisnik o sprovođenju rekonstrukcije krivičnog događaja, sadrži: naziv organa pred kojim se preuzima radnja, mesto gde se radnja preduzima, dan i čas kada je radnja započeta i završena, imena i prezimena prisutnih lica i u kom svojstvu prisustvuju, kao i naznačenje krivičnog predmeta po kom se preduzima radnja (član 233. st.1 ZKP – a).

Konkretna sadržina zapisnika u najvećoj meri zavisi od toga šta se proverava ili koje činjenice se utvrđuju.

Pored napred navedene sadržine zapisnika, u zapisnik o rekonstrukciji krivičnog događaja, po pravilu se unosi i sledeće: konstatacija da rekonstrukciji krivičnog događaja prisustvuju pozvana lica; položaji lica, sredstava i predmeta; navod da će se rekonstrukcija izvršiti pojedinačno za svakog svedoka; iskazi okrivljenog i svedoka; tok sprovođenja; pitanja veštaka; predlozi subjekata; primedbe; potpis prisutnih i dr.

Pored klasičnog pisanog zapisnika, koji po pravilu vodi zapisničar, postoji mogućnost tonskog i optičkog snimanja. Tonsko, naročito optičko snimanje, preporučljivo je kod složenih rekonstrukcija, kako bi kasnije moglo da se reprodukuje, u slučaju potrebe. Ovakav zapis (tonski ili optički) pruža mogućnost naknadnog izvođenja zaključka, u slučaju da je organ postupka prilikom sprovođenja nije posedovao određene dokaze koji su se kasnije pojavili.

DOKAZNA VREDNOST REKONSTRUKCIJE

Procesno zakonodavstvo ne propisuje posebna pravila za ocenu dokazne vrednosti rezultata sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja, već važe opšta pravila za ocenu dokaza. Sledstveno tome, rezultate sprovođenja rekonstrukcije krivičnog događaja sud ceni po slobodnom sudijskom uverenju, dovodeći ih u vezu sa drugim dokazima. Znači sud, prevashodno ceni dokaznu vrednost rekonstrukcije, da bi potom rezultate rekonstrukcije cenio u vezi sa drugim dokazima, na osnovu čega izvodi zaključak o izvesnosti ili neizvesnosti činjenice/a.

Prilikom ocene dokazne vrednosti rezultata rekonstrukcije od značaja su i neka pravila kojim nas uči kriminalistika, te tako ne treba se početi samo od rezultata rekonstrukcije, već se moraju uzeti u razmatranje i pripremne radnje, identičnost uslova, upotrebljeni metodi kao preduslovi od kojih zavisi validnost rezultata rekonstrukcije. Tačnije ukoliko je rekonstrukcija sprovedena a pritom nije detaljno pripremljena, uslovi nisu bili istovetni uslovima koji su postojali u vreme kada se događaj zbilo, to ni njeni rezultati ne mogu imati dokaznu vrednost.

„Načelo posmatrano, može se prihvatiti dokazna vrednost dobijenih rezultata ako je: a) ustanovljeno da su uslovi u kojima je obavljena rekonstrukcija međusobno slični sa uslovima u kojima se ispitivani događaj odigrao; b) pri

ponavljanju rekonstrukcije i eksperimenta dobijen je jednoznačni rezultat i v) isključena mogućnost slučajnog postizanja dobijenih rezultata.“³³

Treba ukazati i na dokazno značenje negativnog i pozitivnog suda o mogućnosti nastupanja sporne okolnosti. Tako, ukoliko rezultat rekonstrukcije dovodi do pozitivnog zaključka o mogućnosti, takav rezultat dopušta samo verovatan zaključak u pogledu mogućnosti nastupanja sporne okolnosti. Suprotno, negativan zaključak dozvoljava da se donese kategoričan sud o nemogućnosti nastupanja sporne okolnosti, te se takav sud vrednuje kao siguran dokaz.

„Uvek treba kritički prihvatiti rezultat rekonstrukcije kao dokaz, jer je on rezultat situacije stvorene modeliranjem.“³⁴

TRODIMENZIONALNA REKONSTRUKCIJA KRIVIČNOG DOGAĐAJA

Rekonstrukcija krivičnog događaja, kao dokazna radnja u praksi nailazi na mnoge prepreke, prvenstveno zbog toga što od momenta izvršenja krivičnog dela pa do određivanja rekonstrukcije, po pravili prođe dosta vremena, te dolazi do promene mesta krivičnog događaja. Usled zatrpanosti predmetima, nedovoljnosti resursa, organ postupka ne može sprovesti kvalitetnu rekonstrukciju krivičnog događaja, te je i primetno da se u praksi sudova retko određuje izvršenje ove dokazne radnje, za razliku od uviđaja koji se gotovo uvek sprovodi. Ovaj problem u praksi može biti prevaziđen upotrebom moderne tehnologije – trodimenzionalne simulacije.

„3D simulacija je moderna vizualna tehnologija kojom se pomoću računarske trodimenzionalne tehnologije ostvaruje rekonstrukcija konkretnog krivičnog dela ...“.³⁵

Trodimenzionalna rekonstrukcija događaja, omogućava pregledanje lica mesta na osnovu skice lokacije, materijalnih tragova, izjava svedoka i drugih dokumenata, sačinjenih prilikom uviđaja nakon krivičnog dela.

Iako je ideja i preporuka da se u praksi ova trodimenzionalna računarska tehnologija primenjuje kod svih vrsta krivičnih dela, na našim prostorima, se za sada primenjuje kod simulacije saobraćajnih nezgoda i krivičnih dela kod kojih je došlo do upotrebe vatrenog oružja. Ovako izvršena rekonstrukcija, trenutno ne predstavlja samostalnu dokaznu radnju, već svojevrsnu dopunu veštačenja, odnosno alat koji svakom veštaku omogućava lakši rad.

Trodimenzionalna rekonstrukcija krivičnog događaja nije zamena za klasičnu rekonstrukciju, međutim ima određenih prednosti u odnosu na nju, koje se ogledaju u mogućnosti prevazilaženja prepreke nesaradnje okrivljenog, u slučaju ubistva nije neophodno tražiti osobu koja će predstavljati žrtvu krivičnog dela, u

³³ B., Simonović, op. cit., st. 329

³⁴ B., Pavišić, D., Modly, P., Veić, *Kriminalistika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, st.469.

³⁵ B., Pavišić, D., Modly, P., Veić, *Kriminalistika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, st.667.

slučaju izmenjenosti mesta krivičnog događaja moguće je na osnovu podataka iz spisa rekonstruisati mesto događaja, u pogledu vremenskih i meteoroloških uslova postoji mogućnost simulacije različitih uslova osvetljenosti i vidljivosti i dr.

Osnovu trodimenzionalne rekonstrukcije predstavljaju materijalni tragovi uzeti sa lica mesta. Ovi materijalni tragovi zajedno sa izjavama aktera krivičnog događaja i odgovarajućim procenama predstavljaju ulazne podatke za ovaj softver.

Upotreba trodimenzionalne simulacije zahteva vrhunsko vladanje određenim tehnologijama, među kojima su geodetske, kartografske, nelinearna montaža videa, 3 – D modelovanje, forenzičko – balističko ispitivanje, GSR analiza, kombinovana sudsko medicinska i balistička ispitivanja i dr.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve napred navedeno može se zaključiti da je rekonstrukcija krivičnog događaja samostalna dokazna radnja čiji se značaj u domenu krivičnoprocesnih radnji ne sme zanemarivati, te je neophodno preduzeti je uvek kada njeno sprovođenje zahtevaju okolnosti slučaja. Dobro poznavanje njene procesne i kriminalističke strane, preduslov je kvalitetnog sprovođenja ove dokazne radnje od strane organa postupka, a rezultati rekonstrukcije znatno mogu doprineti utvrđivanju materijalne istine, rasvetljenju krivičnog dela i osigurati da niko nevin ne bude oглаšen krivim.

Literatura:

1. Aleksić, Ž., Škulić M., Žarković M., *Leksikon kriminalistike*, Beograd, 2004.
2. Bejatović, S., *Krivično procesno pravo*, Službeni glasnik, 2010.
3. Bejatović, S., Škulić, M., Ilić, G., *Priručnik za primenu Zakonika o krivičnom postupku*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, 2013.
4. Grubač, M., Vasiljević T., *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Projuris, 2011.
5. Ilić, G.,P, i drugi, *Komentar Zakonika o krivično postupku*, Službeni glasnik
6. Krivokapić, V., *Kriminalistika taktika III*, Policijska akademija, Beograd, 1997.
7. Lepir, M., *Značaj uviđaja kao kriminalističke radnje u krivičnoprocesnom pravu*, UDK. 343.1, Pravni fakultet u Banjoj Luci.
8. Modly, D., Šuperina, M., *Kriminalistički sadržaj rekonstrukcije*, Polic.sigur. Zagreb, 2008.
9. Pavišić, B., Modly D., Veić P., *Kriminalistika*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
10. Roksić, R., *Komentar zakonika o krivičnom postupku sa obrascima, sudskom praksom i registrom pojmova*, Beograd, 2014.
11. Simonović, B., *Kriminalistika*, Kragujevac, 2004.
12. Škulić M., Ilić G., *Vodič za primenu novog zakonika o krivičnom postupku*, Paragraf, Beograd, 2013.

13. Vodinelić, V., *Kriminalistika*, Savremena administracija, Beograd.

**THE RECONSTRUCTION OF CRIMINAL EVENT
IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

Andjelka Radosavljevic Milinkovic

Abstract:

The reconstruction of criminal event as investigative acts, was not regulated until special provision of Article 239, from the law on Criminal Proceedings of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia from 1977 (adopted on December 24th, 1976. , entered into force on February 1977.) had been brought. Although regulated by the criminal procedural law of the Republic of Serbia, in the theory of criminal science, it mainly speaks of it' s criminal content, while the criminal procedural aspect of the reconstruction of criminal events is left aside as a secondary issue. Therefore, the aim of this work is to inform the reader with the criminal procedural aspect of the reconstruction of criminal events, as evidentiary action conducted in order to verify the evidence presented, to establish facts that are important to clarify the object of proof and, if necessary, the construction of new evidence. In addition to the criminal procedural aspect, this work also takes account of the crime content, since the form and content of these actions constitute an unbreakable unity. The structure of work is mostly determined by the process phases, starting from proposing the evidence and deciding on the presentation of evidence, and in the end the final results of the assessment of evidence. In addition, there has been a few words about the term of reconstruction, nature of law, types of reconstruction, time and place of execution, a command for determining the reconstruction of criminal events and records, and finally points out the possibility of applying of three dimensional reconstruction of criminal events in modern criminal proceedings.

Key words: the reconstruction of criminal events, criminal procedure act, the evidence, the public prosecutor, the court.

34:005.745(497.11)"2015"(049.32)

PRIKAZ MEĐUNARODNE NAUČNO-STRUČNE KONFERENCIJE „SAVREMENE TENDENCIJE U OBRAZOVANJU BUDUĆIH PRAVNIKA“

MSc Dženis Šaćirović*

30. i 31. oktobra 2015. godine na Kopaoniku, u organizaciji Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru održana je međunarodna naučno-stručna konferencija na temu „Savremene tendencije u obrazovanju budućih pravnika“. Ovo je peta međunarodna-naučno stručna konferencija koja je održana u organizaciji Departmana za pravne nauke UNINP-a. Na konferenciji je uzelo učešće četrdeset i dva izlagača iz zemlje i inostranstva.

Konferencija je imala za cilj da se razmotre mogućnosti osavremenjavanja i unapređivanja studijskih programa pravnih fakulteta kako bi budući pravници mogli što adekvatnije da odgovore zahtjevima pravničke profesije i tržišta rada uopšte.

Na otvaranju konferencije pristutnima se obratio Doc. dr Aleksandar R. Ivanović, Rukovodilac departmana za pravne nauke, koji je tom prilikom poželio dobrodošlicu i sretan rad svim učesnicima konferencije. Nakon toga usljedilo je svečano potpisivanje ugovora o saradnji između Departmana za pravne nauke UNINP-a i Fakulteta pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije iz Banja Luke. Ispred Fakulteta pravnih nauka UPS-a prisutnima se obratio prof. dr Mile Matijević koji je ukazao na značaj umrežavanja fakulteta na prostoru bivše Jugoslavije, a zatim je prisutne upoznao i sa konkretnim aktivnostima koje se u okviru saradnje ova dva fakulteta odvijaju već nekoliko godina.

Nakon svečanog potpisivanja ugovora o suradnji, konferenciju je svojim izlaganjem na temu „Obrazovanje pravnika u Republici Srbiji – stanje i perspektive“ otvorio prof. dr Suad Bećirović, Rektor Univerziteta u Novom Pazaru.

Nakon otvaranja usledila su izlaganja učesnika kroz četiri sesije u sklopu kojih se diskutovalo o predmetima koje treba uvesti u kurikulume studijskih programa pravnih fakulteta, zatim metodologijom nastavnog procesa na pravnim fakultetima, saradnji pravnih fakulteta sa strukovnim organizacijama i institucijama i sl.

Nakon dvodnevnog rada radno predsjedništvo konferencije usvojilo je sledeće zaključke u formi prijedloga i sugestija po pitanju usklađivanja nastavnog procesa na pravnim fakultetima sa savremenim tendencijama u ovoj oblasti:

* Saradnik u nastavi na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: dzenis.sacirovic@hotmail.com.

Studijski programi pravnih fakulteta mogu biti unaprijeđeni uvođenjem kao obaveznih sljedećih predmeta: Pravna etika, Logika, Retorika, Latinski jezik, Metodologija prava, Osnovi dokaza i dokazivanja, Osnovi forenzike, Pravna filozofija, Sudska psihologija.

Konkretizacija programa osnovnih akademskih studija kroz provezivanje teorije i prakse trebala bi da se zasniva na sljedećim temeljima:

Nužne pretpostavke konkretizacije programa osnovnih akademskih studija kroz povezivanje teorije i prakse;

Kompetentni kadrovi u nastavnom procesu (to podrazuneva visoko teorijsko i praktično znanje);

Reformisanje udžbenika uz adekvatno koncipiranje teorijskih i praktičnih iskustava;

Podizanje individualnog rada studenata na viši nivo (to podrazumijeva nekampanjski rad i podizanje nivoa zainteresiranosti studenata prema suštini materije, a posebno za individualno izučavanje sudske i druge prakse u konkretnim nastavnim predmetima);

Kontinuirano povezivanje teorije i prakse na časovima nastave i vježbi uz predočavanje primjera iz prakse – životne stvarnosti, radi podizanja nivoa kritičkog razmišljanja, kako u pogledu pojedinih normi i instituta, tako i kroz njihovu praktičnu primjenu;

Osposobljavanje studenata za samostalan rad i za primjenu retorike kroz iznošenje referata iz pojedinih oblasti nastave, kao i razvijanje procesa debate, odnosno stručne diskusije i rasprave u pojedinim otvorenim pitanjima, uz maksimalnu angažiranost studenata;

Angažiranje pojedinih nosilaca pravosudne funkcije, advokatske profesije i predstavnika drugih državnih organa i organizacija radi prikazivanja praktične primjene propisa u njihovim oblastima;

Obavezna prisustva studenata suđenjima u krivičnim, građanskim, prekršajnim, privrednim suđenjima. Zatim, posjete državnim strukovnim organima i organizacijama, zaštitniku građana, centrima za socijalni rad, policijskim upravama, kazneno-popravnim zavodima, forenzičkim institucijama, radi praćenja iskustava i stjecanja praktičnih saznanja.

Konsultativna nastava koja će osloboditi studenta u komunikaciji sa nastavnikom i asistentom, podići njegovu samostalnost i pravničku smjelost ka otvorenom interesiranju za prevazilaženje i razjašnjavanje određenih problema u izradi seminarskih, kolokvijalnih i diplomskih radova i sl.

Posvjećivanje pažnje vještini vođenja pravnog intervjua;

Uvođenje u nastavu obaveznih pismenih testova koji moraju obuhvatati krucijalna pitanja predmeta nastave sa jasnim i kratkim odgovorom;

U zavisnosti od zainteresiranosti i izbora sudetnta za određenu granu prava, neophodno je obezbjediti da studenti u toj oblasti stiču maksimalna praktična znanja pored teorijskih spoznaja njihovim upućivanjem na određen vremenski

period u te organe i organizacije kao aktivne sudionike, odnosno posmatrača, što je od izuzetnog značaja za kritički stav u pogledu primjene normi u praksi.

Agenda konferencije, učesnici i teme izlaganja

30. Oktobar,

Otvaranje konferencije (u 14 časova) - pozdravni govor Doc. dr Aleksandara R. Ivanovića, rukovodioca Departmana za pravne nauke UNINP-a i svječano potpisivanje ugovora o suradnji sa Fakultetom pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka.

1. *Obrazovanje pravnika u Republici Srbiji – trenutno stanje i perspektive*
Prof. dr Suad Bećirović, Rektor Univerziteta u Novom Pazaru
2. *Aktualna problematika u programiranju i izvođenju nastave za edukaciju i osposobljavanje budućih diplomiranih pravnika u procesu osavremenjivanja Univerziteta*
Doc. dr Senad Džinić, Departman za pravne nauke UNINP-a
3. *Koliko se na pravnim fakultetima obavlja i za praktično obrazovanje budućih pravnika*
Prof. dr Mile Matijević, Fakultet pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
Doc. dr Goran Branković, Fakultet pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
4. *Obrazovanje pravnika za potrebe krivičnog pravosuđa*
Prof. dr Miodrag Jović, Departman za pravne nauke UNINP -a
5. *Korporativno krivično pravo - nova oblast kaznenog prava i naučne discipline*
Akademik prof. dr Miodrag Simović, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci
Prof. dr Dragan Jovašević, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu
Doc. dr Vladimir Simović, Fakultet za bezbednost Nezavisnog univerziteta u Banja Luci
6. *Uvod u teoriju dokazivanja kao nužan sadržaj studijskih programa pravnih fakulteta*
Doc. dr Aleksandar R. Ivanović, Departman za pravne nauke UNINP-a
7. *Uloga edukacije pravnika u efikasnijem usklađivanju nacionalnog zakonodavstva s pravnom stečevinom Evropske unije, sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*
Doc. dr Zorica Drljača, Fakultet pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka, Doc. dr Biljana Rađenović-Kozić, Fakultet pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka
8. *Kliničko pravno obrazovanje - nužni dio obrazovanja pravnika*
Doc. dr Dragana Randelović, Departman za pravne nauke UNINP-a
9. *Značaj rimskog prava u suvremenom obrazovanju budućih pravnika*
Doc. dr Rejhan Kurtović, Departman za pravne nauke UNINP-a

10. *Retorika u službi suvremenog prava*
Prof. dr Šefket Krcić, Univerzitet u Novom Pazaru
11. *Pravna retorika u studijskom programu obrazovanja pravnika*
Doc. dr Marinko Kresoja, OTP Banka
12. *Pogled na potrebu i iskustva uvođenja retorike (vještine govorništva) u obrazovanju pravnika*
Prof. dr Nebojša Teofilović, Departman za pravne nauke UNINP-a
Doc. dr Tomislav Radović, Fakultet za javnu upravu, pravo i bezbednost
13. *Pravno-ekonomski aspekti krivičnih djela sa platnim karticama - edukativni pristup sa prikazom slučaja*
Dr Dragan Rađenović, Centar za finansijske usluge i veštačenja
Branko Munižaba, Advokatska kancelarija "Branko Munižaba" Novi Sad
14. *Pravni aspekt prihvatanja forenzičkih metoda*
Prof. dr Aleksandar B. Ivanović, Departman za pravne nauke UNINP-a

31. oktobar,

15. *Uporedno-pravni prikaz obrazovanja pravnika u zemljama Zapadne evrope*
Msc Samra Dečković, Departman za pravne nauke UNINP-a
16. *Svemirsko pravo u kuikulumima studijskih programa pravnih fakulteta*
Msc Maja Grujić, Departman za pravne nauke UNINP-a
Julijana Miljković, ODS „EPS Distribucija“
Msc Jelena Rakić, Departman za pravne nauke UNINP-a
17. *Krivičnopravno obrazovanje policijskih službenika-teorijski i praktični aspekt*
Mr Mladen Vuković, MUP Republike Srpske Uprava za policisjko obrazovanje
Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka
Mr Goran Guska, MUP Republike Srpske Uprava za policisjko obrazovanje
Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka
18. *Važnost učenja pravnog engleskog jezika*
Msc Maida Bećirović-Alić, Departman za pravne nauke UNINP-a
19. *Neophodnost adaptivnosti akademskih nastavnih programa kao dogovor na nove bezbjednosne izazove i pretnje*
Prof. dr Duško Tomić, Fakultet za inženjerski menadžment i bezbednost, ALFA Univerziteta
20. *Naukom u borbi protiv terorizma*
Prof. dr Eldar Šaljić, Departman za pravne nauke UNINP-a
21. *Prekogranična policijska i pravosudna suradnja kroz razmjenu podataka (Prumski sporazum)*
Doc. dr Ergin Hakić, Departman za pravne nauke UNINP-a
Doc. dr Enver Međedović, Departman za pravne nauke UNINP-a
22. *Struktura evazije u Republici Srbiji*
Dr Miodrag Todorović, Departman za pravne nauke UNINP-a
23. *Koncept razvoja kadrovskih resursa u državnim organima*

Edis Hadžić

24. *Obavezni sadržaj tužbe u novom Zakonu o parničnom postupku*

Doc. dr Ferid Bulić, Departman za pravne nauke UNINP-a

25. *Uvid u Darknet i njegov način funkcioniranja*

Msc Enver Biševac, Departman za računarske nauke UNINP-a

Doc. dr Muzafer Saračević, Departman za računarske nauke UNINP-a

Msc Edin Korićanin, Departman za računarske nauke UNINP-a

Mirza Delić, Departman za računarske nauke UNINP-a

26. *Opasnost od sajberkriminala danas*

Doc. dr Mirsad Nuković, Departman za računarske nauke UNINP-a

Konferencija je uspješno završena u 14 časova, diskusijom i usvajanjem zaključaka sa konferencije

Slika (1): Zejednička fotografija učesnika konferencije.

Slika (2): Obraćanje rektora Univerziteta u Novom Pazaru, prof. dr Suada Bećirovića.

Slika (3): Obraćanje dekana Fakulteta pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka prof. dr Mileta Matijevića.

Slika (4): Obraćanje i izlaganje rukovodioca Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru doc. dr Aleksandra R. Ivanovića

Slika (5): Potpisivanje ugovora o saradnji Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru i Fakulteta pravnih nauka Univerziteta za poslovne studije Banja Luka.

Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд 34

PRAVNE teme : časopis Departmana za
pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru /
glavni i odgovorni urednik Aleksandar R.
Ivanović. -
God. 3, br. 6 (2015 [št.2016])-. - Novi Pazar :
Univerzitet u Novom Pazaru, 2015- (Beograd :
Megraf). - 25 cm
Polugodišnje
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812